

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

YIL/YEAR: 2015 • CILT/VOLUME: 3 • SAYI/NUMBER: 2

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

**Yazılarda ifade edilen fikir ve düşünceler sadece yazarlarının olup,
Derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.**

The opinions and views expressed in papers published on
the Journal belong only to its author(s) and do not necessarily reflect the views
of the journal and its Publisher.

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

Muş Alparslan Üniversitesi Adına	
Sahibi / Owner	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör)
Editör/Editor-in-Chief	Yrd. Doç. Dr. Ömer ESEN
Editör Yardımcıları/AssistantEditors	Yrd. Doç. Dr. Mahsum AYTEPE Yrd. Doç. Dr. Murat POLAT
Yayın Kurulu /Editorial Board	Prof. Dr. Bayram COŞKUN Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN Doç. Dr. M. Kamil COŞKUN Doç. Dr. Murat AKTAŞ Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ Doç. Dr. Serdal SEVEN Yrd. Doç. Dr. Adem PALABIYIK Yrd. Doç. Dr. Celil AYDIN Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ Yrd. Doç. Dr. İsmet KESEN Yrd. Doç. Dr. Murat KAYACAN Yrd. Doç. Dr. Reşat AÇIKGÖZ Yrd. Doç. Dr. Turan GÜLER
Sekreteryaya / Secretariat	Arş. Gör. Abdülmecit YILDIRIM Arş. Gör. Halil KILIÇ
Teknik Redaksiyon / Redaction	Arş. Gör. Berat ÇİÇEK Arş. Gör. Necip DÜNDAR
Grafik Tasarım	Serdar DİK
Dizgi-Mizanpaj / Typesetter	Ali Naim TOPLU

Dağıtım

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır.

ISSN :2147-7655 (basılı/print)

:2149-4622 (elektronik/online)

Basım Tarihi :14/12/2015

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA	(Mardin Artuklu Üniversitesi)
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	(Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali TAŞKIN	(Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali UZUN	(19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp G.İSPİR	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Güven SAYILGAN	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail TAŞ	(Şırnak Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ	(Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Faysal GÖKALP	(Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN	(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ	(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AYDIN	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN	(Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan YELKEN	(Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şamil DAĞCI	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Şehabettin YALÇIN	(Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Şehmus DEMİR	(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU	(Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgay UZUN	(Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasin AKTAY	(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah KIRAN	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali UTKU	(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent SÖNMEZ	(Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM	(Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Emin ÇELEBİ	(İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdal BAYKAN	(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ÇİÇEK	(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa ÇEVİK	(Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKKAYA	(Adıyaman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet YAYLA	(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KESKİN	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İskender DÖLEK	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATAR	(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Naim ÜRKMEZ	(Erzurum Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA	(Çukurova Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Recep Arslan	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf BATAR	(Muş Alparslan Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers

anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 2015 yılı üçüncü cilt ikinci sayısına, yayınlanması için gönderilen çalışmaların değerlendirme işlemini tamamladığımız için dergimiz adına teşekkür ederiz. Yayınımıza yaptığınız katkıyı takdirle anıyoruz.

Prof. Dr. Işıl BAYAR BRAVO	(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut AYDIN	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL	(Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi YAMAK	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah KIRAN	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdülcelil BİLGİN	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Naci ÇOKLAR	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Emin ÇELEBİ	(İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Erbay ARIKBOĞA	(Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer F. ALTUNÇ	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Rifat ATAY	(Akdeniz Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burcu KILINÇ SAVRUL	(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burhan ATSIZ	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Canser KARDAŞ	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hülya ALTUNYA	(Süleyman Demirel Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakan KARATAŞ	(Fatih Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kadir ÜÇAY	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAYA	(Harran Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAYA	(Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat POLAT	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nesim SÖNMEZ	(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ömer ESEN	(Muş Alparslan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özden ŞAHİN İZMİRLİ	(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Serhat ARSLAN	(Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Veli SIRIM	(Namık Kemal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yusuf BATAR	(Muş Alparslan Üniversitesi)

anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası standartlarda, hakemli bir dergidir. Kış/Aralık ve Yaz/Haziran sayısı olmak üzere yılda iki defa düzenli olarak yayınlanmaktadır. *anemon*'da yayınlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

Okuyucu Mektupları / Letters

anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüş, yorum ve önerilerinizi Dergi Editörüne iletiniz.

Yrd. Doç. Dr. Ömer ESEN
o.esen@alparslan.edu.tr

anemon

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt/Volume: 3	Sayı/Number: 2	Yıl/Year: 2015
-----------------------	-----------------------	-----------------------

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

<i>Osman Cenk KANCA, Metin BAYRAK</i>	9
Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (Dönemsel Bir Analiz 1980-2011) The Development of Public Spendings in Turkey (Periodic Analysis 1980-2011)	
<i>Murat AKTAŞ, Cengiz GÜRBÜZ</i>	25
Türkiye'de Yerel Yönetim Reformu ve 5393 Sayılı Kanun: Muş ve Bitlis İllerinde Reformun Algılanmasına İlişkin Alan Araştırması Local Government Reform in Turkey and the 5393 Law: The Field Research about the Perception of Local Government Reform in Muş and Bitlis Provinces	
<i>Burçak GÜNDAL</i>	55
Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü Structural Transformation of China Economy	
<i>Fatih YAMAN, Onur DÖNMEZ, Işıl Kabakçı YURDAKUL</i>	73
İşitme Engelli Bireylerin Okuma -Yazma Eğitimine Yönelik Mobil Uygulama Geliştirilmesi: Cümle Düzenleme Uygulaması Development Studies of a Mobile Application for Hearing-Impaired Children's Literacy Instruction: A Put in Order App	
<i>Ahmet AKIN, Recep UYSAL, Ümrân AKIN</i>	97
Duygusal Bulaşma Ölçeği'nin Türkçe Formu'nun Geçerlik ve Güvenirliği The Validity and Reliability of Turkish Version of The Emotional Contagion Scale	
<i>Şerafettin YENER</i>	105
Sosyal Bilgiler Öğretiminde Karşılaşılan Öğretmen ve Öğrenci Kaynaklı Sorunlar: Muş İl Örneği Teacher and Student Related Problems Faced in Teaching Social Studies: Sample of Muş Province	
<i>Gökhan OĞUZ</i>	121
Batı'nın Entelektüel İktidarı ve Türk Modernleşmesi Intellectual Power of the West and Turkish Modernization	
<i>Gülümser DURHAN</i>	135
John Stuart Mill Felsefesinde Kadının Toplumdaki Yeri According to the Mill's Philosophy Woman's Position in Society	

<i>Mehmet SALMAZZEM</i>	149
Kur'ân Perspektifinde Barış Peace in the Qur'an Perspective	
<i>Abdulbasit SALTEKÎN</i>	171
Bâqillânî'de Tahsîs Kuramı Allocation Concept in Bâqillânî	
<i>Nevzat EMİNOĞLU</i>	197
Medreseyên Kurdan Ji Destpêkê Heta Îro Geçmişten Günümüze Kürt Medreseleri Kurdish Madrasahs from Past to Present	
<i>Değerlendirme Süreci</i>	215
<i>Yayın İlkeleri</i>	216

TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ (DÖNEMSEL BİR ANALİZ 1980-2011)

Osman Cenk KANCA * Metin BAYRAK**

Özet

24 Ocak kararlarıyla keskin bir değişim ve dönüşüm sürecine giren Türkiye Ekonomisi, döviz kuru, kambiyo, dış ticaret rejimi sermaye hareketleri serbestisi gibi birçok konuda liberal politika uygulamasına gitmiş, piyasa ekonomisinin etkinliğini artırmak için de kamu kesimi ölçeğini küçültme kararı almıştır. Bir ekonomide kamu ekonomisinin büyüklüğünü gösteren temel ölçüt kamu harcamaları tutarıdır. Milli ekonomi içerisinde kamu harcamaları oranının alçalıp yükselmesi makroekonomik değişkenlerin işleyişini etkilemekte ekonominin sağlıklı dengeler kurmasında mühim rol oynamaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de 1980-2011 yılları arasını kapsayan dönemde kamu kesimi tarafından yapılan harcamalar ekonomik ve mali açıdan dönemsel olarak incelenmiş, mevcut durumla ilgili tespit ve tahliller yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Tablo Oran Analizi, Türkiye

JEL Sınıflandırması: H10, H50

THE DEVELOPMENT OF PUBLIC SPENDINGS IN TURKEY (PERIODIC ANALYSIS 1980-2011)

Abstract

Turkey, entering a sharp change and transformation process with the decisions of 24th January, implemented liberal policies in foreign exchange rate, foreign trade, liberalising financial markets and reduced public economy scale to increase efficiency of market economy. In an economy the basic indicator of the size of public economy is the amount of public spending. In national economy, the fluctuations in public expenditure rates effect macroeconomic variables and play an important role in sustainable balances in economy. In this study, public expenditures between 1980-2011 are examined periodically as an aspect of economy and fiscal policy and current situation is identified and analysed.

Keywords: Public Spendings, Table Ratio Analysis, Turkey

JEL Classifications: H10, H50

*Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Kars/Türkiye.
e-mail: osmancenkkanca@hotmail.com

**Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü - Erzurum/Türkiye.
e-mail: mebay65@yahoo.com

doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.29741>
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

1.Giriş

Türkiye ekonomisinde 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren bunalım semptomları görülmeye başlamıştır. Bu yıllarda petrol fiyatlarında meydana gelen aşırı artış ve uygulanan ithal ikameci model ödemeler bilançosunu dar boğaza sokmuş, ekonomide artan enflasyonist baskı, işsizlik, eksik kapasite kullanımı, üretimdeki düşüşler ciddi anlamda arz talep dengesinin bozulmasına neden olmuştur. 1980'li yılların başından itibaren uygulanan ve ekonomide meşhur 24 Ocak kararları adıyla anılan politikalar neo liberal felsefeyle hazırlanmış ekonomide istikrar sağlamak için devletin ekonomiye aşırı gereksiz müdahalelerden kaçınması, ekonomiden çok fazla kaynak çekmemesi, bütçe açıklarından kaçınılması ve ekonomide arz talep dengesinin piyasaların işleyişine bırakılması gibi öneriler içermiştir.

1980'lere kadar Türkiye'de birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi ithal ikameci bir sanayileşme politikası uygulanmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru ekonomik-sosyal-siyasal sorunların ağırlaşması, Türkiye'de yapısal bir dönüşümün yapılmasını mukadder hale getirmiştir. Türkiye 1980 sonrası dönemde dünyadaki gelişmelere ilaveten dış satıma dayalı yeni bir ekonomik yaklaşımı benimsemiş ve dış dünya ile entegrasyonunu hızlandırmıştır. Buna göre kamu kesiminin gider açısından niteliksel yapısı büyük bir evrim geçirmiştir. Devletin ekonomideki varlığının yansımaları olan kamu harcamaları, zaman içerisinde ekonomide kamu sektörünün yerini ve gerekliliğini göstermesi bakımından da diğer ülkelerde uygulanan politikalara paralel gelişmeler izlemiştir (Bulut, 2006: 244-247; Karaçor ve Alptekin, 2006: 307-308).

24 Ocak kararlarıyla bir değişim ve dönüşüm sürecine giren Türkiye ekonomisi ekonomide dengeleri yeniden kurup dizayn edecek politikalara önem vermeye başlamış bu politikaların mihenk taşını kamu kesimi ölçeğini küçülten piyasa ekonomisine daha çok ağırlık veren uygulamalar oluşturmuştur. Kamu kesimi ölçeğini küçültme kararı kamu harcamalarını ve onun bileşimini içeren uygulamaları incelemeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada 1980-2011 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de yapılan konsolide bütçe harcamaları mercek altına alınmakta ve harcamaların gelişimi dönemselsel olarak analiz edilmektedir.

2.Kamu Harcamalarının Gelişimi (1980-1990)

1980'li yıllara kadar Türkiye, korumacı bir dış ticaret rejimi ile ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli, sabit kur sistemine dayanan ve denetime tabi tutulan döviz kuru rejimi, fiyat denetimi mekanizmasına ve negatif faiz uygulamalarına yer veren bir yapı içinde olmuştur. Fakat Dünya ekonomisinde 1980'li yılları müteakiben hayata geçirilen daha liberal politikalarından, Türkiye'de etkilenmiş ve 24 Ocak 1980 istikrar paketi ile piyasa ekonomisine işlerlik kazandırma yönünde kararlar uygulamaya konmuştur. Türkiye'de istikrar sağlamaya yönelik alınan 24 Ocak kararları, özünde ülkede uygulanan iktisat politikalarında önemli bir değişimin ifadesi olmuştur. Bu dönem öncesi tatbik edilen devletçi politikaların aksine, serbest piyasa ekonomisine geçiş ve devletin piyasadaki ağırlığına son vermek bu olgunun temel noktası olmuştur. 1989 yılında uygulamaya konan 32 sayılı "konvertibiliteye geçiş" kararı ile sermaye hareketlerinin liberalizasyonu sağlanmış ve uluslararası finansal sermayenin Türkiye'ye giriş ve çıkışına her türlü sınırlama kalkmıştır. Bu süreç içerisinde denetimsiz kalan uluslararası sermaye hareketleri, Türkiye'nin yapısal nitelikli sorunlarını daha da derinleştirmiş ve daha sonraki

yıllarda görülecek olan istikrarsızlık sürecinin ana eksenini oluşturmuştur (Kovancılar, 1997: 78; Eğilmez, 2009; Yeldan, 2008: 127-128). 24 Ocak kararlarıyla maliye politikası başta ekonomide hüküm süren enflasyonu önlemeyi hedef almış, bu minvalde bütçe dengesi, kamu kesiminin küçültülmesi, kamu tüketimlerinin kısılması, yatırımların belli sektörlerle sınırlı tutulması, sübvansiyonların azaltılması yönünde politikalar uygulanmıştır. (Ağcakaya, 2003: 216).

1980'li yılların harcama politikası, kamu tüketiminin asgariye indirilmesi ilkesinin benimsendiği politikadır. Uygulanan bütçe politikaları, 1980 istikrar tedbirleri hedeflerine uygun olarak, israfın önlenmesine ve personel artışlarının asgaride tutulmasına çalışılan bir politikadır. Ancak tüm harcamaları kısıcı tedbirler önerilmesine ve büyük bir kısmının uygulanmasına rağmen kamu harcamaları gerek artan nüfus, gerekse devletin kalkınma çabasındaki aktif rolüne uygun olarak miktar bakımından sürekli artan ve giderek büyüyen bir seyir izlemiştir (Başol ve Başol, 1992: 63). “Bu artış trendi devletin izlediği ekonomik, siyasi politikalar ve idari yapısında ortaya çıkan değişiklikler ile bütçenin yapısında meydana gelen değişimlerin sonucunda ortaya çıkmıştır” (Gacaner, 2005). Türkiye'de 1986'dan sonra kamu sektörünün yapmış olduğu harcamalar siyasi gelişmelerden de etkilenmiştir. Çünkü siyasi hareketliliğin neden olduğu istikrarsızlık ve güven bunalımı iktisat politikalarını, yatırımları, iç ve dış rekabeti negatif yönde etkilemiştir. Bu sıkıntılı hava içerisinde artan dengesizlikleri bertaraf etme gayretleri ise kamu harcamalarını yükseltmiştir. Harcamaların yüksekliği ekonomide riskli ortam yaratarak yeni yatırımları kısıcı etki yapmıştır (Bulut, 2006: 28).

24 Ocak Kararları neo-liberal yaklaşımla hazırlanmış bir programdır (Karluk, 1999: 405). Bu dönemle başlayıp, etkisini günümüze kadar farklı şiddetlerde sürdüren politikalar devleti küçültme gayesi gütmüştür. Bu dönemde hedefe ulaşmada kamu harcamalarının kısılması önemli bir yer tutmuştur. 1980 istikrar politikasının temel özelliklerinden birisi, enflasyonla, para arzını ve kamu harcamalarını sınırlandırmak suretiyle talebi kısarak mücadele edilmeye çalışılmasıdır (Kepenek, 1990: 196). Bu programın kısa vadeli amaçları 1983'e kadar bir ölçüde veya nispi olarak gerçekleştirdiği söylenebilmekle birlikte iktisadi istikrarsızlığın yapısal nedenleri çözüme kavuşturulamamıştır (Şahin, 2007: 213). Özellikle 1983 yılından sonra kamu kesiminin harcamaları devamlı artarken, kamu gelirlerinin aynı derecede artırılmaması sebebiyle iç ve dış borçlanmanın giderek yükselmesi, borç faizi ödemelerinin ve dolayısıyla bütçe giderlerinin artmasına sebebiyet vermiştir (Öner, 1994). Kamu harcamalarının 1980-1990 dönemindeki miktar, artış oranı ve GSMH içindeki seyri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: 1980-1990 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler (Milyar TL ve %)

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar/ GSMH %	GSMH (Milyar TL)
1980	1.079	80.6	20.3	5.303
1981	1.516	40.6	18.8	8.023
1982	1.601	5.4	15.0	10.612
1983	2.612	63.1	18.7	13.933
1984	3.784	44.8	17.0	22.168
1985	5.313	40.4	15.0	35.350
1986	8.165	53.6	15.9	51.185
1987	12.697	55.4	16.9	75.019
1988	21.008	65.4	16.2	129.175
1989	38.052	81.1	16.5	230.370
1990	67.193	76.6	16.9	397.177

Kaynak: DPT Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)

Tablo 1'de görüldüğü gibi 1980 yılında kamu harcamaları 1079 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Toplam harcamalardaki artış %80.6 oranında olmuş toplam harcamaların GSMH'ya oranı ise %20'nin üzerine çıkmıştır. 1981 yılında toplam harcamalardaki artış %40.6 oranında gerçekleşmiş, 1982 yılında ise toplam harcama düzeyinde dramatik bir düşüş yaşanarak toplam harcama artışı %5.4 gibi sonraki yıllarda da asla görülmemeyen bir düzeyde gerçekleşmiştir. Yalnız aynı dramatik düşüş toplam harcamaların GSMH'ya oranında görülmemiştir. Toplam harcamaların GSMH'ya oranı 1982 yılında %15 oranında olmuştur. Kamu harcamaları artış oranı, 1981-1983 yıllarında askeri darbenin sağladığı siyasi düzenin de etkisiyle azalmıştır. Demokratik döneme geçilmesiyle bu oran 1983 yılında %60'lara çıkmıştır. 1980-1990 arası dönemde kamu harcamaları ortalama %50 civarında artmıştır. 1985-1986 yıllarında kamu harcamalarında görülen artışlar 1987'ye kadar süren bir genişlemeye katkı yapmıştır. Hazine'nin bankalara belli aralıklarla tahvil ve bono satması 1985 yılında başlamış ve dönem boyunca devam etmiştir. Böylece, faiz ödemelerinin kamu maliyesini ciddi sıkıntılara sokacak miktarlara ulaşmasının yolu açılmıştır (Boratav, 2008: 154).

Kamu kesiminin büyüklüğünü gösteren ölçütlerden en yaygın olarak kullanılanı kamu harcamaları/GSMH oranıdır. Bu gösterge aynı zamanda uluslararası karşılaştırmalarda devletin büyüklüğü olarak ifade edilmektedir (Aktan, 1995: 37). Bu bağlamda, kamu harcamalarının GSMH içindeki payı 1980-1990 döneminde ortalama olarak yaklaşık %17 oranında olmuştur. Bu dönem içerisinde, 1980 yılına kıyasla, 1980-1990 yılları arasında gözlenen kamu harcamaları/GSMH oranındaki düşüş gerçekleşmesinin önemli bir sebebi, fon sistemi vasıtasıyla bütçe dışı uygulamalara gidilmesidir. Tablo 1'den izleneceği üzere bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı dalgalanmalara rağmen amaçlandığı gibi azaltılmıştır. Dönemin ilk yarısında, talep kısıcılı harcamalar sadece özel tüketim harcamalarının daraltılması ile sınırlı kalmamıştır. Bir yandan kamu tüketim (cari) harcamaları kısıılırken, öte yandan kamu yatırım harcamaları, özellikle sınıai yatırımlar, büyük ölçüde sınırlandırılmıştır (Oyan, 1989: 54).

Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (Dönemsel Bir Analiz 1980-2011)

Türkiye ekonomisinin kabuk değiştirmesi anlamında çok önemli bir dönüm noktası olan 1980 sonrası dönemde, istikrar programları bütçe harcamaları üzerinde etkili olmuştur. 1980 sonrası konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı, 1982'de %15.09 ve 1985'te %15.03 olarak gerçekleşmiş bu yıllar haricinde %16-17 civarında dalgalanmıştır. Özellikle 1980-1983 yılları arası söz konusu oranda gözlenen düşüşün sebebi IMF kökenli istikrar programı uygulamalarıdır. 1983 yılında konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı %18.75 seviyesine çıkmıştır. Bunun sebebi ise bu dönemde uygulanan seçim politikaları ile artan seçim harcamalarıdır. 1985 yılından sonra konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı genellikle artış yönünde olmuştur. 1990'lara kadar süren bu artışların gerisinde özellikle 1989 yılından sonra uygulanan seçim politikaları ve Körfez Savaşı gibi iç ve dış gelişmeler yatmaktadır. Kamu harcamaları 1980-1990 döneminde nüfus artışı, hızlı şehirleşme hareketleri ve iktisadi kalkınma ve politikalarda gözlenen dalgalanmalar sebebiyle istikrarlı bir seyir izlenmemiştir. Özellikle 1984 sonrası dönemde kamu kesiminin rolü tekrar gözden geçirilerek kapsamı ve seviyesini azaltmaya öncelik tanınmıştır. 1984-1990 dönemindeki kamu harcamalarına ilişkin temel amaç, “kamunun faaliyet alanının sınırlandırılması” olmuştur (Karataş, 1994). Bu dönemde kamu harcamalarının kısılması hedefine rağmen, kamu harcamaları 1985'de 5.3 milyar TL'den 1987'de 12.6 milyar TL ve 1990'da 67.1 milyar TL'ye yükselmiştir.

1980'li yılların kamu harcamaları politikasını; Türkiye'de daha liberal bir ekonomi anlayışının uygulanmaya konulması ve bu çerçevede kamunun ekonomideki yerinin küçültülmesini (kamu kesiminin daraltılması) hedefleyen bir harcama politikası şeklinde özetlemek mümkündür (Oyan, 2001). Ancak, kamu harcamaları miktar olarak dönem içerisinde sürekli yükseliş sergilemiştir. Kamu harcamaları, 1989 yılından sonra personel ve faiz giderlerinin yükselmesi sonucunda hızla artmıştır. Bu gelişmede, 1984 yılı sonrasında kamu açıklarının yüksek reel faizli iç borçlanma ile finanse edilmesinin getirdiği faiz yükü, borçlanma vadelerinin giderek kısalması ve 1989-1993 döneminde maaş ve ücretlerde sağlanan yüksek reel artışlar etkili olmuştur (Karluk, 1997).

3.1990-2000 Yılları Arası Kamu Harcamalarının Seyri

Türkiye ekonomisi, 1990'lı yılları giderek sıklaşan aralıklarla yaşanan bir kriz süreci içinde geçirmiştir. 1980'li yılları müteakiben 1990'lı yıllar, kamu maliyesi açısından 1980'li yılların politikalarından farklılaşan ve bir ölçüde o döneme özel sorunların (terör faaliyetleri) tecrübe edildiği yıllar olmuştur. 1990'ların neredeyse tamamı yüksek düzeyde kamu borçları ile daha doğrusu iç borç faizleri ile ve büyük iç güvenlik harcamaları ile geçmiştir. Yüksek faizli ve çok kısa vadeli kamu iç borçlarının bütçe üzerine yüklediği faiz yükü, giderek diğer bütün bütçe kalemlerinde kısıntıya gidilmesini gerektirmiştir. Türkiye ekonomisinde 1990 sonrasında, sürdürülemez bir iç borçlanma, mali sistemdeki sağlıksız yapı, dışsal faktörler ve diğer yapısal sorunların temelli çözülmemesi, ekonomik krizlerin adeta tetikleyicisi olmuştur (Direkçi, 2006: 85; Ulusoy, 2012: 344).

Türkiye Ekonomisi 1990 yılından sonra girmiş olduğu süreçte çok kırılgan (fragile) bir yapı kazanmıştır. Bu kırılgan yapı özellikle ekonominin bünyesinden kaynaklanmış, sorunun en temel noktasını ise kamu sektöründe yer alan kurumların finansman yapısının aşırı bozulması oluşturmuştur (Sakal, 2002: 45). Ayrıca, 1991 yılında yaşanan Körfez

Savaşı ve seçimlerin getirdiği etkiler bu dönemde kamu harcamalarını artırıcı yönde bir tesir yapmıştır. 1994 ekonomik krizi, 1999 Marmara depremi, dönem içerisinde kamu harcamalarının gelişimini etkileyen mühim faktörlerdir. 1993 yılı son çeyreği ardı sıra altı iç borçlanma ihalesini geçersiz kılan dönemin siyasi otoritesi, piyasada yüksek miktarda likit fon bırakınca önce borsada çok büyük bir artışa neden olmuş, ardından borsadan çıkan likidite, dövize spekülasyon saldırı gerçekleştirmiştir. Ekonominin spekülasyon sermaye karşısında giderek hassas bir hale gelmesi 1994'te yaşanan krize neden olduğu gibi, daha sonra yaşanabilecek krizlerin de habercisi olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2000: 246).

1994 Krizini aşmak için alınan kararların amacı; mali piyasalarda istikrarı sağlamak, kamu kesiminde gelir-gider dengesini kurmak ve devletin borçlanma ihtiyacını düşürmek, KİT'leri özelleştirmek, kısa dönemde kamu açıklarını hızla düşürerek enflasyonu kontrol altına almak, Türk Lirasına istikrar kazandırmak ve sürdürülemez boyutta olan dış ticaret açığını düşürmek olmuştur (TOBB, 1994: 6; Ulusoy, 2012: 342). Bu bağlamda harcama kısıcılı önlemler aşağıdaki gibi sıralanabilir (DPT, 1994; Parasız, 1996: 258);

- Bütçe dengesi dikkate alınarak, memur maaşlarında düzenleme yapılması,
- Kamu harcamalarında öngörülen sınırlama çerçevesinde, tarımsal girdilerle ilgili sübvansiyonlarda bütçe ödenekleri ile sınırlı kalınması,
- Kamu harcamalarında artışa neden olan ücret dengesizliklerinin giderilmesi,
- Kamuya yeni personel alımının durdurulması,
- Yeni kamu yatırımlarına başlanmaması,
- Yeni yatırımlara başlanamaması nedeniyle, yatırımları hızlandırma ödeneğinin kullandırılmaması,
- Cari harcamalarda %30 kısıntıya gidilerek, (Savunma ve güvenlik hizmetleri hariç), taşıt alımının sınırlandırılacağı ve maliyet unsuru olan eski taşıtların hizmet dışı bırakılacağı gibi kararlar alınmıştır.

5 Nisan 1994 tarihli ekonomik istikrar programında amaç, kamu giderlerinin çeşitli bütçe kısıntıları yoluyla düşürülmesi olmuştur (Eğilmez, 2009: 70-71). Bu kapsamda 1994 kriziyle birlikte alınan yapısal önlemler; sosyal güvenlik kurumlarının bütçeye olan yükünün azaltılması, tarımsal destekleme politikasında değişiklik ve ücret artışlarına sınırlama getirilmesi şeklinde olmuştur. Dönem içerisindeki kamu harcamalarının gelişimi Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: 1990-2000 dönemi kamu harcamalarına ilişkin veriler

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar/ GSMH %	GSMH (Milyar TL)
1990	67.193	76.6	16.9	397.177
1991	130.263	93.9	20.5	634.393
1992	221.658	70.2	20.0	1.103.605
1993	485.194	120.7	24.2	1.997.323
1994	897.296	83.4	23.0	3.887.893
1995	1.710.647	90.6	21.7	7.854.887
1996	3.940.163	130.3	26.3	14.978.067
1997	7.990.749	102.8	27.1	26.694.889
1998	15.601.204	95.2	29.1	53.518.332
1999	28.093.903	80.0	35.8	78.242.496
2000	46.970.348	67.1	37.2	125.596.129

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)

Tablo 2'den izleneceği üzere kamu harcamaları miktar olarak sürekli artış içerisinde olmuştur. Türkiye'nin toplam kamu harcamaları 1990 yılında 67.193 milyar TL'den, 2000 yılında 46.970.348 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. 1990'lı yıllarda, kamu harcamalarındaki artışta pek çok faktör etkili olmuştur (Öztek, 2001);

- Kamudaki aşırı istihdam politikası ve buna bağlı oluşan yüksek maliyetler,
- Tarımsal destekleme politikalarındaki ihtiyaç dışı harcamalar,
- Kamu yatırımlarının artırılmasının getirdiği maliyetler,
- Döner sermayeler ve mahalli idarelerin ihtiyaç dışı harcamaları,
- Yüksek faiz oranları, vb. gibi birçok neden sayılabilir.

Türkiye ekonomisinde, 1994 öncesi; kamu kesimi harcamaları çok fazla artmıştır. Bununla birlikte; 1994'ün ilk çeyreğinde hükümetin uyguladığı stratejiler sonrasında bütçe açığını finanse etmek için kullanılan tek kaynak kısa vadeli avans olmuştur. Kısa vadeli avansların kullanılması piyasada oluşan likidite oranını artırmıştır. 1994 ve 2001 yılında yaşanan iki büyük krizin de etkisiyle kamu açıklarının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin artması aşırı borçlanmaya neden olmuştur. Bu durum reel faizlerin daha da yükselmesine yol açarak bütçe üzerindeki faiz yükünün artmasına neden olmuş, sonuçta kamu borç yükü artarak “kamu açıkları - borç - yüksek faiz” şeklinde bir kısır döngü oluşmuştur. Bu süreçte, kamu harcamalarındaki artışın esas nedeni, bütçedeki faiz harcamalarının hızla artmasıdır. 1990'lı yıllarda kamu harcamalarının hızlı bir artış trendi sergilemesinin temel sebeplerinden biride, sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferlerin (ödeneklerin) hızla büyümesi olmuştur (Akçağlayan ve Kayıran, 2010: 129-146; DPT, 2007; Eren, 2008: 135).

Konsolide bütçe harcamalarının 1990-2000 döneminde GSMH içindeki seyrine bakıldığında %16 (1990 yılı) ile %37 (2000 yılı) arasında değiştiği görülmektedir. Dönem içerisinde, amaçlanan kamusal reformların gerçekleşmemesi, konsolide bütçe

harcamalarını artırmıştır. Ancak, 1994 ve 1995 yılları ise konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranında önemli düşüşlerin yaşandığı yıllar olmuştur. 5 Nisan 1994'de uygulamaya konan ekonomik istikrar tedbirlerinin çerçevesinde konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı 1995 yılında %21.7'ye kadar gerilemiştir. 5 Nisan istikrar tedbirleri ile uygulamaya konulan daraltıcı maliye politikaları 1995 yılı ikinci yarısına kadar sürdürülmüştür. Bu istikrar tedbirleri kapsamında, cari ve yatırım harcamalarında önemli kısıntılara gidilerek ücret artışları sınırlandırılmış, ücretlilere aylık vergi iadesi uygulaması kaldırılmış, KİT transferleri sınırlandırılmıştır. Ancak, 1995 yılı sonunda erken seçim kararının alınması nedeniyle genişleyici maliye politikalarının uygulanmasına yeniden geçilmiştir. Böylece, 1996 yılından itibaren konsolide bütçe harcamaların GSMH içindeki payı artış yönünde olmuş, konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı 1997 yılında yüzde 27.1'e yükselmiştir. 1999 Ağustos'unda yaşanan Marmara Depremi de kamunun gelir kaybına karşılık yoğunlukla kamu harcaması yapma zorunluluğunun yaşanmasına neden olmuştur (Yıldırım ve Yıldırım, 2001; Yılmaz ve Susam, 2001). 1999 yılında yaşanan felaketin konsolide bütçe harcamalarına yansımaları yeniden yapılanma süreci içinde artış yönünde olmuştur. 1999 yılı itibarıyla konsolide bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı %35.8 düzeyine çıkmıştır.

Genel olarak 1990-2000 dönemine bakıldığında, kamu harcamaları 1991 yılında %93.9 oranında artış gösterirken, bu pay 1992 de %70.2 ye düşmüş, ancak 1993 yılında tekrar %120.7 seviyesine çıkmıştır. 1994 yılındaki kamu harcamalarındaki artış oranındaki azalışın ardından tekrar %90,6'lık bir artış yaşanmıştır ve bu artış 2000 yılına dek dalgalı bir seyir izlemiştir. 1990- 2000 yılları arası yaklaşık ortalama artış oranı %92 seviyesinde olmuştur. Dönem içerisinde, Doğu Asya krizi (1997) ve Rusya krizinin (1998) ilk etapta doğrudan bir etkisi görülmemiş ve etki daha sonra dolaylı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yeni yükselen pazarlarda ve bölgesel olarak zikredilen bu kriz bir süre sonra yayılma göstermiştir. Neticede söz konusu ülkelerde yatırım yapmış olan yabancı yatırımcılar paralarını geri çekerek kendi ülkelerine dönmüşlerdir. Türkiye başlangıçta bu krizlerden çok etkilenmemesine rağmen uluslararası sermaye piyasalarından borç alması güçleşmiş, bu oluşumda Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerinde bozucu etki yapmaya başlamıştır. Türkiye 2000 yılına bu problemleri iç dinamiklerinde barındırarak girmiştir (Eğilmez, 2009).

4.2000-2011 Yılları Arası Kamu Harcamalarının Seyri

2000'li yıllara Türkiye; yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık sorunlarıyla girmiştir. Bu dönemde Türkiye, kronik enflasyon sorununu aşamamış, kamu iç borç sorununu çözememiş ve bankacılık sektörü çökme noktasına gelmiştir (Güven, 2001: 79). Türkiye, Kasım 2000'de, bankacılık sisteminin sıkıntılarından kaynaklanan ve tüm ekonomiyi etkileyen önemli bir krizle sarsılmıştır. Ekonomide oluşan Türk Lirası talebinin oluşturduğu likidite sıkışıklığı sonucunda, para piyasasında gecelik faiz %200'e kadar yükselmiştir (BDDK, 2010). 1 Aralık 2000'de gecelik repo faizi %1700'e çıkmış, İMKB'de endeks yılın en düşük seviyesine inmiştir. Ziraat Bankası ve Halk Bankasının görev zararları, kamu bankalarının açık pozisyonlarındaki artış, 1999 yılında oluşan iki depremin maliyeti, 2000 yılı boyunca TL'nin aşırı değerlenmesi ve petrol fiyatlarının artışı, 2000 yılının Kasım ayının başından itibaren bir likidite krizi ile karşılaşılması sonucunu doğurmuştur (Tokgöz, 2001: 48; Turan, 2011: 56-80).

Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (Dönemsel Bir Analiz 1980-2011)

Kasım 2000 krizinden sonra, 19 Şubat 2001'de, dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında Milli Güvenlik Kurulu'nda yaşanan tartışmalar, kamuoyuna devlet krizi olarak yansımış, henüz Kasım krizi atlatılmamış iken mali piyasalar bir kez daha karışmış ve ikinci bir çöküş yaşanmıştır. Türkiye'nin değişimindeki en önemli dönüm noktalarından biri, 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik buhran olmuştur. İMKB endeksi 10000'lerden 7000 puanlara kadar gerilemiş, 2001 yılının ilk altı aylık döneminde 800.000'e yakın kişinin işine son verilmiş, ülkede uzun yıllardan beri süregelen işsizlik, gittikçe kronik bir hal almıştır. 2000 ve 2001 krizleri sonucunda ekonomide; iç borç ve faizlerdeki ek mali yük artmış (faizler %1000'lerin üzerinde seyretmiş), on binlerce insan işsiz kalmış, üretim miktarı azalarak iflaslar meydana gelmiş, ekonominin küçülmesi nedeniyle milli gelir seviyesinde azalmalar oluşmuş; 23 Şubat 2001'de Merkez Bankasının rezervleri 5.3 milyar dolar azalmış, Hazine %144 oranı ile borçlanmış ve tüm bu gelişmelerin ekonomiye getirdiği mali yükte ağırlaşmıştır (Çavdar, 2010: 45-46; Eğilmez, 2009; BDDK, 2010).

Özellikle 2001 yılı Şubat ayından itibaren ekonomide belirsizliklerin artması sonucu faiz oranlarının yükselmesi ve borçlanma vadelerinin kısılmasıyla bütçe faiz ödemeleri artışı ve GSMH'ya oranı hızla yükselme trendine girmiştir. Ayrıca Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) ve kamu bankalarına 2000 yılında verilen Devlet İç Borçlanma Senetlerinin (DİBS) bir kısmının işlemiş faiz ile birlikte yeni senetlerle değiştirilmesinden sonra oluşan faiz ödemesi de 2001 yılı bütçe harcamalarının yükselmesine neden olmuştur (TCMB, 2001). Yaşanan krizler; (Kasım 2000, Şubat, 2001) birbirleriyle yakından ilintili olduğundan çoğunlukla tek bir kriz olarak değerlendirilmekle birlikte (Koyuncu ve Şenses, 2004), faizlerin yanı sıra enflasyonda artış ve döviz kurlarındaki dalgalanmayla kendisini hissettiren tüm ekonomi üzerinde bir belirsizlik ortamını beraberinde getirmiştir. Mali kesimde yaşanan problemler reel kesime kredi imkânını bitirerek, kredi geri ödemelerinde ciddi problemlere sebep olmuştur. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda 14 Nisan 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) ismiyle yeni bir iktisadi program uygulanmaya başlanmıştır. Program, devletin mali durumunun kamuoyu tarafından daha kolay takip edilmesine imkân sağlayacak ve mali yönetimi şeffaflaştıracak bir dizi tedbiri hayata geçirmeyi hedeflemiştir. Bu tedbirler, bütçe dışı gelir ve harcama uygulamalarını minimum kılarak, bütçe birliği ilkesini ve bütçe disiplini yeniden oluşturmaya yönelik olmuştur. Program çerçevesinde, faiz dışı harcamalarda maksimum tasarruf ve disiplin sağlanmasının hayati derecede önem arz ettiği belirtilmiştir. Faiz dışı harcamalardaki nominal yükselişin GSMH'daki artışın altında tutulmasına özen gösterileceği, 2001 yılı bütçesinde yatırım harcamalarında bir kısıntıya gidileceği, cari, bazı transfer harcamalarında nominal artışın kur ve fiyat artışlarının altında tutulması neticesinde GSMH'nın %1.5'i kadar tasarruf edileceği ifade edilmiştir (BDDK, 2010; Ulusoy, 2012: 350-352).

Türkiye ekonomisinde 2002 yılından itibaren yaşanan siyasi istikrar ortamı ile birlikte ekonomik alanda da alınan yapısal tedbirlerin etkileri, nispeten daha olumlu bir şekilde hissedilmiştir. Uygulanan istikrar programlarının öngördüğü ve kararlı bir şekilde uygulanan sıkı mali ve parasal önlemler, kamu mali dengesindeki ve finans piyasalarındaki kırılganlığı asgari düzeye indirmiştir (Şimşek, 2007: 52-68). 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında Türkiye'de mali kesime yönelik önemli kararlar alınmış ve yasalarla da desteklenmiştir. Kriz sonrası IMF ile birlikte hazırlanmış olan ve takip

edilen iktisadi programlar, mali disiplini esas alan orta vadeli istikrar programlarıdır. Türkiye'nin 2001 krizi sonrasında önemli başarılar sağlanmasında mali disiplinin yadsınamaz payı vardır (Gürkaynak, 2008). 2000 ve 2001 krizlerinden farklı olarak, Türkiye'deki ortak kanaat 2008 krizinin daha çok dış kaynaklı olduğu şeklindedir. Türkiye'nin küresel krize hemen hemen dünya ile birlikte girdiği genel kabul görmüştür (Çolak, 2009). ABD kaynaklı küresel finansal krizi tetikleyen temel faktörler olarak; bu dönemde düşük faiz politikası uygulamasının düşük faizli konut kredilerinin (mortgage kredilerinin) yapısını bozması ve bundan dolayı faiz yapısının uyumsuzlaşması, konut fiyatlarında balon fiyat oluşumuna neden olması, menkul kıymetlerin fonlanmasında yaşanan sıkışıklık, kredi türev piyasalarının genişlemesi, kredi derecelendirme sürecinde yaşanan sorunlar şeklinde sıralanabilir (BDDK, 2008: 45). Böylece, ABD ekonomisi 2007 Aralığında bir durgunluk sürecine girmiştir. Büyüme önemli derecede yavaşlamış, ağır bir borç yükü oluşmuş, 2007-2009 döneminde yaklaşık iki buçuk milyon kişi işsiz kalarak, kırılğan bir durum oluşmuştur (Magdoff ve Yates, 2010: 97). Çok geçmeden, ABD'de başlayan kriz doğası gereği kısa sürede bulaşıcı etki göstererek küresel piyasalara yayılmıştır (Şimşek ve Altay, 2009: 17). Hükümet tarafından yapılan açıklamalar Türkiye'nin krizden çok fazla etkilenmediği yönünde olmuştur. Kriz sürecinde kamu harcama politikası, kamu kaynaklarının kullanımında, belirlenen politika ve öncelikler doğrultusunda hareket edilmesine, yürütülen faaliyet ve projelerin gereklilik, etkinlik ve verimlilik açısından gözden geçirilerek sağlıklı bir temele kavuşturulmasına bağlanmıştır (Taban, 2011). Bu bağlamda, krizin etkilerini azaltmak amacıyla bazı harcama kalemlerinde ilave artışlar yapılmıştır. Bu çerçevede, iç talebi canlandırmak için alınan mali önlemler harcamaların artmasına neden olmuş, 2009 yılı itibariyle toplam harcama artış oranı %15,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2009 yılında küresel kriz nedeniyle bütçe giderlerinin GSMH'ya oranı %28,1 seviyesinde gerçekleşmişken bu oran 2010 yılında %26,7'ye gerilemiştir (T.C. Maliye Bakanlığı, 2012: 4; Bkz. Tablo 3). Ancak, 2008 yılından itibaren yaşanan, olumsuz etkileri 2009 yılında da süren küresel kriz döneminde kamu harcamalarında, kriz kaynaklı ciddi bir trend değişikliği gözlenmemiştir. GEGP uygulamasına geçilmesiyle birlikte bütçe disiplininin tesis edilmesi ve kamu borçlarının nispi olarak idare edilebilir seviyeye çekilmesi, bütçenin dolayısıyla kamu harcamalarının bir ekonomi politikası aracı olarak yeniden fonksiyon kazanmasını sağlamış ve kamu harcamaları/GSMH oranında nispi bir düşme eğilimi görülmüştür (Şahin, 2007: 528; Sezgin, 2013: 69).

Tablo 3: 2000-2011 dönemi kamu harcamalarına ilişkin veriler

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar/ GSMH %	GSMH (Milyar TL)
2000	46.970.348	67.1	37.3	125.596.129
2001	81.175.206	72.8	45.9	176.483.953
2002	117.224.471	44.4	42.8	273.463.168
2003	140.454.842	19.8	39.3	356.680.888
2004	150.569.930	7.2	35.1	428.932.343
2005	156.479.365	3.9	32.1	486.401.032
2006	175.657.001	12.2	30.5	575.783.962
2007	204.072.243	14.2	23.9	853.636.236
2008	227.063.259	10.1	23.8	950.098.199
2009	268.697.566	15.2	28.2	952.634.796
2010	294.358.724	8.8	26.7	1.103.749.801
2011	313.301.823	6.0	24.1	1.298.062.004

Kaynak: DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (19502004), DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (19502010), www.bumko.gov.tr.

Tablo 3'deki veriler incelendiğinde kamu harcamalarının 2000-2011 döneminde miktar olarak sürekli arttığı görülmektedir. 2000 yılında 46.970.348 milyar TL olarak gerçekleşen kamu harcamaları, 2001 yılında 81.175.206 milyar TL, 2002 yılında ise 117.224.471 seviyesine ulaşmıştır. Dönem sonu olan 2011 yılında ise bu rakam 313.301.823 milyar TL'ye çıkmıştır. Kamu harcamalarının GSMH'ya oranındaki gelişim de dikkat çekicidir. Kamu harcamalarının son 12 yıllık dönemi (2000-2011 yılları arası) incelendiğinde, kamu harcamalarının gayri safi milli hasılaya oranının önemli artışlar sergilediği görülmektedir. Tablo 3'de görüldüğü gibi özellikle 2001 yılına kadar önemli artış gösteren kamu harcamalarının GSMH'ya oranı, 2003 yılından itibaren önemli ölçüde azalış göstermiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde, uygulanan sıkı maliye politikaları, büyüme hızında meydana gelen artış ve bütçe gerçekleştirmelerinde yaşanan iyileşmeler etkili olmuştur (Aslan, 2009). Tablo 3'den izleneceği gibi kamu harcamalarının GSMH içindeki payı, ele alınan dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir. 2000'li yılların başında bu oran ortalama %40'lar seviyesine çıkmış ve kriz yılı olan 2001 yılında en üst seviyesine ulaşmış ve daha sonra azalış trendine girmiştir. 2000 yılında konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı %37,3 iken bu oran; yüksek enflasyon, kamunun finansman açıkları ve bu açıkların kapatılabilmesi için yapılan iç ve dış borçlanmanın yüksek faiziyle birlikte ortaya çıkan mali krizlerle 2001 yılında %45,9'a yükselmiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan stand-by anlaşması çerçevesinde uygulanan politikaların etkisiyle KH/GSMH oranı, 2002'de %42,8 olmuş, 2003 yılında ise %39,3'e gerilemiştir. Konsolide bütçe harcamalarının GSMH içindeki payı, özellikle faiz ödemelerinin azalmasıyla, 2004 yılında bir önceki yıla göre 4,4 puan azalarak %35.1 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2004 yılında, iç borç faiz ödemelerinde meydana gelen azalmada, faiz oranlarının düşmesi önemli bir rol oynamıştır. 2002-2004 döneminde, GEGP bağlamında ve IMF'nin sıkı denetimi sayesinde bütçe harcamalarında kısıntı

uygulanmıştır (TCMB, 2005; Şahin, 2007). 2005 yılı, kamu maliyesi alanında uygulamaya konulan yapısal reformların etkilerinin daha iyi görülmeye başlandığı ve mali disiplinin bütçe sonuçları üzerindeki olumlu etkisinin hız kazandığı bir dönemdir. 2005 yılında toplam harcamaların artış oranının minimum düzeyde gerçekleşmesi ve konsolide bütçe giderlerinin GSMH'ya oranının %32.1 oranında gerçekleşmesi dikkat çekici bir performansı beraberinde getirmiştir. 2006 yılında konsolide bütçe giderlerinin GSMH'ya oranı %30.5 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılından itibaren, uygulanan kararlı politikalarla birlikte sürdürülebilir bir başarının temeli olan mali disiplinin de etkisiyle, harcama azaltıcı politikalar etkili bir şekilde uygulanmıştır (T.C. Maliye Bakanlığı, 2007).

Küresel krizin etkisiyle ekonomide meydana gelen daralma döneminde kamu gelirleri hızla düşmüş, kriz öncesinde görece olumlu seyreden bütçe göstergelerinde nispi bir bozulma yaşanmıştır. Bu süreçte, alınan mali canlandırma önlemlerinin de etkisiyle, 2009 yılında konsolide bütçe harcamaları/GSMH oranı yükselmiştir. Tablo 3 incelendiğinde, küresel krizin başladığı 2008 yılında 227,06 Milyar TL olan bütçe giderleri, 2009 yılında 268,6 Milyar TL'ye yükselmiştir. Bütçe giderlerindeki bu artış %15 civarındadır. Ancak, 2010 yılındaki toparlanma süreci ve canlanan iç talep sayesinde; bütçe dengelerindeki bozulma yavaşlamıştır. 2011 yılında ise, düşük reel faiz oranlarının katkısıyla negatif artışlar sergileyen faiz harcamaları, cari transfer harcamalarının artışında yavaşlama ve güçlü ekonomik seyre paralel olarak ithalde ve dahilde alınan KDV, ÖTV gibi vergi gelirlerinde artış, bütçe performansı açısından yılın olumlu bir şekilde tamamlanmasına neden olmuştur (TÜSİAD, 2012). Bu bağlamda, 2011 yılında kamu harcamalarının artış oranı %6'ya, konsolide bütçe harcamaları/GSMH oranı ise %24.1'e düşmüştür. Kısaca, kriz döneminde bütçede önemli bir dalgalanma görülmemiş, bütçe disiplinine riayet edilmiştir. Kamu harcamalarının GSMH'ya oranı, krizin vurduğu ve etkili olduğu 2008-2010 yılları arasında %23-28 arasında dönemsel dalgalanma sergilemiştir. Kriz nedeniyle dünya düzeyinde faizlerin geriletmesine koşut olarak, iç ekonomide de faizlerin indirilmesinin neticesi olarak faiz yükünde görülen azalma bütçe boyutlarını kontrol edilebilir seviyede tutulmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'de, 2008 Kriz döneminde maliye politikasında “disiplin” öne çıkarılırken ya da bu yöndeki uygulamalardan taviz verilmezken, dengeli faiz politikası izlenmesi yoluna gidilmiştir. Finansal akımların risk iştahının dengesizleştiği kriz dönemlerinde, bütçe dengesinin korunmaya çalışılması, finansal risklerin reel risklerden daha iyi bir şekilde hissedildiği görünümünü ortaya çıkarmaktadır (Önder ve Uçkaç, 2013: 217-227).

5.Sonuç

Kamu harcamaları mali olayların iki temel unsurundan birini teşkil etmektedir. Bir ekonomide kamu harcama bileşenlerinin yapısı ve harcama tutarının büyüklüğü ekonominin genel seyri hakkında bilgi verme karakterine haizdir. Mali olaylara harcama noktasından bakıldığında harcamaları fonlayan kaynaklar ve o kaynakların her birinin milli ekonomiyeye tesiri meselesi literatürde çok tartışılan konulardan biridir.

Türkiye Ekonomisi 1980'li yılların başından itibaren dünyada ağırlığını hissettiren neo liberal politikalarından etkilenmeye başlamış müzminleşen ve ağırlaşan ekonomik sorunları çözmek için kamu kesimi ölçeğini küçültme kararı almıştır. 1980'li yılların başında %20 düzeyinde gerçekleşen kamu harcamaları/GSMH oranı 1990'lı yıllara kadar büyük bir

Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (Dönemsel Bir Analiz 1980-2011)

değişim göstermemiş hatta bu dönemin ortalarında %15'e kadar düşmüş, bu dönemin sonuna kadar %17'lik düzeyi aşmamıştır. 1990'lı yıllar Türkiye Ekonomisinde kamu harcamaları/GSMH oranının dramatik artış gösterdiği yıllar olmuştur. 1990'lı yıllarda kamu harcamaları/GSMH oranındaki artış hızını, bu dönemde yaşanan krizler iyice beslemiş ülke ekonomisinin en büyük krizi olan 2000-2001 yıllarında bu değer adeta tavan yaparak %45 düzeyine fırlamıştır. 2002 yılından itibaren siyasi istikrarın sağladığı ortam ve uygulamada mali disipline verilen önemden dolayı tekrar düşüş trendine giren bu oran son yıllarda %25 düzeylerine kadar çekilebilmiştir.

Uzun yıllardan beri ekonomide hüküm süren enflasyon ve işsizliği önleme, dış açıkları giderme ve nihayet daimi istikrar sağlamak için kamu kesiminde uygulanan kamu açığını disipline edici, kamu kesimi ölçeğini küçültücü politikalar bazı konularda kısmi ve nispi iyileşme sağlasa da hala kalıcı çözüm sağlamaktan uzak görünmektedir. Dolayısıyla kamu kesiminde uygulanan politikaların daha ihtimamlı hazırlanıp çok daha dikkatli tatbik edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Ağcakaya, S. (2003), “Ülkemizde Konsolide Bütçe Harcamalarının Gelişimi (1980-2000)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 215-226.
- Akalın, U. S. (2004), *Üç Dönem Üç Ekonomi*, İstanbul: Set Yayınları.
- Akçağlayan, A ve Kayıran, M. (2010), “Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Gelirleri: Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 129-146.
- Aktan, C. C. (1995), *Optimal Devlet*, İstanbul: TÜSİAD Yayını.
- Aslan, A. (2009), “Bütçe Açığı Sürdürülebilirliğinin Dinamik Analizi: Türkiye Örneği”, *Maliye Dergisi*, 157, 227-234.
- Başol, K ve Başol, G. (1992), “Bütçe Uygulamalarında Yapılan Değişiklikler ve Bütçe Politikalarına Etkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 55-82.
- BDDK (2008), *ABD Mortgage Krizi*, Çalışma Tebliği, Ankara.
- BDDK (2010), *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*, Çalışma Tebliği, Ankara.
- Boratav, K. (2008), *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Bulut, C. (2006), *Ekonomik Yapı ve Politika Analizi*, İstanbul: DER Yayınları.
- Çavdar, Ç. Ş. (2010), Türkiye'de Bütçe Açığının Makroekonomik Etkilerinin VAR Modelleri ile İncelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çolak, Ö. F. (2009), “2008 Krizinin 1929 Krizi ile Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz”, *TİSK Akademi Dergisi*, 4(2), 50-69.

Direkçi, T. (2006), *Kamu Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye Çalışması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DPT (1994), *1995 Yılı Geçiş Programı*, Ankara.

DPT (1997), *Temel Ekonomik Göstergeler (1950-1998)*.

DPT (2005), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*.

DPT (2007), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004)*.

DPT (2011), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2010)*.

Eğilmez, M. (2009), *Küresel Finans Krizi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eren, A. (2008). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ekin Yayınevi.

Gacener, A. (2005), “Türkiye Açısından Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Analizi”, *DEÜ İİBF Dergisi*, 20(1), 103-122.

Gürkaynak, R. S. (2008), “Türkiye Ekonomisi ve Küresel Krizde Makroekonomik Politikalar”, TEK, Ekonomik Bunalım ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Tartışma Metinleri.

Güven, S. (2001). “Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 16(185), 79-98.

Karaçor, Z. ve Alptekin, V. (2006), “1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11, 307-342.

Karataş, C. (1994), “Türkiye'de Kamu Borçları, Vergi Sistemi ve Kamu Harcamaları: 1980-1993”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul.

Karluk, R. (1997), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Beta Yayınları.

Karluk, R. (1999), *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*, 6.Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Kepenek, Y. (1990), *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Verso Yayıncılık.

Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2000), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (Dönemsel Bir Analiz 1980-2011)

- Kovancılar, B. (1997), *1980 Sonrası Benimsenen Liberal Politikalar Bağlamında Türkiye'de Konsolide Bütçe Harcamalarının Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koyuncu, M. ve Şenses, F. (2004), “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri”, *ERC Working Papers in Economics*, 4(13), 1-44.
- Magdoff, F. ve Yates, M. (2010), *Ekonomik Krizin ABC'si*, (Çev: Ahmet Kırmızıgül), Ankara: Epos Yayınları.
- Mutlu, A. (1998). “Türkiye'de Konsolide Bütçe Harcamalarının Değerlendirilmesi”, *XII. Türkiye Maliye Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Oyan, O. (1989), *Dışa Açılma ve Mali Politikalar Türkiye: 1980-1989*, Ankara.
- Oyan, O. (2001), *Türkiye Ekonomisi*, (Kamu Maliyesi ve Politikası), Ankara: İmaj Yayınevi.
- Önder, İ. ve Uçkaç, A. (2013), “Krizler Ortamında Türkiye”, 3. *İzmir Ulusal Ekonomi Kongresi*: İzmir.
- Öner, E. (1994), “Cumhuriyet Dönemi Türk Bütçeleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul.
- Öztek, D. (2001), “1980 Sonrası Harcama Politikaları”, 16. *Türkiye Maliye Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Parasız, İ. (1996), *Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları*, İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Sakal, M. (2002), “Türkiye'de Kamu Açıklarının ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği Sorunu: 1988-2000 Dönem Analizi”, *DEÜ İİBF Dergisi*, 17(1), 35-60.
- Sezgin, S. (2013), *Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Şahin, H. (2007), *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şimşek, H. A. (2007), “Türkiye'de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(512), 52-68.
- Şimşek, H. A. ve Altay, A. (2009), “Küresel Kriz Ortamında Türkiye'de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi”, *Finans-Politik Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 528, 11-23.
- T.C. Maliye Bakanlığı (2007), *2008 Mali Yılı Bütçe Gerekçesi*, Ankara.

- T.C. Maliye Bakanlığı (2012), *2011 Yılı Genel Faaliyet Raporu*, Ankara.
- Taban, S. (2011), *Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara.
- TCMB (2001), Yıllık Rapor: *Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Para Politikası*, Ankara.
- TCMB (2005), Yıllık Rapor: *Denetleme Kurulu Raporu*, Ankara.
- TOBB, (1994), “5 Nisan Kararlarının İlk Sonuçları ve İlk Üç Ayın Bilançosu”, *Forum Dergisi*, 6.
- Tokgöz, E. (2001). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*, 6. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Turan, Z. (2011). “Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 56-80.
- TÜSİAD (2012). *Türkiye Ekonomisi, İstanbul*: TÜSİAD Yayınları.
- Ulusoy, A. (2012), *Maliye politikası, İstanbul*: Park Kitabevi.
- Yeldan, E. (2008), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Yıldırım, E ve Yıldırım, R. (2001), “1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, *XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu*: Antalya.
- Yılmaz, B. E. ve Susam, N. (2001), “Türkiye'de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payının Analizi ve Ülkeler Arası Karşılaştırma”, *16. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

**TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM REFORMU VE 5393
SAYILI KANUN: MUŞ VE BİTLİS İLLERİNDE
REFORMUN ALGILANMASINA İLİŞKİN ALAN
ARAŞTIRMASI¹**

MURAT AKTAŞ* CENGİZ GÜRBÜZ**

ÖZET

Demokrasi, siyaset, ekonomi ve yönetim anlayışlarında meydana gelen gelişmelere paralel olarak Türkiye Cumhuriyeti yerel yönetim sisteminde de değişiklikler yapılması zorunluluk haline gelmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de 2004 yılından sonra çok önemli adımlar atılmış ve yerel yönetim reformu gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında yer alan Belediye Kanunu'ndaki değişikliklerin belediye yöneticileri tarafından algılanma düzeyinin tespit edilmesi bu çalışmanın araştırma konusunu ve amacını oluşturmaktadır. Yerel yöneticilerin reformları nasıl algıladıklarına yönelik bu araştırmamız sonucunda, reformların olumlu bir şekilde algılandığı ve reformların açık bir şekilde desteklendiği görülmüştür. Yapılan reformlar ve değişikliklerin belediyelerin çeşitli sorunlarını çözmede yarar sağladığı tespit edilmiştir. Bu nedenle yerel yönetimler için reformlar ve değişimin devam etmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Belediyelerin görev ve sorumluluklarının arttığı, ancak bu artışa karşılık gelirlerinde aynı oranda artışın olmadığı sonucu elde ettiğimiz bulgular arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reform, Yerel Yönetim, Belediye, Muş, Bitlis

¹Bu çalışma, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında hazırlanan “Türkiye’de Yerel Yönetim Reformu: Muş ve Bitlis İllerinde Reformun Algılanmasına İlişkin Alan Araştırması” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

*Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Muş / Türkiye.
e-mail: muratmha@hotmail.com

**Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksekokulu Bitlis / Türkiye.
e-mail: cgurbuz@beu.edu.tr

doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.62847>
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

LOCAL GOVERNMENT REFORM IN TURKEY AND THE 5393 LAW: THE FIELD RESEARCH ABOUT THE PERCEPTION OF LOCAL GOVERNMENT REFORM IN MUŞ AND BİTLİS PROVINCES

Abstract

It has become necessary for the Republic of Turkey to make changes in its local government systems in order to keep up with the global improvement in politics, economy, democracy, and administration. In accordance with this assessment, Turkey has taken important steps along with a local government reform in 2004. The topic and the essence of our research captures the municipal officers' level of perception of the changes made in the Municipal Law in respect of this local government reform. This research has shown that the reforms were welcomed and explicitly supported by the officers. The benefits of the reforms and changes were also highlighted in our research; it was concluded that the changes in municipal law aided in resolving the municipality's problems. Therefore, local governments should continue to implement changes in their municipal law. The research also allowed us to conclude that although the duties and responsibilities of municipalities have increased in amount, income has not increased in the same proportion.

Key Words: Reform, Local Government, Municipality, Mus, Bitlis

1.Giriş

Küreselleşme süreci ile birlikte dünya bilgi toplumuna doğru hızlı bir değişim süreci yaşarken, değişimi etkileyen ve zorunlu kılan ekonomik, teknolojik, sosyal, siyasal ve toplumsal birçok etken bulunmaktadır. Özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, sermaye hareketleri, uluslararası kuruluşların gelişmesi ve sosyal medya ağları ile dünyanın değişik yerlerindeki insanların birbirleri ilerahatça iletişime geçebilmesi ile birlikte toplumsal ve siyasal değişimin etkisi gün geçtikçe daha da artmış ve geleneksel ulus devlet yapısı da buna bağlı olarak değişmeye başlamıştır (Aktaş, 2013: 185).Bu değişim süreci devletlerin yönetim anlayışlarını, yapılanmasını ve yönetim yapısını oluşturan kuruluşların durumunu ve ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etkilerin en fazla görüldüğü alanlardan biri de yerel yönetimlerdir.

Yerel yönetimler, vatandaşın mahalli müşterek nitelikteki kamu hizmetlerini yerine getirdiklerinden bir ülkenin yönetim anlayışının göstergesi durumunda olan kurumlardır. Bu kurumlarda hizmetler yerine getirilirken demokratik ilkelere uyma, kamu kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanma, adil bir yönetim sergileme tüm çağdaş ülkeler için vazgeçilmez unsurlar olmuştur. Böylece vatandaşa sunulan hizmet çeşitliliği artmış, yol, su, kanalizasyon, park, temizlik gibi klasik hizmetlerin yanısıra sosyal, kültürel, ekonomik ve eğitsel hizmetler de belediyelerden beklenir hale gelmiştir. Ayrıca yerel yöneticilerin seçimle işbaşına gelmeleri ve taşıdıkları kamu tüzel kişilikleri nedeniyle görev, yetki ve sorumluluklarının yeniden belirlenmesi zorunluluğu doğmuştur. Türkiye'de de değişen ve gelişen şartlara uyum sağlamak, ihtiyaçlara cevap vermek noktasında sürekli reform ihtiyacı duyulmuştur. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin görev

ve sorumluluk alanlarında bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin etkinliği ve vatandaş tarafından nasıl algılandığı önem taşımaktadır.

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi özellikle 1990'lı yıllardan beri hükümetlerin önemle üzerinde durdukları ve bu alanda ortaya çıkan sorunlara çözüm üretme çabasında oldukları veya zorunda kaldıkları bir konu olmuştur. Türkiye'de 2004-2005 yıllarında yürütülen reform stratejisi çerçevesinde Kamu Yönetimi Temel Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu, Belediye Kanunu, Mahalli İdare Birlikleri Kanunu, İl Özel İdarelerine ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun ve Büyükşehir Belediyesi Kanun'ları çıkarılarak yürürlüğe girmiştir. Bu çalışma, 5393 sayılı Belediye Kanunu ile yapılan yasal değişikliklerin yerel yönetimlere neler getirdiğini ve bu yeniliklerin nasıl algılandığını tespit edip değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

2. Yerel Yönetimler Reformu ve Getirdikleri

Türkiye'de özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yerel yönetimler alanında bir yeniden düzenleme gereksinimi olduğu açıkça hissediliyordu. Çünkü Türkiye'de 1960'lı yılların başında hızlı bir kentleşme hareketi başlamıştı. Kentlerin toplumsal ve ekonomik yaşamdaki etkisinin artması, siyasal yaşamdaki etkisini ve rolünü de arttırıyordu. Yerel yönetimlerle ilgili yasalar ise, çok eskimişti ve yerel halkın demokratikleşmeye paralel olarak değişen gereksinimlerine yanıt veremiyordu. Yerel yönetimlerin sorunlarını gidermek ve gereksinimleri karşılayabilmek için günümüze kadar bu alanda birçok reform çalışması yapılmıştır. Ancak yapılan reformların hiçbiri sorunun kaynağına inememiştir (Keleş, 2012: 523).

1990'lı yıllarda ise, kamu yönetimi alanındaki reform çalışmalarında, küreselleşme ve teknoloji çağı gibi değerlerin yer almaya başladığı görülmektedir. Ancak bu dönemde de yapılan reformlar sorunlara çözüm getirememiştir (Saran, 2004: 211). Türkiye'nin 1999 yılında Avrupa Birliği'ne üyelik için aday olması ile AB'ne uyum sağlayacak reformların hızla gerçekleştirilmesi konusu da gündeme gelmiş, kamu yönetiminin sorunlarının çözümü için reformlar daha da önem kazanmıştır. İşte böylesi bir ortamda yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması da zorunluluk haline gelmiştir. Bu yöndeki talepler artarak güçlenmiş ve 2004 yılından sonra yerel yönetimlerle ilgili olarak geniş reform düzenlemeleri yapılmıştır (Urhan, 2008: 86).

3.5393 Sayılı Belediye Kanunu

1930 yılında çıkarılan ve yaklaşık 74 yıl yürürlükte kalan 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun günün koşullarında yetersiz olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle belediyelerin yeniden düzenlenmesine yönelik birçok girişimden sonra 03 Temmuz 2005 tarihinde 5393 sayılı yeni Belediye Kanunu kabul edilmiştir. Kanun, 13 Temmuz 2005 tarihinde Resmi Gazete' de yayınlayarak yürürlüğe girmiştir (RG Sayı: 25874).

5393 sayılı Kanun'un genel gerekçesinde, kamu yönetiminde yeniden yapılanmanın, yerel yönetimlerde de bir değişimi zorunlu kıldığı, yerel yönetimlerin örgüt yapısının, yetki ve görevlerinin, çalışma şekillerinin ve gayelerinin değişim konusu olacağı, bu nedenle aşırı bürokrasinin kaldırılması ve verimli çalışan esnek yapıların oluşturulması gerektiği belirtilmektedir. Gerekçede, bu düzenlemeyle belediyelerin yerel ortak hizmetler açısından genel yetkili olmalarının öngörüldüğü, genel yetkili kavramının, kanunların yasaklamadığı ya da başka bir kuruluş tarafından yerine getirilmeyen tüm

yerel hizmetler için yerel yönetimlerin görevli ve yetkili olmaları anlamına geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca Kanun'la özerk bir yerel yönetim anlayışı çerçevesinde belediyeler üzerindeki idari vesayet ilkelerinin çoğuna son verildiği belirtilmektedir (Şen, 2009: 121).

5393 sayılı Kanun Türk belediyeçilik sisteminin temel sorunlarının bir kısmının çözümüne ve değişen kamu yönetimi anlayışının belediye ölçeğinde uygulanmasına ilişkin düzenlemeler içeren bir kanundur. Türk kamu yönetimi sistemi için “yeni” sayılabilecek düzenlemeler ve açılımlar içeren kanun, 1580 sayılı Kanun döneminde uygulanan sisteme kıyasla önemli farklılıklara sahiptir. Belediyeler, bu kanunda, yerel yönetimlerin kuruluş ve yetkileri ile görevlerinin yerinden yönetim ilkesine uygun şekilde yasayla düzenleneceğini öngören 1982 Anayasası'nın 127. Maddesine uygun olarak yeniden ele alınmıştır. Belediyeler üzerindeki idari vesayet uygulamalarının çoğuna son verilmesi öngörülen kanunda, belediye idarelerinin daha demokratik, katılımcı ve saydam olmasını sağlayacak düzenlemelere yer verilmiştir. Belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanından oluşan belediye organlarının üçlü yapısı korunurken, belediye encümeni karar organı olarak değil, yürütme organı olarak öngörülmüştür. Mahalle yönetimine, mahalle sakinleri ile belediyeler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde ve mahalle sorunlarının belediyelere iletilmesinde önemli roller yüklenmiş, hemşerilik yükümlülük ve haklarının içeriği ve niteliği genişletilerek hemşeriliğe aktif ve katılımcı bir nitelik kazandırılmıştır. Belediyelerin daha demokratik ve katılımcı hale gelmesi için belediye meclisleri ve ihtisas komisyonlarına sivil toplum örgütleri ve halkın katılma ve görüş bildirmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Ulusoy ve Akdemir, 2010: 225).

5393 sayılı Belediye Kanununun çıkarılış amacı, belediyelerin kuruluş, organları, yönetimi, görev, yetki ve sorumlulukları ile çalışma esas ve usullerini düzenlemektir (md. 1). Kanun belediye tanımını yaparken özellikle özerklik kavramına vurgu yapmaktadır. Tanıma göre belediye; belde halkının yerel ortak özellikteki gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan ve karar organları seçmenlerce belirlenerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir (md. 3). Kanun'la, il ve ilçe merkezleri dışındaki yerlerde belediye kurulması için gerekli nüfus 2000'den 5000'e, merkeze 500 metrelik mesafe 5000 metreye çıkarılmıştır. Böylece kuruluş bakımından belediyelerin ölçekleri büyütülmüş, hizmet sunumunda etkisiz belediye idaresi oluşumu kaldırılmıştır. Böylece belediyelerin daha verimli, etkili ve ekonomik hizmetler sunması, hizmetlerin eşgüdümü olarak yürütülmesinin sağlanması amaçlanmıştır (madde gerekçesi). Belediye kurulmasında, hem Cumhurbaşkanı onayı kaldırılmış hem de usul basitleştirilmiş ve daha kolay anlaşılabilir şekilde belirlenmiştir. Yeni kanunla belediye sınırları, belediye meclisi kararı ve kaymakam görüşü üzerine vali tarafından verilen onay ile kesinleşmektedir. Ayrıca zorunlu nedenler dışında beş yıl süreyle sınırların değiştirilemeyeceği belirtilmektedir. Bu çerçevede belediyelerin özerkliği artırılmış, ölçekleri büyütülmüştür (Alıcı, 2007: 8).

5393 sayılı Kanun'la mahalle kurulması, kaldırılması, bölünmesi, birleştirilmesi, isim ile sınır tespiti ve değiştirilmesi, basitleştirilerek belediye meclisi kararının ardından kaymakam görüşü alınarak valinin onayı ile yapılabilmektedir (md. 9). Belde isminin değiştirilmesi de 1580 sayılı Kanun'dan farklı bir usule bağlanarak 5393 sayılı Kanun'un 10. Maddesinde beldenin adının; belediye meclisi üye tam sayısının en az dörtte üçünün kabulü ve valinin uygun görüşü üzerine İçişleri Bakanlığı tarafından verilen onay ile

değiştirileceği belirtilmektedir. Değişiklik kararının Resmi Gazete' de yayımlanması ile beldenin isminin değişeceği bunula birlikte belediyenin de isminin değişmiş sayılacağı ifade edilmiştir (Kavruk ve Yaylı, 2008: 8).

5393 sayılı Kanun'la birlikte hemşeri tanımı farklı bir boyut almıştır. 1580 sayılı Kanun'daki; her Türk nüfus kütüğüne yazıldığı beldenin hemşehrisidir şeklindeki tanım yeni yasanın 13. Maddesinde herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir şeklinde yer almıştır. Böylece nüfus kütüğünün kayıtlı olduğu yer değil ikamet edilmekte olan yer hemşehri tanımı için esas alınmıştır (Öner, 2005: 70; Toprak, 2006: 302).

5393 sayılı Kanun ile vergi harç ve resim dışındaki dava konusu tüm uyuşmazlığın anlaşma ile tasfiyesi hususunda belediyeler yetkilendirilmiş ve bunun için de herhangi bir mali sınırlama getirilmemiştir. Sıhhi, gayri sıhhi işletmeler ile umuma açık dinlenme ve eğlence yerlerine ruhsat verilmesi yetkisi belediyelere verilmiştir (md. 15). Böylece önceden merkezi yönetim tarafından ya da taşra teşkilatı aracılığı ile yapılan ruhsatlandırma işlemlerine ait yetkiler belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde belediyelere verilmiş bulunmaktadır (Eren, 2011: 93).

1580 sayılı Kanun'da meclisin yıl içinde üç kez yaptığı olağan ve belli koşulların oluşmasıyla yapılan olağanüstü toplantı sistemi kaldırılarak; 5393 sayılı Kanunla belediye meclisinin her ay olağan toplantı yapması karara bağlanmıştır (md. 20). Bu durumla yerel hizmetlerin şeffaf ve katılımcı bir anlayışla daha hızlı ve daha etkin bir şekilde yapılması amaçlanmaktadır (madde gerekçesi). Toplantı sistemi 2007 tarihinde yapılan bir değişiklikle tekrar Kanuna eklenmiştir. Buna göre belediye meclisi için yılda üç defayı geçmemek ve başkanın çağırısı üzerine olağanüstü toplantı yapabilecektir (30.05.2007-5673/3 md).

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 23. Maddesi, belediye meclis kararlarının kesinleşmesine ilişkin yeni hükümler getirmektedir. Kanuna göre, mülki idare amirlerinin onayına gerek kalmadan meclis kararları kesinleşmektedir. Kararların yürürlüğe girebilmesi için en geç yedi gün içinde mülki idare amirine gönderilmesi gerekmektedir. Gönderilmeyen kararlar yürürlüğe girmemektedir. Böylece mülki idare amirlerinin meclis kararları üzerindeki onaylama yetkisi kaldırılarak sadece yasalara uygun olmayan kararlar aleyhine idari yargıya başvurma hakkı verilmektedir. Yeni Kanun ile vesayet denetiminin oldukça zayıfladığını söylemek mümkündür.

5393 sayılı Kanun'la getirilen düzenlemelerden biri de belediye meclisinin feshine ilişkindir. Fesih hususundaki sebepler azaltılarak ve ancak Danıştay'ın kararı ile fesih gerçekleştirilebileceği öngörülerek meclisin daha verimli ve etkin çalışması içi ortam hazırlanmıştır (md. 30). 1580 sayılı Kanun'daki fesih sebeplerinden olan belediye meclisinin kanunen belirli olan olağan toplantı ve olağanüstü toplantı dışında toplanması ile kanunen belirli olan yerler haricinde başka bir yerde toplanması hükümleri yeni düzenlemede yer almamıştır (Alıcı, 2007: 9).

1580 sayılı Kanun'da, encümen üyesi olacak birim amirleri sayılarak belirtilmişken, 5393 sayılı Kanun'da ise encümen üyesi olacak birim amirlerini (mali hizmetler birim amiri hariç) belirleme görevi belediye başkanına verilmiştir. Yeni düzenleme ile encümenin uzmanlık özelliği ön plana çıkartılarak yürütmenin daha etkin karar alması

öngörülmektedir (madde gerekçesi). 34. Madde de ise, encümenin yürütme organı olma özelliği daha netleştirilerek encümenin yetki ve görevleri yeniden düzenlenmiş ve 1580 sayılı Kanun'la öngörülen meclisin yerine karar alma durumu tümüyle kaldırılmıştır (madde gerekçesi).

Belediye başkanı tarafından stratejik plan ve performans programı hazırlanıp belediye meclisine sunulması (md. 41) 5393 sayılı Kanun'la getirilen yeniliklerden biridir. Yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde belediyelerde stratejik yönetim uygulaması başlatılmış, seçimlerden hemen sonra stratejik planların yapılması ve hizmetlerin sonucuna odaklı bir yönetim anlayışının oluşturulması amaçlanmaktadır. Stratejik planın, beldede bulunan üniversiteler, meslek odaları ve konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarının önerileri de alınarak hazırlanması böylece kentlerin geleceği hakkında halkın da söz sahibi olması olanağı sağlanmaktadır (madde gerekçesi).

Kanun'un üçüncü kısmında belediye teşkilatı ve personeli hakkında hükümler yer almaktadır. 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda belediye teşkilatının yazı işleri, hesap işleri, sağlık, veteriner, fen işleri, personel ve hukuk işleri müdürlüklerinden oluşacağı öngörülmüştür. Buna karşın 5393 sayılı Kanun'da belediye örgütlenmesi yeniden yapılandırılarak, belediye teşkilatı norm kadro çerçevesinde mali hizmetler, yazı işleri, zabıta ve fen işleri birimlerinden oluşmaktadır. Ayrıca, beldenin fiziki ve coğrafi durumu, nüfusu, sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri ile gelişmişlik durumu dikkate alınarak, norm kadro standartlarına uygun bir şekilde gerektiğinde itfaiye, sağlık, insan kaynakları, hukuk işleri, imar ve ihtiyaca göre diğer birimler oluşturulabilmektedir. Kadro iptal, ihdas ve değişikliklerinde belediye meclisi yetkili kılınmıştır. Ayrıca personel ödeneği uygun olan belediyelerde merkezi yönetimin onayına gerek kalmadan tam zamanlı ya da kısmi zamanlı sözleşmeli personel istihdam edilmesinin önü açılmıştır (Eken ve Şen, 2005: 118).

Denetimin kapsamı ve türlerini düzenleyen 55. Maddede belediyelerde denetimin, iş ve işlemlerin mevzuata uygunluk, performans ve mali yönden iç ve dış denetim şeklinde yapılması hüküm altına alınmıştır. İç ve dış denetimin 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanuna göre yapılacağı ayrıca belediyenin mali işlemler dışındaki diğer idari işlemlerinin, mevzuata uygunluk ve idarenin bütünlüğü yönünden İçişleri Bakanlığı tarafından da denetleneceği belirtilmiştir. Belediyelerde belediye başkanı ya da görevlendireceği iç denetçiler tarafından, iç denetim; Sayıştay tarafından ise dış denetim yerine getirilmektedir. Denetime ilişkin sonuçlar kamuoyuna açıklanmakta ve meclisin bilgisine sunulmaktadır. Ancak meclisin denetim sonuçları için ne tür bir işlem yapacağına dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Meclisin sadece bilgilendirildiğini belirtmek yerinde olacaktır (Öner, 2005: 78) Görüldüğü üzere, belediyelerde yapılacak olan iç denetim; iç mali denetim ve iç yönetsel denetim olarak ikiye ayrılmakta, iç mali denetim iç denetçiler, iç yönetsel denetim ise belediye müfettişleri tarafından yerine getirilmektedir. Dış denetim de yine aynı şekilde dış mali ve yönetsel denetim olarak ikiye ayrılmakta ve dış mali denetim Sayıştay, dış yönetsel denetim ise İçişleri Bakanlığı tarafından yapılmaktadır (Alıcı, 2007: 16).

5393 sayılı Kanun incelendiğinde, belediye meclisinin alacağı kararlar için merkezi yönetim biriminden önceden izin alınmasını gerektiren tek durumun yurt dışı ilişkiler konusu olduğu görülmektedir. Kanunun 74. Maddesine göre; Belediyeler, belediye

meclisinin kararına bağlı olarak görev ve hizmet alanıyla ilgili konularda faaliyet gösteren uluslararası kuruluş ve organizasyonlara, kurucu üye ya da üye olabilirler. Belediyelerin, bu kuruluş, organizasyon ve yabancı yerel yönetim birimi ile ortak faaliyet ve hizmet projeleri gerçekleştirebilmek veya kardeş kent ilişkisi kurabilmek için, dış politika ve uluslararası anlaşmalara uygun şekilde önceden İçişleri Bakanlığı'ndan izin alınması gereklidir (Coşkun ve Nohutçu, 2007: 80-81).

5393 sayılı Kanun'la getirilen yeni düzenlemelerden biride kent konseyi uygulamasıdır. Kanun belediye idaresinin, kent sosyal sermayesi olan insan kaynağından faydalanabilmesi için kent konseyi yapılanması genel olarak ortaya çıkmıştır (Toprak, 2006: 119). Belediyeler, sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, varsa üniversiteler, noterler, ilgili sivil toplum kuruluşu, siyasi partiler, kamu kurum ve kuruluşları ve mahalle muhtarları temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımından oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin verimli ve etkili biçimde yürütülmesi hususunda destek ve yardım sağlar. Kent konseyinde belirtilen görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınıp değerlendirilmektedir. Ayrıca belediyeler; sağlık, kültür, spor, park, eğitim, trafik, sosyal hizmet, çevre, kütüphane hizmetleri ile kadın ve çocuklara, yoksul ve düşkünlere, yaşlılara, engellilere yönelik hizmetlerin yapılmasında katılım ve dayanışma sağlamak üzere gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygulayabilmektedir (md.76-77).

4. Muş ve Bitlis İllerinde Reformun Algılanmasına İlişkin Alan Araştırması

4.1. Araştırmanın Amacı

Yerel yönetimler vatandaşın mahalli müşterek nitelikteki kamu hizmetlerini yerine getirdiklerinden bir ülkenin yönetim anlayışının da göstergesidir. Bu kurumlarda hizmetler yerine getirilirken demokratik ilkelere uyma, kamu kaynaklarını etkin ve verimli bir şekilde kullanma, adil ve demokratik bir yönetim sergileme çağdaş ülkeler için vazgeçilmez unsurlar olmuştur. Türkiye'de, belediye sınırları içinde yaşamakta olan vatandaşların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu durum belediyelerin ve dolayısıyla yerel hizmetlerin önemini daha da arttırmaktadır. Bu bölümde, 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanununun belediyelerde görev yapan yöneticiler tarafından nasıl algılandığının tespit edilmesine yönelik yapılan araştırma sonuçları ve sonuçların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Bu araştırmanın temel amacı, özellikle Belediye Kanunu'ndaki değişikliklerin ve yeni düzenlemelerin belediye yöneticileri tarafından uygulama aşamasındaki algılanma düzeyini ve bunun yansımalarını tespit etmek, yasal düzenlemelerin yerel yönetimlerin var olan sorunlarını çözme noktasında yöneticilere yeni ve yeterli imkanlar sağlayıp sağlamadığını ve yerel demokrasinin gelişmesine katkı sunup sunmadığını belirlemektir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi ve Bulguların Analizi

Araştırma Muş ve Bitlis il belediyeleri ile bu illere bağlı ilçe belediyelerindeki yöneticilere anket ile veri toplama yöntemi uygulanarak yapılmıştır. Anketlerin büyük bir kısmı araştırmacı tarafından yüz yüze, bir kısmı da e-posta ve faks gönderme tekniğiyle yapılmıştır. Araştırmaya 04.08.2014 tarihinde başlanılmış ve araştırma 14.11.2014 tarihinde tamamlanmıştır.

Anket tekniği kullanılarak toplanan verilerin analizine başlamadan önce belediyelerde görev yapan yönetici durumundaki çalışanlar tarafından doldurulan anket formları ayrı ayrı incelenmiş, yanlış ve eksik şekilde doldurulan anket formları değerlendirme dışı bırakılmıştır. Araştırmada 115 anket yapılmış, bu anketlerden 12'si eksik bilgi içermesi ve gerekli itinanın gösterilmemesi nedenlerinden dolayı değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Sonuç olarak 103 anket araştırma bulgularının oluşmasında kullanılmıştır.

Araştırmada veri toplama araçları ile elde edilen bilgilerin çözümlenmesi "SPSS 22.0for Windows" paket programı kullanılarak bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiştir. Mevcut verilerin analizinde istatistiksel yöntemler olarak; yüzde (%) ve frekans dağılımı ile çapraz tablo (crosstabs) özetleri kullanılmıştır. Araştırma verilerinde, ankete katılanların hangi sıklıkla hangi ifadeleri seçtikleri sayı ve yüzde ile belirlenmiş, ortaya çıkan frekans dağılımları tablolar halinde sunulmuş ve frekans dağılım tabloları değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Analizler yapılırken önce uygulanmış olan anketin güvenilirliği, güvenilirlik testi ile %89 olarak saptanmıştır. Örneklem grubunun görev yaptıkları belediyelere göre dağılımı Tablo 4.1'de sunulmuştur. Katılımcıların %16'sının Muş, %5'inin Hasköy, %7'sinin Malazgirt, %4'ünün Varto, %4'ünün Korkut, %7'sinin Bulanık, %12'sinin Bitlis, %20'sinin Tatvan, %4'ünün Ahlat, %9'unun Adilcevaz, %4'ünün Güroymak, %3'ünün Mutki, %5'inin Hizan belediyelerinden olduğu anlaşılmaktadır.

4.3. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmaya katılan kişilerin belediyelerde yönetici durumunda olması ve işlerinin yoğunluğu sebebiyle zamanlama sıkıntısı çekilmiş, randevu alınmasında zorluklar yaşanmıştır. Yöneticilerin çoğu, kendilerine yöneltilen soruları genellikle siyasi olarak değerlendirdiklerinden zaman zaman önyargılı tutumlar sergileyerek anket sorularına yanıt vermekten kaçınmıştır. Ayrıca 30 Mart 2014 tarihinde yerel seçimler yapılmış ve bu tarihte yeni belediye başkanları belirlenmiştir. Yeni belediye başkanları da kendi ekiplerini oluşturmak amacıyla yeni yöneticiler atamışlardır. Araştırmamız bu döneme denk geldiği için bazı belediyelerde yönetici durumundaki görevliler yeni atandıklarından reformlar hakkındaki bilgi eksiklerini öne sürerek anketimize katılmamışlardır. Bütün bu sıkıntılara rağmen anket sorularının belediyelerde görev yapan yöneticiler tarafından doğru algılanması için anlaşılır bir şekilde hazırlanmasına özen gösterilmiştir.

4.4. Araştırmanın Kapsamı ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evreni Muş ve Bitlis illerindeki belediye yöneticileridir. Araştırma, Muş İl Belediyesi, Muş iline bağlı olan Korkut, Hasköy, Varto, Bulanık, Malazgirt ilçe belediyeleri ile Bitlis İl Belediyesi, Bitlis iline bağlı olan Tatvan, Ahlat, Adilcevaz, Güroymak, Hizan ve Mutki ilçe belediyelerinde yönetici düzeyindeki kişilere uygulanmıştır. Toplam 13 belediyede görev yapan başkan, başkan yardımcısı, müdür, müdür yardımcısı, şef, amir ile uzman ve danışmanlar araştırmanın ana kütlesini oluşturmaktadır. Ana kütlenin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: Anket sayısının belediyelere dağılımı ve oranı

İl	Belediye	Yapılan Anket Sayısı	Oran (%)
Muş	Merkez	17	16,5
	Hasköy	5	4,9
	Malazgirt	7	6,8
	Varto	4	3,9
	Korkut	4	3,9
	Bulanık	7	6,8
Toplam		44	42,7
Bitlis	Merkez	13	12,6
	Tatvan	21	20,4
	Ahlat	4	3,9
	Adilcevaz	9	8,7
	Güroymak	4	3,9
	Mutki	3	2,9
	Hizan	5	4,9
Toplam		59	57,3
Genel Toplam		103	100

4.4.1. Muş İlindeki Bulguların Analizi

İki bölümden oluşan anketin ilk bölümünde katılımcılara ilişkin demografik özellikler ve unvan bilgileri yer almaktadır.

Tablo 2: Muş ili katılımcıların belediyelerdeki unvanlarına göre dağılımı

Unvan	Frekans	Yüzde (%)
Belediye Başkanı	4	9,1
Belediye Başkan Yardımcısı	7	15,9
Müdür	19	43,2
Şef	7	15,9
Amir	6	13,6
Diğerleri	1	2,3
Toplam	44	100

Belediyelerde yönetici olarak çalışan katılımcıların, %43'ü müdür, %15,9'u belediye başkan yardımcısı, %15,9'u şef, %13,6'sı amir, %9,11'i belediye başkanı, %2,3'ü ise diğerlerinden oluşmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu müdür olarak görev yapmaktadır.

Tablo 3 : Muş ili katılımcılarının yaşlarına göre dağılımı

Yaş	Frekans	Yüzde (%)
20 – 30 yaş	2	4,5
31 – 40 yaş	12	27,3
41 – 50 yaş	21	47,7
51 – 60 yaş	9	20,5
61 yaş ve üzeri	0	0
Toplam	44	100

Yaş oranları incelendiğinde katılımcıların ağırlıklı olarak 41 ve 50 yaşları arasında olduğu ve katılımcıların %47,7'sini oluşturduğu görülmektedir. Ardından %27,3 oranla 31- 40 yaş grubunun ikinci sırada olduğu, 51-60 yaş grubunun %20,5 oranla da 51-60 yaş grubunun üçüncü sırada olduğu gözlenmektedir. Katılımcılarının %4,5'ini 20-30 yaş grubu oluşturmaktadır. 61 yaş ve üzeri ise katılımcı bulunmamaktadır.

Tablo 4: Muş ili katılımcılarının eğitim durumlarına göre dağılımı

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde (%)
Ortaöğretim	3	6,8
Lise	17	38,6
Yüksekokul	6	13,6
Fakülte	18	40,9
Toplam	44	100

Muş'tan ankete katılanların eğitim durumları incelendiğinde fakülte mezunlarının ağırlıklı olduğu ve katılımcıların %40,9'unu oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların %38,6'sını lise, %13,6'sını yüksekokul, %3'ünü ise ortaöğretim mezunları oluşturmaktadır. Fakülte mezunlarının çoğunlukta olması belediye yöneticilerinin çoğunluğunun eğitilmiş olduğunu göstermektedir. Ancak yönetici durumunda olan lise mezunlarının da oranı küçümsenmeyecek bir orandadır.

Tablo 5: Muş ili katılımcılarının hizmet sürelerine göre dağılımı

Hizmet Süresi	Frekans	Yüzde (%)
0 – 5 Yıl	9	20,5
6 – 10 Yıl	8	18,2
11 – 20 Yıl	14	31,8
21 Yıl ve üzeri	13	29,5
Toplam	44	100

Muş ilindeki anketimize katılan belediyelerdeki hizmet süreleri incelendiğinde %31,8'inin 11-20 yıl arası, %29,5'inin 21 yıl ve üzeri, %20,5'inin 0-5 yıl arası, %18,2'sinin ise 6-10 yıl arası hizmet süreleri olduğu görülmektedir. Araştırma konusu belediye reformlarının 2005 tarihinden sonra yürürlüğe girdiği göz önünde bulundurulduğunda katılımcıların %61,3'ünün eski belediye kanunu yürürlükte iken görevde olduğu ve yeni belediye kanunu ile kıyaslama noktasında araştırmamıza daha fazla katkı sağlayacakları görülmektedir.

Tablo 6: Muş ili katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Erkek	43	97,7
Kadın	1	2,3
Toplam	44	100

Muş ilinden ankete katılanların %97,7'sinin erkek, %2,3'ünde kadın olduğu görülmektedir. Bu durum söz konusu Muş ilindeki belediyelerde kadın yöneticinin yok denecek seviyede olduğunu göstermektedir.

Anketin ikinci bölümde ise 5393 sayılı Belediye Kanunu ile gerçekleştirilen yerel yönetim reformunun ve uygulamalarının belediyelerde görev yapan yöneticiler tarafından nasıl algılandığını tespit etmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Anketin ilk aşamasında, yapılan yeni düzenlemelerin belediyelerin performansı, örgütsel yapısı, idari ve mali özerkliği, merkezi idare ile ilişkileri, hizmetlerin verimli ve etkin sunulması ile vatandaşların sunulan hizmetlerden memnuniyeti üzerine nasıl bir etkisi olduğu olumlu yargılar şeklinde sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplar yüzdelik olarak gösterilmiştir.

Tablo 7:Muş ili katılımcıların yeni düzenlemeler hakkındaki düşünceleri

Yeni Düzenlemeler Hakkındaki Düşünceleriniz	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Belediyemizin performansını olumlu yönde arttırmıştır.	6,8	15,9	13,6	50,0	13,6
Belediye yönetiminde örgütsel yapılanma açısından esneklik sağlamıştır.	9,1	6,8	15,9	59,1	9,1
Belediyemizde karar alma ve uygulama sürecinde demokrasi ve katılımçılığı arttırmıştır.	2,3	11,4	13,6	56,8	15,9
Belediyemizde idari özerkliği arttırmıştır.	4,5	11,4	6,8	61,4	15,9
Belediyemizde mali özerkliği arttırmıştır.	22,7	20,5	18,2	29,5	9,1
Merkezi yönetim – yerel yönetim ilişkilerini olumlu yönde geliştirmiştir.	6,8	29,5	6,8	50,0	6,8
Yerel hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulmasına olanak sağlamıştır.	4,5	25,0	9,1	56,8	4,5
Vatandaşların belediye hizmetlerinden memnuniyetini arttırmıştır.	4,5	4,5	27,3	54,5	9,1

Katılımcıların %63,6'sı yeni düzenlemelerin belediyenin performansını olumlu yönde arttırdığını belirtmişlerdir. Düzenlemelerin örgütsel yapılanma açısından esneklik sağladığı görüşüne katılanların oranı %68,2 olarak görülmektedir. Belediyelerde karar alma ve uygulama sürecinde demokrasi ve katılımçılığın arttığını söyleyenler %72,7, idari özerkliğin arttığını söyleyenler ise %77,3 olarak gözlenmektedir. Merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin ilişkilerinin olumlu yönde geliştiğini katılımcıların %56,8 ifade etmektedir. Katılımcıların %61,3'ü yerel hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulmasına olanak sağlandığı, %63,6'sı ise vatandaşların belediye hizmetlerinden memnuniyetlerinin arttığını ifade etmektedirler. Dikkat çeken nokta ise mali özerkliğin olumlu yönde arttığı görüşüne katılmayanların oranının yüksek olmasıdır. Katılımcıların %43,2'si mali özerkliğin artmadığı, %38,6'sının ise mali özerkliğin arttığı görüşündedirler. Sonuç olarak

düzenlemelerin yüksek oranlarda olumlu gelişmeler sağladığı ancak mali özerklik açısından olumlu bir gelişmenin olmadığı görülmektedir.

Anketin ikinci aşamasında belediye yöneticilerine yeni belediye kanunu ile yapılan yeni düzenlemeler hakkındaki eleştirel düşünceler yargı biçimine dönüştürülerek, katılımcılardan bu ifadelere hangi düzeyde katıldıklarını ifade etmeleri sorulmuştur. Verilen cevaplar yine yüzdelik olarak belirtilmiştir.

Tablo 8: Muş ili katılımcıların yeni düzenlemelere ilişkin eleştirilere ait düşünceleri

Yeni Düzenlemeler	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Yerel yönetimleri asıl yetkili, merkezi yönetimi ikincil yetkili durumuna getirmiştir.	6,8	38,6	15,9	31,8	6,8
Üniter devletten adem-i merkezîyetçi sisteme doğru bir değişime zemin hazırlamıştır.	18,2	20,5	25,0	29,5	6,8
Belediye hizmetlerinin ticarileşmesine neden olmuştur.	9,1	45,5	15,9	22,7	6,8
Vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını “bilgi edinme” ile sınırlamıştır.	4,5	25,0	25,0	43,2	2,3
Hizmet sunumunda işletmecilik ilkeleri kamu yararı ilkesinin önüne geçmiştir	6,8	38,6	15,9	34,1	4,5
Denetime ilişkin düzenlemeler, denetimin etkinliğini ve verimliliğini azaltmıştır	4,5	43,2	11,4	36,4	4,5

Akademik ve siyasi çevrelerin yeni düzenlemeler için yaptığı eleştirilerin kısmen doğru olduğu ve Muş ilindeki yöneticiler tarafından da eleştirildiği araştırma sonucuna yansımış görülmektedir. Çünkü ankette eleştiri ifadelerine katılan ile katılmayanların oranları birbirine yakın çıkmaktadır. Düzenlemelerin yerel yönetimleri asıl yetkili, merkezi yönetimi ikincil yetkili durumuna getirmediğini ifade edenler %45,4, getirdiğini ifade edenler %38,6'dır. Üniter devletten adem-i merkezîyetçi sisteme doğru bir değişime zemin hazırlanmadığını katılımcıların %38,7'si belirtmiş, %36,3'ü ise böyle bir değişime zemin hazırlandığını belirtmiştir. Belediye hizmetlerinin ticarileşmediğini söyleyenler %54,6, hizmetlerin ticarileştiğini söyleyenler ise %29,5'dir. Vatandaşların karar alma süreçlerine katılımının “bilgi edinme” ile sınırlandırıldığına katılanlar %45,5, katılmayanlar %29,5'dir. Hizmet sunumunda işletmecilik ilkeleri kamu yararı ilkesinin önüne geçmediğini belirtenler %45,4, kamu yararı ilkesinin önüne geçtiğini belirtenler ise %38,6'dır. Denetime ilişkin düzenlemelerin, denetimin etkinliğini ve verimliliğini azaltmadığını savunanlar %47,7, azalttığını savunanlar ise %40,9 olarak görülmektedir. Sonuç olarak yöneticilerin de eleştirilere kısmen katıldığı, ancak belediye hizmetlerinin ticarileşmediği söylenebilir.

Üçüncü aşamada yer alan anket soruları yapılan değişiklikleri savunanların düşünceleri olup bu düşünceler yargı şekline dönüştürülerek yöneticilere sorulmuştur. Yöneticiler de bu yargılara ne düzeyde katıldıklarını belirtmişlerdir. Sonuçlar yine yüzde (%) olarak belirtilmiştir.

Tablo 9: Muş ili katılımcılarının 5393 sayılı belediye kanunu ile getirilen yeniliklere ilişkin algı durumu

Yeni Düzenlemelerden	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Stratejik planlama kaynak kullanımında, önceliklerin tespitinde, hizmet kalitesinde ve katılımı geliştirmeye katkı yapmıştır.	6,8	11,4	15,9	50,0	15,9
Belediye meclisinin her ay toplanması esaslı karar mekanizmalarının daha etkin hizmet sunmasını sağlamıştır	2,3	11,4	13,6	50,0	22,7
Meclis kararlarının yürürlüğe girmesi için mülki idare amirinin onayının beklenmemesi vesayet denetimini zayıflatmıştır.	4,5	22,7	22,7	36,4	13,6
Norm kadro ilke ve standartları, kadro ihdas, iptal ve değişikliklerinde meclisi yetkili hale getirmiştir	6,8	13,6	22,7	25,0	31,8
Yapılan yeni düzenlemeler yerel hizmetlere gönüllü katılımı teşvik etmiştir.	9,1	13,6	22,7	45,5	9,1
Denetime ilişkin yeni düzenlemelerle belediye iş ve işlemlerinin hukuka uygunluk, mali ve performans denetimi ile idarenin bütünlüğü daha iyi sağlanmaktadır	6,8	4,5	25,0	54,5	9,1
Yeni düzenlemeler belediyenin kendi sorumlulukları altında ve kendi organları ile düzenleme ve yönetme olanaklarını artırmıştır	4,5	9,1	11,4	59,1	15,9
Belediyelerin yetki, görev ve sorumlulukları artmıştır	4,5	11,4	6,8	63,6	13,6
Yetki, görev ve sorumluluklardaki artışa paralel olarak mali olanaklar artmıştır	18,2	15,9	20,5	36,4	9,1
Kent konseyleri ile belediye hizmetlerine yerel halkın katılımının önü açılmıştır.	4,5	15,9	11,4	61,4	6,8
Kent konseyleri yerel demokrasinin gelişimi için uygun bir araç olmuştur.	9,1	6,8	20,5	54,5	9,1
İmar uygulamalarının yönetim ve denetimi daha etkin ve verimli olmuştur	4,5	18,2	20,5	50,0	6,8
Belediyelerin görevlerindeki artış sosyal belediyecilik anlayışını getirmiştir.	6,8	4,5	9,1	68,2	11,4

Araştırma sonucunda belediye yöneticilerinin yapılan değişikliklere belirgin bir şekilde katıldıkları görülmektedir. Bunlar arasında en yüksek katılım %79,6 ile belediyelerin görevlerindeki artışın sosyal belediyecilik anlayışını getirdiği görüşüdür. Ardından sırasıyla belediyelerin yetki, görev ve sorumlulukları arttığına katılanlar %77,2 olarak görülmektedir. Yeni düzenlemelerin belediyenin kendi sorumlulukları altında ve kendi organlarını düzenleme ve yönetme olanaklarını arttırdığına katılanlar %75 oran ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Katılımcıların %72,7'si belediye meclisinin her ay toplanması esasının karar mekanizmalarının daha etkin hizmet sunmasını sağladığına katılmaktadır. Yeni düzenlemelerle belediyeler kültür ve sanat etkinliklerinde ön plana çıkmıştır görüşüne %70,4 düzeyinde katılım görülmektedir. Kent konseyleri ile belediye hizmetlerine yerel halkın katılımının önünün açıldığını belirtenler ise %68,2 düzeyindedir. Stratejik planlamanın kaynak kullanımında, önceliklerin tespitinde, hizmet kalitesinde ve katılımda gelişmeye katkı sağladığına inananlar %65,9, denetime ilişkin yeni düzenlemelerle belediye iş ve işlemlerinin hukuka uygunluk, mali ve performans denetimi ile idarenin bütünlüğü daha iyi sağlandığına inananlar ise %63,6 olarak görülmektedir.

Katılımcıların %63,6'sı kent konseylerinin yerel demokrasinin gelişimi için uygun bir araç olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların %56,8'i hem norm kadro ilke ve standartları ile kadro ihdas, iptal ve değişikliklerinde meclisin yetkili hale geldiğine hem de imar uygulamalarının yönetim ve denetimi daha etkin hale getirdiğini ifade etmişlerdir. Yapılan yeni düzenlemelerin yerel hizmetlere gönüllü katılımı teşvik ettiğine katılanlar %54,6 düzeyindedir. Belediye yetkilerinin artırılmasının belediyeleri güçlendirdiğine katılanlar ise %52,3 olarak görülmektedir.

Yetki, görev ve sorumluluklardaki artışla birlikte mali olanaklarında arttığını %45,5, mali olanakların artmadığını ise %44,1 katılımcı ifade etmiştir. Oranların birbirine yakın olması belediyelerin artan görev ve yetkilerle birlikte mali açıdan güçlendirilmediğini göstermektedir. Meclis kararlarının yürürlüğe girmesi için mülki idare amirinin onayının beklenmemesi vesayet denetimini zayıflatmıştır diyenlerin %40 gibi bir oranda çıkması kararlar üzerindeki denetimin artırılmasını isteyenlerin çoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Anketin son aşamasında katılımcılara yapılan yeni düzenlemelerin belediyecilik açısından yeterli olduğu belirtilerek, bu görüşe ne düzeyde katıldıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuçlar yüzdelik olarak tabloda belirtilmiştir.

Tablo 10 : Muş ili katılımcıların getirilen yenilikler için son düşünceleri

Yeni Düzenlemelerden,	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Yapılan reformlar belediyecilik açısından yeterlidir.	27,3	27,3	15,9	15,9	13,6

Katılımcıların %54,6'sı reformların yeterliği olmadığını belirtmiş, buna karşılık olarak reformların yeterliği olduğu görüşündekiler ise %29,5 düzeyindedir. Sonuç olarak Muş ilinden araştırmamıza katılanların yapılan yeni düzenlemelere genel olarak olumlu bir bakış açısına sahip oldukları, yapılan reformların devam etmesi gerektiğine ve belediyelerin mali açıdan da güçlendirilmesini istedikleri görülmektedir.

4.4.2.Bitlis İlindeki Bulguların Analizi,

Bitlis ilinde de iki bölümden oluşan anketin ilk bölümünde katılımcılara ilişkin demografik durumlar ve unvan bilgileri yer almaktadır.

Tablo 11 :Bitlisili katılımcıların belediyelerdeki unvanlarına göre dağılımı

Unvan	Frekans	Yüzde (%)
Belediye Başkanı	4	6,8
Belediye Başkan Yardımcısı	6	10,2
Müdür	37	62,7
Şef	6	10,2
Amir	2	3,4
Diğerleri	4	6,8
Toplam	59	100

Bitlis ilindeki belediyelerde yönetici olarak çalışan katılımcıların, %62,7'si müdür, %10,2'si belediye başkan yardımcısı, %10,2'si şef, %6,8'i belediye başkanı, %6,8'i diğer yöneticilerden, %3,4'ü ise amirlerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi müdür olarak görev yapmaktadır.

Tablo 12 :Bitlis ili katılımcıların yaşlarına göre dağılımı

Yaş	Frekans	Yüzde (%)
20 – 30 yaş	3	5,1
31 – 40 yaş	17	28,8
41 – 50 yaş	21	35,6
51 – 60 yaş	16	27,1
61 yaş ve üzeri	2	3,4
Toplam	59	100

Yaş oranları incelendiğinde katılımcıların ağırlıklı olarak 41 ve 50 yaşları arasında olduğu ve katılımcıların %35,6'sını oluşturduğu görülmektedir. Ardından %28,8 oranla 31- 40 yaş grubunun ikinci sırada olduğu, 51-60 yaş grubunun %27,1 oranla da üçüncü sırada olduğu gözlenmektedir. Katılımcılarının %5,1'ini 20-30 yaş grubu, %3,4'ünü ise 61 yaş ve üzeri ise oluşturmaktadır.

Tablo 13 :Bitlis ili katılımcılarının eğitim durumlarına göre dağılımı

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde (%)
Ortaöğretim	2	3,4
Lise	13	22,0
Yüksekokul	16	27,1
Fakülte	25	42,4
Yüksek lisans	3	5,1
Toplam	59	100

Bitlis ilindeki katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde fakülte mezunlarının ağırlıklı olduğu ve katılımcıların %42,4'ünü oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların %27,1'ini yüksekokul, %22,0'ını lise, %5,1'ini yüksek lisans ve %3,4'ünü ise ortaöğretim mezunları oluşturmaktadır. Bitlis ilindeki belediye yöneticileri arasında yüksekokul, fakülte ve yüksek lisans mezunlarının çoğunlukta olması ve bu oranın %74,6 gibi yüksek oranda olması belediye yöneticilerinin çoğunluğunun eğitilmiş olduğunu göstermektedir.

Tablo 14 :Bitlis ili katılımcılarının hizmet sürelerine göre dağılımı

Hizmet Süreleri	Frekans	Yüzde (%)
0 – 5 Yıl	14	23,7
6 – 10 Yıl	7	11,9
11 – 20 Yıl	13	22,0
21 Yıl ve üzeri	25	42,4
Toplam	59	100

Bitlis ilindeki katılımcıların belediyelerdeki hizmet süreleri incelendiğinde %42,4'ünün 21 yıl ve üzeri, %22'sinin 11 – 20 yıl arası, %23,7'sinin 0 – 5 yıl arası, %20,5'inin 6 – 10 yıl arası, %18,2'sinin ise 11 – 20 yıl arası hizmet süreleri olduğu görülmektedir. Bitlis ilindeki katılımcıların hizmet sürelerine bakıldığında 11 yıl ve üzeri hizmeti olanların %64,4 olduğu ve bu oranın yine araştırma konusu belediye reformlarının 2005 tarihinden sonra yürürlüğe girdiği göz önünde bulundurulduğunda eski belediye kanunu ile yeni belediye kanununu kıyaslama noktasında araştırmamıza daha fazla katkı sağlayacaktır.

Tablo 15 :Bitlis ili katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde (%)
Erkek	52	88,1
Kadın	7	11,9
Toplam	59	100

Bitlis ilinden ankete katılanların %88,1'inin erkek, %11,9'unun kadın olduğu görülmektedir. Bitlis ilindeki belediyelerde kadın yöneticinin az olduğunu göstermektedir.

Anketin ikinci bölümde 5393 sayılı Belediye Kanunu ile gerçekleştirilen yerel yönetim reformunun ve uygulamalarının belediyelerde görev yapan yöneticiler tarafından nasıl algılandığını tespit etmeye yönelik ifadeler yer almaktadır.

Tablo 16 :Bitlis İli Katılımcıların Yeni Düzenlemeler Hakkındaki Düşünceleri

Yeni Düzenlemeler Hakkındaki Düşünceleriniz	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Belediyemizin performansını olumlu yönde arttırmıştır.	6,8	1,7	10,2	67,8	13,6
Belediye yönetiminde örgütsel yapılanma açısından esneklik sağlamıştır.	0	10,2	10,2	66,1	13,6
Belediyemizde karar alma ve uygulama sürecinde demokrasi ve katılımcılığı artırmıştır.	1,7	6,8	16,9	50,8	23,7
Belediyemizde idari özerkliği arttırmıştır.	5,1	11,9	11,9	59,3	11,9
Belediyemizde mali özerkliği arttırmıştır.	10,2	28,8	15,3	35,6	10,2
Merkezi yönetim – yerel yönetim ilişkilerini olumlu yönde geliştirmiştir.	1,7	18,6	28,8	37,3	13,6
Yerel hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulmasına olanak sağlamıştır.	1,7	6,8	18,6	64,4	8,5
Vatandaşların belediye hizmetlerinden memnuniyetini artırmıştır.	1,7	8,5	22,0	54,2	13,6

Bitlis ilinden araştırmamıza katılanların %81,4'ü yeni düzenlemelerin belediyenin performansını olumlu yönde arttırdığını belirtmişlerdir. Düzenlemelerin örgütsel yapılanma açısından esneklik sağladığı görüşüne katılanların oranı %79,7 olarak görülmektedir. Belediyelerde karar alma ve uygulama sürecinde demokrasi ve katılımcılığın arttığını söyleyenler %74,5, idari özerkliğin arttığını söyleyenler ise %71,2 olarak gözlenmektedir. Merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin ilişkilerinin olumlu yönde geliştiğini katılımcıların %50,9'u ifade etmektedir. Katılımcıların %72,9'u yerel hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulmasına olanak sağlandığı, %67,8'i ise vatandaşların belediye hizmetlerinden memnuniyetlerinin arttığını ifade etmektedirler. Yine Muş ilinde olduğu gibi Bitlis ilinde de dikkat çeken nokta mali özerkliğin olumlu yönde arttığı görüşüne katılmayanların oranının yüksek olmasıdır. Katılımcıların %39'unun mali özerkliğin artmadığı, %45,8'inin ise mali özerkliğin arttığı görüşündedirler. Sonuç olarak düzenlemelerin yüksek oranlarda olumlu gelişmeler sağladığı ancak mali özerklik açısından böyle bir gelişmenin olmadığını algılandığı söylenebilir.

Anketin ikinci aşamasında belediye yöneticilerine yeni belediye kanunu ile yapılan yeni düzenlemeler hakkındaki eleştirel düşünceler yargı biçimine dönüştürülerek, katılımcılardan bu ifadelere hangi düzeyde katıldıklarını ifade etmeleri sorulmuştur. Verilen cevaplar yine yüzdelik olarak belirtilmiştir.

Tablo 17 : Bitlis ili katılımcıların yeni düzenlemelere ilişkin eleştirilere ait düşünceleri

Yeni Düzenlemeler	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Yerel yönetimleri asıl yetkili, merkezi yönetimi ikincil yetkili durumuna getirmiştir.	13,6	37,3	25,4	16,9	6,8
Üniter devletten adem-i merkeziyetçi sisteme doğru bir değişime zemin hazırlamıştır.	11,9	39,0	13,6	28,8	6,8
Belediye hizmetlerinin ticarileşmesine neden olmuştur.	8,5	40,7	11,9	35,6	3,4
Vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını “bilgi edinme” ile sınırlamıştır.	8,5	45,8	16,9	25,4	3,4
Hizmet sunumunda işletmecilik ilkeleri kamu yararı ilkesinin önüne geçmiştir	8,5	44,1	20,3	22,0	5,1
Denetime ilişkin düzenlemeler, denetimin etkinliğini ve verimliliğini azaltmıştır	3,4	40,7	16,9	30,5	8,5

Bitlis ilinden araştırmamıza katılan katılımcıların, düzenlemelerin yerel yönetimleri asıl yetkili, merkezi yönetimi ikincil yetkili durumuna getirmediğini ifade edenler %50,9, getirdiğini ifade edenler %23,7'dir. Üniter devletten adem-i merkeziyetçi sisteme doğru bir değişime zemin hazırlanmadığını katılımcıların %50,9'u belirtmiş, %35,6'sı ise böyle bir değişime zemin hazırlandığını belirtmiştir. Belediye hizmetlerinin ticarileşmediğini söyleyenler %49,2, hizmetlerin ticarileştiğini söyleyenler ise %28,8'dir. Vatandaşların karar alma süreçlerine katılımının “bilgi edinme” ile sınırlandırıldığına katılanlar %28,8; katılmayanlar %54,3'dür. Hizmet sunumunda işletmecilik ilkelerinin kamu yararı ilkesinin önüne geçmediğini belirtenler %53,6, kamu yararı ilkesinin önüne geçtiğini belirtenler ise %27,1'dir. Denetime ilişkin düzenlemelerin, denetimin etkinliğini ve verimliliğini azaltmadığını savunanlar %44,1; azalttığını savunanlar ise %39,0 olarak görülmektedir.

Sonuç olarak yeni yasal düzenlemelere ilişkin yöneltilen eleştirilerin her birine, katılmayanların oranı katılanların oranından yüksek çıkmıştır. Araştırmamıza Bitlis ilinden katılan yöneticilerin eleştirilere genel olarak katılmadıkları ve yeni düzenlemelerin, eski kanunlara göre belediyelerin sorunlarına daha iyi çözüm üretebileceği düşüncesi taşıdıkları görülmektedir.

Üçüncü aşamada yer alan anket soruları yapılan değişiklikleri savunanların düşünceleri olup bu düşünceler yargı şekline dönüştürülerek yöneticilere sorulmuştur. Yöneticiler de bu yargılara ne düzeyde katıldıklarını belirtmişlerdir. Sonuçlar yine yüzde (%) olarak belirtilmiştir.

Tablo 18 : Bitlis ili katılımcılarının 5393 sayılı belediye kanunu ile getirilen yeniliklere ilişkin algı durumu

Yeni Düzenlemelerden,	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Stratejik planlama kaynak kullanımında, önceliklerin tespitinde, hizmet kalitesinde ve katılımı geliştirmeye katkı yapmıştır.	3,4	15,3	22,0	54,2	5,1
Belediye meclisinin her ay toplanması esaslı karar mekanizmalarının daha etkin hizmet sunmasını sağlamıştır	1,7	3,4	3,4	57,6	33,9
Meclis kararlarının yürürlüğe girmesi için mülki idare amirinin onayının beklenmemesi vesayet denetimini zayıflatmıştır.	5,1	25,4	15,4	37,3	16,9
Norm kadro ilke ve standartları, kadro ihdas, iptal ve değişikliklerinde meclisi yetkili hale getirmiştir	1,7	6,8	5,1	42,4	44,1
Yapılan yeni düzenlemeler yerel hizmetlere gönüllü katılımı teşvik etmiştir.	3,4	15,3	30,5	45,8	5,1
Denetime ilişkin yeni düzenlemelerle belediye iş ve işlemlerinin hukuka uygunluk, mali ve performans denetimi ile idarenin bütünlüğü daha iyi sağlanmaktadır	3,4	10,2	27,1	52,5	6,8
Yeni düzenlemeler belediyenin kendi sorumlulukları altında ve kendi organları ile düzenleme ve yönetme olanaklarını artırmıştır	0	6,8	16,9	59,3	16,9
Belediyelerin yetki, görev ve sorumlulukları artmıştır	0	3,4	10,2	71,2	15,3
Yetki, görev ve sorumluluklardaki artışa paralel olarak mali olanaklar artmıştır	18,6	32,2	15,3	27,1	6,8
Kent konseyleri ile belediye hizmetlerine yerel halkın katılımının önü açılmıştır.	0	6,8	18,6	62,7	11,9
Kent konseyleri yerel demokrasinin gelişimi için uygun bir araç olmuştur.	0	6,8	15,3	64,4	13,6
İmar uygulamalarının yönetim ve denetimi daha etkin ve verimli olmuştur	3,4	15,3	27,1	44,1	10,2

Araştırma sonucunda Bitlis ili belediye yöneticilerinin yapılan değişikliklere yüksek oranlarda katıldıkları görülmektedir. Bunlar arasında en yüksek katılım %91,5 düzeyi ile belediyelerin görevlerindeki artışın sosyal belediyecilik anlayışını getirdiği ve belediye meclisinin her ay toplanması esasının karar mekanizmalarının daha etkin hizmet sunmasını sağladığı düşüncesidir. Ardından %86,5 oranları ile belediyelerin yetki, görev ve sorumlulukları arttığı ve norm kadro ilke ve standartlarının, kadro ihdas, iptal ve değişikliklerinde meclisi yetkili hale getirdiği yargısıdır. Belediye yetkilerinin artırılması belediyeleri güçlendirdiğine katılanların ise %84,8 düzeyi ile üçüncü sırada olduğu görülmektedir.

Belediye yöneticilerinin %84,7'si yeni düzenlemelerin belediyeleri kültür ve sanat etkinliklerinde ön plana çıkardığını ifade etmektedir. Kent konseylerinin yerel demokrasinin gelişimi için uygun bir araç olduğunu düşünenler %78,0 düzeyindedir. Yeni düzenlemelerin belediyenin kendi sorumlulukları altında ve kendi organları ile düzenleme ve yönetme olanaklarını artırdığını düşünenler ise %76,2 olarak görülmektedir. Kent konseyleri ile belediye hizmetlerine yerel halkın katılımının önünün açıldığını söyleyenler %74,6'dır. Denetime ilişkin yeni düzenlemelerle belediye iş ve işlemlerinin hukuka uygunluk, mali ve performans denetimi ile idarenin bütünlüğü daha iyi sağlandığına ve stratejik planlamanın kaynak kullanımında, önceliklerin tespitinde, hizmet kalitesinde ve katılımı geliştirmeye katkı yaptığına katılanlar %59,3 düzeyindedir. İmar uygulamalarının yönetim ve denetimi daha etkin ve verimli olmuş görüşüne katılanlar %54,3 olarak görülmektedir. Katılımcılardan %50,9'u yapılan yeni düzenlemelerin yerel hizmetlere gönüllü katılımı teşvik ettiğini düşünmektedirler. Ancak burada dikkat çeken bir nokta da katılımcıların %30,5'inin emin olmadığıdır. Bu da uygulamada bazı sorunların yaşandığını ya da gönüllü katılımın tam olarak anlaşılmadığını göstermektedir.

Yetki, görev ve sorumluluklardaki artışa paralel olarak mali olanakların artmadığını %50,8; arttığını ise %33,9 katılımcı ifade etmiştir. Görüldüğü üzere belediyelerin artan görev ve yetkilerle birlikte mali olanaklarının artmadığını düşünen belediye yöneticisi sayısı oldukça fazla görülmektedir. Bu nedenle belediyelerin mali açıdan daha da güçlendirilmesi gerekmektedir. Meclis kararlarının yürürlüğe girebilmesi için mülki idare amiri tarafından onay beklenmemesi vesayet denetimini zayıflatmıştır diyenlerin %54,2 gibi bir yüksek bir oranda çıkması kararlar üzerindeki denetimin artırılması gerektiğini düşünenlerin fazla olduğunu göstermektedir. Belediye yöneticileri meclis kararlarının mülki amir onayından geçmesi gerektiği düşünce taşıdıkları şekilde yorumlanabilir.

Anketin son aşamasında yapılan yeni düzenlemelerin belediyecilik açısından yeterli olup olmadığının tespiti için "yapılan reformlar belediyecilik açısından yeterlidir" yargısına ne düzeyde katıldıkları sorulmuştur. Sonuçlar yüzdeler olarak tabloda belirtilmiştir.

Tablo 19: Bitlis ili katılımcıların getirilen yenilikler için son düşünceleri

Yeni Düzenlemelerden,	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Yapılan reformlar belediyeçilik açısından yeterlidir.	25,4	42,4	18,6	13,6	0

Katılımcıların %67,8'i reformların yeterliği olmadığını belirtmiş, buna karşılık olarak reformların yeterliği olduğu görüşündekiler ise %13,6 gibi çok düşük bir seviyede görülmektedir. Sonuç olarak Bitlis ilinden araştırmamıza katılan belediye yöneticilerinin yapılan yeni düzenlemelere genel olarak belirgin bir şekilde olumlu baktıkları, yapılan reformların yetersiz gördükleri ve belediyelerin mali açıdan da güçlendirilmesi gerektiği düşüncesine sahip oldukları görülmektedir.

4.4.3. Muş ve Bitlis İllerindeki Bulguların Karşılaştırılması

Muş ve Bitlis illerinde araştırmamıza toplam 103 belediye yöneticisi katılmış bulunmaktadır. Bunların 44'ü Muş ilinden, 59'u ise Bitlis ilinden katılmıştır. Anketimize katılan yönetici durumundaki belediye çalışanlarının 95'i erkek 8'i kadın yöneticiden oluşmaktadır. Muş ve Bitlis illerindeki bulguların karşılaştırılması ise aşağıda detaylı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 20: Belediye yöneticilerinin yeni düzenlemeler hakkındaki düşüncelerinin karşılaştırılması

Yeni Düzenlemeler Hakkındaki Düşünceleriniz	İl	Kesinlikle Katılmıyorum		Emin Değilim		Kesinlikle Katılıyorum	
		Katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Katılıyorum	Katılıyorum	Katılıyorum
Belediyemizin performansını olumlu yönde arttırmıştır.	Muş	6,8	15,9	13,6	50,0	13,6	
	Bitlis	6,8	1,7	10,2	67,8	13,6	
Belediye yönetiminde örgütsel yapılanma açısından esneklik sağlamıştır.	Muş	9,1	6,8	15,9	59,1	9,1	
	Bitlis	0,0	10,2	10,2	66,1	13,6	
Belediyemizde karar alma ve uygulama sürecinde demokrasi ve katılımcılığı artırmıştır.	Muş	2,3	11,4	13,6	56,8	15,9	
	Bitlis	1,7	6,8	16,9	50,8	23,7	
Belediyemizde idari özerkliği arttırmıştır.	Muş	4,5	11,4	6,8	61,4	15,9	
	Bitlis	5,1	11,9	11,9	59,3	11,9	
Belediyemizde mali özerkliği arttırmıştır.	Muş	22,7	20,5	18,2	29,5	9,1	
	Bitlis	10,2	28,8	15,3	35,6	10,2	
Merkezi yönetim – yerel yönetim ilişkilerini olumlu yönde geliştirmiştir.	Muş	6,8	29,5	6,8	50,0	6,8	
	Bitlis	1,7	18,6	28,8	37,3	13,6	
Yerel hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulmasına olanak sağlamıştır.	Muş	4,5	25,0	9,1	56,8	4,5	
	Bitlis	1,7	6,8	18,6	64,4	8,5	
Vatandaşların belediye hizmetlerinden memnuniyetini artırmıştır.	Muş	4,5	4,5	27,3	54,5	9,1	
	Bitlis	1,7	8,5	22,0	54,2	13,6	

İlk aşamada ankete verilen cevaplar karşılaştırıldığında görüleceği üzere Bitlis ilinden araştırmamıza katılan yöneticiler Muş ilinden katılan yöneticilere göre daha fazla oranda yeni düzenlemelerin belediyelere olumlu katkı sağladığını düşünmektedirler. Örneğin yeni düzenlemelerin belediyenin performansını olumlu yönde arttırdığını düşünen Muş ilindeki katılımcılar %63,6 iken Bitlis ilindeki katılımcıların oranı %81,4 düzeyinde görülmektedir. Düzenlemelerin örgütsel yapılanma açısından esneklik sağladığı görüşüne katılanlar Muş ilinde %68,2 iken bu oranı Bitlis ilinde %79,7 düzeyindedir. Yine belediyelerde karar alma ve uygulama sürecinde demokrasi ve katılımcılığın arttığını söyleyen Muş ilindeki yönetici oranı %72,7 iken Bitlis ilindeki oran %74,5'tir. Muş ilindeki katılımcıların %61,3'ü yerel hizmetlerin daha etkin ve verimli sunulmasına olanak sağlandığını belirtirken Bitlis ilindeki yöneticilerin %72,9'u katıldığını belirtmektedir. Aynı durum vatandaşların belediye hizmetlerinden memnuniyetlerinin arttığını yargısına yansımıştır. Oran Muş ilinde %63,6 iken Bitlis ilinde %67,8 düzeyindedir.

Muş ilinden araştırmamıza katılan yöneticilerin, Bitlis ilinden katılan yöneticilere nazaran katılıyorum dedikleri yargılardan biri “merkezi yönetim ile yerel yönetimlerin ilişkilerinin olumlu yönde geliştiği” yargısıdır. Bu yargıya katılan Muş ili yöneticilerinin

oranı %56,8 iken Bitlis ili yöneticilerinin oranı ise %50,9'dur. Bir diğer yargı ise belediyelerde idari özerkliğin arttığıdır. Bu düşünceye katılan Muş ilindeki katılımcılar %77,3 düzeyinde iken Bitlis ilindeki katılımcılar %71,2 düzeyindedir.

Bulguların karşılaştırılmasında dikkat çeken en önemli nokta, mali özerklik konusudur. Şu ana kadar değerlendirilen yargılarda Muş ve Bitlis ilinden araştırmamıza katılan belediye yöneticilerinin aynı fikirlerde olmaları yani düzenlemeler için aynı düşünceleri paylaşmalarıdır. Oysa mali özerklik konusunda farklı düşünmektedirler. Muş ilindeki yöneticiler %43,2'ye karşılık %38,6 oran ile yapılan düzenlemelerin mali özerklik sağlamadığını belirtmektedirler. Bitlis ilindeki yöneticiler ise %45,8'e karşılık %39,0 ile yapılan yeni düzenlemelerin belediyelerde mali özerklik sağladığını ifade etmektedirler. Bu durum yeni düzenlemeler birlikte Bitlis ilindeki belediye yöneticilerinin kendi öz gelirlerini tahsil etmede Muş belediyelerindeki yöneticilere göre daha titiz davrandıkları ya da kaynak yaratma konusunda daha etkin oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak hem Muş ilindeki katılımcılar hem de Bitlis ilindeki katılımcılar açısından düzenlemelerin belediyeler için olumlu yönde gelişmeler sağladığı ancak mali özerklik açısından tereddüt algılandığı söylenebilir.

Tablo 21 : Katılımcıların yeni düzenlemelere ilişkin eleştirilere ait düşüncelerinin karşılaştırılması

Yeni Düzenlemeler	İl	Kesinlikle		Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle	
		Katılmıyorum	Katılmıyorum			Katılıyorum	Katılıyorum
Yerel yönetimleri asıl yetkili, merkezi yönetimi ikincil yetkili durumuna getirmiştir.	Muş	6,8	38,6	15,9	31,8	6,8	
	Bitlis	13,6	37,3	25,4	16,9	6,8	
Üniter devletten adem-i merkeziyetçi sisteme doğru bir değişime zemin hazırlamıştır.	Muş	18,2	20,5	25,0	29,5	6,8	
	Bitlis	11,9	39,0	13,6	28,8	6,8	
Belediye hizmetlerinin ticarileşmesine neden olmuştur.	Muş	9,1	45,5	15,9	22,7	6,8	
	Bitlis	8,5	40,7	11,9	35,6	3,4	
Vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını "bilgi edinme" ile sınırlamıştır.	Muş	4,5	25,0	25,0	43,2	2,3	
	Bitlis	8,5	45,8	16,9	25,4	3,4	
Hizmet sunumunda işletmecilik ilkeleri kamu yararı ilkesinin önüne geçmiştir	Muş	6,8	38,6	15,9	34,1	4,5	
	Bitlis	8,5	44,1	20,3	22,0	5,1	
Denetime ilişkin düzenlemeler, denetimin etkinliğini ve verimliliğini azaltmıştır	Muş	4,5	43,2	11,4	36,4	4,5	
	Bitlis	3,4	40,7	16,9	30,5	8,5	

İkinci aşamadaki anket sorularına verilen cevaplar karşılaştırıldığında, tablodan da görüleceği üzere düzenlemelerin yerel yönetimleri asıl yetkili, merkezi yönetimi ikincil yetkili durumuna getirmedeğini ifade edenler Muş ilinde %45,4 iken Bitlis ilinde %50,9 düzeyindedir. Düzenlemelerin yerel yönetimleri asıl yetkili, merkezi yönetimi ikincil yetkili durumuna getirdiğini ifade edenler ise Muş ilinde %38,6 iken Bitlis ilinde %23,7'dir. Muş ilindeki yöneticiler düzenlemelerin yerel yönetimleri asıl yetkili durumuna getirdiğini Bitlis ilindeki yöneticilere göre daha fazla algılamışlar şeklinde yorumlanabilir. Üniter devletten adem-i merkeziyetçi sisteme doğru bir değişime zemin hazırlanmadığını Muş ilindeki katılımcıların %38,7'si belirtirken, Bitlis ilindeki katılımcıların %50,9'u belirtmiş, Muş ilindeki katılımcıların %36,3'ü, Bitlis ilindeki katılımcıların %35,6'sı adem-i merkeziyetçi sisteme doğru bir değişime zemin hazırlandığını belirtmiştir. Her iki ilde değişim zemini oluştuğuna katılanların oranı birbirine yakın iken, değişime zemin oluşmadığını düşünenler Bitlis ilinde daha fazla görülmektedir. Bu durumun Bitlis ilindeki katılımcıların Muş ilindeki katılımcılara oranla, düzenlemelerin üniter yapıya zarar vermediğini algıladıklarını göstermektedir. Belediye hizmetlerinin ticarileşmediğini söyleyenler Muş ilinde %54,6 iken Bitlis ilinde %49,2 olarak görülmektedir. Hizmetlerin ticarileştiğini söyleyenler ise Muş ilinde %29,5 iken, Bitlis ilinde %39,0 düzeyindedir. Oranların birbirine yakın olması her iki ilde de düzenlemeler ile birlikte belediye hizmetlerinin ticarileşmediği algısının oluştuğunu göstermektedir.

Hizmet sunumunda işletmecilik ilkelerinin kamu yararı ilkesinin önüne geçmediğini belirtenler Muş ilinde %45,4 düzeyindeyken Bitlis ilinde %52,6 düzeyindedir. Hizmet sunumunda işletmecilik ilkelerinin kamu yararı ilkesinin önüne geçtiğini belirtenler ise Muş ilinde %38,6 iken Bitlis ilinde %27,1'dir. Bu durumda Muş ilindeki katılımcılar Bitlis ilindeki katılımcılara göre daha fazla oranda düzenlemelerle birlikte hizmet sunumunda kamu yararı ilkesinin azaldığını düşünmektedirler şeklinde bir yorum yapılabilir. Denetime ilişkin düzenlemelerin, denetimin etkinliğini ve verimliliğini azaltmadığını savunanlar Muş ilinde %47,7 iken Bitlis ilinde %43,1 ve azalttığını savunanlar ise Muş ilinde %40,9 iken Bitlis ilinde %39,0 olarak görülmektedir. Bu yargıda oranların birbirine yakın olması her iki ilde de oluşan algının aynı olduğunu göstermektedir.

Bu gruptaki analiz bulgularının farklı olduğu tek yargı vatandaşların karar alma süreçlerine katılımının "bilgi edinme" ile sınırlandığı yargısıdır. Bu yargıya katılanlar Muş ilinde %45,5 iken Bitlis ilinde %28,8 düzeyindedir. Katılmayanlar ise Muş ilinde %29,5 iken Bitlis ilinde %54,3'tür. Muş ilindeki yöneticiler vatandaşların yeni düzenlemeler sonrası karar alma süreçlerine katılımının sınırlandığını, Bitlis ilindeki yöneticiler ise vatandaşların karar alma süreçlerine katılımının genişlediğini düşünmektedirler.

Tablo 22 : Katılımcıların 5393 sayılı kanun ile getirilen yeniliklere ilişkin algılarının karşılaştırılması

Yeni Düzenlemeler	İl	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Stratejik planlama kaynak kullanımında, önceliklerin tespitinde, hizmet kalitesinde ve katılımı geliştirmeye katkı yapmıştır.	Muş	6,8	11,4	15,9	50,0	15,9
	Bitlis	3,4	15,3	22,0	54,2	5,1
Belediye meclisinin her ay toplanması esaslı karar mekanizmalarının daha etkin hizmet sunmasını sağlamıştır.	Muş	2,3	11,4	13,6	50,0	22,7
	Bitlis	1,7	3,4	3,4	57,6	33,9
Meclis kararlarının yürürlüğe girmesi için mülki idare amirinin onayının beklenmemesi vesayet denetimini zayıflatmıştır.	Muş	4,5	22,7	22,7	36,4	13,6
	Bitlis	5,1	25,4	15,4	37,3	16,9
Norm kadro ilke ve standartları, kadro ihdas, iptal ve değişikliklerinde meclisi yetkili hale getirmiştir.	Muş	6,8	13,6	22,7	25,0	31,8
	Bitlis	1,7	6,8	5,1	42,4	44,1
Yapılan yeni düzenlemeler yerel hizmetlere gönüllü katılımı teşvik etmiştir.	Muş	9,1	13,6	22,7	45,5	9,1
	Bitlis	3,4	15,3	30,5	45,8	5,1
Denetime ilişkin yeni düzenlemelerle belediye iş ve işlemlerinin hukuka uygunluk, mali ve performans denetimi ile idarenin bütünlüğü daha iyi sağlanmaktadır.	Muş	6,8	4,5	25,0	54,5	9,1
	Bitlis	3,4	10,2	27,1	52,5	6,8
Yeni düzenlemeler belediyenin kendi sorumlulukları altında ve kendi organları ile düzenleme ve yönetme olanaklarını artırmıştır.	Muş	4,5	9,1	11,4	59,1	15,9
	Bitlis	0	6,8	16,9	59,3	16,9
Belediyelerin yetki, görev ve sorumlulukları artmıştır.	Muş	4,5	11,4	6,8	63,6	13,6
	Bitlis	0	3,4	10,2	71,2	15,3
Yetki, görev ve sorumluluklardaki artışa paralel olarak mali olanaklar artmıştır.	Muş	18,2	15,9	20,5	36,4	9,1
	Bitlis	18,6	32,2	15,3	27,1	6,8
Kent konseyleri ile belediye hizmetlerine yerel halkın katılımının önü açılmıştır.	Muş	4,5	15,9	11,4	61,4	6,8
	Bitlis	0	6,8	18,6	62,7	11,9
Kent konseyleri yerel demokrasinin gelişimi için uygun bir araç olmuştur.	Muş	9,1	6,8	20,5	54,5	9,1
	Bitlis	0	6,8	15,3	64,4	13,6
İmar uygulamalarının yönetim ve denetimi daha etkin ve verimli olmuştur.	Muş	4,5	18,2	20,5	50,0	6,8
	Bitlis	3,4	15,3	27,1	44,1	10,2
Belediyelerin görevlerindeki artış sosyal belediyecilik anlayışını getirmiştir.	Muş	6,8	4,5	9,1	68,2	11,4
	Bitlis	0	1,7	6,8	61,0	30,5

Üçüncü aşamadaki ankete belediye yöneticilerinin verdikleri cevaplar karşılaştırıldığında genel olarak aynı yönde değerlendirmelerde buldukları görülmektedir. Bu da her iki ilin belediye yöneticilerinin yapılan düzenlemeleri aynı şekilde algıladığını ortaya koymaktadır.

Yargıların çoğunluğuna, Bitlis ilindeki yöneticilerin Muş ilindeki yöneticilere nazaran katılıyorum şeklinde cevap verdikleri görülmektedir. Aradaki farkın en fazla olduğu yargı norm kadro ilke ve standartlarının kadro iptal, ihdas ve değişikliklerinde meclisi yetkili hale getirdiği görüşüdür. Bu görüşe katılan Bitlis ilindeki katılımcılar %86,5 iken Muş ilindeki katılımcılar %51,8 düzeyindedir. Aradaki fark %34,7 olarak gözükmektedir. Farkın yüksek olmasında Muş ilindeki katılımcıların %22,7'sinin emin değilim şeklinde cevap vermesi etkili olmuştur. Belediye yetkilerinin artırılmasının belediyeleri güçlendirdiği görüşüne Bitlis ilindeki yöneticiler %84,8 düzeyinde katılırken Muş ilindeki yöneticiler %52,3 düzeyinde katılmaktadır. Arada %32,5 düzeyinde bir fark görülmektedir. Bu da Bitlis ilindeki yöneticilerde, belediye yetkilerinin artırılması ile belediyelerin güçlendiği algısının daha fazla oluştuğunu göstermektedir.

Aradaki farkın yüksek olduğu bir diğer yargı %18,8 ile Belediye meclisinin her ay toplanması esasının karar mekanizmalarının daha etkin hizmet sunmasını sağladığı düşüncesidir. Bu düşünceye Bitlis ilindeki yöneticiler %91,5 oranında katılırken, Muş ilindeki yöneticiler %72,7 oranında katılmaktadır. Farkın oluşmasında Muş ilinden katılımcıların %13,6 oranında emin değilim cevabını vermesi ve %11,4 oranında katılımcının katılmıyorum cevabını vermesi etkili olmuştur. Bitlis ilindeki yöneticilerin neredeyse tamamı belediye meclisinin her ay toplanmasının çok yerinde bir değişiklik olduğu görüşünü taşıdıklarını gösterir.

Yerel demokrasinin gelişimi için kent konseylerinin uygun bir araç olduğu, kültür ve sanat etkinliklerinde belediyelerin ön plana çıktığını, sosyal belediyecilik anlayışının oluştuğunu, belediyelerin yetki ve sorumluluklarının arttığını, belediye hizmetlerine yerel halkın katılımının önünün kent konseyleri ile açıldığını söyleyen katılımcıların sayısının Bitlis ilinde Muş iline göre daha fazla görülmektedir.

Muş ilindeki belediye yöneticilerinin Bitlis ili yöneticilerine daha fazla katılım gösterdiği yargılar ise aradaki farkın %16,6 olduğu ilk yargı olan stratejik planlama uygulamasıdır. Buna göre Muş ilinde %75,9 oranında katılım strateji planların hizmet kalitesinde ve katılımda gelişme sağladığını belirtirken, Bitlis ilinde bu görüşe %59,3 oranında katılım söz konusudur. Bunun dışında yapılan yeni düzenlemeler ile yerel hizmetlere gönüllü katılımı teşvik edildiğini, denetime ilişkin yeni düzenlemelerle idarenin bütünlüğünün daha iyi sağlandığını ve imar uygulamalarının yönetim ve denetimi daha etkin ve verimli kıldığını söyleyenler Muş ilinde az bir oranla da olsa fazla görülmektedir.

Araştırma bulgularının karşılaştırılmasında dikkat çeken önemli bir nokta yetki, görev ve sorumluluklardaki artışa paralel olarak mali olanakların artıp artmadığı konusudur. Muş ilindeki katılımcıların %45,5'i, Bitlis ilindeki katılımcıların ise %33,9'u mali imkânlarda da artışın olduğunu ifade etmektedir. Muş ilinde %34,1 Bitlis ilinde %50,8 düzeyinde katılımcı mali imkânlarda artışın olmadığını görüşünü dile getirmektedir. Bu

durum mali özerklik konusu ile birlikte değerlendirildiğinde Bitlis ilindeki belediye yöneticilerine göre mali özerkliğin sağlandığı buna karşılık artan görev ve sorumluluk paralelinde mali olanakların artmadığı görülmektedir. Buradan da Bitlis ilinde merkezi yönetimin dağıttığı payların mali özerkliği zedelediği yani merkezi yönetimin gönderdiği paya bağımlılığın yüksek seviyede bulunmadığı yorumu yapılabilir. Muş ilinde ise merkezi yönetimin dağıttığı paya bağımlılığın yüksek seviyede olduğu ve bu durumun mali özerkliği zedelediği görülmektedir.

Dikkat çeken bir diğer nokta da meclis kararlarının yürürlüğe girmesi için mülki idare amirinin onayının beklenmemesinin vesayet denetimini zayıflatıldığını her iki ildeki belediye yöneticilerinin ifade etmeleridir. Muş ilindeki katılımcıların %50'si, Bitlis ilindeki katılımcıların %54,2'si bu görüşü paylaşmaktadırlar. Bu konuyu emin değilim şeklinde ifade edenler Muş ilinde %22,7 iken Bitlis ilinde %15,4 düzeyinde bulunmaktadır. Bu da uygulamada bazı sorunların yaşandığını ya da vesayet denetimi konusunun tam olarak anlaşılmadığını göstermektedir. Aynı durum yapılan yeni düzenlemelerin yerel hizmetlere gönüllü katılımı teşvik etme konusunda da görülmektedir. Emin olmayan katılımcıların Muş ilinde %30,5 düzeyinde Bitlis ilinde ise %22,7 düzeyinde olması gönüllü katılım konusunda da sorun yaşandığını ya da gönüllü katılımın tam olarak anlaşılmadığını göstermektedir.

Tablo 23 : Belediye yöneticilerinin getirilen yenilikler için son düşüncelerinin karşılaştırılması

Yeni Düzenlemeler	İl	Kesinlikle	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Kesinlikle
		Katılmıyorum	Katılmıyorum	Emin Değilim	Katılıyorum	Katılmıyorum
Yapılan reformlar belediyecilik açısından yeterlidir.	Muş	27,3	27,3	15,9	15,9	13,6
	Bitlis	25,4	42,4	18,6	13,6	0

Yapılan reformların belediyecilik açısından yeterliliği konusunda da Muş ve Bitlis ilindeki katılımcılar aynı doğrultuda görüş beyan etmişlerdir. Muş ilindeki yöneticilerin %54,6'sı, Bitlis ilindeki yöneticilerin ise %67,8'i reformların yetersiz olduğunu ifade etmektedirler. Muş ilindeki katılımcıların %29,5'i reformların belediyecilik açısından yeterli olduğunu belirtirken Bitlis ilindeki katılımcıların ise %13,6'sı bu görüşü paylaşmaktadır. Bitlis ilinde reformların yeterliliğine “kesinlikle katılıyorum” şeklinde cevap verenlerin hiç olmaması, %67,8 oranındaki yetersizlik ile birlikte Bitlis ilindeki yöneticilerin reformların devamını daha fazla istediklerini ortaya koymaktadır.

5.Sonuç

Halkın karar verme süreçlerine katıldığı yerel yönetimler demokrasinin gelişip yerleşmesine önemli katkı sağlayan kuruluşlardır. Aynı zamanda yerel ihtiyaçları yakından tanıyan, halkın bu ihtiyaçlarının karşılanmasında ve yerel sorunların çözümlenmesinde daha hızlı ve etkin kararlar alabilecek kuruluşlar olmaları sebebiyle

yemel yönetimler ülkelerin kalkınmasında da önemli rol oynamaktadır. Bu yüzden halkın yerel yönetimlerden en önemli beklentileri hizmet sunumunda memnuniyetin ve yemete katılımın sağlandığı bir yönetim anlayışının uygulanmasıdır. Yerel yönetimler bu beklentileri karşılayabilmek amacıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri sürekli reform ihtiyacı hissetmiştir. Ayrıca aşırı merkeziyetçi yapı ve yerel yönetimler üzerindeki vesayet bu reformları zorunlu hale getirmiştir. Yerel yönetimler alanında yıllardır dile getirilen ama bir türlü gerçekleştirilemeyen kapsamlı reform çalışmaları için 2004 yılından sonra önemli adımlar atılmıştır.

Yerel yönetimler reformu çalışmaları kapsamında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Kanunu ile Türkiye'de yerel yönetimler üzerindeki idari vesayet kısmen de olsa kaldırılmış ve yerel yönetimlerin idari ve mali açıdan daha özerk olması sağlanmaya çalışılmıştır. Yerel hizmetlerle ilgili kararların alınması, sivil toplum kuruluşlarından faydalanma, şeffaflık, hesap verebilirlik, kaynak yaratılması ve bu kaynakların kullanımı konusunda yerel yönetimlerin yetkileri artırılmıştır. Yapılan reformlarda yargı ve bürokratik kurumların direnci ile karşılaşmış ve bazı değişiklikler uygulamaya geçirilememiştir. Gerçekleştirilemeyenlere rağmen yapılan değişikliklerin getirdiği olumlu etkiler bu sürecin devam ettirilmesinin gerekliliğini göstermektedir. Diğer yandan yeni yapılan düzenlemelerde yerel yönetimlerin görev ve hizmetlerindeki artışa paralel bir şekilde mali açıdan ihtiyaç duyulan artışın sağlanmadığı görülmektedir. Yerel yönetimlerin hizmet alanlarının genişlemesi fakat kaynakların bu genişlemeye paralel olarak artmaması yerel yönetimlerin hizmetlerini etkin ve verimli bir şekilde sunmasını engellemektedir. Bu nedenle Türkiye'deki mali dağılımın yeniden gözden geçirilerek adil bir kaynak dağılımının sağlanması ve yerel yönetimlerin merkezi yönetim tarafından gönderilen paylara bağımlılığınan kurtarılması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki mali özerklik olmadan yerel yönetimlerde tam anlamıyla özerklikten söz edilmesi mümkün görünmemektedir.

Yerel yönetimler reformu akademik ve siyasi çevrelerde farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kimileri değişikliklerin ülkeyi böldüğünü ve federasyona zemin hazırladığını dile getirirken, kimileri de uzun yıllardır çözülemeyen yerel yönetimlerin sorunlarının çözüldüğünü ve bu düzenlemelerin büyük bir başarı olduğunu söylemektedir. Yorumların doğruluk derecesini öğrenebilmek için öncelikle yerel yöneticilerin reformları nasıl algıladıklarını anlamak gerekmektedir. Araştırmamız bu amaca yönelik olarak yapılmıştır. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde reformların ülkeyi böldüğüne yönelik eleştirilerin anlamsız olduğu ve yasal değişikliklerin belediyelerin birçok sorununu çözüme noktasında yöneticilere önemli avantajlar sağladığı görülmektedir. Sonuç olarak yapılan düzenlemeler belediyelerin sorunlarına kısmen çözüm üretmiş ancak halka etkin hizmet sunma ve demokrasinin gelişimi için yerel yönetim reformlarında devamlılık arz etmesi ve değişimin sürmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Yerel yönetimlerin görev, yetki, sorumluluk ve hizmet çeşitliliğinin artması beraberinde denetim sorunlarını da getirmektedir. Araştırma bulgularımızdan da görüldüğü gibi denetim mekanizmasında sorunlar yaşanmaktadır. Bu açıdan yerel yönetimlerin tüm işlem ve eylemlerinde hukukun üstünlüğü ilkesine uymaları, saydam ve hesap verebilirliği benimsemeleri demokrasi için önemli yararlar sağlayacaktır. Ancak araştırmamız birçok çalışanın bile bu konuda donanımlı olmadığını göstermektedir.

Ayrıca demokrasinin yerel düzeyde kurumsallaştırılabilmesi için yerel halkın da yerel yönetimler ve demokrasi gibi konularda bilgilendirilmesi ve demokrasi bilincinin yükseltilmesi gerekmektedir. Özellikle küreselleşme süreci ile paralel bir şekilde gelişmekte olan yerelleşme süreci ile birlikte vatandaşların karar alma süreçlerinde daha fazla yer alma taleplerinin iyi görülerek bu konuda kapsamlı eğitim programlarının geliştirilmesi gerektiği görülmektedir. Katılımcı demokrasinin en önemli özelliği olan vatandaşların özgürce kamusal hayata katılabilmeleri ve karar alma süreçlerinde etkin bir şekilde yer alabilmeleri ancak bu şekilde gerçekleştirilebilir. Vatandaşların siyasi liderlerin ve temsilcilerin yetkilerini nasıl kullandıklarını gözleyebilmeleri için kamusal sorun ve yönetim mekanizmaları hakkında bilgilendirilmeleri, bu konularda eğitilmeleri ve kendi görüş ve çıkarlarını özgürce ifade edebilmeleri gerekmektedir (Aktaş, 2015: 96).

Kaynakça

- Aktaş, M. (2015),“Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış”,*Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 87-105. (09.11.2015), <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon/article/view/5000116178>
- Aktaş, M. (2013), “Küreselleşme Sürecinde Yerel Kalkınma Devlet ve Demokrasi”, Buğra Özer ve Güven Şeker (Eds.), (içinde) *Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açılırları*, 185-200, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi. (09.11.2015), <http://docplayer.biz.tr/1288515-Yerel-ve-bolgesel-kalkinma-kuresel-ve-yerel-bakis-acilari.html>
- Alıcı, O. V. (2007), “Türkiye'de Belediye Reformu ve Yaşanan Değişiklikler”,*Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*,16(4), 7-21.
- Coşkun, B. ve Nohutçu, A. (2007),5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun İdari Vesayet Denetimi Açısından Değerlendirilmesi,Nohutçu Ahmet ve Balcı Asım (Ed.) *Bilgi Çağında Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması II*, içinde (71-96), İstanbul: Beta Yayınları.
- Eken, M. ve M.L. Şen. (2005),Belediye Personel Sistemi ve Son Gelişmeler. Özgür Hüseyin ve Kösecik Muhammet (Ed.)*Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I içinde (109-129)*,Ankara: Nobel Yayınları.
- Eren, V. (2011), “Belediye Yöneticilerinin Yerel Yönetim Reformları Hakkındaki Algıları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 89-111.
- Kavruk, H. ve H. Yaylı. (2008),“2004 Belediye Reform Çalışmalarında İdari Vesayete İlişkin Düzenlemelerin Değerlendirilmesi ve Bir Araştırma”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,10(3), 1-32.
- Keleş, R. (2012),*Yerinden Yönetim ve Siyaset*,Ankara: Cem Yayınevi.
- Öner, Ş. (2005),Katılımcı Demokrasi Açısından Belediye Kanunu,Özgür Hüseyin ve Kösecik Muhammet (der.),*Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I içinde (57-*

Resmi Gazete (R.G.), 13 Temmuz 2005. Sayı 25874. 5393 Sayılı Belediye Kanunu. (01.11.2014),<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713.htm>

Saran, U. (2004), *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma*, Ankara: Atlas Yayınları.

Şen, A.F. (2009), *Türkiye'de Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması sürecinde Yerel Yönetimler Reformları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara

Toprak, Z. (2006), *Yerel Yönetimler*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Ulusoy, A. ve T. Akdemir (2010), *Mahalli İdareler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Urhan, V.F. (2008), “Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması”, *Sayıştay Dergisi*, 70, 85-102.

ÇİN EKONOMİSİNİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

Burçak GÜNDAL*

Özet

1949 yılında kurulan Çin Halk Cumhuriyeti 1978 yılına kadar dışı kapalı bir ekonomi konumundaydı. 1980'li yıllarla birlikte gerçekleştirilen ekonomik reformlarla Çin sosyalist ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisi geçiş sürecine girmiştir. Başlatılan reformlarla birlikte Çin 1989 yılında IMF'ye 2001 yılında ise Dünya Ticaret Örgütüne üye olmuştur. Dışa açılma politikaları sonucunda yabancı sermayenin ilgi odağı olmakta ve yüksek büyüme oranlarıyla beraber dikkatleri üzerine toplamaktadır. Özellikle de 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne dahil olduktan sonra dış ticaret hacminde genişleme meydana gelmektedir ve doğrudan yabancı sermaye akışı artmaktadır. Çin ekonomisinin son yıllardaki ilgi çekici gelişmeleri nedeniyle, bu çalışmada Çin ekonomisinin yapısal dönüşümü ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı Çin ekonomisinin 1978'den günümüze kadar geçen sürede ekonomide yaşanan yapısal dönüşüm sürecini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Çin Ekonomisi, Yapısal Dönüşüm, Dünya Ticaret Örgütü, Ekonomik Büyüme

STRUCTURAL TRANSFORMATION OF CHINA ECONOMY

Abstract

People's Republic of China which was founded in 1949 was in the position of a self-enclosed economy. Together with the economic reforms carried out in 1980s, China has entered into a transition period from socialist economic system to free market economy. Together with these reforms, China became a member of IMF in 1989 and World Trade Organization in 2001. As a result of these international expansion policies, the country takes the attentions with its high growing rates and becomes the focus of the international capital. Especially after the country became a member in World Trade Organization in 2001, foreign trade volume has expanded and direct foreign investment flow is increased. The structural transformation of the Chinese economy is discussed in this study because of the outstanding grow in Chinese economy in recent years. The purpose of this study is to analyze the structural transformation occurred in Chinese economy in the time from 1978s till today.

Keywords: China Economy, Structural Transformation, World Trade Organization, Economic Growth

*Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Muş / Türkiye.
e-mail: b.gundal@alparslan.edu.tr
doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.68680>
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

1.Giriş

Çin ekonomisinin yapısal dönüşümü 1978 yılı itibariyle gerçekleştirmiş olduğu ekonomik reformlarla beraber başlamış ve bu tarihten itibaren sosyalist ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci hız kazanmıştır. 1978 tarihinden sonra dışa açılma politikalarını sürdüren Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi demokratikleşme, insan hakları ve piyasa ekonomisi ile sosyalist ekonominin bağdaştırıldığı “sosyal piyasa ekonomisini uygulamıştır. Başlatılan reformlarla birlikte Çin 1989 yılında IMF'ye üye olmuştur, 1986 yılında GATT'a şimdiki adı WTO'ya (Dünya Ticaret Örgütü) üyelik için başvuruda bulunmuş, bu başvuru ile Çin artan milli gelirinin sürekliliğini, ülkesinin pazarına yabancı şirketlerin girişini kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Müzakerelerin 15 yıl sürmesiyle Çin 2001 yılında resmen WTO'ya üye olmuştur. Dünya ticaret örgütüne katılımıyla birlikte hükümet, başta ticaret rejimi olmak üzere ekonomide çeşitli yapısal değişikliklere gideceği ve uluslararası ticaret kurallarına uyumlu hareket edeceğinin sözünü vermiştir. Üyelikle beraber yüksek büyüme hızı gerçekleşmiş, ticaret hacimlerinde rekorlar kırılmış, Çin uluslararası doğrudan yatırımların en cazip çekim merkezlerinden birisihaline gelmiştir.Yapısal değişim ve dönüşümle beraber Çin ekonomisinin son yıllardaki yüksek büyüme hızının ardındakifaktörler bol ve ucuz işgücü, tasarruflar ve yatırımlar, toplam faktör verimliliğindeki artış, doğal kaynaklar, döviz kuru rejimi, dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, WTO üyeliği diye sıralanabilir.

Çin ekonomisinin son yıllardaki ilgi çekici gelişmeleri nedeniyle, bu çalışmada Çin ekonomisinin yapısal dönüşümü ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı Çin ekonomisinin 1978'den günümüze kadar geçen sürede ekonomide yaşanan yapısal dönüşüm sürecini incelemektir.

2.1949-1978 MAODönemi

Tarihte önemli ülkelerden biri olan Çin Halk Cumhuriyeti'nde hanedanlık sisteminin 1911'de son bulmasıyla beraber 1949'a kadar belirsizlik hâkim olmuştur. Bu tarihten itibaren Mao Zedong'un kurduğu sosyalist yapıyla bu belirsizlik ortadan kalkmıştır. Bu dönemde uygulanan içe dönük, kapalı ekonomi politikalarıyla birlikte dünya ticaretinden kopuk bir durum söz konusu olmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti ekonomisi büyük bir oranda devlet tarafından yönetilmekte, sanayi ve ticaret kuruluşları, devlet mülkiyetinde bulunmaktaydı. Piyasada üretilen ürünler Çin Halk Cumhuriyeti hükümetinin belirlemiş olduğu plan çerçevesinde üretilmekte, yani bir arz-talep ilişkisinden söz edilememektedir. Çin Halk Cumhuriyeti dış ticaret rejimi, sosyalist sanayileşmenin ihtiyaçlarına göre tasarlanmakta ve ihracat gelirleri, hammaddelerin ithalatını karşılamak için kullanılmaktaydı. Yıllık yatırım planlarının garantiye alınabilmesi için Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti ithalat ve ihracat fiyatlarını ve döviz kuru oranlarını doğrudan kontrol altında tutan kurumlar belirlemiş ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası ödeme pozisyonları kontrol altında tutulabilmiştir (Tatlıdil ve Ventura, 2005: 38).

Çin Halk Cumhuriyeti, Mao önderliğinde Batı dünyasının gelişmişlik düzeyini yakalamak için 1958 yılında “Büyük Atılım Hareketi” ile Çin'i bir gecede bir sanayi toplumu düzeyine getirmeye teşebbüs etmiştir. Bu hareket ile birlikte 900 milyon köylü

Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü

zorla devlete ait çiftliklere gönderilmiştir. Ülkede daha fazla çelik üretmek amacıyla tüm hurdalar çeliğe çevrilmiştir. Fakat sonuç insanlık tarihin gördüğü en korkunç insan kaynaklı açlık olmuş ve tarihe “1959 Çin Kıtılığı” olarak geçmiş ve 40 milyon insan açlıktan ölmüştür (Unay, 2005: 7).

1966 yılında Mao'nun başlattığı ve esasında parti içerisinde kendisine karşı oluşan muhalefeti bastırma amacını taşıyan “Büyük Kültür Devrimi” de büyük sosyal yaralar açmıştır. 1976 yılında Mao'nun ölmesi ile ülkede ekonomik olarak bir gelişme tamamlanamadan son bulmuştur.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Çin'de Mao döneminde gerçekleşen ekonomik gelişme diğer sosyalist ülkelerle karşılaştırıldığında gerçekleşen reformların GSYH'ya yansımadağı görülür. Bunun nedenleri arasında diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, sahip olduğu nüfusun büyüklüğü gelmektedir.

Tablo 1: Çin'in sosyalist ülkelerle karşılaştırılması

Ülke	Kişi Başına GSYH (Satın Alma Gücü Paritesi, Milyon \$)
Rusya	6,220
Polonya	4,880
Çek Cumhuriyeti	7,700
Macaristan	5,730
Çin	2,000
Vietnam	1,000

Kaynak: Lairson ve Skidmore (1997)

1949-1978 döneminde uygulanan dışa kapalı ekonomi politikaları kapsamında yapılan reformların ekonomik göstergelere yansımadağı Tablo 2 'de görüldüğü gibidir. Çin 1963-1965 döneminde (canlanma I) uygulanan politikalar sonucu GSMH % 14 gibi yüksek bir büyüme oranını yakalamıştır. 1966 tarihi itibarıyla Mao tarafından başlatılan Büyük Kültür Devrimi'nin Çin ekonomisine yansımadağı aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere GSMH'de % 5 gibi düşük bir ekonomik büyüme hızı olarak görülmektedir.

Tablo 2: 1963 -1978 Döneminde Yapılan Reformların Çin Ekonomisine Yansımadağı

Dönemler	GSMHBüyü me (%)	Sermayedeki Büyüme (%)	İşgücünde Büyüme (%)	Toplam Faktör Verimliliği (%)
1963-1965 (Canlanma I)	%14	%1	%2	%12
1966-1976 (KültürelDeğişim)	% 5	%6	%3	%1

Kaynak: Flores vd. (2003)

3.1978-1997 Reform Yılları

Çin'in modern tarihinde 1978 yılı önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1978 yılı, DengXiaoping'in Çin ekonomisini piyasa ekonomisi prensiplerine göre yeniden yapılandırmaya başladığı yıldır. Çin Komünist Partisi, konumunu korurken, aynı zaman da bu yıllarda serbest piyasa ekonomisi reformlarını gerçekleştirmiştir (Karaca, 2003: 34). DengXiaoping'in reform ve dışa açılma politikalarını sürdüren Çin Halk Cumhuriyeti yönetimi demokratikleşme, insan hakları ve piyasa ekonomisi ile sosyalist ekonominin bağdaştırıldığı “sosyal piyasa ekonomisini” uygulamaktadır. İzlenen politikanın resmi adı “sosyalist piyasa ekonomisi” yani sosyalizmden vazgeçmeden piyasa ekonomisi şartlarını işletmektir. Deng'in bir sözü bütün bu dönemi sembolize eder: “Kedi ister beyaz olsun, ister siyah, fare yakalayabiliyorsa iyi bir kedidir” (Yavuz, 2006:27).

Deng'e göre, merkezi planlamaya dayanan ekonomi nasıl sosyalizm değilse, piyasa da kapitalizme denk değildi. Böylelikle kaynaklar devlet yerine piyasa güçleri tarafından tahsis edilecekti. Bunu sağlamak için de birçok reform yapılmıştır. Reformlarda başarı, verimlilik ve faydacılık ön plandadır. Reformlarını gerçekleştirmek için ilk etapta Japonya'dan 1,5 milyar dolar borç alınmış ve sınırlı ve kontrollü özel girişime izin verilmiştir. Ayrıca, dış ticaret ve yabancı yatırıma izin verilmiş, ekonomik alanda tabular kırılmıştır (İnançlı ve Kamacı, 2010:138).

Faydacı bir yaklaşımın benimsendiği bu dönemde, ekonomi politikaları, somut veriler temel alınarak uygulanmış ve bütün ülke için tek bir program yerine her coğrafi bölge ve ekonomik sektör için kendi koşullarına uygun programlar hazırlanmıştır. Bu dönemin bir diğer özelliği ise yabancı sermaye girişleri ve dış ticaretin önem kazanmaya başlamasıdır. Yine bu dönemde bazı mal ve hizmetlerde piyasa kuralları işlenmiş ve ikili bir fiyatlandırma sistemi oluşturulmuştur. Tüm dünyada uygulandığı üzere, kısıtlamalar kaldırılmış ve tüm fiyatlar piyasa koşullarına göre serbestçe belirlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde gündeme gelen bir diğer gelişme ise, gerek kamu kökenli işletmeleri finanse etmek, gerekse uygulanan serbest piyasa ekonomisinin gereği olarak ortaya çıkan artı değeri vergilendirmek amacıyla bir bankacılık sisteminin kurulması arayışı başlamıştır. 1995 yılına gelindiğinde Çin'in dünya üretimindeki payı ikiye katlanmış ve %10,9'a yükselmişti (Sandıklı ve Güllü, 2005: 43).

Yine bu dönemde DengXiaoping'in ekonomik reformları ile Mao'nun ölümünden sonra Çin teknoloji, sanayi, ulaştırma ve inşaat alanında batı devletlerinden gelen yatırımları ülkeye çekebilmiştir. Genellikle yap-işlet-devret modeli ile bu dönemde Çin'de inanılmaz bir yatırım hamlesi başlamıştır. Binlerce Çinli bilim ve teknik alanında eğitim almak üzere batılı ülkelere ve Japonya'ya gönderilmiştir (Özdağ ve Göka, 2004: 39).

Tablo 3: 1977-1999 döneminde yapılan reformların Çin ekonomisine yansımaları

Dönemler	GSMHBüyüme (%)	SermayedekiBüyüme (%)	İşgücündeBüyüme (%)	Toplam Faktör Verimliliği (%)
1977-1978 (Canlanma II)	%8	%7	%2	%4
1979-1984 (Tarım Reformu)	%9	%7	%2	%5
1985-1989 (Şehir Reformu)	%9	%10	%2	%5
1990-1992 (Tasarruf Dönemi)	%9	%8	%2	%5
1993-1999 (Deng Reformu)	%10	%12	%1	%5

Kaynak: Flores vd. (2003)

Tablo 3'e göre, kültürel değişim döneminin dışında yapılan reformların Çin ekonomisinin gelişmesine katkı sağladığı izlenmektedir. Özellikle GSMH ve sermaye faktörü büyümesine reformların katkısı göz ardı edilemez. Diğer yandan, 1978 piyasa reformunun etkisiyle kırsalkesimde de gelir yükselmesi yaşanmıştır (Walder, 2002: 372).

4.1997-2002 Yılları ve Ekonomik Durgunluk Dönemi

Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1997-2002 arası yıllarda büyümede düşüşün yaşanması ve bun bağlı olarak fiyatlarda durgunluğun meydana gelmesidir. Büyümede gerçekleşen düşüşün birçok nedeni olmasına rağmen asıl sebep verimsizlik ve teknolojik başarısızlıktır.

Reform ve kalkınma süreci başladığında KİT'ler ile özel teşebbüsler arasındaki verimlilik/teknoloji farkları çok fazla değildir. Ancak zaman içinde KİT'ler artık sadece devletin mali destekleri ve düşük faizli banka kredileri ile ayakta kalabilir hale gelmiştir. Bu dönemde KİT'lerin finansal pozisyonları kötüleşmiş ve karlılık oranları da azalmıştır. Örneğin, KİT'lerdeki karlılık oranları 1987'de %8'lerden, 1994'te %2'lere düşmüştür. 1996'nın ilk çeyreğinde ise, KİT'ler ilk defa bir bütün olarak zarar etmiştir. Bu amaçla, verimsiz olan küçük kamu işletmeleri özelleştirilmiş, büyük olanlar ise ekonomideki ağırlıklarına bağlı olarak devletin idaresinde kalmaya devam etmiştir (Gökdemir ve Saray, 2005:5).

Ayrıca ekonominin büyüme hızının azalmasıyla birlikte, işletmeler borçlarını ödemede zorlanmışlardır. Bankalar geri ödeme dönemlerini uzatmayı veya yeni krediler sağlamayı reddettiğinden işletmeler iflasla karşı karşıya kalmışlardır (Pingyao, 2003: 11-12).

1997-2002 dönemi durgunluk yaşanmasının sebebi ekonominin hızla büyümesinin yapısal anlamda problemler doğurmuş olmasıdır. Bu sebeple yapısal düzenlemelere gidilmiştir. 1998 yılında başlatılan yönetim reformuyla 40 bakanlık 28'e düşürülmüş, bu bakanlıklardan 8 tanesi ekonomik konularla ilgili bakanlıklar olmuştur. Hem bürokratik yoğunluk ortadan kaldırılırken hem de ekonomi ile alakalı bakanlıklar tüm bakanlıkların % 25'den fazlasını teşkil etmiştir. Ayrıca eklemek gerekir ki, bu dönemin dikkate değer gelişmelerinden biri de Hong Kong'un Haziran 1997'de Özel Yönetim Bölgesi olarak Çin'e dâhil olmasıdır. O dönem Çin'e göre Hong Kong çok farklı bir görünümdeydi ve bu, Çin için 'taze kan' sayılabilecek bir gelişmedir(Zenginoğlu, 2011).

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Çin düzenli olarak dış ticaret fazlası veren bir ülkedir. Diğer bir dikkat çeken unsur, ülkedeki fiyat istikrarıdır. %7-8 büyüme oranı performansı uzun bir süredir devam etmektedir. 1994'ten itibaren Çin'in yerel para birimi olan Yuan, ABD dolarına sabitlenmiştir. Sabit kur sistemi, 1 ABD doları, 8,3 Yuan'a eşit olabilecek biçimde ayarlanmıştır. Bu tarihten itibaren Çin çok hızlı bir iktisadi büyüme sürecine girmiş ve günümüzde iktisadi yapısını sabit kur politikası ile desteklenmesine ihtiyaç kalmamıştır (Atılğan, 2004).

Tablo 4: 1997 -2002 temel ekonomik göstergeler

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
GSYİH (milyar \$)	909,5	954,0	999,6	1080,6	1179,9	1209,5
Büyüme(%)	8,8	7,8	7,1	8,0	7,3	8,0
Enflasyon(%)	2,8	-0,8	-1,3	0,4	0,7	-0,4
Nüfus (milyar)	1,23	1,24	1,25	1,26	1,27	1,28
İhracat (milyar \$)	182,7	183,5	194,7	249,1	266,2	325,6
İthalat (milyar \$)	136,4	136,9	158,7	214,7	233,8	295,2
Döviz Kuru(Ort.Rmb.USS)	8,29	8,28	8,28	8,28	8,28	-

Kaynak: Arı (2004)

5. 2003 ve Sonrası: Ekonomide Büyüme Stratejisi Dönemi

Çin ekonomisi uzun süren ekonomik durgunluktan sonra 2002'den bu yana yüksek büyüme oranlarıyla dikkat çekmektedir. “Çin'deki çok yüksek büyüme oranları ekonominin aşırı ısınması yolundaki endişeleri artırmaktadır. Çin Başbakanı Wen Jiabao 28 Nisan 2004'de Çin'in ekonomiyi soğutmak için ciddi tedbirler alacağını söylemiştir. Bu açıklamayla birlikte küçük bankaların yeni kredi açmaları durdurulmuş, bunun yanı sıra projelere de daha sıkı kontroller ve bazı yeni fiyat kontrolleri konmuştur. Devlet fazla ısınma gösteren bazı sektörlerde (çelik,alüminyum,çimento vb.) firmalara daha az borç

Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü

kullanma ve daha çok öz sermaye kullanma zorunluluğu getirmiştir. Emlak kredilerine çeşitli kısıtlamalar getirilmiş, ayrıca Merkez Bankası diğer bankaları özellikle çok fazla ısınan sektörlerle kredi vermeme konusunda uyarmıştır” (Akçıl, 2008: 26-27).

Bu önlemlerle birlikte Çin, ekonomide aşırı-ısınma eğiliminden çıkmayı ve birinci dönemdeki (1978-1996) büyüme oranlarına yaklaşmayı başarmıştır. İzleyen yıllarda ekonomi ortalama %9 büyüme oranlarını yakalamıştır.

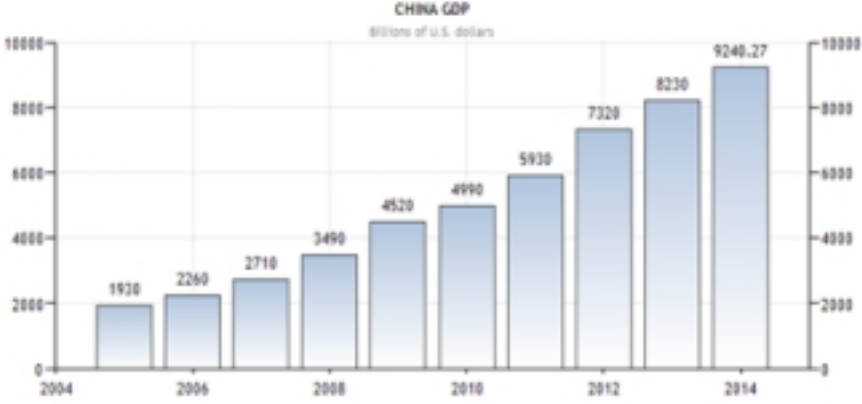
Tablo 5: 2000 Sonrası Ekonomik Büyüme Verileri

Yıllar	GSYİH (Milyar \$)	Büyüme (%)	Kişi Başına Gelir (\$)
2001	1.317	8,3	1.050
2002	1.456	9,1	1.160
2003	1.651	10	1.310
2004	1.943	10,1	1.530
2005	2.287	11,3	1.790
2006	2.793	12,7	2.180
2007	3.504	14,2	2.720
2008	4.547	9,6	3.510
2009	5.105	9,2	3.910
2010	5.950	10,4	4.530
2011	7.212	9,2	5.460

Kaynak: EIU (2012)

Çin'in çok hızlı ekonomik büyümesinin arkasında yatan iki temel faktör olduğu kabul edilmektedir: Bu temel faktörlerden ilki, ağır sanayi ve altyapı gibi ulusal tasarruflar ve yabancı yatırımlarla finanse edilen büyük ölçekli sermaye yatırımlarıdır. Çin'in kalkınması, endüstriyel üretim yanında, modern otoyollar, limanlar ve telekomünikasyon tesislerinin oluşturulmasıyla hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Endüstriyel üretim ve altyapı yatırımları, Çin'in hala GSYİH büyümesinin en önemli kaynağıdır. GSYİH büyümesini sürdürmede, özellikle çelik, petrol ve kimyasal madde üretimi gibi kamunun ağırlıkta olduğu endüstriyel sektörün de pozitif bir katkı yaptığı söylenebilir (Angresano, 2009: 337-338). İkinci temel faktör ise üretim sektöründe ucuz işgücü kullanımı ve hızlı verimlilik artışıdır (Overholt, 2010: 23-24). Düşük ücretli işgücü, ileri teknoloji ve sermaye (doğrudan yabancı yatırımlar) bir araya gelerek Çin'i dünyanın düşük maliyetle üretim yapan lideri haline getirmiştir (Palley, 2005). Gene bu süreçte, tarımsal sektörün GSYİH içindeki payı düşerken toplam çıktı verimlilik arttığı için sürekli büyümüştür (Dutta, 2005: 1169-1170).

Şekil 1: 2004-2014 yılları GSMH Düzeyi

Kaynak: *TradingEconomics (2015), Dünya Bankası (2015)*

Çin'in ekonomik büyüme rakamlarına baktığımızda yıllar itibariyle artmış olduğunu görmekteyiz. Ekonomik reformların başlamasıyla birlikte %7,6 olan ekonomik büyüme 2000'li yıllara gelindiğinde %9'un üzerinde bir seyir izlemiştir.

5.1. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Çin ekonomisi 1978'den sonra uyguladığı politikalar ve gerçekleştirdiği reformların sonucu olarak yüksek büyüme oranlarını yakalamıştır. Çin'in ekonomik büyümesine etki eden faktörleri Bol ve Ucuz İşgücü, Tasarruflar ve Yatırımlar, Toplam Faktör Verimliliğindeki Artış, Doğal Kaynaklar, Döviz Kuru Rejimi, Dış Ticaret, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, DTÖ üyeliği diye sıralayabiliriz.

5.1.1. Bol ve Ucuz İşgücü

Çin'i diğer ülkeler karşısındaki en üstün olduğu konu ucuz ve bol işgücüne sahip olmasıdır. Dünya nüfusunun 5'te birini oluşturduğu için dünyanın en kalabalık ülkesi olmaktadır. Çin'e istihdam zorluğu konusunda problem yaratsa da, bu yüksek sayıdaki düşük maliyetli işgücü Çin'i rakiplerine karşı bir adım öteye koyan başlıca etmenlerdendir.

Çin'de nüfus fazlalığından kaynaklanan işgücü ucuzluğu, ürün maliyetlerini düşürmekte ve Çin'in imalat sanayisindeki uluslararası rekabet gücünü artırmaktadır. Bu durum yabancı yatırımlar için cazip bir yatırım bölgesi oluşturmuştur ve dünyanın diğer bölgelerindeki sanayi işletmeler Çin'e doğru kaymıştır. Bu durum Çin ekonomisinin hızlı büyümesine büyük katkılarda bulunmuştur.

5.1.2. Tasarruflar ve Yatırımlar

Ekonominin büyüme dinamiklerini, yüksek tasarruf ve yatırımlar oluşturmaktadır. Tasarruf, Çin ekonomisinde her zaman önemli olan bir kavramdır. Reformlardan önce de sonra da Çin ekonomisi yüksek tasarruf oranlarına sahip bir ülke pozisyonundaydı. Çin'de ulusal tasarruflar yatırımlardan daha çok olmuş ve devamlı bir tasarruf fazlası oluşmuştur.

Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü

Geleneksel Konfüçyüs öğretisinden dolayı, Çin halkı tasarrufu sevmekte ve tüketimi frenlemektedir. Bununla beraber, kişi başına gelirdeki artış, tüketici kredilerinin çok yaygın olmaması ve işsizlikenişesi de Çin halkını tasarrufa zorlamıştır.

Çin'in dış dünyaya açılmasıyla beraber Çin, yatırımcılar için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Şüphesiz, yatırımların artmasında teşvikler ve ucuz işgücü önemlidir. Ayrıca, son yıllarda Çinli bankaların çok fazla miktarda ve uzun vadeli krediler vermesi yatırımların artmasında önemli rol oynamaktadır. Yabancı şirketler ucuz işgücü karşılığı Çin'e yatırım yapmakta ve önemli bir maliyet avantajı sağlamaktadır. Ucuz ürettikleri malları da sürekli olarak milli geliri artan ve yüksek potansiyele sahip tüketici talebini içeren Çin'e ve dünyaya satmaktadır. Böylece karını maksimize etmektedir (İnançlı Kamacı, 2010:144).

5.1.3. Toplam Faktör Verimliliğindeki Artış

Ülkede 1978'lerden sonra ortaya çıkan hızlı ekonomik gelişim sürecinde kamunun verimlilik artışının belirgin bir etkisi olduğu üzerinde durulmaktadır. Nitekim 1979-85 döneminde toplam faktör verimlilik artışının %5.2 olduğu ve bu artışın bir kısmının teknolojik değişmeden kaynaklandığı belirtilmiştir (Raiser, 1995: 345).

Ülkede verimlilik artışı sanayileşme ile birlikte görülür, bu verimlilik artışı ülkenin dünya ticaretindeki payının da sürekli artmasına yol açmıştır. Bu pay 1978'de %0,5 iken 1998'de %5'e çıkmıştır (Xuewu, 2000: 18). Bununla birlikte ülkenin dünya ekonomisinde özellikle emek-yoğun ürünlerinde verimlilik artışından kaynaklanan rekabet üstünlüğü konusunda bazı tereddütler yaşanmaktadır. Şöyle ki, ülkede çalışanlara baskı yapılması, sendikaların olmaması, tatil günlerinde çalışma ve gösteri yasağı ile işgücü fazlalığından dolayı ücretlerin çok düşük kalması gibi nedenlerin, ülkede üretilen malların rekabet kabiliyetini artırdığı iddia edilmektedir (Süddeutsche Zeitung, 2001).

5.1.4. Doğal Kaynaklar

Çin, maden ve mineraller yönünden zengin bir ülkedir. Aralarında demir, demir alaşımı metal cevherleri, fosfat, tungsten, molibden ve titanyumun bulunduğu yaklaşık 17 maden ve mineral türünde dünya lideri konumunda bulunmaktadır. Bu arada Çin, uzay teknolojisi ve elektronik alanında kullanılan bazı ender bulunan madenlerin de artan oranda üreticisi ve ihracatçısı konumundadır. Rusya ve Kanada'dan sonra yüzölçümü en geniş ülke olan Çin Halk Cumhuriyeti, sahip olduğu hidroelektrik güç potansiyeli ve kömür rezervleri açısından da dünya birincisidir. Ancak üretilen kömürün kalitesi düşüktür. Yer yer karşılaşılan enerji darboğazları ekonomik gelişmenin en önemli engellerinden birisi olarak görülmektedir. Halihazırda toplam enerji ihtiyacının %70'i kömürden elde edilmektedir. Çin hampetrol ithalatçısı bir ülkedir. Ülkenin güneyinde bulunan doğal gaz rezervleri henüz işler hale getirilememiştir (IGEME, 2011).

5.1.5. Döviz Kuru Rejimi

Çin'in para birimi Remninbi'dir. Reformlarla beraber Çin yüksek döviz kuru politikası uygulamış, böylece rekabet gücü artarak ihracatını artırmıştır. 1980'de 1 dolar 2,8 Rmb iken 1993'te 5,76 Rmb'ye çıkmıştır. 1994'de parasını %66 oranında devalüe etmiş ve

1\$=8,61 Rmbolmuştur. Bu devalüasyondan sonra Çin parasını ABD dolarına bağlamış ve Rmb'de ciddi dalgalanmalar yaşanmamıştır. Asya Krizi'nden de bu sayede çok büyük kayıplar yaşamamıştır.

Mayıs 2005'te ise Çin'de döviz siteminde dönüm noktası sayılabilecek bir yeni sitem yürürlüğe konmuştur. Bu sistem yuan haricindeki para birimleri ile de işlem yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Yeni sistemde Çin'in para birimi olan yuandışında 8 farklı para birimi ile piyasada ticari işlem yapılabilinecektir. Çin Döviz İşlemleri Sistemi'nin kurduğu bu yeni platformda; dolar, euro, yen, Hong Kong doları, İngiliz sterlini, İsviçre frankı, Avustralya doları ve Kanada doları ile işlem yapılmaktadır. Ayrıca, bu sistemle euro-dolar paritesi işlemleri de yürütülmektedir. Çin'in ticari yaşamında yuandışında diğer para birimleri ile alışveriş yapılmasına olanak veren yeni düzenleme, daha esnek yuan kuruna doğru atılan bir adımdır (CNNTURK, 2005).

5.1.6. Dış Ticaret

Çin'in dış ticaretinde en belirgin gelişmeler 1957-1978 yılları arasındaki 21 yıl içinde yaşanmış ve dış ticaret hacmi yaklaşık 6,7 kat artış göstermiştir. 1978-1997 dönemini kapsayan son 19 yıl içinde ise bu artış 16 kat artmıştır. 1997 yılında %12,1 oranında bir artışla 326 milyar dolarlık bir dış ticaret hacmine ulaşan Çin Halk Cumhuriyeti, dünya ticaretinin en büyük ilk 10 ülkesi arasına girmeyi başarmıştır (Sükan, 2000:78).

Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesiyle de dış ticaret hacmi artmış ve ABD ve Almanya'dan sonra dünyanın en büyük dış ticaret hacmine sahip ülke pozisyonuna gelmiştir. Çin'in dış ticaretini arttıran birçok faktör vardır. Bunların başında reformlar sonucu ekonominin yeniden düzenlenmesi sayılabilir. Ucuz işgücü ile maliyetler azalmış ve uluslararası rekabet gücü artmıştır. Ayrıca, Çin parası Remninbi'nin 1994'de devalüe edilmesi ihracatı olumlu düzeyde etkilemiş ve dış ticaret açıklarını azaltmıştır. Bölgeye giren doğrudan yabancı yatırımlar refahı da arttırmış, Çin hükümetlerinin reformlarıyla da teknoloji transferi gerçekleşmiştir. Nitekim 2001 yılında Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne katılması ve 2005 yılında tekstilde kotaların kaldırılması ve gümrük tarifelerinin indirilmesiyle Çin dünya pazarında çok önemli bir yere gelmiştir. Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğiyle kotaların bir kısmı kaldırılmış ve Çin'in dış ticaret hacmi genişlemiştir. Ayrıca, uluslararası anlaşmazlıklar Dünya Ticaret Örgütü tarafından çözüleceğinden Çin, adaletsiz yaptırımlarla karşı karşıya kalmaktan kurtulmuştur. Ayrıca Çin, ithalata koyduğu vergileri azaltarak halkının tüketim yapmasını sağlamış, ihracatta hızlı bir artış yaşanırken ithalat önemli oranda artmıştır. DTÖ üyeliği sonrası Çin'de sanayi ve hizmet sektörünün payı sürekli artmış, tarım sektörünün payı azalmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar Çin'e akmaya başlamış, gelen teknoloji de Çin'de verimlilik oranlarını artırmıştır (İnançlı ve Kamacı, 2010: 148).

Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü

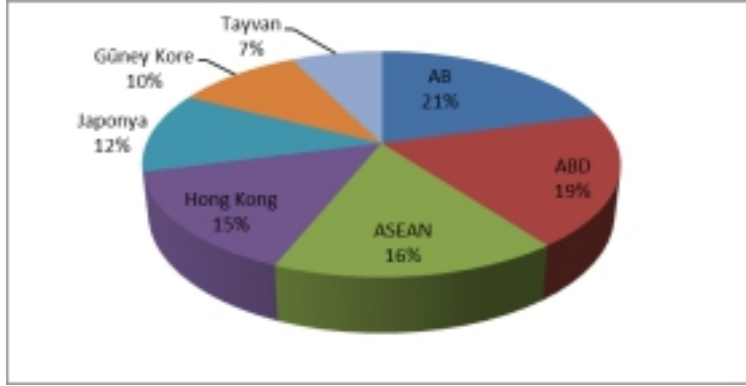
Tablo 6: Çin'in dış ticareti (2002-2010, Milyar \$)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat	325.6	438.4	593.4	762.0	969.1	1,218	1,428	1,201	1,577
% değişim	22.3	34.6	35.4	28.4	27.2	25.7	17.2	-16.0	31.3
İthalat	295.2	412.8	561.4	660.1	791.6	955.8	1,133	1,005	1,394
%değişim	21.2	39.9	36.0	17.6	20.0	20.8	18.5	-11.2	38.7
Toplam	620.8	851.2	1,154	1,422	1,760	2,173	2,561	2,207	2,972
%değişim	21.8	37.1	35.7	23.2	23.8	23.5	17.8	-13.9	34.7
Dış Denge	30.4	25.5	31.9	101.8	177.5	262.2	295	195.7	183.1

Kaynak: USCBC (2011)

Tablo 6'de görüldüğü gibi 2002'de 325,6 milyar dolar olan ihracat 2010'da 1,577.9 milyar dolara ulaşmıştır. Bu oranla Çin, dünya ihracatının yaklaşık %9'unu gerçekleştirmekte ve dünyanın ikinci en büyük ihracatçısı konumuna ulaşmaktadır. İthalat açısından da benzer bir durum söz konusudur. Çin 2010'da 1,394.8 milyar dolarla dünya ithalat hacminde yaklaşık %7'lik bir paya sahiptir (Çeştepe, 2012: 49)

Şekil 2: 2013 yılı itibariyle Çin'in başlıca ticari ortakları ve toplam ticaret hacmi

Kaynak: The Global Trade Atlas (2014)

Şekil 2'de görüldüğü üzere, 2013 yılında Çin'in başlıca ticari ortakları arasında ilk sırayı %21'lik pay ile AB ülkeleri almaktadır. AB ülkelerini %19'luk pay ile ABD, %16'lık pay ile ASEAN, %15 pay ile Hong Kong takip etmektedir.

5.1.7. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımların girişine izin veren yasal düzenleme ilk olarak 1979'da yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda Çin'e yabancı sermaye akışının artması için bir dizi önlemler ele alınmıştır. Çin yabancı yatırımcıları cezp etmek için çevre ve alt yapı yatırımlarının daha iyi şekilde düzenlendiği özel ekonomik bölgeler, ekonomik kalkınma bölgeleri ve sanayi parkları kurmuştur. Bu bölgelerde, vergi ayrıcalıkları ve göreceli olarak

liberal dış politika verimi uygulanmıştır. Özel ekonomik bölgeler, ekonomik kalkınma bölgesi ilan edilen yerlerde ekonomik düzenlemeler konusunda yerel yöneticilere geniş özerklikler tanımıştır. Bu bölgeler reformların uygulanması için bir tür laboratuvar görevini üstlenmiştir. Bununla birlikte bu bölgeler ulusal ve uluslararası pazarlar arasında bir türlü köprü görevini ifa etmişlerdir. Yabancı sermayeyi, ihracat programına uyumlu kılan ekonomiyi geliştirmek için teknolojiyi ve insan gücünü çekmekte kullanılan bu bölgelerden elde edilen deneyimler, ulusal ekonominin yapılandırılması için bir referans olmuştur (Sezen, 2007:47-48).

Tablo 7: Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımlar

Yıllar	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyar \$)
1979-1984	4,14
1985	1,95
1986	2,24
1987	2,31
1988	3,19
1989	3,39
1990	3,48
1991	4,36
1992	11,08
1993	27,51
1994	33,76
1995	37,52
1996	41,72
1997	45,25
1998	45,46
1999	40,31
2000	40,71
2001	46,87
2002	52,74
2003	53,50
2004	60,63
2005	72,40
2006	69,47
2007	74,78
2008	92,4

Kaynak: National Bureau of Statistics of China (2009)

Tablo 7'de 1974-2008 arası yıllarda Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımlar gösterilmektedir. Yıllar içerisinde yabancı yatırımlarda artış görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla doğrudan yabancı sermayeyi çeken ülke konumundadır. Doğrudan yabancı yatırımların Çin'e yönelmesinin başlıca nedenlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

-Çin'in temsil ettiği potansiyel büyüklük ve bundan kaynaklanan pazarın büyüklüğü, dolayısıyla da tüketici sayısının çokluğu,

-Politik ve sosyal açıdan ülkede istikrar ortamının sağlanmış olması,

Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü

- Alt yapıda yapılan önemli iyileştirmeler
- Ekonominin büyüme devamlılığının ortalama olarak %7-9 civarında olması
- 2001 yılında DTÖ'ye giren Çin'in yabancı yatırımcılara hukuki açıdan güven vermesi
- Enerji ve işçi ücretlerinin düşüklüğü
- Kolay Arazi tahsisi ve benzer sanayi sektörlerinin bir yerde toplanması (KTO, 2006: 19; Uğur ve Erol, 2004: 3):

5.2. DTÖ Üyeliği ve Etkisi

Çin 1980 yılında IMF üyesi olmuş, 1986 yılında DTÖ (o zaman ki adıyla Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması-GATT) üyeliği için başvuruda bulunmuştur. Bu başvuru ile Çin artan milli gelirinin sürekliliğini, ülkesinin pazarına yabancı şirketlerin girişini kolaylaştırarak sağlamayı hedeflemiştir. Bu başvuru ile Çin'in dünya piyasalarında adı artık Çin tehdidi olarak anılmaya başlanmıştır.

2001 yılının Aralık ayında, Çin'in DTÖ'yle 15 yıldır sürdürdüğü üyelik müzakereleri tamamlanmış ve hükümet, başta ticaret rejimi olmak üzere ekonomide çeşitli yapısal değişikliklere gideceği ve uluslararası ticaret kurallarına uyumlu hareket edeceğinin sözünü vermiştir. Hemen ertesinde yıllardır sinyalleri verilen yüksek büyüme hızı gerçekleşmiş, ticaret hacimlerinde rekorlar kırılmış, uluslararası doğrudan yatırımların en cazip çekim merkezi Çin olmuştur (DTM, 2001).

Çin'in DTÖ'ye üye olmasıyla beraber ekonomisine sağladığı yararlar şu şekilde özetlenebilir:

-Çin'in ihracatını artırmıştır. DTÖ'ye girmekle örgütün bütün üyeleri Çin'eticarete en çok kayrılan ülke statüsü tanımıştır. Bundan sonra bu konuda ABD'nin engellemesi ile karşılaşmayacaklardır.

-Çin'in eşit şartlar altında dünya rekabetine katılabilmesini sağlamıştır. DTÖ üyeliği Çin'in yatırım koşullarını iyileştirecek ve yabancı yatırımın artmasında katkıda bulunmuştur. İşletmelerin teknik ve yönetim seviyelerini artıracak ve canlılık kazandıracaktır.

-Çin DTÖ' nün resmi üyesi olarak yirmi birinci yüzyıldaki ticaret yasalarının çıkarılmasına bizzat katılma ve kendi yasal haklarını korumasına şansına sahip olmuştur. Hem de uluslararası alandaki ticari anlaşmazlıkları DTÖ bünyesinde çözerek adaletsiz yaptırımlara maruz kalmaktan korunabilecektir.

-DTÖ üyeleri içindeki büyük ticari ülkeler Çin'in tekstil ve diğer ürünlerine yönelik uyguladığı değişik seviyedeki sınırlamalarını azaltacaktır veya aşamalı olarak kaldıracaktır.

-İthalat ürünlerine yönelik gümrük tarifeleri indirilerek halkın yaşam seviyesi yükseltilecektir. Çin'in DTÖ'ye üyeliği ekonomik ve ticari serbestliğini sağlamıştır. Bunun yanında, ekonomik sektörlerin bağımlılığına bağlı olarak sektörler arası etkilerde yaratmıştır.

-Çin'in DTÖ'ye katılımıyla gerek GSMH'nin gerekse büyüme oranının arttığı gözlenmektedir. Sektörlerin GSMH içinde payları ise tarım sektörü aleyhine, sanayi ve hizmetler sektörü lehine değişmiştir. Tarım sektörünün GSMH içindeki payının azalması ve sanayi hizmet sektörlerinin GSM içindeki payının artması ekonomik gelişmenin bir göstergesidir. Çin'in DTÖ üyeliği sonrası ülkeye yapılan yabancı yatırımlarda artmıştır. Bunu nedeni ise DTÖ üyeliği ile yabancı yatırımların sektörel ve coğrafi olarak uygulanan birçok sınırlandırmanın kaldırılmış olmasıdır (Arisoy vd., 2004:11-12).

Tablo 8: Çin'in WTO ya üye olduktan sonraki ekonomik durumu

	1999	2002	2003
GSMH (Atlas Metodu ve cari US Dolar)	981.9Milyar	1.2Trilyon	1.4Trilyon
Kişi başına GSMH (Atlas Metodu ve cari Dolar)	780.0	960.0	1,100
Büyüme Oran (Yıllık%)	-2.2	8.0	9.1
Tarımın katma değeri (GSMH'nın yüzdesi)	17.6	15.4	14.8
Sanayinin Katma Değeri (GSMH'nın yüzdesi)	49.4	51.1	52.9
Hizmetlerin Katma Değeri (GSMH'nın yüzdesi)	32.9	33.5	32.3
Mal ve Hizmet ihracat (GSMH'nın yüzdesi)	22.3	28.9	33.0
Mal ve hizmet ithalat (GSMH'nın yüzdesi)	19.2	25.9	32.0

Kaynak: Dünya Bankası (2015)

Çin ekonomisinin ekonomik sınırlarını dünyaya açmasıyla, gerek GSMH'nin, gerekse büyüme oranının arttığı gözlenmektedir. Sektörlerin GSMH içindeki paylar ise tarım sektörü aleyhine, sanayi ve hizmetler sektörü lehine değişmiştir (Dutta, 2005: 1173-1174). Tarım sektörünün GSMH içindeki payının azalması ve sanayi ve hizmet sektörlerinin GSMH içindeki payının artması ekonomik gelişmenin bir göstergesidir. Diğer yandan, Çin'in WTO'ya üye olmasından sonra, yabancı sermaye girişinde de hızlı bir artış olacağı beklenmiştir. Bu beklentinin en önemli nedeni, WTO'ya girişle birlikte yabancı sermaye firmalarının faaliyetlerini sektörel ve coğrafi olarak sınırlandıran birçok kısıtlamanın kaldırılacak olması idi (İGEME, 2011).

11 Kasım 2001 tarihinde DTÖ'ye üye olan Çin, uygulamakta olduğu gümrük tarifelerinde önemli indirimlere gitmiştir. Tarım ürünlerinde % 31,5 olan gümrük vergisi oranını % 17,4'e, sanayi mallarında % 24,6'dan % 9,4'e, bilişim teknolojileri ve telekomünikasyon ürünlerinde ise sıfıra indirmiştir. Çin'in gümrük vergisi oranlarını düşürmeye başlaması DTÖ öncesine dayanmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren ekonomisini dış pazara açmak amacıyla bu uygulamaya gitmiş, 1982 yılında % 55,6 olan

ortalama gümrük vergisi oranı, 2001 yılında % 15,3'e düşürmüştür. Üyeliğin ardından gümrük vergisi oranlarını indirmeye yönelik uygulaması devam eden Çin, 2004 yılında % 10,4'e ve 2005'te % 9,9'a düşürmüştür (Rumbaugh ve Blancher, 2004: 18).

Gümrük vergilerindeki bu indirimlerin yanı sıra Çin'in DTÖ'ye taahhütleri arasında, ithal kotaları, ithal lisansları ve diğer tarife dışı engellerin kaldırılması, fikri mülkiyet haklarının korunması ve telekomünikasyon, finansal hizmet, dağıtım gibi hizmet sektörünün yabancılarla açılması konularında da DTÖ kurallarına uyulması ve tarım ürünleri ticaretinde engellerin kaldırılması bulunmaktadır (Çakmak, 2006: 3).

6.Sonuç

Çin Halk Cumhuriyeti, 1978 yılından başlayarak uyguladığı politikalar ve dönüşümlerle birlikte dış dünyaya açılmıştır. Çin 1980 yılında IMF üyesi olmuş, 1986 yılında DTÖ (o zaman ki adıyla Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması-GATT) üyeliği için başvuruda bulunmuştur. Bu başvuru ile Çin artan milli gelirinin sürekliliğini, ülkesinin pazarına yabancı şirketlerin girişini kolaylaştırmayı hedeflemiştir, dünya piyasalarında adı artık Çin tehdidi olarak anılmaya başlanmıştır.Çin'in bu başarısının temelinde ise ekonomik büyümedeki belirgin başarısı yatmaktadır. Çin'in ekonomik büyümesine etki eden faktörlerbol ve ucuz işgücü, tasarruflar ve yatırımlar, toplam faktör verimliliğindeki artış, doğal kaynaklar, döviz kuru rejimi, dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, DTÖ üyeliği şeklinde sıralanabilir. Şu anda Çin, dünyanın en büyük ihracatçıları arasında yer almaktadır, döviz rezervleri ve bütçe fazlası rekor düzeydedir, ayrıca çarpıcı şekilde dış yatırım çeken bir ülke konumundadır.

Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesiyle de dış ticaret hacmi artmış ve ABD ve Almanya'dan sonra dünyanın en büyük dış ticaret hacmine sahip ülke pozisyonuna gelmiştir. Üyelikle birlikte ithalat tarifelerinin düşürülmesi sonucu dış ticaret hacimlerinde rekorlar kırılmış, uluslararası doğrudan yatırımların en cazip çekim merkezi Çin olmuştur.Özellikle gelişmekte olan ülkeler arasında en fazla doğrudan yabancı sermayeyi çeken ülke konumundadır. Günümüzde Çin'in dış ticaretinin %60'ı yabancı sermayeli işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kaynakça

- Akçil, Kaan (2008), *Çin Ekonomisi ve Türkiye ile Çin'in Ekonomik İlişkilerinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Angresano, James, (2008), "TheState of China'sEconomy 2009", *Real-World EconomicsReview*, 48, 335-350.
- Arı, Selçuk (2004), *Türk Hazır Giyim Sektöründe Rekabet Gücü Analizi ve Rekabet Gücünü Artırıcı Politika Önerileri: (Dünya Uygulamalarıyla Bir Karşılaştırma)*, İstanbul: OM Yayınevi.
- Arısoy, E., Bayar, G. ve Soranlar, B. (2004), "Asya'nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti", *Dış Ticaret Dergisi*, 9(32), 1-42.

- Atılğan, Hasan (2004), “Çin Halk Cumhuriyeti'nde Katma Değer Vergisi Uygulaması ve İhracatta Vergi İadesi Politikaları”, *Maliye Dergisi*, (147), 28-37.
- CNNTURK (2005), “Çin'de esnek kura ilk adım”, CNNTURK 18.05.2005 Tarihli Sayısı. (22/07/2014), <http://www.cnnturk.com/2005/ekonomi/dunya/05/18/cinde.esnek.kura.ilk.adim/96634.0/index.html>
- Çakmak, Ö.A. (2006), “Çin'in DTÖ'ne Üyeliği ve Avrupa Birliği Piyasasında Hazır Giyim Sektörü”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, 3(5).
- Çeştepe, Hamza (2012), “Çin'in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Öncesi ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(17), 45-62. [Http://dx.doi.org/10.11122/ijmeh.2012.8.17.340](http://dx.doi.org/10.11122/ijmeh.2012.8.17.340)
- DTM (2001), *Çin Aylık Raporu: Aralık 2001*, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı.
- Dutta, M., (2005), “China's industrial revolution: challenges for a macroeconomic agenda”, *Journal of Asian Economics*, 15(6), 1169-1202. [Http://dx.doi.org/10.1016/j.asieco.2004.11.006](http://dx.doi.org/10.1016/j.asieco.2004.11.006)
- Dünya Bankası (2015), The World Bank Data & Statistics. (15/06/2015), <http://data.worldbank.org/>
- EIU (2012), *Economist Intelligence Unit's Database*. (15/10/2013), <http://country.eiu.com/china>
- Flores, T., Krakowsky, G. ve Simmons, J. (2003), “Productivity Growth in China, 1961-1999”, *Public Policy* 556: Macroeconomics, 1-21.
- IGEME (2011), Çin Genel Giriş, İhracatı Geliştirme Merkezi. (10/07/2012), http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/cin/CIN_genel_giris.pdf,
- İnançlı, Selim ve Kamacı, Ahmet (2010), “Küreselleşme Sürecinde Çin Ekonomisi ve Türkiye ile Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 1(2), 135-162.
- Karaca, R. Kutay (2003), “Dünyadaki Yeni Güç Çin: Tek Kutuptan Çift Kutuba”, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KTO, (2006), *Ülke Raporu; Çin Halk Cumhuriyeti*, Konya Ticaret Odası, Etüt-Araştırma Servisi.
- Lairson, Thomas D. ve Skidmore, David (1997), *International Political Economy: The Struggle for Power and Wealth*, Harcourt Brace College Publishers.

Çin Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü

- NationalBureau of Statistics of China (2009), Statistical Database. (01/10/2011), <http://data.stats.gov.cn/english/>
- Overholt, William H. (2010), “China in the Global Financial Crisis: RisingInfluence, RisingChallenges”, *The Washington Quarterly*, 33(1), 21-34. <Http://dx.doi.org/10.1080/01636600903418652>
- Özdağ, Ümit ve Göka, Erol (2004), “Çin'in Uzun Yürüyüşü: İzlenimler, Düşünceler”, *Stratejik Analiz Dergisi*, 4(46), 39-47.
- Palley, Thomas, (2005), “*Chinaandthe Global Economy*”, in *Real World Globalization*, Chapter 12-Resistance and Alternatives, Boston: Dollars& Sense.
- Pingyao, Lai (2003), ”China'seconomicgrowth: New trendsandimplications”, *China& World Economy*, (1), 9-15.
- Raiser, Martin (1995), “*Die Rolle der Staatsunternehmen in der Systemtransformation: DieErfahrungen der VR China*“, Berlin: DieWeltwirtschaft, Heft 3, 340-362.
- Rumbaugh, Thomas ve Blancher, Nicolas R. (2004), “China: International Tradeand WTO Accession”, *IMF WorkingPapers*, WorkingPaper No.04/36. (12/08/2013), <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2004/wp0436.pdf>
- Sandıklı, Atilla & Güllü, İlhan (2005), *Geleceğin Süper Gücü Çin*, İstanbul: Tasam Yayınları.
- Saray, Mehmet Ozan ve Gökdemir, Levent (2007), “Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları(1978-2005)”, *Journal ofYasar University*, 2(7), 681-686.
- Sezen, S. (2007), “Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sosyalist Piyasa Ekonomisine Dönüşüm”, *Amme İdaresi Dergisi*, 40(1), 27-56.
- SüddeutscheZeitung (2001), 29.9.2001. <Http://www.sueddeutsche.de/>
- Sükan, Özer (2000), *Çin Halk Cumhuriyeti tarihi, kurulması, gelişmesi Türkiye ve diğer devletlerle olan ilişkileri*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı.
- Tatlıdil, Rezan ve Ventura, Ketı (2005), “Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ekonomisi'ndeki Yeri ve Dünya Ticaret Örgütü Bağlamında Türkiye-ÇHC İlişkilerinin Geliştirilmesinde Alınması Gereken Tedbirler”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 37-54.
- The Global Trade Atlas (2014), Global Trade Information Services. (10/08/2014) http://www.gtis.com/english/GTIS_GTA.html
- TradingEconomics (2015), *EconomicIndicators*. (10/06/2015), <http://www.tradingeconomics.com/china/indicators>

- Uğur, Fatih ve Erol, Osman (2004), “Seddi Aştılar”, *Aksiyon*, 525, 27.12.2004. (12/10/2012), http://www.aksiyon.com.tr/kapak/seddi-astilar_514725
- Unay, İlkay (2005), “Çin Ekonomisinde Rekabet Avantajı Sağlayan Etkenler ve Rekabetin Sürdürülebilirliği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- USCBC (2011), *U.S.-China Trade Statistics and China's World Trade Statistics*, The US-China Business Council. (12/07/2012), www.uschina.org/statistics/tradetable.html
- Walder, Andrew G. (2002), “Income Determination and Market Opportunity in Rural China, 1978-1996”, *Journal of Comparative Economics*, 30(2), 354-375. [Http://dx.doi.org/10.1006/jceec.2002.1779](http://dx.doi.org/10.1006/jceec.2002.1779)
- Xuewu, Gu (2000), “Supermacht China? Die Zukunftsperspektive der Volksrepublik China”, in: *Internationale Politik*, Heft 1, 17-24.
- Yavuz, Meral Yıldız (2006), *Çin'de Piyasa Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Sonuçları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Zenginoğlu, Samet (2011), “Çin'in Sosyalist Piyasa Ekonomisi ve Sürdürülebilirliği”, *Bilge Adamlar Stratejik ve Araştırmalar Merkezi*. (12 Haziran 2012), <http://www.bilgesam.org/incele/847/-cin%E2%80%99in-sosyalist-piyasa-ekonomisi-ve-surdurulebilirligi/#.VIYAR9LhDs0>

İŞİTME ENGELLİ BİREYLERİN OKUMA -YAZMA EĞİTİMİNE YÖNELİK MOBİL UYGULAMA GELİŞTİRİLMESİ: CÜMLE DÜZENLEME UYGULAMASI

Fatih Yaman* Onur Dönmez Işıl Kabakçı Yurdakul*****

Özet

İşitme engelli çocukların okuma yazma becerilerinin gelişimini destekleyen öğretimsel uygulamalarda kullanılan okuma materyalleri öğrenciler üzerinde doğrudan ve dolaylı bir etkiye sahip olup, akademik başarılarının yanı sıra sonraki yaşamlarını da etkileyen bir durumdur. İşitme engelli çocukların eğitiminde çeşitli teknolojilerin kullanılmasını, geliştirilecek öğretim materyalleri ile birlikte okuduğunu anlamada verimliliği artıracağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, ilköğretim düzeyindeki işitme engelli bireylerin okuma yazma becerilerinin geliştirilmesinde kullanılacak bir mobil teknoloji uygulaması olan cümle düzenleme mobil uygulamasının geliştirilmesi, iyileştirilmesi, uygulanması ve öğretim süreci içerisinde değerlendirilmesidir. Çalışma iki aşamada ilerlemektedir. Birinci aşama olan iyileştirme aşamasında kullanılabilirlik çalışması ve tasarım tabanlı araştırma gerçekleştirilmiş ve değerlendirme aşamasında durum çalışması yapılmıştır. Çalışmanın her aşamasında farklı katılımcılar bulunmaktadır. Kullanılabilirlik çalışmasında 2013-2014 eğitim öğretim yılında 6., 7. ve 8. sınıflarda eğitim gören öğrenciler bulunmakta iken tasarım tabanlı araştırma aşamasında 2014-2015 eğitim öğretim yılında 4. sınıfta eğitim gören öğrenciler bulunmaktadır. Durum çalışmasında ise 2014-2015 eğitim öğretim yılında 4. sınıfta eğitim gören farklı bir grup bulunmaktadır. Çalışmada video kaydı ve alanda gözlem yapan gözlemcilerin alan notları ve günlükleri yoluyla veri elde edilmiş ve elde edilen verilen Nvivo 10 programı ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda cümle düzenleme mobil uygulamasının sınıf ortamında kullanılması aşamasında öncelikle öğrencilerin cümlelerin yapısında önemli bir nokta olan söz dizimi bilgilerinin gözden geçirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Kelimeleri karışık sırada verilen cümlelerden birkaçının düzenlenmesi işlemlerinin öğretmenle birlikte yapılması gerektiği sonucuna da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşitme Engelli Öğrenci, Okuma Yazma Eğitimi, Mobil Uygulama

*Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü-Eskişehir/Türkiye.
e-mail: fatihyaman@anadolu.edu.tr

**Arş.Gör. Dr., Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü-İzmir/Türkiye.
e-mail: onur.donmez@ege.edu.tr

***Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü-Eskişehir/Türkiye.
e-mail: isilk@anadolu.edu.tr

doi:http://dx.doi.org/10.18506/anemon.72893

http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon

DEVELOPMENT STUDIES OF A MOBILE APPLICATION FOR HEARING-IMPAIRED CHILDREN'S LITERACY INSTRUCTION: A PUT IN ORDER APP

Abstract

Supporting hearing impaired children's literacy instruction with innovative instructional materials have direct and indirect effects. These endeavors not only support their academic development but also equip them with lifelong learning skills through developing their reading comprehension. The aim of the current paper is to represent development and evaluation studies of a mobile application whose aim is to support hearing impaired children's syntactic awareness. The study was organized in two phases. The first phase covered development, optimization and usability tests. The mobile application was evaluated through a case study in the second phase. Each study was conducted with different participant groups. The usability tests were conducted with 6th, 7th and 8th grader hearing impaired students within the 2013-2014 academic year. Optimization studies were conducted through design based research methodology with 4th graders within the fall semester of 2014-2015 academic year. Finally, the case study was conducted with 4th graders within the spring semester of 2014-2015 academic year. Data sources of the study are field notes, video records and researcher journals. Research data were analyzed with Nvivo 10. Analyses suggested students' syntactical awareness is a crucial element for mobile application's successful integration into classes. Teachers should cooperate with children in first uses of the mobile application for effective integration.

Keywords: Hearing Impaired Student, Literacy Instruction, Mobile Application

1. Giriş

Temel iletişim araçlarından biri olarak belirtilen okuma ve yazma becerileri anlamı yapılandırma, öğrenmenin devamlılığını sağlama ve dil gelişiminin temelini oluşturma (Başal ve Batit, 2002) gibi işlevlerinin yanı sıra öğrenilmesi gereken en önemli becerilerden biri olduğu belirtilmektedir (Neuman ve Dickinson, 2002). Erken dönemde oluşan işitme kaybı konuşma ve dil gelişimini önemli derecede etkilemektedir. Bu durumun çocukların çevresi ile etkileşimi, yaşama uyumu ve okuldaki akademik başarısı gibi önemli olguları sınırlandırdığı söylenebilir. İşitme engelli çocukların eğitimiyle ilgili yapılan araştırmalarda, işitme engelli çocukların dil becerilerinde normal işiten akranlarına göre gecikme yaşadıklarına rastlanırken (Paul, 1998) birçok araştırmada ise işitme engelli çocukların okuryazar olma süreçlerinde normal işiten çocuklarla aynı aşamalardan geçtikleri vurgulanmıştır (Paul, 1998; Tüfekçioğlu, 2002; Uzuner, 2008). Bu bağlamda işitme engelli çocukların okuma yazma becerilerine yönelik çalışmalar, dil gelişiminin temelini oluşturma gibi diğer alanlardaki gelişimlerini sağlama açısından büyük önem kazanmaktadır.

İşitme engelli çocukların okuma yazma becerilerinin gelişimini destekleyen öğretimsel uygulamalarda kullanılan okuma materyalleri önemli bir yere sahiptir. Tüfekçioğlu (2002), işitme engelli çocukların eğitiminde çocuğun ilgi, ihtiyaç ve bireysel farklılıklarına uygun olarak destekleyici somut yaşantılar içinde görsel malzemelerden ve somut nesnelere dayanarak farklı düzeylerde ve çeşitlilikte anlamlı öğrenme yaşantıları düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Girgin (2003) de anlamlı öğrenme

yaşantılarının düzenlenmesi için işitme engelli çocuğu motive edebilecek, çocuğun yaşına ve ilgisine, dil ve bilgi düzeyine uygun zengin eğitim materyallerinin kullanılmasının önemine değinmektedir. Richek vd. (2002), keyif alarak yapılan okuma ile gergin bir şekilde, kaygı ile yapılan okuma arasında fark olduğunu, bu durumun öğrencinin okuma düzeyini olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda işitme engelli çocukların eğitiminde çeşitli teknolojilerin kullanılmasının, geliştirilecek öğretim materyalleri ile birlikte okuduğunu anlamada verimliliği artıracığı düşünülmektedir.

1.1. İşitme Engelli Çocukların Eğitiminde Mobil Teknolojilerin Kullanılması

Bireylerin zaman ve yer sınırlaması olmaksızın bilgiye erişim gereksinimindeki artış, cep telefonlarını, PDA'ları, GPRS gibi taşınabilir bilgi ve iletişim araçlarını kapsayan mobil teknolojilerin eğitsel anlamda kullanımını bir çözüm olarak gündeme getirmiştir (Girgin, vd., 2008). Mobil teknolojiler (e-kitap okuyucuları, cep telefonları, Android cihazlar, akıllı telefonlar, tablet bilgisayarlar) yoluyla gerçekleştirilen öğretim etkinlikleri iki farklı uygulama biçimine sahiptir. Bunlardan ilki zaman ve yerden bağımsız e-öğrenme etkinlikleri ikincisi ise geleneksel öğretim ortamlarında elektronik ders materyalleri ile öğrenciler arasında sürekli işbirliği ve iletişim sağlama etkinlikleridir. Taşınabilir olmalarının yanı sıra kablosuz iletişime olanak sağlamaları mobil aygıtların iki önemli üstünlüğü olarak görülmektedir (Çuhadar ve Odabaşı, 2004). Bu bağlamda işiten çocuklarda olduğu gibi işitme engelli çocukların teknolojik dünyaya uyum sağlayabilmeleri için, okuma yazma becerilerinin yanı sıra mobil teknolojilere ilişkin okuryazarlıklarının gelişimine de gereksinim duyulmaktadır.

Stinson, (2010), tablet bilgisayarları işitme engelli çocukların eğitiminde etkili ola-rak kullanılabilecek en önemli teknolojilerden biri olarak göstermektedir. Tablet bilgisayarların hemen her türden çoklu ortamlar için sağladığı kişisel erişim, eğitim de dahil birçok alanda dikkat çekmiştir. Apple firmasının i-Tunes uygulamasıyla ulaşılabilen Mac AppStore, AppStore ve iBookstore hizmetleri içerisinde öğrencilerin hemen her tür eğitim ihtiyacına yönelik çok sayıda indirilebilir tablet bilgisayar uygulamaları bulundurmaktadır (Watlington, 2011). Sınıf ortamlarında özellikle küçük gruplar için geliştirilip kullanılabilecek başarılı tablet bilgisayar uygulamalarının önemli bir bileşeni, he-def kitleye özgü çoklu ortam uygulamalarını oluşturma kolaylığıdır (Ostashewski ve Reid, 2010). Tablet bilgisayarlar okumaya olan ilgiyi artırarak öğrencilerin görsel ipuç-larından yararlanmalarına ve anlama yönelik çıkarımlarda bulunmalarına, sözcük dağar-cıklarının gelişmesine olanak vermektedir. Tablet bilgisayarlarla yapılan okuma öğretimi, metin yapısını oluşturan karakterler, olayın geçtiği yer ve zamana ilişkin bilginin görsel ipuçlarıyla birlikte sunulmasını, hikayeyi oluşturan olayın görsel ipuçlarıyla desteklenerek anlamın daha hızlı ve kolay yapılandırılmasını ve tahmin etme, metindeki önemli yerleri belirleme, özetleme, çıkarımda bulunma ve tanımlama stratejilerinin okuma materyali üzerinde vurgulanmasını sağlamaktadır (Justice, 2006).

Butler (2011), hızla yaygınlaşan mobil cihazlar için geliştirilen uygulamaların gelecekte artacağını belirtmektedir. İşitme engelli çocuklar için geliştirilmiş uygulamalar mobil cihazlarda araştırıldığında işaret diline yönelik uygulamaların popüler olduğu görülmektedir. WeSign Basic, Sign it, SignedStoriesBook Bundle #3 for Schools, iASL (Translate English to American Sign Language), My Smart Hands Baby Sign Language

Dictionary, British Sign Language - FingerSpelling, An Introduction To British Sign Language ve RIDBC AuslanTutor: KeySignsforiPad gibi uygulamaların işaret dilini öğretmeyi amaçladığı görülmektedir (Şekil 1). Aynı zamanda belirtilen uygulamaların birçoğu ücretsiz olarak yayınlanmamaktadır.

Şekil 1: İşitme engelliler için uygulamalar

Alanyazın incelendiğinde işitme engelli öğrencilere yönelik olarak mobil platformlar kullanılarak yapılan çalışmalara rastlamak mümkündür. Bayrakdar ve Çuhadar (2015) yaptıkları çalışmada bilgi ve iletişim araçlarının öğretim amaçlı kullanılmasını inceledikleri çalışmanın katılımcılarını işitme engelliler okullarında eğitim gören 40 işitme engelli öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmanın sonucunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitim ortamında kullanılmasının öğrencilerin motivasyonlarını artırdığı görülmüştür.

Kuzu (2011) tarafında yapılan çalışma kapsamında, işitme engelli bireylerin öğretim etkinliklerinde, günlük yaşantılarında, birbirleriyle etkileşimlerinde ve öğretim elemanı ile etkileşimlerinde mobil teknolojileri kullanma durumları, mobil teknolojiyi eğitim ortamlarında kullanırken karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri ile işitme engelli öğrencileri mobil teknolojileri kullanmaya motive eden ve mobil teknoloji kullanmalarını engelleyen faktörleri belirleme amaçlanmıştır. Çalışmada, ödevler, projeler ve ders materyallerinin dağıtımı avuçiçi bilgisayarlar (PDA) olarak da adlandırılan PDA'lar aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonunda katılımcıların tümünün PDA kullanımına yönelik motivasyonlarının yüksek çıktığı görülmüştür. Bunu katılımcıların PDA'ları birbirleriyle etkileşimlerinde kullanabilmeleri izlemiştir. PDA'ları öğretim elemanlarıyla etkileşimde kullanabilmeleri üçüncü sırada yer alırken, PDA'ları günlük yaşantılarında kullanabiliyor olmaları ise katılımcıları PDA kullanmaya en az motive eden faktör olarak saptanmıştır. Her bir boyutun toplam ortalama puanına göre bakıldığında ise, katılımcıları PDA kullanmaya motive eden en önemli faktörün “etkileşim” olduğu görülmüştür.

Karal ve Şilbir (2010) tarafından yapılan çalışmada, işitme engelli öğrencilerin okuryazarlık becerilerini geliştirmek amacıyla eğitim programında kullanılması için 235 görsele sahip olan görsel sözlüğün kullanılabilirliğine bakılmıştır. Çalışmanın katılımcılarını 6., 7. ve 8. sınıfa giden 12 işitme engelli öğrencidir. Çalışmanın gerçekleştirildiği okulda çalışan öğretmenlerin yardımı ile öğrenciler, dağıtılan basılı materyalleri nasıl kullanacakları anlatılmıştır. İşitme engelli öğrenciler materyal açıklamalarını görsellerin altlarına yazarak yanıtlamışlardır. Öğrencilerin basılı materyallerdeki görselleri doğru kelimelerle açıklayıp açıklamadıkları öğretmenleri ile kontrol edilmiş ve sözlükte bulunan 44 görselin hiçbirini öğrenciler tarafından doğru

şekilde cevaplanmadığı görülmüştür. Gerçekleştirilen bu çalışmanın sonunda işitme engelli öğrencilerin genelde kelime bilgilerinin az olduğu ve anlamını bildikleri görsellerin söylenişinde problemler olduğu görülmüştür.

Çiftçi (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın temel amacı işitme engelli öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin bilgisayar destekli öğretim materyali yardımı ile geliştirilip geliştirilemeyeceğini belirlemektir. Araştırmanın katılımcılarını 2008-2009 öğretim yılında Karadeniz Bölgesi İşitme Engelliler Kız Meslek Lisesi dokuzuncu sınıfta okuyan 17 kız öğrenci oluşturmaktadır. “Bilgisayar destekli yazılımlardan yararlanarak işitme engelli öğrencilerin işitme eksikliklerinden kaynaklanan yazılı anlatım becerisi eksiklikleri giderilebilir mi?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bağlamda işitme engelli öğrencilerin cümle kurma ve cümlede zamanları doğru olarak kullanabilme becerileri bilgisayar destekli materyal yardımı ile geliştirilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda derslerde bilgisayar destekli eğitim materyali kullanmanın işitme engelli öğrencilerin yazılı anlatım becerilerini geliştirdiği görülmüştür.

Güncel teknolojilerden biri olan tablet bilgisayarların bir öğretim teknolojisi olarak kullanımına yönelik çeşitli çalışmaların yanı sıra bu araçların öğretim sürecinde etkin kullanımını sağlamaya yönelik çeşitli uygulamaların da geliştirildiği görülmektedir. Alanyazındaki bu uygulamaların genel olarak ilköğretim öğrencilerine yönelik olmasına karşın, okulöncesi dönemindeki ve ilköğretim düzeyindeki işitme engelli çocuklara yönelik sınırlı sayıda çalışma olduğu belirtilmektedir (Bouck, vd., 2007). Ünlüer (2010), işitme engelli öğrencilerin eğitim sürecinde uygulamaların işitme engelli öğrenciler için uygun yöntem ve teknik ile gerçekleştirilmesi, teknolojinin de içeriğe bu öğretimsel yaklaşım ile dâhil edilmesi gerektiğini ve bunun sağlanması durumunda söz konusu fırsatların anlam kazanacağını belirtmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, ilköğretim düzeyindeki işitme engelli bireylerin okuma-yazma becerilerinin geliştirilmesinde kullanılacak bir mobil uygulama olan cümle düzenleme mobil uygulamasının geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve geliştirilen uygulamanın öğretim sürecine entegrasyon sürecinin betimlenmesidir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada ilköğretim düzeyindeki işitme engelli bireylerin okuma-yazma becerilerinin geliştirilmesinde kullanılan cümle düzenleme mobil uygulamasının geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve geliştirilen uygulamanın öğretim sürecine entegrasyonu amaçlanmıştır. Bu amaca bağlı olarak araştırma iki aşamada gerçekleştirilmiş ve iki farklı araştırma yöntemi aşamalı olarak kullanılmıştır. Buna göre, cümle düzenleme mobil uygulamasının geliştirilmesi ve iyileştirilmesi amacıyla tasarım tabanlı araştırma yöntemi, mobil uygulamasının öğretim süreci içerisinde değerlendirilmesi amacıyla da nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır.

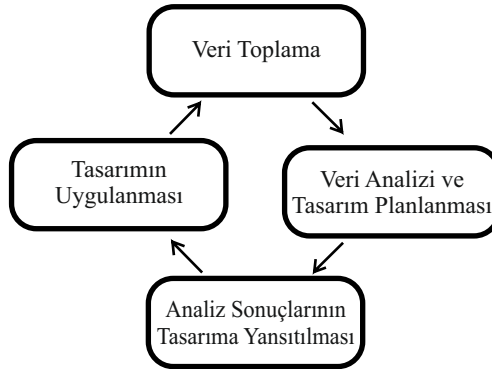
Araştırmanın ilk aşaması olan iyileştirme aşamasında öncelikle kullanılabilirlik çalışması ve ardından tasarım tabanlı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Kullanılabilirlik çalışması, bir ürünün belirli kullanıcılar tarafından belirli amaçlarla etkili, verimli ve belirli bir kullanım çerçevesinde memnuniyetle kullanılabileceği derecesi ve yazılım,

donanım ya da herhangi bir ürünün, o ürünü kullanan insanlar için uygunluğu ve kolay kullanımını sağlayan bir ölçüt olarak tanımlanmaktadır (York, 2013). Nielsen (1994)'a göre kullanılabilirliği oluşturan faktörler kolay öğrenilebilirlik, etkin kullanılabilirlik, hatırlanabilirlik, düşük hata oranı ve kullanım memnuniyetidir. Yapılan çalışmada kullanılabilirlik çalışması, geliştirilen cümle düzenleme mobil uygulamasının öğrenciler tarafından etkili ve verimli bir biçimde kullanılabilme, kolay öğrenilebilir ya da kullanım memnuniyeti gibi esasları içerip içermediğini kontrol etmek için uygulanmıştır. Tasarım tabanlı araştırma ise güncel teknolojileri içeren yenilikçi öğrenme araçları ve karmaşık öğretim yaklaşımlarının, gerçek öğretim ortamlarında çalışıldığı bir araştırma tekniğidir (Sandoval ve Bell, 2004).

Barab ve Squire (2004) öğrenmeyi, biliş, bilme ve bağlam birbirlerinden ayıramaz bir bütün ve izole edilmiş parçalar ve süreçler olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle öğrenme olgusunun kendi doğal yani gerçek bağlamında incelenmesi gerekmektedir. Bu gereksinim araştırmacıların gerçek ortamdaki değişkenleri sistematik olarak değiştirebilmelerine ve sonuçları gözleyebilmelerine olanak veren araştırma yöntemleri ihtiyacını doğurmuştur. Tasarım tabanlı araştırma bu ihtiyaca yanıt olarak doğmuş ve kökleri Brown (1992) ve Collins'e (1992) dayandırılmaktadır.

Wang ve Hannafin (2005)'e göre tasarım tabanlı araştırma, analiz, tasarım, geliştirme ve uygulama süreçlerinin, araştırmacılar ve katılımcıların işbirliğinde gerçek uygulama ortamlarında döngüsel olarak gerçekleştirilmesi yoluyla, bağlama duyarlı tasarım ilkelerinin ve kuramların geliştirilmesini ve eğitim uygulamalarının iyileştirilmesini amaçlayan sistematik ve esnek bir araştırma yöntemidir. Kuzu, vd. (2011)'nin yaptıkları çalışmada ise tasarım tabanlı araştırma, kuramsal temele dayanan eğitim tasarımlarının biçimlendirici olarak araştırılması ve tasarım, kuram, uygulama üçlüsünün etkileşimini bir üst noktaya taşıma ihtiyacı sonucunda ortaya çıkan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada tasarım tabanlı araştırmanın kullanılma sebebi geliştirilen cümle düzenleme mobil uygulamasının gerçek sınıf ortamında uygulamaları gerçekleştirilerek sorunsuz ve eksiksiz bir uygulamaya geçişinin sağlanmasıdır. Bu amaçla bu çalışmada Şekil 2'deki yapı kullanılmıştır.

Şekil 2: Tasarım tabanlı araştırma süreci

Durum çalışması, nitel araştırma yöntemlerinden biridir. Durum çalışmalarında araştırmacı bir duruma ya da durumlara odaklanır. Bu durum bireyden, tüm topluluk, toplum ve kurumlara kadar yayılım gösterebilir. Veriler doğal ortamında toplanır ve araştırmacıların ve katılımcıların bakış açılarını yansıtır (Gall, vd., 1999). Bogdan ve Biklen'e (1998) göre durum çalışması, bir ortamın, bir kişinin, bir dokümanın veya bir olayın ayrıntılı incelenmesidir. Creswell (2005), durum çalışmasını bir etkinlik, olay, süreç ya da birey gibi bağlı sistemlerin kapsamlı veri toplanmasına dayalı olarak derinlemesine keşfi olarak tanımlamaktadır.

2.2. Araştırma Bağlamı

TÜBİTAK tarafından desteklenen bilimsel araştırma projesi çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı İşitme Engelli Çocuklar Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi (İÇEM)'de gerçekleştirilmiştir. İÇEM, işitme engelli çocuklara işitsel-sözel yöntemlerle çağdaş bir eğitim programının uygulandığı bir araştırma ve uygulama merkezidir. 1979 yılında çalışmalarına başlayan merkez işitme engelli çocukların nitelikli eğitimi için gerekli her türlü faaliyet ve programı bünyesinde geliştirmiştir. İÇEM, işitme engelli çocukların eğitimine yönelik hem Türkiye'de hem de dünyada birçok kurum ve kuruluş için model oluşturmaktadır.

Çalışma, disiplinler arası bir çalışma olarak yürütülmüştür. Çalışmada yer alan uzmanlara ilişkin bilgiler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Uzmanlara ait bilgiler

Ünvan	Bölümü	Uzmanlık Alanı	Projedeki Görevi
Doç.Dr.	BÖTE*	Nitel araştırma yöntemleri, Eğitim teknolojisi	Veri toplama ve çözümleme
Yrd.Doç.Dr.	BÖTE*	Nitel araştırma yöntemleri, Yazılım geliştirme	Veri toplama ve çözümleme, Uygulama geliştirme
Arş.Gör.	BÖTE*	Yazılım geliştirme, Eğitim teknolojisi	Uygulama geliştirme
Arş.Gör.	BÖTE*	Nitel araştırma yöntemleri, Eğitim teknolojisi	Veri toplama ve çözümleme
Yrd.Doç.Dr.	Özel Eğitim	İşitme Engellilerin Eğitimi	Öğretim içeriği oluşturma
Öğretmen	Özel Eğitim	İşitme Engellilerin Eğitimi	Veri toplama ve çözümleme, Sınıf içi uygulamalar
Arş.Gör.Dr.	Güzel Sanatlar Eğitimi	Görsel tasarım	Karakter tasarımı, ekran tasarımı

*BilgisayarveÖğretimTeknolojileriEğitimi

2.3. Araştırmanın Katılımcıları

Araştırma kapsamında geliştirilen cümle düzenleme mobil uygulamasına yönelik kullanılabilirlik çalışmaları 2013-2014 öğretim döneminden gerçekleştirilmiştir. Kullanılabilirlik çalışmasına ilişkin uygulamalar altıncı ve yedinci sınıftan ikişer öğrenci ve sekizinci sınıftan üç öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların özellikleri Tablo 2'de verilmiştir. Katılımcılara ait verilen isimler, katılımcıların gerçek isimleri değildir.

Tablo 2: Öğrenci özellikleri ve odyolojik bilgileri (kullanılabilirlik çalışması)

Öğrenciler	Takvim Yaşı	İşitme Kaybı Derecesi (dBHL)	İşitme Cihazı Kullanımı		İşitme Cihazı Kullanımına Başlama Yaşı (Ay)	Kİ* Yaşı	İÇEM'de Okul Eğitimine Başlama Yaşı (Ay)
			Sağ	Sol			
Aslı	09.07.2000	73	İC	İC	3 yaş	-	6 yaş 2 ay
Ezgi	15.11.2000	117	CI	İC	1 yaş 1 ay	04.08.2006	3 yaş 10 ay
Yeliz	04.03.2001	109	CI	İC	1 yaş 7 ay	03.07.2005	3 yaş 6 ay
Mehmet	29.06.2002	96	CI	İC	1 yaş 7 ay	16.07.2007	3 yaş 3 ay
Şükrü	02.03.2002	109	CI	İC	2 yaş	19.10.2005	3 yaş 6 ay
Okan	21.03.2001	115	İC	CI	2 yaş 6 ay	28.11.2007	4 yaş 6 ay
Mahmut	19.01.2002	39	-	İC	4 yaş	-	4 yaş 8 ay

* Kİ=Koklear İmplant

Kullanılabilirlik çalışması sonrasında gerçekleştirilen iyileştirmeler sonrasında tasarım tabanlı araştırma gerçekleştirilmiştir. Tasarım tabanlı araştırmanın katılımcılarına ait özellikler Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3: Öğrenci özellikleri ve odyolojik bilgileri (tasarım tabanlı araştırma)

Öğrenciler	Takvim Yaşı (Ay)	İşitme Düzeyi (dBHL)	İşitme Cihazı Kullanım Durumu		İşitme Cihazı Kullanımına Başlama Yaşı (Ay)	Koklear İmplant Yaşı (Ay)	İÇEM'e Başlama Yaşı (Ay)
			Sağ	Sol			
Pelin	126	85	KA	Kİ	51	64	89
Ceren	122	120	Kİ	KA	18	34	84
Süheyla	110	96	Kİ	KA	22	39	36

Not: Kİ=Koklear İmplant; KA=Kulak Arkası

İyileştirme aşamasında cümle düzenleme mobil uygulamasına son hali verilmiş ve durum çalışması aşamasına geçilmiştir. Durum çalışmasının katılımcılarına ilişkin özellikler Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4: Öğrenci özellikleri ve odyolojik bilgileri (durum çalışması)

Öğrenciler	Takvim Yaşı (Ay)	İşitme Düzeyi (dBHL)	İşitme Cihazı Kullanım Durumu		İşitme Cihazı Kullanımına Başlama Yaşı (Ay)	Koklear İmplant Yaşı (Ay)	İÇEM'e Başlama Yaşı (Ay)
			Sağ	Sol			
Ege	134	119	Kİ	KA	18	24	94
Emircan	121	105	Kİ	KA	33	74	72
Yeliz	125	109	Kİ	KA	14	43	84
Alper	134	62	KA	KA	24	-	97
Mehmet	134	101	Kİ	KA	10	46	72
Arif	133	117	Kİ	KA	26	43	84
Eren	127	73	KA	KA	16	-	72

Not: Kİ=Koklear İmplant; KA=Kulak Arkası

2.4. Verilerin Toplanması

Kullanılabilirlik çalışmaları Tablo 2'de özellikleri verilen öğrenciler ile gerçekleştirilmiş ve uygulamalar video ile kaydedilmiştir. Uygulamalarda Çağıltay (2011) tarafından geliştirilen gözlem formu kullanılmış ve bu formlar ile uygulamalar gerçekleştirilirken ortamda bulunan iki gözlemci ayrı ayrı notlar tutmuşlardır. Kullanılabilirlik çalışması uygulamasına ait bilgiler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Kullanılabilirlik çalışmasına ait bilgiler

Öğrenciler	Sınıf Düzeyi	Etkinlik	Etkinliği		Gözlemciler
			Tamamlama Süresi (dk)	Alan Notları (sayfa)	
Aslı	8. Sınıf	Cümle düzenleme	1	2	BÖTE Bölümünden 2 uzman
Ezgi	8. Sınıf	Cümle düzenleme	2	2	BÖTE Bölümünden 2 uzman
Yeliz	8. Sınıf	Cümle düzenleme	2	2	BÖTE Bölümünden 2 uzman
Mehmet	7. Sınıf	Cümle düzenleme	1	2	BÖTE Bölümünden 2 uzman
Şükrü	7. Sınıf	Cümle düzenleme	1	2	BÖTE Bölümünden 2 uzman
Okan	6. Sınıf	Cümle düzenleme	2	2	BÖTE Bölümünden 2 uzman
Mahmut	6. Sınıf	Cümle düzenleme	2	2	BÖTE Bölümünden 2 uzman

Tablo 5'te görülen etkinliği tamamlama sürelerinin 1-2 dakika arasında olmasının sebebi kullanılabilirlik çalışmalarında Şekil 4'teki yapının kullanılmış olmasıdır. Kullanılabilirlik çalışmasında tek ekranda üç cümle bulunmakta ve öğrenciler uygulamada bu üç cümleyi tamamlamaktaydı. Gerçekleştirilen kullanılabilirlik çalışmasının ardından geliştirilen cümle düzenleme mobil uygulaması için bir sonraki aşamada uygulamanın iyileştirilmesi amacıyla tasarım tabanlı araştırma modeli uygulanmıştır (Şekil 2). İyileştirme aşamasında cümle düzenleme mobil uygulaması gerçek sınıf ortamında işlenmiş ve uygulamalar video kaydı ile kayıt altına alınmıştır. Uygulamalar gerçekleştirilirken sınıfta bulunan gözlemci alan notu tutmuştur. Gerçekleştirilen uygulamalara ait bilgiler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Tasarım tabanlı çalışmaya ait bilgiler

Öğrenci	Gerçekleştirilen Uygulama	Uygulamanın Yapıldığı Tarih	Uygulama Süresi (dk)
Pelin	Cümle Düzenleme	10.12.2014	21'42"
Ceren	Cümle Düzenleme	12.12.2014	25'01"
Süheyla	Cümle Düzenleme	07.01.2015	16'30"

Araştırmanın durum çalışması aşaması 2014-2015 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde gerçekleştirilmiştir (Tablo 7). Durum çalışması gerçekleştirilirken sınıf ortamı iki video kamera ile kaydedilmiştir. Bir kamera öğretmene odaklanmışken diğer kamera da sınıftaki öğrencilere odaklanmıştır. Video kayıtlarının dışında sınıfta bulunan gözlemcilerin uygulama anında tuttıkları alan notları ve uygulamadan sonra yazdıkları günlükler de bulunmaktadır.

Tablo 7: Durum çalışmasına ait bilgiler

Gerçekleştirilen Uygulama	Uygulamanın Yapıldığı Tarihi	Uygulama Süresi (dk)
Cümle Düzenleme	06.03.2015	35'55"
Cümle Düzenleme	24.04.2015	45'04"
Cümle Düzenleme	29.05.2015	Video kaydı gerçekleştirilememiştir

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler nitel veri analizi teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen veriler çalışma grubunun gerçekleştirmiş olduğu toplantılarda incelenmiş ve tasarımlarla ilgili kararlara bu toplantılarda karar verilmiştir.

Nitel verilerin analizi, nitel veri analizi tekniklerinden tümevarım analizi ile gerçekleştirilmiştir. Tümevarım analizi, önceden belirgin olmayan temaları ve boyutları ortaya çıkarmaya, kavramlara ve ilişkilere ulaşmaya olanak sağlaması ile verilerin derinlemesine çözümlenmesini gerektiren bir analiz yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Tümevarım analizi için öncelikle araştırma soru ve sorunlarına dayalı olarak gruplandırılan veriler okunup, verilerin doğası ve genel görünümü ortaya konulmuştur. Araştırma kapsamında toplanan nitel verilerin analizinde Nvivo 10 paket programından yararlanılmıştır.

3. Bulgular

Öğrenciye karışık sırada sunulan kelimelerin öğrenci tarafından sürükle bırak yöntemiyle sıralandığı uygulama olan cümle düzenleme mobil uygulamasının amacı, öğrencinin cümlede karışık sırada verilen kelimeleri anlam bütünlüğünü sağlayacak bir şekilde sıralamasıdır. Cümle düzenleme mobil uygulamasının iyileştirme ve değerlendirme aşamalarının bulguları bu bölümde ele alınacaktır.

3.1. İyileştirme Aşaması Bulguları

İyileştirme aşamasında öncelikle kullanılabilirlik çalışması gerçekleştirilmiş ve ardından tasarım tabanlı araştırma uygulanmıştır. Şekil 3'te arayüzü sunulmuş olan yazılımlım, öğrencilerin karışık olarak verilmiş cümlelerdeki sözcükleri sürükleyip bırakarak doğru kurulmuş cümleler oluşturmaya çalışmaları temeline dayanan cümle düzenleme mobil uygulamasının giriş tasarımıdır.

Şekil 3:Cümle düzenleme yazılımının arayüzü

Cümle düzenleme mobil uygulamasının kullanılabilirlik düzeyinin belirlenmesi için katılımcılara verilen yönergeler Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Cümle Düzenleme etkinliği etkinlikleri ve görevleri

Etkinlikler	Görevler
Kelime seçebilme	“Çocuklar” sözcüğünü cümle başına alınız
Kelime sürükleyebilme	“geliyordu” sözcüğünü cümle sonuna alınız
Kontrol et butonuna tıklayabilme	Yazdıklarınızı kontrol ediniz

Kullanılabilirlik çalışması sırasında toplanan veriler değerlendirildiğinde, Aslı ve Okan adlı öğrencilerin uygulamayı kabul edilebilir bir kullanımla tamamladıkları görülmüştür. Ezgi ve Yeliz'in, üzerinde “Kontrol Et” yazılı butonun işleyişini yanlış anladığı, söz konusu öğenin kendilerine verilen bir talimat olduğunu zannettikleri belirlenmiştir. Diğer katılımcılar ise, farklı renklerle renklendirilmiş olmalarına rağmen, sözcükleri diğer satırlardaki ilgisiz cümlelere taşımaya çalışmışlardır. Veriler değerlendirilirken, cümle içinde büyük harfle başlayan sözcüklerin cümle başında olacağına ilişkin

ipucu taşıdığı da fark edilmiştir. İstenmeyen kullanıcı deneyimlerinin ortadan kaldırılması için uzmanlar tarafından gerçekleştirilen toplantılarda aşağıdaki kararlar alınmıştır:

-Karıştırılmış haldeki özel bir durumu olmayan sözcüklerin, cümlenin başında olmadıkları zamanlarda küçük harfle başlamayacak şekilde yazılmış olmasının sağlanması.

-Kelimeleri sürükleme işleminin yalnızca yatay ekseninde gerçekleşmesinin sağlanması.

-Ekranda aynı anda birden fazla cümlenin yerine bir cümlenin sağlanması.

-Cümledeki sözcüklerin başlangıç konumlarının rastgelelik değil, planlılık taşıması.

-Cümle düzenleme yazılımına ilişkin yapılan kullanılabilirlik çalışması sonucunda ve 28.02.2014 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda;

-Aynı sayfada üç cümlenin bulunması öğrencilerde kafa karışıklığına sebep olacağı düşüncesi ile her cümlenin ayrı sayfalarda görüntülenmesi ve

-Cümle sonunda noktalama işaretinin sabit kalması kararları alınmış ve tasarım Şekil 4'te görüldüğü gibi düzenlenmiştir.

Şekil 4:Cümle düzenleme etkinliği

04.12.2014 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda Şekil 4'te görülen arayüz için;

-Kelimelerin sıralamasında çeşitli alternatiflerin olacağı ve bu alternatiflerin de göz önünde bulundurulması,

-Alternatifler içerisinde devrik cümlelere yer verilmemesi,

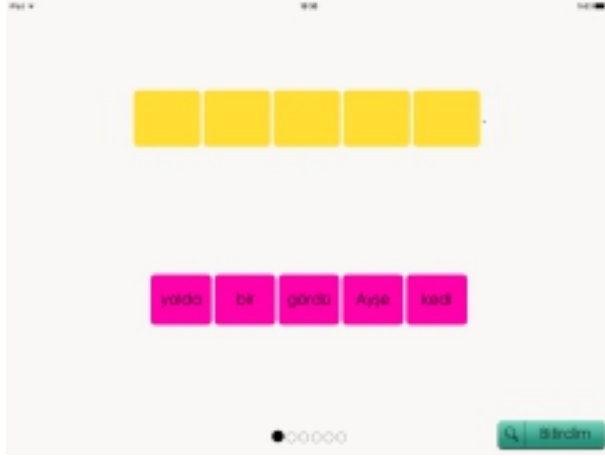
-Cümlelerdeki kelimelerin karışık ve birbirinden bağımsız yapıda olduklarını belirtmek için kelimelerin kutular içine alınması,

-Kutular içinde verilen kelimelerin altta tutulması ve bu kelimelerin üst kısımda boş kutucuklara sürüklenme işlemi ile taşınarak düzenlenmesi ve

-Gerçekleştirilen uygulamalarda “Kontrol Et” butonunun öğrenciler tarafından yönerge olarak anlaşılmasından dolayı butondaki yazının “Bitirdim” olarak değiştirilmesi

kararları alınmış ve tasarım Şekil 5'te görüldüğü gibi yeniden düzenlenmiştir.

Şekil 5: Uzman görüşü sonrası cümle düzenleme etkinliği

Öğrenciler, karışık sırada verilen kelimeleri Şekil 5'te görülen üstteki kutucuklara taşıyıp “Bitirdim” butonuna dokunmaları durumunda cevaplarının doğru ya da yanlış olduğuna dair geri bildirim Şekil 6'da görüldüğü gibi cevap doğruysa yeşil, yanlışsa kırmızı renkli arkaplan olacak şekilde sağlanmıştır.

Şekil 6:Cümle düzenleme geri bildirim ekranı

04.12.2014 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda alınan kararlar doğrultusunda gerçekleştirilen düzenlemelerle 10.12.2014 tarihinde uygulama yapılmış ve uygulamada öğretmen, cümle düzenleme etkinliğinin nasıl kullanıldığını göstermek için ilk iki cümlelerin düzenlemesini öğrenci ile birlikte yapmıştır (Video: tasarimtabanlı_01-01: 00'05"-09'04"). Öğretmen, üçüncü cümlelerin düzenlemesini öğrencinin yardım almadan yapmasını istemiş ve üçüncü cümlelerin düzenlemesini öğrenci kendisi yapmıştır (tasarimtabanlı_01-01: 09'05"-10'34"). Öğrenci, cümleyi düzenledikten sonra öğretmen, öğrenciden düzenlediği cümleden ne anladığını anlatmasını sormuştur ve öğrenci cümleden ne anladığını anlatmıştır (tasarimtabanlı_01-01: 10'35"-11'18"). Cümle düzenleme işlemi tamamlandıktan sonra "Bitirdim" butonuna dokunularak cümlelerin doğru olup olmadığı kontrol edilmesi gerekmektedir. Fakat uygulama sonrasında "Bitirdim" butonunun öğrenci tarafından doğru şekilde algılanmadığı bu nedenle de butonun işlevi yerine getiremediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgu uygulama sırasında ortamda bulunan gözlemcinin gözlem notlarında şu şekilde yer almaktadır:

-Cümle düzenleme işlemi tamamlandıktan sonra öğretmenin "kontrol et" baka-lım demesi üzerine öğrenci "kontrol ettim" demiştir. "Bitirdim" butonuna bas-mamıştır. "Bitti mi?" dediğinde "bitti" cevabını almıştır.

"Bitirdim" butonunun işlevini yerine getiremediği bulgusu video kayıtlarında şu şekilde yer almaktadır:

-Öğretmen, karışık kelimelerden anlamlı bir yapıda cümle kuran öğrenciden cümlede anlatılan durumu anlatmasını istemiştir. Öğrenci cümleden anladıklarını anlattıktan sonra öğretmen, "Sen de akıllı bir çocuksun. Kontrol et baka-lım. Doğru olmuş mu?" demiştir. Öğrenci, cümleyi okumuş ve cevabını kendisi kontrol ederek "Doğru" cevabını vermiştir (tasarimtabanlı_01-01: 11'18"-11'22"). Bunun üzerine öğretmen "Kontrol edeceğiz. Bakalım bize cevap vere-cek bilgisayar. Doğru yaptın. Yanlış yaptın diye" dedikten sonra "Nasıl kontrol ediyorduk? Hatırladın mı?" şeklinde ikinci bir soru sormuştur. Bu soru sorulduktan sonra öğrenci cevap vermemiş, 2sn'lik bir sessizlikten yaşanmış ve öğrenci yazılımın arayüzüne bakmıştır (tasarimtabanlı_01-01: 11'33"-11'36"). Öğrencinin sessiz bekleyişinden sonra öğretmen, "Bitirince napacaktık?" demiştir. Öğrenci ise ekrandaki cümleyi göstererek "Bakacağız" şeklinde bir ifa-de ile cevap vermiştir. Öğretmen "Bitirdim diyecektik" demiştir. Öğrenci "Haa basacaktık" diyerek "Bitirdim" butonuna dokunmuştur (tasarimtabanlı_01-01: 11'25"-11'42").

"Bitirdim" butonunun işlevinin öğrenci tarafından doğru bir şekilde algılanamamasından sonra bu durum 11.12.2014 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda görüşülmüş ve "Bitirdim" butonu üzerindeki yazının "Robo Kontrol Etsin" şeklinde değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu karara ilişkin düzenlemelerin yapıldığı ekran görüntüsü Şekil 7'de görüldüğü gibidir.

Şekil 7:Cümle düzenleme etkinliği kontrol butonu

Öğrenci, karışık halde verilen kelimeler ile anlamlı bir cümle kurduktan sonra “Robo Kontrol Etsin” butona dokunduğunda ekranda Robo belirerek öğrenciyi, cevap doğruysa üzerinde “Doğru Tebrikler”; cevap yanlışsa üzerinde “Lütfen Tekrar Dene” ifadelerinin yer aldığı bayrak ile geri bildirimde bulunurken arka plan rengi de yeşil veya kırmızı olarak değişmektedir. Alınan karara ilişkin tasarlanan yazılımın arayüzü Şekil 8'deki gibidir.

Şekil 8:Cümle düzenleme etkinliği Robo'lu geri bildirim

12.12.2014 tarihinde gerçekleştirilen uygulamada üzerinde “Robo Kontrol Etsin” ifadesi bulunan butonun sorunsuz çalıştığına ilişkin bulgu uygulama sırasında ortamda bulunan gözlemcinin gözlem notlarında şu şekilde yer almaktadır:

-Robo Kontrol Etsin ifadesi bulunan buton öğrenci tarafından doğru şekilde al-gılandı ve sorunsuz çalıştı.

Aynı bulgu uygulama sırasında elde edilen video kayıtlarında ise şu şekilde yer almaktadır:

-Kelimleri sıralayarak cümle düzenleme işlemi tamamlandıktan sonra öğret-men, 'Şimdi bunun doğru olup olmadığını kontrol edeceğiz' demiştir. Öğrenci 'hıhı' diye onayladıktan sonra öğretmen 'Kontrol et bakalım' demiştir. Öğrenci direk “Robo Kontrol Etsin” butonuna dokunmuştur (tasarimtabanlı_01-02: 02'00"-02'12")

“Robo Kontrol Etsin” butonu öğrenci tarafından doğru şekilde algılanmış ve sorunsuz bir şekilde çalışmıştır. 25.12.2014 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda özel eğitimi alanı uzmanları alanyazında işitme engelli bireylere net ve kısa ifadelerin verilmesi gerektiğini belirtmeleri üzerine “Robo Kontrol Etsin” ifadesi yerine daha net ve kısa bir ifade olan “Kontrol Et” ifadesinin bulunması gerektiği kararı alınmıştır. Öğrencilerin “Kontrol Et” ifadesini yönerge olarak anlamamalarını sağlamak için bütün kelimeler üst kısımda bulunan kutucuklara sürüklenip taşındığında ekranın ortasında “Kontrol Et” butonunun görüntülenmesi kararı alınmıştır.

“Robo Kontrol Etsin” butonuna dokunulduğunda Robo, Şekil 8'de görüldüğü gibi cümlelerin doğru olup olmadığına ilişkin geri bildirimde bulunmaktadır. Bu geri bildirimlerin öğrenci tarafından Robo'nun ekranda görüntülenme süresinde okunamadığı bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgu uygulama sırasında ortamda bulunan gözlemcinin gözlem notlarında aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

-“Doğru Tebrikler” ya da “Tekrar Dene” ifadelerinin süreleri kısa kaldı. 3 sn yerine 5-6 sn yapılabilir.

Öğrencinin verdiği cevaba ait geri bildirim ekranda okunamadığı bulgusu video kayıtlarında şu şekilde yer almaktadır:

-Öğrenci, cümle düzenleme işlemi tamamlandıktan sonra “Robo Kontrol Etsin” butonuna dokunduğunda arayüzde görünen geribildirim çıktığında; öğretmen, “Ne diyor?” diye sormuştur. Öğrenci “Görmedim” demiştir. Bunun üzerine öğretmen “Bi daha kontrol et” demiştir. Öğrenci, Robo Kontrol Etsin butonuna tekrar dokunmuştur. Robo ile geri bildirim ekranda görününce öğretmen, öğrencinin okumasını istemiş ve öğrenci 'Doğru Tebrikler' yazısını okuyabilmiştir. (tasarimtabanlı_01-02: 02'09"-02'24").

Öğrencinin geri bildirim verilen sürede okuyamamasının sebebi geri bildirim ekranda 3sn gibi kısa bir süre kalmasıdır. Öğrencinin, geri bildirim okuyabilmesi için verilen geri bildirim ekranda daha uzun süre kalmasına karar verilmiştir. Alınan kararlar doğrultusunda gerçekleştirilen düzenlemeler sonucunda uygulama arayüzü Şekil 9'da görüldüğü gibi iyileştirilmiştir.

Şekil 9:Cümle düzenleme etkinliği "Kontrol Et" butonu

07.01.2015 tarihinde gerçekleştirilen son uygulamada “Kontrol Et” butonunun öğrenci tarafından doğru bir şekilde algılandığı ve kullanıldığı; “Kontrol Et” butonuna dokununca ekranda görünen geri bildirim öğrenci tarafından okunabildiği bulgusu elde edilmiştir. Bu bulgu uygulama sırasında ortamda bulunan gözlemcinin gözlem notlarında şu şekilde yer almaktadır:

-Kontrol et butonu öğrenci tarafından sorunsuz bir şekilde algılandı, uygulama genel itibariyle sorunsuz gerçekleştirilmiştir.

Aynı bulgu uygulama sırasında elde edilen video kaydında şu şekilde yer almaktadır:

-Öğretmen, cümle düzenleme yazılımının arayüzünde bulunan ilk cümleden başlayarak öğrenciden, karışık halde verilen kelimeler (yolda, bir, gördü, Ayşe, kedi) ile anlamlı bir cümle yapmasını istemiştir. Öğretmen “Bize bunu düzgün bir cümle yapar mısınız?” demiştir. Ardından öğrenci “Tamam” diyerek kelime-leri sürükleyerek ilgili kutucuklara taşımış ve “Ayşe yolda bir kedi gördü.” cümlesini yapmıştır (tasarimtabanlı_01-03: 00'19"-01'52"). Karışık kelimelerle düzgün cümle kurma işlemi tamamlandıktan sonra öğretmen, eliyle cümleyi göstererek “Ne demek bu?” diyerek öğrencinin cümleden ne anladığını anlat-masını istemiştir. Öğrenci cümleden ne anladığını anlatmıştır (tasarimtabanlı_01-03: 02'02"-02'17"). Cümle düzenleme işlemi tamamlandıktan sonra öğretmen “Bakalım doğru mu kontrol et” demiştir. Bunun üzerine öğrenci “Kontrol Et” butonuna dokunmuştur. (tasarimtabanlı_01-03: 02'18"-02'21"). Öğrenci, “Kontrol Et” butonuna dokunduktan sonra arayüzde geribil-dirim görüldüğünde öğretmen “ooo neymiş?” dedikten sonra öğrenci, “Doğru Tebrikler” demiştir (tasarimtabanlı_01-03: 02'22"-02'24”). Gerçekleşti-rilen son uygulamada cümle düzenleme yazılımının sorunsuz şekilde çalıştığı göz-lenmiştir (tasarimtabanlı_01-03).

3.2. Değerlendirme Aşaması Bulguları

Cümle düzenleme mobil uygulamasının iyileştirme aşaması tamamlandıktan sonra değerlendirme aşamasına geçilmiş ve 2014-2015 eğitim öğretim yılının ikinci döneminde uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Cümle düzenleme mobil uygulaması üç ders saatinde

uygulanmış ve dersler video ile kayıt altına alınmıştır. Üçüncü uygulamaya ilişkin video kaydında sorun yaşandığından dolayı 80 dakika 59 saniyelik video kaydı elde edilmiştir. Cümle düzenleme mobil uygulamasına ait gerçekleştirilen uygulamaların görüntüleri Şekil 10'da görüldüğü gibidir.

Şekil 10:Cümle düzenleme yazılımının uygulama görüntüleri

İlk uygulamada Elif öğretmen öğrencilerin üçüncü sınıftan hatırladıkları uygulamanın tablet uygulaması versiyonunu ilk kez yapacakları için öncelikle uygulamayı öğrencilere anlatmıştır (durumcalismasi_01uygulama_ogrn_01.mts, 1'00" - 1'43"). Elif öğretmen, sıralamaları karışık olarak verilen kelimeleri sesli olarak öğrencilere okuttu. Öğrenciler cümlenin bu haliyle anlamsız olduğunu söylediler. Elif öğretmen, öğrencilerden kelimeleri karışık sırada verilen cümleyi anlamlı bir yapıya dönüştürmelerini istedi ve Alper de kelimeleri karışık sırada verilen cümleyi düzenledi. (Durumcalismasi_01uygulama_ogrn_01.mts, 1'43" - 5'00"). Alper'in cümleyi düzenle-mesinden sonra Elif öğretmen, öğrencilere "kelimeleri nasıl sıralayacaklarını" sordu. Öğrenciler kelimeleri tutup ilgili kutucuklara sürükleyeceklerini belirttiler. Elif öğretmen, öğrencilerin dediği şekilde kelimeleri ilgili kutucuğa sürükledi. Bütün kelimeler sürükledikten sonra "Kontrol Et" butonu ekranda görüldü. Öğrenciler "kontrol et" iye bağardı. Elif öğretmen "Kontrol et ne demek?" diye sordu. Alper ve Arif, kontrol et ne demek açıkladılar (durumcalismasi_01uygulama_ogrn_01.mts, 5'00" - 7'22"). Elif öğretmen, "Kontrol et" butonuna dokundu ve ekrana Robo elinde bayrakla "Doğru Tebrikler" dönütüyle belirdi. Öğrenciler, Robo'yu görünce "robot çıktı" diye sevindiler. Elif öğretmen, Robo'nun verdiği dönütün ne demek olduğunu sordu ve öğrenciler de açıkladılar. Öğrenciler, yanlış cevap verdiklerinde Robo'nun ne yapacağını merak ettik-lerini söylediler. Elif öğretmen de sonraki cümlede yanlış yaparak ne gibi bir dönüt alınacağını görebileceklerini söyledi. Daha sonra cümle sesli olarak öğrenciler tarafın-dan okundu (durumcalismasi_01uygulama_ogrn_01.mts, 7'22" - 8'55"). İlk cümle tamamlandıktan sonra ikinci cümlenin bulunduğu sayfaya nasıl geçileceğini Elif öğretmen sorduğunda Ege eliyle sürükleme işareti yaparak "böyle çeviriyoruz" dedi. Elif öğretmen de "doğru sayfayı öyle çeviriyoruz" dedi ve ikinci cümlenin bulunduğu sayfaya geçildi (durumcalismasi_01uygulama_ogrn_01.mts, 8'55" - 9'24"). İkinci cümlede öğrenciler Robo'nun yanlış yapıldığında ne yapacağını merak ettiklerini söylemeleri üzerine Elif öğretmen,

“Öncelikle cümleyi doğru yapalım. Sonra iki kelimenin yerini değiştirip Robo'nun ne diyeceğine bakabiliriz” dedi. Cümle öncelikle doğru sıralandı. “Kontrol Et” butonuna dokunmadan önce iki kelimenin yeri değiştirildi ve “Kontrol Et” butonuna dokunulduğunda “Lütfen tekrar dene” ifadesi ile Robo görüldü. Cümle eski haline getirilip kontrol edildi ve Robo'nun “Doğru Tebrikler” dönütünü görüldü. Cümle sesli olarak öğrenciler tarafından okundu (durumcalismasi_01uygulama_ogrnrc_01.mts, 9'24" - 14'33"). Üçüncü cümlede benzer şekilde Elif öğretmen ile yapıldı (durumcalismasi_01uygulama_ogrnrc_01.mts, 14'45" - 20'19"). İkinci uygulamada cümle düzenlemeye geçmeden önce Elif öğretmen uygulamanın nasıl yapılacağını hatırlatmış ve uygulama geçilmiştir (durumcalismasi_02uygulama_ogrnrc_01.mts, 1'27" - 2'55"). İkinci uygulamada ilk iki cümle ilk uygulamada olduğu gibi Elif öğretmen ile birlikte yapıldı (durumcalismasi_02uygulama_ogrnrc_01.mts, 2'55" - 20'09"). Birlikte yapılan son cümleden sonra öğrenciler tabletlerinden cümle düzenleme uygulamasını açarak uygulamayı kendileri yapmaya başladı. Öğrenciler cümleleri düzenlerken Elif öğretmen de aralarda dolaşarak öğrencilere yardımcı olmaktadır (durumcalismasi_01uygulama_ogrnrc_01.mts, 21'01" - 35'37" ve durumcalismasi_02uygulama_ogrnrc_01.mts, 20'09" 31'37"). İkinci uygulamada öğrenciler, tabletlerinden uygulamayı tamamladıklarında Elif öğretmen masasına oturdu ve kaldıkları yerden devam ettiler. Öğrenciler verdikleri cevapları söyleyerek cümleleri düzenlediler. Bazı cümlelerde öğrenciler kelimeleri farklı sırada söylediler ve aynı sıra-lamayla yapmayan öğrenciler cevabın yanlış olduğunu söylediler. Cevaplar kontrol edildiğinde her iki olasılığın da doğru olabildiği görüldü (durumcalismasi_02uygulama_ogrnrc_01.mts, 31'37" 44'14"). Cümle düzenleme mobil yazılımının uygulamasına ilişkin uygulama Şekil 11'de görüldüğü gibi tamamlanmıştır.

Şekil 11:Cümle düzenleme yazılımının uygulama süreci

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim düzeyindeki işitme engelli bireylerin okuma-yazma becerilerinin geliştirilmesinde kullanılacak bir mobil teknoloji uygulaması olan cümle düzenleme mobil uygulamasının geliştirilmesi, iyileştirilmesi, uygulanması ve öğretim süreci içerisinde değerlendirilmesidir. İki farklı araştırma yönteminin aşamalı olarak kullanıldığı bu çalışmada, mobil uygulamalarının iyileştirme aşaması iki boyutta gerçekleştirilmiştir. Birinci boyutta kullanılabilirlik çalışması yapılmış ve ardından tasarım tabanlı araştırma gerçekleştirilmiştir. Mobil uygulamalarının geliştirilmeleri tamamlandıktan sonra durum çalışması gerçekleştirilmiştir. Her çalışma için farklı katılımcı grupları ile çalışılmıştır. Kullanılabilirlik çalışmasına ilişkin uygulamalar 2013-2014 eğitim-öğretim yılında altıncı ve yedinci sınıftan ikişer öğrenci ve sekizinci sınıftan üç öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Tasarım tabanlı araştırmanın katılımcıları İÇEM'de

2014 2015 eğitim-öğretim yılının birinci döneminde dördüncü sınıfta öğrenim gören üç öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Durum çalışmasının katılımcıları ise 2014 2015 öğretim yılının ikinci döneminde İÇEM'de öğrenim görmekte olan işitme engelli ilköğretim dördüncü sınıf öğrencileri ve uygulama öğretmenidir.

Alanyazın incelendiğinde işitme engelli bireylere yönelik yapılan çalışmaların işaret diliyle öğretime yönelik olduğu görülmektedir (Kar ve Chatterjee, 2014; Ng'ethe, Blake ve Glaser, 2015). Yapılan bu çalışmaların dışında işareti destekleyici çalışmalar da alanyazında mevcuttur. Fakat bu çalışmalarda dudak hareketlerine yönelik işaret dili anlayışı hakimdir (Shaw, Patera, Paparidou ve Wolff, 2012). Colin, Leybaert, Ecalle ve Magnan (2013)'ın yaptıkları çalışmada cümlenin yapısı üzerinde durulmakta, bu işlemler test ile incelenmekte ve geliştirilen mobil uygulama çalışmada bulunmamaktadır. Mobil cihazların uygulama platformları incelendiğinde normal işiten bireylere yönelik olarak Sentence Builder uygulamaları bulunmakta. Fakat bu uygulamalar ücretli olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma kapsamında geliştirilen cümle düzenleme mobil uygulaması özgünlüğünü korumaktadır.

Cümle düzenleme etkinliği, bir cümle içinde yer alan sözcüklerin sözdiziminin karışık olarak verilmesiyle gerçekleştirilmektedir (Zwiers, 2004). Bu araştırmada, bir cümle düzenleme etkinliğinde altı cümle kullanılmış, bu cümlelerin ilk üçü öğretmen tarafından model olarak gerçekleştirilmiş ve öğrencilerin de bağımsız olarak cümleleri düzenlemeleri istenmiştir. İşitme engelli çocuklar, dilin sözdizimi öğelerine ulaşmakta zorlanmaktadırlar (Schirmer&McGough, 2005). Bu nedenle bir cümlede sözdizimine ilişkin ipuçlarının nasıl kullanılacağı, (örneğin; öznenin cümle başında, fiilin cümle sonunda olması gibi) öğrencilere model olarak, rehberlik edilerek veya doğrudan gösterilerek öğretilmelidir (McKnight, 1989). Geliştirilen cümle düzenleme mobil yazılımının eğitim ortamında kullanımına ilişkin öneri şu şekildedir:

- Konu bilgisinin anlatılması
- Sözdizimi kurallarının (örneğin, Özne + nesne + yüklem)
- Öğrencilerle birlikte birkaç cümlenin uygulamasının yapılması
- Öğrencilerin bağımsız uygulama yapabilmelerine olanak sağlanması
- Öğrencilerin verdikleri yanıtların kontrol edilmesi

Kaynakça

- Barab, S., ve Squire K. (2004), "Design-based research: Putting a stake in the ground", *The Journal of Learning Sciences*, 13(1), 1-14.
- Başal, M., ve Batit E.S., (2002), "Zihin özürlü öğrencilere okuma yazma öğretme konusunda alt özel sınıf öğretmenlerinin görüş ve önerileri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(2), 85-98.

- Bayrakdar, U. Ve Çuhadar, C. (2015),“İşitme engelliler okullarında bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğretim amaçlı kullanımının incelenmesi”, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 172-191.
- Bogdan, R. C.,ve Biklen S. K. (1998), *Qualitative research in education: An introduction to theory and methods* (3rd Ed.), Allynand Bacon - USA.
- Bouck, E. C., Okolo, C. M., ve Courtad, C. A., (2007),“Learning tools in the private sector for students with disabilities”, *Journal of Special Education Technology*, 22(3) 43-56.
- Brown, A.L., (1992),“Design experiments: theoretical and methodological challenges in creating complex interventions in classroom settings”, *Journal of the Learning Sciences*, 2(2), 141 178.
- Butler, M. (2011),Android: changing the mobile landscape. *IEEE Pervasive Computing*, 10(1),4-7.
- Collins , A. (1992),*Towards a design science of education*, In E. Scanlonve T. O'Shea (Eds.). *New Directions in Educational Technology*, Springer-Berlin, 15 22.
- Colin, S.,Leybaert, J, Ecalle, J. ve Magnan, A. (2013),The development of word recognition, sentence comprehension, word spelling, and vocabulary in children with deafness: *A longitudinal study. Research in Developmental Disabilities*, 34, 17811793.
- Creswell, J.W. (2005), *Educational Research: Planning, Conducting, And Evaluating Quantitative And Qualitative Research*, Merrill Prentice-Upper Saddle River, NJ.
- Çağiltay, K. (2011), *İnsan bilgisayar etkileşimi ve kullanılabilirlik mühendisliği: Teoriden pratiğe* (1. baskı), Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Çiftçi, E. (2009), *İşitme engelli öğrenciler için hazırlanan bilgisayar destekli yazılı anlam becerisi geliştirme materyalinin tasarımı, uygulanması ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Çuhadar, C. ve Odabaşı, F. (2004), *Mobil teknolojilerin eğitimde kullanımı*, 2. Uluslararası Balkan Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri Kitabı, Edirne: Trakya Üniversitesi, 317-321.
- Gall, J. P., Gall, M.D. ve Borg, W.R. (1999), *Applying Educational Research: Apractical Guide* 4th Ed., Longman-New York.
- Girgin, M.C., Kıyıcı, M., Tanyeri, T., (2008), *Mobile Technologies for Students with Hearing Disability (IBEM)*, The 5th Pan-Commonwealth Forum on Open Learning (PCF5), London-İngiltere.

Yaman, F., Dönmez, O. ve Yurdakul, I. K. _____ *anemon MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(2) 2015

Girgin, Ü. (2003). *İşitme Konuşma Ve Görme Sorunu Olan Çocukların Eğitimi*, Tüfekçioglu Ü., (Ed). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Justice, L. M. (2006), *Clinical Approaches to Emergent Literacy Intervention*, San Diego: Plural Publishing, Inc.

Kar, A. ve Chatterjee, P.S. (2014),“A Light-weight mobile application of sign writing translator for translating sign writing symbols to simple sentence in English”, *International Journal of Recent Trends in Engineering & Technology*, 11, 503-512.

Karal, H. ve Şilbir, L. (2010),“The research about the usability of a visual dictionary developed for the hearing impaired students”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 9, 16241628.

Kuzu, A. (2011),“The factors that motivate and hinder the students with hearing impairment to use mobile technology”, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10(4), 336-348.

Kuzu, A., Çankaya, S. ve Mısırlı, Z.A. (2011),“Tasarım tabanlı araştırma ve öğrenme ortamlarının tasarımı ve geliştirilmesinde kullanımı”, *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 1(1), 19 35.

McKnight, T. K. (1989),“The use of cumulative cloze to investigate contextual build-up in deaf and hearing readers”, *American Annals of the Deaf*, 145, 436-451.

Neuman, S. B. ve Dickinson, D. K. (2002), *Handbook of Early Literacy Research*, Guilford Press-NewYork.

Ng'ethe, G.G., Blake, E.H. ve Glaser, M., (2015), *Sign Support: A Mobile Aid for Deaf People Learning Computer Literacy Skills*, 7th International Conference on Computer Supported Education (CSEDU-2015), 501-511.

Nielsen, J. (1994), *Usability inspection methods*, In Conference companion on Human factors in computing systems (pp. 413-414). ACM.

Ostaszewski, N. ve Reid, D., (2010), *iPod, iPhone, and now iPad: The Evolution of Multimedia Access in a Mobile Teaching Context*, World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia and Telecommunications, Chesapeake-VA, pp: 2862-2864.

Paul, P. V. (1998), *Literacy and Deafness: the Development of Reading, Writing and Literate Thought*, Boston: Allyn and Bacon.

Richek, M. A., Caldwell, J. S., Jennings, J. H. ve Lerner, J. W. (2002), *Reading Problems: Assessment And Teaching Strategies* (4th ed.), Boston: Allyn and Bacon.

Sandoval, W.A., ve Bell, P. (2004), Design based research methods for studying learning in context: *Introduction. Educational Psychologist*, 39(4), 199 201.

- Schirmer, B. R., ve McGough, S. M. (2005), "Teaching reading to children who are deaf: Do the conclusions of the National Reading Panel apply?", *Review of Educational Research*, 75, 831-17.
- Shaw, D.M, Patera, M., Papparidou, E. ve Wolff, R. (2012), *Evaluation of the prototype mobile phone app Pugh: a 3D cartoon character designed to help deaf children to speech read*, 9th Intl Conf. Disability, Virtual Reality & Associated Technologies, 159-165.
- Stinson, M., (2010), *7 Current and Future Technologies in the Education of Deaf Students. Oxford Handbook of Deaf Studies, Language and Education*, Ed: Marschark M., Spencer, P.E., Oxford University Press-New York, 93-107.
- Tüfekçioğlu, U. (2002), "İşitme yetersizlikleri", S. Eripek (Ed.), Özel eğitim, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Uzuner, Y. (2008), *İlk okuma yazma öğretiminde ölçme değerlendirme*, G. Can (Ed.), İlk okuma ve yazma öğretimi içinde (209-237), Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1797, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 932.
- Ünlüer, S. (2010), *Engelliler entegre yüksek okulundaki bilgi ve iletişim teknolojileri entegrasyonu sürecinin incelenmesi*, Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Wang, F., ve Hannafin, M.J. (2005), "Design-Based research and technology-enhanced learning environments", *Educational Technology Research and Development*, 53(4), 5-23.
- Watlington, D. (2011), *Using iPod Touch and iPad Educational Apps in the Classroom*, Society for Information Technology & Teacher Education International Conference 2011, Chesapeake, VA, pp. 3112-3114.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* 5. Baskı, Seçkin Yayınları-Ankara.
- York, C. (2013), "UXPA 2013 DC Redux". (20 Kasım 2014), <http://uxpa.org/article/uxpa-2013-dc-redux>
- Zwiers, J. (2004), *Building reading comprehension habits in grades 6-12: A toolkit of classroom activities*, Newark: International Reading Association.

DUYGUSAL BULAŞMA ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇE FORMU'NUN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİĞİ

Ahmet AKIN* Recep UYSAL Ümran AKIN*****

Özet

Bu araştırmanın amacı Duygusal Bulaşma Ölçeği'ni (Doherty, 1997) Türkçeye uyarlamak ve ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizlerini yapmaktır. Araştırma, yaşları 18 ile 26 arasında değişen 294 üniversite öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Öğrencilerin 143'ü erkek, 151'i kadındır. Yapı geçerliği için uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin 15 maddesinin orijinal formuna uygun olarak tek boyutta uyum verdiği bulunmuştur ($\chi^2= 297.28$, $sd= 88$, $RMSEA= .089$, $CFI= .83$, $GFI= .88$, $AGFI= .84$, $SRMR= .084$). Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .75 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyonları .27 ile .51 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlara göre Duygusal Bulaşma Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Bulaşma, Geçerlik, Güvenirlik, Doğrulayıcı Faktör Analizi

THE VALIDITY AND RELIABILITY OF TURKISH VERSION OF THE EMOTIONAL CONTAGION SCALE

Abstract

This study examined the validity and reliability of the Turkish version of the Emotional Contagion Scale (Doherty, 1997). The sample of study consists of 294 university students (143 men, 151 women). Their ages ranged from 18 to 26 year-old. Results of confirmatory factor analysis demonstrated that the 15 items loaded one factor ($\chi^2= 297.28$, $sd= 88$, $RMSEA= .089$, $CFI= .83$, $GFI= .88$, $AGFI= .84$, $SRMR= .084$). The corrected item-total correlations of Emotional Contagion Scale ranged from .27 to .51. Internal consistency reliability coefficient was .75 for overall scale. These results demonstrate that this scale is a valid and reliable instrument.

Keywords: Emotional Contagion, Validity, Reliability, Confirmatory Factor Analysis

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD Sakarya/ Türkiye.

e-mail: aakin@sakarya.edu.tr

**Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD-İstanbul/Türkiye.

e-mail: ruysal@yildiz.edu.tr

***Yrd. Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ABD-Sakarya/Türkiye.

e-mail: uakin@sakarya.edu.tr

doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.28290>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

1. Giriş

*“Gülümsediğinde, gülümsemeye devam et,
Bütün dünya seninle birlikte
gülümseyecektir”
Louis Armstrong*

İnsan yaşamında çok önemli bir yeri olan duygular bireyi anlamada, bireyin davranışlarını ve düşüncelerini anlamlandırmada önemli bir işleve sahiptir. Belli bir uyaran karşısında genellikle içsel olarak belirip davranışsal tepkilere yol açan yapılandırılmış izlenimler olarak tanımlanabilecek duygular bireyin günlük yaşantısında nasıl hareket edeceğini, nasıl kararlar alacaklarını, diğer bireylerle ne düzeyde iletişim kuracaklarını belirleyen önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir (Kervancı, 2008). Bireyin hem kendini hem de çevresini nasıl algıladığını etkileyen duygular bir nesne, olay ya da kişilerin, bireyin iç dünyasında meydana getirdiği izlenimler olarak tanımlanabilir (Enç, 1990). Günlük yaşamın merkezinde yer alan duygular bireyin kendini ifade etmesini sağlayan en temel faktör ve içsel dünyasını yansıtmasını sağlayan araç olarak değerlendirilebilir (Tarhan, 2009).

Duygular kişiler arası iletişimde anahtar değişkenlerden biridir. Bireyin sahip olduğu duygular diğer insanlarla nasıl bir iletişim kuracağını belirleyebileceği gibi, iletişimde bulunan bireyler birbirlerinin duygularından etkilenebilir ve duygusal bulaşma yaşayabilirler (Hatfield vd., 1994). Duyguların bulaşıcı olabileceği ve bireylerin birbirlerinin duygularından etkilenebilecekleri araştırmacılar tarafından uzun süredir üzerinde durulan bir konudur (Doherty, 1997). Birey başka bir bireyin duygusal dışavurumlarını algıladığında, örneğin gülen mutlu bir kişi gördüğünde farkında olmadan kendini de gülerken bulabilir. Bireyin başka birinin duygularını yakalama eğilimi olarak tanımlanabilecek olan duygusal bulaşma, yüz ifadeleri, beden dili gibi değişik sözel olmayan iletişim kanallarıyla bireyleri bilinçli olmadan ve sürekli etkileyen bir süreçtir (Kevrekidis vd., 2008; Wild vd., 2001).

İnsan etkileşiminde bireyler partneri tarafından sergilenen duyguya sıklıkla bulaşır (Wild vd., 2001). Duygusal bulaşma, bireyin başka bir insanı otomatik olarak taklit etme eğilimi, yüz ifadesinin ve beden duruşunun o bireyle senkronize olması ve bunun sonucunda da o bireyle duygusal olarak aynı noktada birleşmesidir (Hatfield vd., 1994). Başka bir ifadeyle duygusal bulaşma, duyguların bir insandan başka bir insana iletilmesidir. Duygusal bulaşmada, çoğunlukla duygu aktarımı otomatik, kontrol edilemeyen, kasıtsız ve farkına varılmadan gerçekleşen bir süreçtir (Coplan, 2006; Hatfield vd., 1994).

Duygusal bulaşma çok hızlı bir şekilde gelişir. Dolayısıyla birey bu sürecin nadiren farkında olur. Wispe'ye (1991) göre duygusal bulaşma, duygunun ilk nerede başladığı-na ilişkin bilinçli bir farkındalık olmadan duyguların istemsiz bir şekilde yayılmasını içermektedir. Duygusal bulaşma, kişilerarası etkileşim yaşandığında meydana gelen bu etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkan ve gizlice gelişen bir süreçtir. Bir bireyin sergilediği duygular, yüz ifadesi, ses tonu, hareketleri ve diğer sözsüz mesajları ya da duygularını açığa çıkaran diğer göstergeler bilinçsiz bir şekilde karşıdaki birey tarafından taklit edilir. Bu taklit sonucu birey karşıdaki ruh halini kendi içinde yaşar. Bu

duygusal alveriş, neredeyse birey tarafından algılanamaz bir düzeyde yürütülür. Duygu bulaşması genellikle duygularını daha güçlü ifade edebilen bireyden daha edilgen bireye doğru olmaktadır. Yani duygularını daha güçlü bir şekilde ifade edebilen bireyler başkalarını daha kolay etki altına alabilirler (Goleman, 2002, Akt. Tekin, 2006).

Duygusal bulaşma düzeyi erkeklere oranla kadınlarda daha fazla görülebilir. Toplumdaki geleneksel cinsiyet rolleri erkeklere ve kadınlara başkalarının duygusal durumlarına karşı farklı duyarlılıklar göstermeyi öğretmektedir. Kadınlar daha şefkatli, duygularını daha fazla ifade eden ve duygusal olarak daha sorumlu bir tarzda yetiştirilirken erkekler dış dünyaya karşı daha mantıklı ve soğukkanlı tepkiler vermeyi öğrenmektedir. Ayrıca kadınlar daha güçlü yüz ifadeleri ile tepki vermekte ve bu tepkiler daha güçlü duygular meydana getirebilmektedir. Dolayısıyla kadınlar başkalarının duygularından daha fazla etkilenmektedir (Doherty vd., 1995; Hatfield vd., 1992; Kevrekidis vd., 2008).

Duygusal bulaşma ile ilgili yapılan araştırmalar, duygusal bulaşmanın daha fazla tepkisellik, duygusallık, başkalarına duyarlı olma, özgüven, empati ve sosyal işlevsellik ile pozitif ilişkili olduğunu; yabancılaşma ve duygusal durgunluk ile ise negatif ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır (Cardena vd., 2009; Doherty, 1997). Duygusal bulaşma ayrıca psiko-sosyal, bilişsel ve davranışsal bileşenleri olan bir yapıdır ve bireylerin duygusal bulaşmaya ne kadar yatkın olduklarının belirlenmesi çok önemlidir (Doherty, 1997).

Duygusal bulaşma, sosyal bir etki olarak değerlendirilebilir ve bir bireyin ya da grubun başka bir birey ya da grubun duygularını etkileme sürecidir (Barsade, 2002). Duygusal bulaşma, bireylerin empati duygusuna sahip olması için önemli basamaklardan biri olarak ele alınmaktadır. Yapılan çalışmalar kadınların erklere göre duygusal bulaşmaya daha yatkın olduğunu göstermektedir (Doherty, 1997; Kevrekidis vd., 2008).

Türk toplumunda duygusal eğilimle ilgili bireysel farklılıkları ölçebilecek bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bireylerin duygusal bulaşmaya ne kadar yatkın ve duyarlı olduklarının belirlenmesinin önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca duygusal bulaşmanın olduğunu fark etmek, farklı alanlardaki kişilerarası ilişkileri (öğretmen-öğrenci, anne baba-çocuk, danışan-danışma vb.) anlamak için yararlı bilgiler sunacaktır (Hatfield vd., 1994). Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı insanların başkalarının duygularını yakalamaya ne kadar yetkin ve duyarlı olduğunu belirlemek için geliştirilen, geçerlik ve güvenirliliğin sağlandığı ortaya konan ve Doherty (1997) tarafından geliştirilen Duygusal Bulaşma Ölçeği'ni Türkçeye uyarlamak ve ölçeğin geçerlik ve güvenirliliğini incelemektir.

2. Yöntem

2.1. Çalışma Grubu

Duygusal Bulaşma Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlilik analizleri toplam 294 (151 kız, 143 erkek) üniversite öğrencisi üzerinde yürütülmüştür. Katılımcının yaşları 18 ile 25 arasında olup; yaş ortalaması 21.6 olarak hesaplanmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Duygusal Bulaşma Ölçeği (DBÖ): Bireylerin neşe, mutluluk, sevgi, korku, kaygı, öfke, üzüntü ve çökkünlük gibi duyguları yakalamak ve duygusal bulaşmaya ne kadar duyarlı ve hassas olduklarını değerlendirmek amacıyla Doherty (1997) tarafından geliştirilen Duygusal Bulaşma Ölçeği 15 maddeden oluşan bir ölçme aracıdır. Ölçek beş temel duyguyu (sevgi, mutluluk, korku, kaygı ve üzüntü) taklit etme eğilimini değerlendirmektedir. Ölçek 5'li bir derecelendirmeye sahiptir ("1" Hiçbir zaman, "2" Nadiren, "3" Genellikle, "4" Sık sık, "5" Her zaman). Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınan puanlar arttıkça duygusal bulaşmaya yatkınlık ve duyarlılık artmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 75, en düşük puan 15'tir. Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizinde toplam faktör yükleri .46 ile .69 arasında değişen tek boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Ölçeğin uyum geçerliği için yapılan çalışma da duygusal bulaşma ile yabancılaşma (erkeklerde $r = -.15$, kadınlarda $r = -.51$) ve nevrozizm (erkeklerde $r = -.30$, kadınlarda $r = -.37$) arasında negatif; tutkulu sevgi (erkeklerde $r = .21$, kadınlarda $r = .56$), öz-bilinç (erkeklerde $r = .32$, kadınlarda $r = .31$) özsaygı (erkeklerde $r = .48$, kadınlarda $r = .26$) ve empatik eğilimler (erkeklerde $r = .21$, kadınlarda $r = .68$) arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .90, test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise .84 olarak bulunmuştur.

2.3. İşlem

Ölçeğin Türkçeye uyarlanması sürecinde öncelikle ölçeği geliştiren R. William Doherty ile elektronik posta yoluyla iletişim kurulmuş ve ölçeğin uyarlanabileceğine ilişkin gerekli izin alınmıştır. İlk aşamada ölçeğin İngilizce formu, iyi düzeyde İngilizce bilen 4 öğretim üyesinden oluşan bir komisyon tarafından Türkçeye çevrilmiş ve daha sonra bu Türkçe formlar tekrar İngilizceye tercüme edilerek Türkçe ve İngilizce formlar arasındaki tutarlılık incelenmiştir. Daha sonra Türkçe form anlam ve dil bilgisi açısından incelenerek gerekli düzeltmeler yapılmış ve denemelik Türkçe form elde edilmiştir. Ardından denemelik Türkçe form psikolojik danışma ve rehberlik ve ölçme ve değerlendirme alanında uzman olan 6 öğretim üyesine tarafından incelenmiş, ilgili öğretim üyelerinin görüşleri doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçeğin güvenirliği iç tutarlılık yöntemiyle, madde analizi ise düzeltilmiş madde-toplam korelasyonuyla incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri için SPSS 13.0 ve LISREL 8.54 (Jöreskog ve Sorbom, 1996) programları kullanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Madde Analizi ve Güvenirlik

Ölçeğin maddelerinin ayırt etme gücünü belirlemek amacıyla madde analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının .27 ile .51 arasında sıralandığı görülmüştür. İkinci maddenin madde toplam korelasyon katsayısı .13 olarak bulunduğu için madde ölçekten atılmamış ancak puanlamalara dahil edilmemiştir. Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .75 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Duygusal Bulaşma Ölçeği Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyon Katsayıları

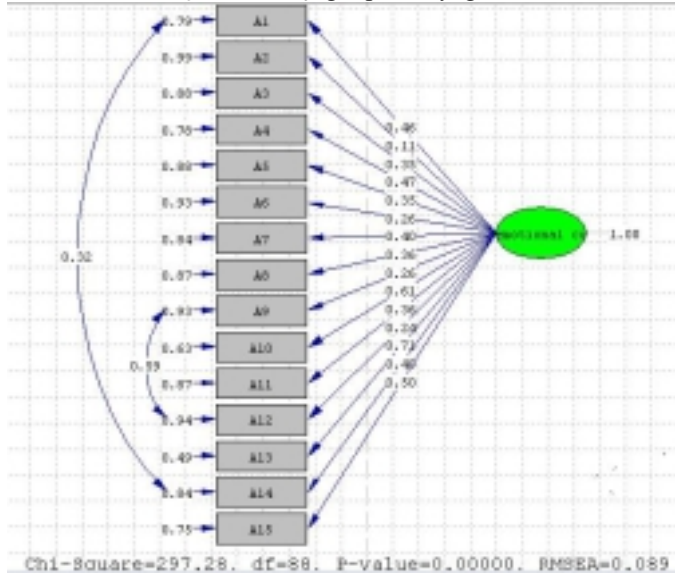
Madde No	<i>r_{jx}</i>
1	.43
3	.34
4	.41
5	.27
6	.35
7	.30
8	.32
9	.36
10	.44
11	.28
12	.33
13	.51
14	.35
15	.40

3.2. Yapı Geçerliliği

3.2.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Duygusal Bulaşma Ölçeği'nin yapı geçerliliği için ölçeğin orijinal formunda bulunan faktörlerin doğrulanması amacıyla DFA uygulanmıştır. Elde edilen uyum indeksleri ($\chi^2=297.28$, $sd=88$, $RMSEA=.089$, $CFI=.83$, $GFI=.88$, $AGFI=.84$, $SRMR=.084$) tek boyutlu duygusal bulaşma modelinin uyum verdiğini ortaya koymuştur (Hu ve Bentler, 1999). Ancak 1.-14. maddeler ile 9.-12. maddeler arasında ikili hata kovaryansları tanımlanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizine ait faktör yükleri Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Ölçeğin path diyagramı

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Doherty (2013) tarafından geliştirilen Duygusal Bulaşma Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması ve Türkçe formun geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yürütüldüğü çalışma grubu, sayı bakımından istatistiksel analizlerin gerektirdiği yeterliliktedir (Tabachnick ve Fidell, 2007).

Ölçeğin yapı geçerliğinin incelenmesinde DFA kullanılmıştır. Yapılan DFA sonucunda elde edilen uyum indeksleri incelendiğinde, tek boyutlu modelin yeterli uyum verdiği ve ölçeğin orijinal faktör yapısının Türkçe formun faktör yapısıyla uyumlu olduğu görülmüştür (Hu ve Bentler, 1999). Yapılan analizler sonucunda ölçeğin Türkçe formunun güvenilirlik katsayısının yüksek bulunması güvenilirliğin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Araştırmalarda kullanılacak ölçme araçları için öngörülen güvenilirlik düzeyinin .70 olduğu (Sipahi vd., 2008) dikkate alınırsa, ölçeğin Türkçe formunun güvenilirliğinin sağlandığı görülmektedir. Öte yandan yapılan madde analizi sonucunda ölçeğin madde-toplam korelasyon katsayılarının sadece bir madde hariç (2. madde) .30 ölçütünü karşıladığı görülmüştür. Bu madde puanlamalara dahil edilmemiş ancak ölçekten de çıkarılmamıştır. Madde-toplam korelasyon katsayılarının yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin, bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiği (Özdamar, 2004) göz önüne alındığında, madde-toplam korelasyon katsayılarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarından elde edilen bulgulara göre ölçeğin kullanıma hazır olduğu belirtilebilir. Ancak çalışma araştırma sonuçları bazı sınırlılıklar bağlamında değerlendirilebilir. Duygusal bulaşmanın farklı örneklem yapılarında da gözlemlenebilecek bir yapı olduğu ve ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının üniversite öğrencileri üzerinde yapıldığı göz önüne alındığında farklı örneklem gruplarından oluşan bir grup üzerinde de çalışma yürütülebilir. Ayrıca ölçeğin test-tekrar-test güvenilirliğinin incelenmesi de ilerideki çalışmalar için oldukça önemlidir. Son olarak ölçeğin uyum geçerliğini belirlemek amacıyla, geçerlik ve güvenilirliği kanıtlanmış ölçeklerle uyarlanan bu ölçek arasındaki ilişkiler incelenebilir.

Kaynakça

- Barsade, S. G. (2002), "The ripple effect: Emotional contagion and its influence on group behavior", *Administrative Science Quarterly*, 47, 644-675
- Cardena, E., Terhune, D., Löf, A., ve Buratti, S. (2009), "Hypnotic experience is related to emotional contagion", *International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis*, 57, 33-46.
- Coplan, A. (2006), "Catching characters' emotions: Emotional contagion responses to narrative fiction film", *Film Studies*, 8, 26-38.
- Doherty, R. W. (1997), "The Emotional Contagion Scale: A measure of individual differences", *Journal of Nonverbal Behavior*, 21, 131-154.

- Doherty, R. W., Orimoto, L., Singelis, T. M., Hebb, J., ve Hatfield, E. (1995), "Emotional contagion: Gender and occupational differences", *Women's Psychology Quarterly*, 18, 355-371.
- Goleman, D., (2002), *Duygusal zeka (Neden IQ' dan daha önemlidir?)*, (Çev. Banu Seçkin Yücel), İstanbul: Varlık/Bilim.
- Enç, M. (1990), *Ruh bilim terimleri sözlüğü*, Ankara: Karatepe.
- Hancock, J. T., Gee, K., Cicaccio, K., ve Lin, J. M. H. (2008), I'm sad you're sad: Emotional contagion in CMC, In *Proceedings of the 2008 ACM conference on Computer supported cooperative work* (pp. 295-298). ACM
- Hatfield, E., Cacioppo, J. T., ve Rapson, R. (1992), Primitive emotional contagion. In M.S. Clark (Ed.), *Emotion and social behavior: Review of personality and social psychology*, 14, 151-177, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hatfield, E., Cacioppo, J., ve Rapson, R. L. (1994), *Emotional contagion*, New York: Cambridge University Press.
- Hu, L. T., ve Bentler, P. M. (1999), "Cutoff criteria for fit indexes in covariance structural analysis: Conventional criteria versus new alternatives", *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- Joreskog, K. G., ve Sorbom, D. (1996), *LISREL 8 reference guide*, Lincolnwood, IL: Scientific Software International.
- Kervancı, F. (2008), *Büro çalışanlarının duygu yönetimi yeterlilik düzeylerinin geliştirilmesinde duygu yönetimi eğitimi programının etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Kevrekidis, P., Skapinakis, P., Damigos, D., ve Mavreas, V. (2008), "Adaptation of the Emotional Contagion Scale (ECS) and gender differences within the Greek cultural context", *Annals of General Psychiatry*, 7(14), 1-6.
- Özdamar, K. (2004), *Paket programlar ile istatistik veri analizi 1*, Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Sipahi, B., Yurtkoru, E. S., ve Çinko, M. (2008). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2007), *Using multivariate statistics*, Boston: Allyn and Bacon.
- Tarhan, N. (2009), *Duyguların dili*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tekin B. M., (2006), *Resim-iş eğitimi öğrencilerinde duygusal zeka ve yaratıcılık ilişkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Akın, A., Uysal, R. ve Akın, Ü. _____ *anemon MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(2) 2015

Wild, B., Erb, M., ve Bartels, M. (2001), “Are emotions contagious? Evoked emotions while viewing emotionally expressive faces: Quality, quantity, time course and gender differences”, *Psychiatry Research*, 109-124.

Wispe, L. (1991), *The psychology of sympathy*, New York: Plenum Press.

**SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN
ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİ KAYNAKLI SORUNLAR:
MUŞ İL ÖRNEĞİ**

Şerafettin YENER*

Özet

Bu çalışmamızın amacı sosyal bilgiler öğretiminde öğretmen ve öğrenci kaynaklı yaşanan sorunları araştırmaktır. Muş ili özelinde değişik okullarda görev yapan öğretmenlerle nitel araştırma yöntemi kullanılarak mülakatlar yapılmak suretiyle bu çalışmamız gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerden ve öğrencilerden kaynaklı sorunların neler olduğu ile ilgili yapılan görüşmeler çalışmamın ana eksenini oluşturmuştur. Elde edilen araştırma bulguları ışığında sosyal bilgiler öğretiminde öğretmen ve öğrenci kaynaklı sorunlar saptanmıştır. Öğretmen kaynaklı sorunlar; deneyim ve uygulama eksikliği, lisans eğitiminin yetersizliği, hizmet içi eğitim yetersizliği, öğretmen sirkülasyonu, öğretmenlerin kendilerini yenileyememeleri şeklinde saptanırken, öğrencilerle ilgili de; hazır bulunuşluk seviyesi, okuma ve yazmada sorun yaşama, motivasyon düşüklüğü, derse hazırlıksız gelme, veli ilgisizliği, ekonomik düzey farklılıkları, sınıf içi disiplinsizlik gibi sorunlar olarak saptanmıştır. Sosyal bilgiler öğretiminde başarı, bu sorunlardan dolayı sekteye uğramaktadır. Çalışmada saptanan bu sorunlara çözüm önerileri sunulmuş ve başarılı bir sosyal bilgiler öğretimine katkıda bulunmak amacıyla önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler Öğretimi, Öğretmen Kaynaklı Problemler, Öğrenci Kaynaklı Problemler, Sosyal Bilgiler Öğretiminde Problemler

**TEACHER AND STUDENT RELATED PROBLEMS FACED
IN TEACHING SOCIAL STUDIES: SAMPLE OF MUŞ
PROVINCE**

Abstract

The aim of this study is to investigate teacher and student related problems in teaching social studies. Qualitative research methods were used to collect data. Interviews were done with teachers who work in various schools in Muş province. Interviews about what teacher and student related problems are form the main axis of this study. It is aimed to determine teacher and student related problems in teaching social studies according to findings. Lack of experience and practice, the lack of undergraduate education, lack of in-service training, teachers circulation, that teachers do not develop themselves professionally have been noted

*Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ABD-Muş / Türkiye.
e-mail: s.yener@alparslan.edu.tr
doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.04701>
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

as teacher related problems whereas readiness level, having difficulty in reading and writing, low motivation, attending class unpreparedly, uninterested parents, economic status disparities, classroom indiscipline have been determined as student related problems. Success in teaching social studies is hampered due to this problem. In this sense, solutions are offered to these problems and suggestions are proposed in order to contribute an effective social studies education.

Keywords: Social Studies Education, Teacher Related Problems, Student Related Problems, Problems in Social Studies Education.

1.Giriş

1.1. Sosyal Bilim Olarak Sosyal Bilgiler

Öncelikle “biliminneliği ve nedenselliği”ni kısaca açıkladıktan sonra sosyal bilimlerin ve sosyal bilgilerin tanımını, konusunu ve tarihçesini incelemek yerinde olacaktır. Bilimin ne olduğu, neye yaradığı gibi konularda sağlanabilen görüş birliğinin dahi bilimi tanımlamaya yetmediği görülmektedir. Bilimin birbirinden farklı olmamakla birlikte çok sayıda tanımı yapılmıştır (Öztürk, 2009). Bu tanımlar arasında "...nesnel sağlamlığı olan bilgiler bütünü...", "neden sonuç ilişkilerinin ifade edildiği sistematik bilgiler brikimi", "genel geçerlik ve kesinlik nitelikleri gösteren yöntemli ve dizgesel bilgi", "...belli bir ereğe yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma süreci", "...insanoğlunun biriktirdiği kaydedilmiş sistematik bilgi", biçiminde tanımsal ifadeler ön plana çıkmaktadır (Karasar, 2009).

Bilime dair tanımların sayısını arttırmak mümkündür ama bilim ile uğraşan bilim insanlarının bu tanımları yeterli bulmayacağını söylemeye gerek yoktur. Bu nedenle, bilimin eksiksiz bir tanımını yapmaya çalışmak yerine, onu açıklamaya çalışmak daha doğru olacaktır. Bilimin nedenselliği nereden kaynaklanmaktadır? sorusu cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Hz. Âdem'den bu yana, âdemoğlu varoluşunu devam ettirebilmek için doğayı bilmek, doğaya egemen olmak istemiştir. Bu sebepten, insan varoluşundan beri doğayla mücadele etmektedir. Öncelikli olarak hayatta kalmanın asgari şartlarını oluşturma çabasında olan birey; ilkel, avcı-toplayıcı insan kümelerinden günümüze kadar tabiat ile mücadelesinde sürekli olarak bir ilerleme kaydetmiştir.

Yüzyıllardır insanoğlununeryüzündeki yaşam ortamına duyduğu merak, yaşam standartlarını yükseltecek bir etkinliğe bürünmeye başladı. Olağan gibi görünen olayları anlama çabası, aslında dünyanın gizemlerle dolu bir yer olduğunu ve bunları çözümlenmek gerektiği gerçeğini doğurmuştur. Öte yandan, insan doğa kaynaklı korkusunu yenmeye ve merakını gidermeye çabalamıştır. Korkuyu yenebilmenin ya da merakı gidermenin tek yolunun, onu anlamak olduğu anlaşılmıştır. Peki, insanoğlunun doğayla giriştiği amansız savaşın tek nedeni bu mudur? Başka bir deyişle, bilimi yaratan güdü, insanoğlunun gereksinimleri midir? Şunu belirtmek gerekir, elbette korku ve merakın yanında başka nedenler de vardır. Kaygıların giderilmesi için doğa ile girişilen mücadele sosyal değişmeyi zorunlu kılmıştır (Ata, 2012).

İnsanın (toplumun) egemen olma, beğenilme, daha rahat yaşama, üstün olma isteği vb. nedenler; bilgi üretimini sağlayan başka etmenler arasında sayılabilir. İnsanın korkusu, merakı ve istekleri hiç bitmeden sürüp gidecektir. Öyleyse, insanın doğayla ve insanın insanla mücadelesine bağlı olarak bilgi üretimi de durmaksızın sürecektir. Bilme arzusu insanla yaşattır.

Sosyal bilimler, çok geniş anlamda, insanlar arası ilişkileri inceler ve genel olarak toplumda insan davranışlarıyla ilgilenen disiplinleri içerir. Bu disiplinler için, "Davranış Bilimleri" ya da "Beşeri Bilimler" deyimleri de kullanılmaktadır. Sosyal bilimler, insan tarafından üretilen gerçekle kanıtlamaya dayalı bağ kurma süreci ve bu sürecin sonunda elde edilen derin bilgiler olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla bu alan, insan tarafından meydana getirilen gerçekle uğraşmaktadır (Bilgili, 2010). Diğer bir tanıma göre Sosyal Bilimler, insanın insanla ve çevresiyle olan ilişkilerini inceleyen disiplinler topluluğudur. Başka bir ifade ile sosyal bilim; insan merkezli bilim dalları bütünü olarak, insanın insanla, toplumla ve başta devlet olmak üzere diğer kurumlar ile olan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır (Kabapınar, 2012). "Sosyal Bilimler" denildiği vakit, fen, matematik, güzel sanatlar ve felsefe disiplinlerinin dışında kalan ve insan ve onun oluşturduğu olguları konu alan disiplinler akla gelmelidir. İnsanî veya beşerî bilimler veya davranış bilimleri olarak da sınıflandırılan bu disiplinleri; hukuk, tarih, coğrafya, psikoloji, sosyoloji, eğitim, antropoloji, ekonomi, siyasî bilimler, dil bilim, yönetim bilimleri, sağlık, nüfus (demografi) v.s. olarak sayabiliriz (Safran, 2012).

Sosyal bilimlerin içerisinde sosyal bilgiler kavramı doğmuş ve sosyal bilimlerdeki farklı disiplinlerin birleştirilmesi ile bir sosyal bilgiler ders programı oluşturulmuştur (Bilgili, 2010). Sosyal bilgiler dersinin temel amacı birbirine bağımlı, global bir dünyada, kültürel farklılıkları olan demokratik bir toplumun vatandaşları olarak kamu yararına, bilgiye dayalı, mantıklı kararlar verebilme yeteneği geliştirmek için genç insanlara yardımcı olmaktır. İnsanlar yaratılışları gereği toplum içinde yaşarlar. Bundan dolayı insanlar arası ilişkilerin belli toplumsal bir düzen içinde yürütülmesi gerekir (Karaman ve Kepenekci, 2008). Bu düzenin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için birer eğitim kurumu olarak okullar işe koşular. Çünkü toplum hayatına uyum sağlama, yani sosyal davranış kurallarının gerektirdiği bilgi ve donanım, sosyal benliğin oluşumu ve sosyal kişilik kazanma eğitimle olur (Çiftçi, 2008).

Zorunlu olarak insanın hayatında kullandığı onun daha kolay, rahat, mutlu yaşamasını, kendini gizli yetenekleri doğrultusunda geliştirip gerçekleştirmesini sağlayan tüm toplumsal olgular ve ilişkiler bu kavramın kapsamı içine girebilir. Bir bakıma sosyal bilimlerin tümü felsefe ve diğer etkinliklerin kesiştiği bir alan olarak düşünülebilir. Bu kabulden hareketle sosyal bilgiler sayesinde öğrencilere kavram, beceri ve değerlerin kazandırılması hedeflenmektedir (Safran, 2012). Dolayısıyla bu kazanımlar formel eğitim kapsamında sosyal bilgiler öğretim programları ile gerçekleştirilmektedir. Sosyal bilgiler, toplumsal gerçekle kanıtlamaya dayalı bağ kurma süreci ve bunun sonunda elde edilen derin bilgiler olarak tanımlanabilir.

Gerçekte sosyal bilgiler, eğitim alanının yarattığı bir kavramdır. Sosyal bilgiler, sosyal bilimler alanındaki kavramsal ve bilimsel gelişmelerin eğitim süreci içinde ele alınarak bireyin toplum içinde gelişmesini, yetiştirilmesini amaçlar. Sosyal bilimlerin değişimi ve

sürekliliği inceliyor olması, bireyi toplumsallaştırma amacı güden eğitimdesosyal bilimlerin etkin bir yer kazanmasına yol açmıştır.Eğitimin, hem bir sosyal bilim dalı hem de sosyal bilimlerin uygulama alanı durumuna gelmesi "sosyal bilgiler" kavramını meydana getirmiştir.

Sosyal bilgiler; tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi (vatandaşlık) gibi günümüzde ilköğretim programlarında yer alan, ancak gerçekte sosyal bilimler denilen sosyoloji, ekonomi, psikoloji, antropoloji v.b. gibi disiplinlerden seçilerek o yaşlardaki öğrencilerin düzeyine uygun, daha somut ve daha yakın özelliklere sahip duruma getirilen konuları içerir (Tay, 2004).Sosyal bilgiler dersi temel kültür öğelerini, birçok alandaki çalışmadan sağlanan bulgulardan, disiplinler arası bir yaklaşımla seçilip yoğrularak oluşturulmuş bilgileri içinde bütünleştiren, ilköğretim basamağında (bilişsel, duyuumsal) ve çocuğun algılama düzeyine uygun duruma getirilmiş bir derstir.

Sosyal bilgiler dersi, Milli Eğitim Bakanlığının tanımına göre (Meb, 2005); bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine yardımcı olması amacıyla; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimleri ve vatandaşlık bilgisi konularını yansıtan; öğrenme alanlarının bir ünite ya da tema altında birleştirilmesini içeren; insanın sosyal ve fiziki çevresi ile etkileşiminin geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında incelendiği; toplu öğretim anlayışından hareketle oluşturulmuş bir ilköğretim dersidir. Tanımda olan ve diğer amaçlara matuf olarak, birinci sınıftan üçüncü sınıfa kadar hayat bilgisi dersi olarak verilen sosyal bilgiler dersi ilkokul ve ortaokulun temel derslerinden biri olmuştur (Tay ve Öcal, 2011). Sosyal bilgilerin içeriğini temel olarak sosyal bilim disiplinleri ile edebiyat ve sanat gibi beşeri bilimler (ve kısmen fen bilimlerinin bazı konuları) oluşturmaktadır (Yılmaz, 2009). Sosyal bilgiler öğretiminde bireyin toplumsallaşması yani içinde yaşadığı dünyanın ve toplumun nitelikli bir parçası olması hedeflenmektedir (Turan ve Ulusoy, 2010).Yukarıdaki tanım ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere sosyal bilgiler çeşitli sosyal bilim dallarından özet olarak seçilmiş, öğrencilerin seviyelerine göre sadeleştirilmiş konuları kapsayan ve ilköğretim bölümlerinde okutulan dersin adıdır.

1.2. Öğretmenlik Mesleği

Öğretmen; öğrencileri birey olarak gören, sosyal ve kültürel farklılıklarını dikkate alarak en yüksek düzeyde öğrenmeleri için çaba harcayan sınıf içi ve dışı çalışmalarını eleştirel bir yaklaşımla analiz ederek öz değerlendirme yapan kişidir (MEB, 2008). Tozlu' ya göre öğretmen, eğitim-öğretim sürecinin en temel elamanıdır. Öğretmen, öğrencilerin kendilerini gerçekleştirmelerinde, kendi görüşlerini tahlil ve tenkit edebilecek bir beceriye ulaşmalarında yol göstericidir (Tozlu, 2003). Öğretmenlik mesleğinin amacı eğitim ve öğretim sürecinde öğrenciler üzerinde istenilen davranış ve tutumların meydana gelmesini sağlamaktır. Davranış ve tutum, öğrencilerin okuldaki başarılarını belirlemede önemli bir yere sahiptir (Yılmaz ve Şeker, 2011). Sosyal bilgiler dersi ilköğretim çağındaki öğrenciler tarafından ezber dersi olarak görülür. Öğrenciler bu derse karşı olumsuz bir tutum geliştirmekteler ve buna bağlı olarak başarısızlıklar yaşanabilmektedir (Tay, 2004). Sosyal bilgiler ders müfredatında belirtilen amaçların etkili bir şekilde gerçekleştirilmesinde programın uygulayıcısı olan öğretmenlerin büyük rolü vardır (Yılmaz ve Tepebaş, 2011). Öğretmen ders sırasında sınıfa hâkimdir ve sosyal bilgiler öğretiminde birden fazla öğretim, yöntem vetekniği kullanabilmektedir

(Köken, 2002). Sosyal bilgiler öğretmeni, sadece sınıf ortamında öğrenciye bilgileri vermekle mükellef değildir. Bir öğretmen; liderlik ve rehberlik yapma, kuşatıcı olma, empati kurma, etkili iletişim becerilerine sahip olma, paylaşımlarda bulunma gibi özelliklere sahip olmalıdır. Öğretmenlerde bulunması gereken özelliklerin öğrenciler tarafından da benimsenmesi ve rol model olarak kabul edilmesi için çaba içinde olunması gerekir. Bu özelliklere sahip bir sosyal bilgiler öğretmeni daha etkin bir sosyal bilgiler öğretimi gerçekleştirir (Köken, 2002). Sosyal bilgiler öğretiminin verimliliği açısından öğretmenlerin; soru hazırlama, soru sorma ve geri bildirim verme aşamalarında gerekli olan ilke ve aşamaları bilmeleri ve bu doğrultuda hareket etmeleri gerekir (Yeşil, 2008).

Öğretmenin niteliği ve kalitesi öğretimin kalitesini de belirler. Öğretmen adayları fakültelerden aldıkları eğitim aracılığıyla edindikleri teorik bilgiyi daha sonra uygulamalı olarak pratiğe dökmektedir. Öğretmen adayları öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği nitelikler ile ilgili bilgi sahibi olmaktadır. Bilgi sahibi olan öğretmen adayları uygulamanın içine dâhil edilmektedir. Böylelikle yaparak yaşarak uygulamanın içinde kazanılan deneyimler neticesinde öğretmen adaylarının gereken nitelikleri kazandığı varsayılır (Erdem, 2009; Mıhladı ve Doğan, 2011). Öğretmenler, genellikle iki şekilde araştırmalara konu edinmiştir. İlkinde öğretmenler araştırmanın birer nesnesi olarak yapılacak çalışmaya dâhil edilir (Kuusisaari, 2013). İkincisinde ise öğretmenler yapılan çalışmada bizzat birer araştırmacı kimlikle yer edinirler (Akar, 2012). Bizim bu çalışmamızda öğretmenler birinci tür çalışmada olduğu gibi çalışmanın içine dahil edilmiş, kendileri ile yapılan görüşmeler çalışmanın ana eksenini oluşturmuştur.

2.Yöntem

2.1.Araştırma Modeli

Bu araştırma nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda kullanılan görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama teknikleri kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Öğretmenler, çalışmanın içine dâhil edilmiştir. Katılımcı öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda sosyal bilgileri öğretiminin programının gerçekleştirilmesi aşamasında karşılaşılan sorunlara yönelik betimsel bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın evrenini 2013-2014 Eğitim-Öğretim sezonunda Muş ilinde görev yapan sosyal bilgiler öğretmenleri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini; ölçüt örnekleme yöntemi çerçevesinde yapılan ön görüşmelerde, gönüllülük esasına dayalı, çalışmaya esas konu ile alakalı görüşlerini belirten sosyal bilgiler öğretmenleri arasından Muş ilinde görev yapan 22 öğretmen oluşturmuştur. Öğretmen seçiminde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden, ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

2.3. Veri Toplama Teknikleri

Bu çalışmamızda uyguladığımız veri toplama tekniği görüşme tekniğidir. Görüşme; sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğidir (Karasar, 2002). Görüşme, sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda en yaygın veri toplama yöntemlerinden biridir (Yıldırım

ve Şimşek, 2013). Araştırmaya gönüllü olarak katılan öğretmenlerle uygun bir ortamda yapılan görüşmelerde, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu tekniği ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırmacının görüşme sorularını önceden hazırladığı, gerektiğinde görüşme sırasında soruların yeniden düzenlenmesine izin verildiği bir tekniktir (Ekiz, 2003).

2.4. Verilerin Analizleri

Nitel araştırmalarda sağlıklı bir analiz ve bilgilerin doğruluğu ve geçerliliği için verilerin hazırlanması ve düzenlenmesi, verilerin tamamının okunması ve incelenmesi, verilerin kodlanması, betimleme ve temaların oluşturulması ve son olarak da sonuçların ve bulguların yorumlanması aşamaları gerekmektedir (Creswell, 2013).

Sessiz ve uygun ortamda yapılan görüşmelerin ses kayıtları dikkatli bir şekilde dinlenmiş ve büyük bir itina ile olduğu gibi, ham şekilde yazıya aktarılmıştır. Her öğretmene ait ifadeler yazıya aktarıldıktan sonra geri dönüşler yapılarak dikkatlice okunmuş ve genel düşünceler not edilmiştir. Uygun kodlamalar yapılmıştır. Kodlamalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar kategorize edilmiş ve temalar belirlenmiştir. Katılımcıların görüşleri önyargısız bir şekilde etik kurallara uygun olarak betimlenmeye çalışılmıştır. Verilerin analizinde önyargılardan, yanlış anlaşılma sebepleri uzak durulmuş, bulgular nitel araştırma yöntemlerine uygun biçimde ayrıntılı ve derinlemesine ele alınmıştır. Analizler yapılırken katılımcı öğretmenler; K. Ö 1, K. Ö 2, K. Ö 3, ... şeklinde kodlanmıştır. Katılımcı Öğretmenler ile İlgili cinsiyet, branş ve mesleki deneyim tablosu, Ek- 1'de gösterilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Karşılaşılan Öğretmen ve Öğrenci Kaynaklı Sorunlar

Toplumlar eğittikleri nitelikli bireyler sayesinde varlık sahasında önemli yerler edinirler. Eğitim ve öğretimin kalitesini arttırmak ancak yapılacak araştırmalar neticesinde mevcut sorunların tespiti ve bu sorunlara çözüm bulmak suretiyle mümkün olmaktadır (Yılmaz, 2009). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin karşılaşılabilecekleri sorunları önceden bilmeleri mümkün değildir. Ancak sahada problemlerle yüz yüze gelinir. Daha önce yaşanmış sorunların tespit edilmiş olması, yeni proje ve uygulamalar için her halükarda yarar sağlar. Bunun yanı sıra eğitim sürecinde karşılaşılan; ekonomik, sosyal, psiko-sosyal, yönetsel, örgütsel, eğitsel bütün sorunların da giderilmesi gerekir. Bu anlamda, bu çalışmada özellikle eğitsel sorunların bir nebze olsun giderilebilmesine katkı sunmak amacıyla sosyal bilgiler öğretiminde öğretmen ve öğrenci kaynaklı sorunların neler olduğu araştırılmıştır.

3.1.1. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Öğretmen Kaynaklı Sorunlar

Öğretmen, yeri ve önemi yadsınamayan eğitim-öğretim sürecinin en temel varlık unsurlarındandır. Öğretmenin herhangi bir nedenden dolayı sorun yaşamaması, eğitim öğretim faaliyetinin sağlıklı olmasının göstergesidir. Bunun için eğitim-öğretim faaliyetlerinin sağlıklı yürütülebilmesi, öncelikle öğretmen kaynaklı sorunların tespit

edilmesini ve bu sorunlara çözüm getirilmesini gerektirmektedir. Araştırma çerçevesinde mülakat yapılan katılımcı öğretmenlerin düşüncelerinden hareketle eğitim öğretim süreci içinde öğretmen kaynaklı yaşanan bazı sorunlar tespit edilmiş bulunmaktadır. Bunlar;

a) Lisans eğitiminin yetersizliği

K.Ö.1' e göre; lisans eğitim programı sahada çok işe yaramıyor. Öğretmenlerin lisanstan mezun olurken alan bilgisi noktasında yeterince donanım kazanamamış olmaları ciddi sıkıntılar yaşatmaktadır.

K.Ö.4, lisanstan mezun olur olmaz atanan aday öğretmenlerin sınıfa girmesinin başarılı sonuçlar vermediği kanaatini taşımaktadır.

K.Ö.6, lisansta edinilen eğitimin sahada yetersiz kalmasının uyumsuzluklara sebep olduğu düşüncesindedir.

K.Ö.14, lisansta verilen eğitimin yetersiz olduğu kanaatindedir.

K.Ö.8de lisans eğitiminin yetersizliğine vurgu yapmıştır.

K.Ö.13' ün anlattıklarından hareketle, eğitim fakültelerinde okul deneyimi ve öğretmenlik uygulamaları derslerinin ciddiyetle yapılmamasından dolayı mezun öğretmen adaylarının yeterince deneyim ve tecrübe kazanamadıklarını bunun da başarının önünde engel teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Yine aynı katılımcı öğretmen, bazı meslektaşlarının sınıfta ders içeriklerine göre ders anlatmama; "...ilahi dinletme, Fenerbahçe muhabbeti yapma..." larını bir sorun olarak serd etmektedir.

K.Ö.15, öğretmenlerin lisanstan yetersiz bir şekilde mezun olmalarını öğretmenlik atamalarının sınavla yapılmasını bağlamaktadır: "Önlerinde bir KPSS var o sınavla hazırlanıyorlar..."

b) Öğretmenlerin kendilerini yenileyememeleri

K.Ö.4, öğretmenler mesleğe atandıktan sonra kendilerini yenileyemedikleri kanaatindedir. Bu durum öğretmenlerin körelmelerine sebep olmaktadır.

c) Öğretmenlerin alanları ve diğer gelişmelerle ilgili kitapları takip etmemeleri

K.Ö.19, sosyal bilgiler alanının çok geniş olmasını bir dezavantaj ve öğretmenin de çok donanımlı olmamasını bir yetersizlik olarak görmektedir.

K.Ö.7, gelişen teknolojinin karşısında öğretmenin durağan bir şekilde yerinde saymaması gerektiğini belirtirken yeni gelişmeleri takip etmek gerektiği ve öğretmenin kendisini yenilemesi gerektiğini de ifade etmiştir.

K.Ö.5'e göre diğer branştaki meslektaşlarla ciddi bir disiplinler arası bir işbirliği yapılamaması başarının önünde bir engeldir.

Bu bağlamda; K.Ö.2'nin; "Anadolu'nun en eski yeri Çatalhöyük olarak bilinir. Geçenlerde Urfa'da Göbeklitepe denilen bir höyükte kazı çalışması yapılmakta. Buranın daha eski olabileceği söyleniyor..." sözlerinden, bilginin sürekli güncellenmesi gerektiği yargısına varılabilir.

d) Deneyim ve uygulama eksikliği

"...Üniversite demek, uygulama demek..." diyen katılımcı K.Ö.16'nın mülakat analizlerine göre sahaya dönük eğitimin yetersiz olduğu kanaatinin üniversitelerdeki uygulamaların yetersizliğine bağlanabileceği ifade edilebilir.

K.Ö.10, müfredatı uygulayamadıkları düşüncesindedir: "...öğretmenlerden beklenen sınav başarısı, deneme sınavlarında öğrencinin yaptığı toplam net doğru soru sayısı üzerinden bir başarı değerlendirmesinin yapılması öğretmenlerin sınav odaklı çalışmaya başlamalarına sebep olmuş..." bu durum öğretmenlerin nitelikli bir eğitimi gerçekleştirilebilmesinin önünde bir handikap olarak durmaktadır.

Öğretmenlerden kaynaklanan sorunlar ile ilgili olarak K.Ö.5, lisansta alınan teorik eğitimi yeterli ancak uygulamayı yetersiz bulmaktadır.

e) İletişim becerisinde yetersizlik

K.Ö.18, lisanstan yetersiz bir şekilde mezun olmaya farklı bir bakış açısı getirmiştir. K.Ö. 18, eğitim fakültelerinde yeterince pedagojik formasyon verilmediği için öğrencilerle sağlıklı bir iletişimin kurulamadığı fikrini taşımaktadır.

f) Hizmet içi eğitiminin yetersizliği

K.Ö. 8, hizmet içi eğitiminin yanı sıra aday öğretmen hazırlayıcı ve temel eğitimi ile uygulamalı eğitimin de yetersizliğine vurgu yapmıştır.

K.Ö.6 ve K.Ö.9 hizmet içi eğitim kurslarının yetersiz olduğunu ifade ederken K.Ö.2, hizmet içi eğitim kurslarının online yapılması durumunda ekonomik ve yararlı olabileceğini ifade etmiştir.

g) Öğretmen sirkülasyonu

K.Ö.17, öğretmen sirkülasyonunu, hem öğrenciyi hem de öğretmeni olumsuz olarak etkileyen bir sorun olarak görmektedir. K.Ö.17 bu görüşünü; "... Öğretmen sirkülasyonu öğrencileri olumsuz etkilemektedir. Misal 6. Sınıfta bir öğretmen Matematik dersine giriyor yarı dönemden ya da bir yıl sonra gidiyor. Öğretmen Muş' a batıdan geliyor. Yapamıyor. Sıkılıyor bir an önce buradan gitmek istiyor. Bu da öğretmenlerden oluşan sıkıntılardan biri." sözleri ile ifade etmektedir.

K.Ö.17'nin mülakat analizlerinden öğretmen sirkülasyonunun yıl içinde hatta dönem içinde çokça yaşandığı, bu durumun öğrenci motivasyonunu ve haliyle öğrenmelerini olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır.

h) Mesleki saygınlık

K.Ö.2, "...öğretmenlik mesleği ciddi bir emek gerektiren bir iştir. İşimizi okul dışına taşıyoruz. Öğretmenin bu yüzden dışarıdan da motive edilmeye ihtiyacı var." K.Ö.2'nin bu cümlelerinden Milli Eğitim teşkilatı yöneticileri ve veliler tarafından öğretmene duyulan saygı mesleğin icrasında öğretmenin işiyakını arttıracak anlamı çıkarılabilir.

K.Ö.7'ye göre, öğretmenlerin beklentilerinin önemszenmemesi ve karşılanmaması öğretmen motivasyonunu düşürmektedir.

3.1.2. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Öğrenciden Kaynaklanan Sorunlar

Bütün ders programları için olduğu gibi, sosyal bilgiler ders programı öğretiminde de öğrenci en önemli paydaşlardandır. Öğrenci ile ilgili sorunlar, öğretim programında başarıya giden yolu tıkayan önemli bir engeldir. Bu engelin ortadan kaldırılması ise alanda görev yapan öğretmenlerin yaşadığı sorunların tespiti ve bu sorunlara çözüm üretilmesi ile mümkündür. Yapılan görüşmelerde pek çok konuda tespit yapılmıştır. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ifade ettiği öğrenci kaynaklı sorunlar aşağıya çıkarılmıştır: Öğrenciler ile ilgili tespit edilen sorunlar:

a) Hazır bulunuşluk seviyesi

Öğrencilerin hazır bulunuşluk seviyelerinin büyük bir sıkıntı olduğunu dile getiren K.Ö.2, ilkokuldan gelen ve okuma yazma sorunu yaşayan öğrencilerin durumunu şöyle ifade etmektedir: "Köy okullarından okuma yazma bilmeden gelen çocuklar oluyor. Okuma yazmayı tam olarak sökmemiş çocuklarımız oluyor. Mesela 5'lerde şuan hem okuma yazmayı öğrettiğim hem de sosyal bilgiler öğretmek zorunda olduğum öğrencilerim var."

K.Ö.6, öğrencilerin yeterince kelime ve kavram bilgisine sahip olmadığını ifade etmiştir.

K.Ö.12, hazır bulunuşlukve okuma yazma sorununa ek olarak öğrencilerin teknolojiden yararlanamadığını ifade etmiştir. Ayrıca sosyal bilgiler dersindeharitave atlas okuyamama gibi derste başarıyı engelleyenciddi bir sorunu dile getirmiştir.

K.Ö.3, hazır bulunuşluk seviyesinin kötü olmasını, yıl içinde yapılan öğretmenlerin yer değişikliğine bağlamaktadır.

K.Ö.12, öğrencilerin bilişim teknolojilerini gerektiği gibi kullanma imkânına sahip olmamalarından hareketle mevcut sorunların sosyal bilgiler öğretiminin önünde ciddi problem olarak durduğu kanaatini taşımaktadır.

b) Okuma yazmada sorun yaşama

Sosyal bilgiler okumaya, okuduğunu anlamaya ve yorumlamaya dayalı bir ders programıdır. Sosyal bilgiler öğretim programında ciddi bir başarı için öncelikle öğrencilerin bu kazanımları elde etmiş olması önemli bir eşiktir.

K.Ö.6'nın anlattıklarından anlaşıldığına göre; öğrencilerin yeterli derecede Türkçe dil becerilerine sahip olmamaları, kavram bilgilerinin yetersizliği sosyal bilgiler öğretiminin önündeki önemli sorunlardan biri olarak durmaktadır. Ayrıca katılımcı K.Ö.5, K.Ö.7 ve K.Ö.8 benzer düşünceleri ifade etmişlerdir.

K.Ö.19, okuduğunu anlayamayan öğrencinin neden sonuç bağlantısı kuramadığını ifade etmiştir. Sosyal bilgiler kavram temelli bir öğretim programıdır. Okuduğunu anlayamama neden sonuç bağlantısı kuramama gibi bir problem bütün derslerde olabileceği gibi sosyal bilgiler dersinde de başarısızlığın en önemli sebepleri arasında gösterilebilir.

K.Ö.9, okuma yazma bilmeyen öğrencilerinin varlığını dile getirmiştir.

K.Ö.10, seviye farkları, okuma yazma, kitap okuma alışkanlığının olmaması, okuduğunu anlamama, kavram bilgisinin yetersizliği gibi sorunları hem ders hem de çalışma kitabındaki etkinlikleri anlayamamanın nedeni olarak görmektedir.

K.Ö.13, öğrencilerinin okuma ve ders çalışma alışkanlıklarının olmamasından yakınmaktadır.

K.Ö.14, okuma yazma bilmeyen, okuma alışkanlığı olmayan, okuduğunu anlamayan öğrencilerin her zaman geriden geliyor olmalarından dolayı kendilerini tamamlayamadıkları kanaatindedir.

K.Ö.13 olarak görüşme yaptığımız sosyal bilgiler öğretmeninin, K.Ö.2 olarak kodlamış olduğumuz katılımcı sosyal bilgiler öğretmeni ile aynı - sınıfta okuma yazma bilmeyen öğrenci varlığı- sorunu yaşadığı görülmüştür.

K.Ö.16, "...bizim burada genelde dil sıkıntısı var. 5. ve 6. Sınıf öğrencileri Türkçeyi doğru düzgün konuşmuyor. Çocuk köyden geliyor. Okuma yazma yok. Ben nasıl sosyal bilgiler öğreteyim." demek suretiyle sadece sosyal bilgiler eğitimini ilgilendirmeyen genel anlamda eğitim için ciddi bir soruna vurgu yapmıştır. Yine bu paralelde K.Ö.12, okuma yazmada sıkıntılarının olduğunu, öğrencilerin genel kültürünün zayıf olduğunu ve bundan dolayı da yorumlama becerilerinin gelişmemiş olduğunu ifade etmiştir. Kavram bilgisi yetersizliğinin bir sorun olarak öğretmenlerin karşısında durduğunu K.Ö.15 dile getirirken, K.Ö.16 kardeş sayısının fazlalığını sorun olarak görmektedir.

K.Ö.19, öğrenci ile alakalı olarak yaşanan sorunları şöyle ifade etmektedir:

"Sosyal bilgiler okumaya ve okuduğunu anlamaya yönelik bir ders. Genel itibarı ile öğrencilerde okuma alışkanlığı çok az. Kitap okuma alışkanlığı yok zoraki kitap okutuyoruz. Dolayısıyla öğrenci okuduğunu anlayamıyor. Olaylar arsında neden sonuç bağı kuramıyor. Hal böyle olunca genel itibarıyla olayları aktarma olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurma öğrenciler arasında zayıf oluyor. Bu noktada zorlanıyoruz."

c) Motivasyon düşüklüğü

K.Ö.7'nin anlattıklarından hareketle öğrenciler arasındaki bireysel farklılıkların yanı sıra tatillerin ve tatil sürelerinin uzunluğunu öğrenci için etkin öğrenmenin önünde birer sorun olarak durduğunu söyleyebiliriz. Aynı katılımcı öğretmenin mülakat analizlerinden, kız çocuklarının zorunlu temel eğitimden sonra aileleri tarafından okutulmayacakları düşüncesinden dolayı başarıyı hedeflemedikleri anlaşılmaktadır.

K.Ö.8, görev yaptığı yatılı ilköğretim bölge okullarında (YİBO) ortaokul kısmında okuyan kız öğrencilerde zorunlu eğitimden sonra okutulmayacakları yönünde bir algı olduğunu ve bu algının öğrenciyi ileriki öğrenim hayatından kopardığını şu cümlelerle ifade etmektedir: "...kız çocuklarımızda çok iyi öğrencilerimizde babam beni 8. sınıftan sonra okutmaz veya okumak istemediğinden, çevredeki kişilerden etkilendiğinden...Böyle olduğu zaman elimize gerçekten okumaya gelmiş hazır potansiyelli öğrencimiz yok."

K.Ö.7, öğrenci motivasyonunun düşüklüğünü zorunlu eğitimden sonra babaları tarafından okutulamayacak olmalarına bağlamakta ve şöyle devam etmektedir:"Bazı durumlarda birde çalışılan bölgede çok önemli az önce de söylediğim gibi önlerinde model yok yani öğrencinin önünde model olmadığı için öğrencinin bir sonraki basamağa bakışında herhangi bir değişiklik yok bundan sonra yapacağı şey belli mesela kız çocuğu ise okullu bitirince ne yapacağım evleneceğim diyor babam beni evlendirecek diyor. Okuyacak durumum yok diyor. Bunun için hani öğrenci buraya belirli beklentileri çok yüksek gelmiyor zaten işte biz hani aileler görüşmelerde ev ziyaretlerinde bunu dile getirip öğrencileri sürecin içine dahil etmeye çalışıyoruz ama..."Katılımcı öğretmenlerin genelinde; ilgisiz vevotivasyon düşüklüğü fazla olan öğrencilerin sınıf ortamındaki davranışları öğrenme ortamını bozduğu, diğer öğrencilerin de öğrenmelerini olumsuz bir şekilde etkilediği kanaati hakimdir.

d) Veli ilgisizliği

K.Ö.10'un anlattıklarında hareketle ailelerin süreli yayınları (gazete -dergi) takip etmemesi de öğrenci öğrenmeleri üzerinde olumsuz bir etki yapabilmektedir, diyebiliriz.

K.Ö.16, öğrencilerin genel kültür seviyelerinin düşüklüğü ile birlikte kardeş sayısının fazlalığını birer problem olarak görmektedir. Aynı katılımcı öğretmen, ayrıcakardeş sayısı çokluğunun ilgisizliğin sebebi olduğu kanaatinde dir.

K.Ö.17, öğrencilerin sağlıklı beslenme ve gerekli kırtasiye ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik velilerin gereken ilgiyi göstermediğini ifade etmiştir.

K.Ö.3, velilerin ilgisizliğini şöyle ifade etmektedir: "Toplantıya çağırılan velilerin ya otuzda biri, ya ikisi geliyor."

K.Ö.2, ailelerin eğitim ile ilgili bilinç düzeyinin düşük olduğunu, velilerin çocukların sınavlarda yaptıkları net sayılarına göre eğitim ortamını değerlendirdiklerini bunun da ciddi bir sorun olduğunu dile getirmiştir.Katılımcı öğretmenlerin çoğu velilerin ilgisiz olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcı öğretmenler, öğrencilerin derse hazırlıksız

gelmesini,yapılan ödevlendirmelerin kütüphanede araştırılmak yerine internet cafelerden hazır çıktılar şeklinde getirilmesini de veli ilgisizliğine bağlamaktadırlar.

e) Derse hazırlıksız gelme

K.Ö.14, derse hazırlıksız gelmesini, okuma ve ders çalışma alışkanlığının olmamasını, ciddi bir sorun olarak değerlendirmektedir.

f) Sınıf içi disiplinsizlik

K.Ö.1, öğrencilerin sınıf içinde disiplinsiz davrandıklarını, derse zamanında gelmediklerini, evde konuya hazırlık yapmadan okula geldiklerini ifade ederek şöyle devam etmiştir: “Öğrenciler geleneksel bir eğitim anlayışı ile geldikleri için bizim bugün onlara uygulamak istediğimiz yapılandırmacı eğitimin uzağında kalıyorlar.”

g) Ekonomik düzey farklılıkları

K.Ö.3'e göre; öğrenci ailelerinin ekonomik düzey farklılıkları, ailelerin öğrenci ile ilgilenme düzeylerini etkilediği gibi öğrencilerin başarısı üzerinde de etkili olmaktadır.

K.Ö.4, ekonomik düzey farklılıklarının başarıda önemli bir yere sahip olan bireysel farklılıkları da etkilediği kanaatindedir.

h) Çevre

K.Ö.7'ye göre öğrencilerin çevresinde okumuş olumlu bir modelin bulunmaması bir sorundur.

K.Ö.5'e göre "...kötü çevre öğrenci öğrenmeleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Madde bağımlılığı, sigara, tiner, bally bağımlılığı gibi zararlı alışkanlıkları olan öğrenciler mevcuttur. Bu öğrencilere iyi bir rehberlik yapılmalıdır..."

Öğrenci ile ilgili sorunlar noktasında katılımcı sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri birbirlerinden farklılık arz etmemektedir. Bütün katılımcılar hemen hemen birbirlerine yakın sorun tespitlerinde bulunmuşlardır.

4.Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın verilerine göre sosyal bilgiler öğretiminde öğretmen ve öğrenci kaynaklı karşılaşılan sorunlar şöyle sıralanabilir:Eğitim sürecinde sosyal bilgiler öğretmenlerinin gelişen ve değişen dünyada kendilerini yeterince yenileyememeleri ve bilimsel yayınları takip etmemeleri önemli bir sorundur.Hizmet içi eğitim kursları yetersizdir.Hizmet içi eğitim kursları artırılmalıdır.Hizmet içi eğitim merkezlerinde verilen kurslarda, eğitimde kullanılan araç gereçleri tanıma ve uygulama imkânı verilmelidir. Bu imkân sağlanmaz ise bu kurslardan istenilen verim alınamaz ve kurs amacına ulaşamaz. Hizmet içi eğitim kurslarında verilen eğitimleri öğretmenlerimiz bu yönden eksik bulmuşlardır. Bu da öğretmenlerin hizmet içi eğitim kurslarında tam anlamıyla yetiştirilemediğini göstermektedir. Bu durum öğretmenlerimiz için önemli bir sorundur.

Okullarda bulunan rehberlik servislerinin disiplinsiz davranan öğrencilerin sorunlarıyla yeterince ilgilenememeleri, öğrencilerin disiplinsiz davranışlarına devam etmelerine sebep olmaktadır. Bunun sonucunda da öğretmenler, disiplinsiz öğrenci davranışları yüzünden problemler yaşamaktadırlar.

Ailenin eğitim anlayışının yetersiz olmasından kaynaklanan disiplinsiz öğrenci davranışlarının da öğretmenlerin eğitim-öğretimde güçlüklerle karşılaşmalarına sebep olduğu belirlenmiştir.Çevrenin yaşantısından ve sosyo-ekonomik durumundan kaynaklanan sorunların varlığı da öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Öğrencilerin yaşadıkları çevrenin sosyal yapısına ayak uyduramayan öğretmenlerin, öğrenci ile tam bir kaynaşma sağlayamamaları öğrencilerin problemlerini çözmede güçlüklerle karşılaşmaları yaşanan önemli sorunlardan biri olarak görülmüştür.

Öğretmenler sosyal bilgiler ile ilgili yeni yayınları ve güncel değişimleri takip edemediklerini belirtmişlerdir. Bu da öğretmenlerin kendilerini sürekli geliştirmelerini engellemektedir.Öğretmenlerin yeni teknolojilere sahip olma ve bu teknolojik araç gereçleri sınıf ortamında kullanma imkânlarına sahip olmadıkları belirlenmiştir. Araştırmanın gönüllü katılımcılarından bazılarının dile getirdiği hazır bulunuşluk sorunu sosyal bilgiler öğretiminin önündeki ciddi bir sorun olarak tespit edilmiştir.Araştırmanın katılımcılarıyla yapılan görüşme verilerinden hareketle öğretmenlerin lisanstan donanımsız ve yetersiz mezun oldukları saptanmıştır.Hizmet içi eğitim kurslarının yetersizliği öğretmenlerin meslekte kendilerini yenileyememelerinin önemli bir sebebi olarak belirlenmiştir.Okuma yazmayı ilköğretim I. kademe tam olarak öğrenemeyen öğrenciler, sosyal bilgiler öğretmenlerinin sorun yaşamasına sebep olmaktadır. Daha okuma ve yazmayı tam anlamıyla öğrenemeyen öğrenci, sosyal bilgiler öğretmenini zor durumda bırakmakta, arkadaşlarının da zamanını çalmakta ve eğitim-öğretimin yavaşlamasına neden olmaktadır.Araştırma sonucunda sosyal bilgiler öğretmenlerinin görev yaptıkları okullarda öğretmen ve öğrenci kaynaklı sorunların dışında pek çok sorunla daha karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. Bunlar; başka çalışmaların konusu olmakla birlikte, öğrenme ortamındaki kaynakların yetersizliği, idareciler, öğretmenler, öğrenciler ve öğrenci velileri ile ilgili çeşitli problemler olarak ifade edilebilir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda şu öneriler sunulabilir:

Öğretmen adaylarına öğretimin yöntem-teknik ve araç-gereçlerini tanıma, deneme ve uygulama imkânı verilmelidir.Öğretmen adaylarına hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimleri sırasında; araştırma ve inceleme yapma, sürekli kendini yetiştirme ve yenileme alışkanlığı kazandırılmalıdır. Öğretmenlik mesleğine atanan bireylerin mutlaka kendi alanlarında eğitim veren fakülte birimlerinden mezun olmuş olmaları zorunlu olmalıdır. Öğretmenlerin hizmet içi eğitim ihtiyaçları araştırılmalı, gerçekçi bir şekilde belirlenmeli, sağlıklı ve verimli kurslar düzenlenmelidir.Mesleki becerilerini geliştirmiş öğretmenler sahada daha çok başarılı olur karşılaştıkları sorunlara çözüm bulurlar. Bu nedenle öğretmenlerin kendilerini geliştirmeleri ve yetiştirmeleri sağlanmalıdır.

Okullardaki fiziki şartlar iyileştirilerek mesleğinde yeni olan sosyal bilgiler öğretmenlerine gerekli destek sağlanmalı, sosyal bilgiler öğretmeni yetiştiren eğitim fakülteleri ile dersin verildiği okullar çağdaş teknolojik araç ve gereçlerle

donatılmalıdır.Sosyal bilgiler sınıfları oluşturulmalı ve bu sınıflarda internet erişimi olmalıdır. Sosyal bilgiler öğretmenlerince teknoloji yakından takip edilmelidir. Kolayca ulaşılabilen veri tabanları sosyal bilgiler öğretmenlerinin hizmetine sunulmalıdır. Öğretmen adaylarının mesleğe başarılı bir şekilde başlayabilme ve öğretim yeterlikleri kazanabilmeleri için üniversitede öğretmenlik uygulamalarından sorumlu öğretim elemanları, daha aktif ve etkin bir rol üstlenmelidir.Sosyal bilgiler öğretmenlerine üniversitede verilecek lisans dersleri ile ilköğretim sosyal bilgiler ders müfredatı birbiriyle uyumlu hale getirilmelidir.Öğretmen eğitimi programları, öğretmenlerin öğretim alanı ve öğretmenlik formasyonu açısından nitelikli olarak yetişmelerini sağlayacak şekilde geliştirilmelidir. Böyle bir çalışma; çeşitli üniversiteler ve MEB desteği ile daha kapsamlı bir şekilde yapılmalı, ülke genelinde mümkün olduğu kadar katılımcılara ulaştırılmalıdır.Sosyal bilgiler öğretmenlerinin gerek kişisel, gerek mesleki gelişimleri ve karşılaşılabilecekleri problemlerin çözümü için çeşitli seminerler ve etkinlikler düzenlenmelidir. Unutulmamalıdır ki kendini yenileyemeyen öğretmen yineler.

Kaynakça

- Akar, Muhammed Said (2012),*Fen ve teknoloji öğretmenlerinin işbirlikli öğrenmemodeli hakkında bilgilendirilmesi, bu modelin sınıfta uygulamaları ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi: Kars il örneği*, Yayınlanmamış doktora tezi,Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Ata, Bayram (2012),*Bilim teknoloji ve sosyal değişim*, 4. Baskı, Ankara:PegemAkademi.
- Bilgili, AliSinan (2010),*Sosyal bilgilerin temelleri*, 4. Baskı,Ankara:Pegem Akademi.
- Çiftçi, Ahmet (2008), *Vatandaşlık bilgisi demokrasi ve insan hakları*, 3. Baskı, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Creswell, W. John(2013), *Araştırma deseni, nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*, (Selçuk Beşir Demir (Ed.), Çev.),4. Baskı, Ankara: Eğiten Kitap Yay.
- Erdem, Aliye (2009),“Preserviceteachers' attitudestowardscooperativelearning inmathematicscourse”,*Procedia Socialand Behavioral Sciences*, 1, 1668-1672.
- Ekiz, Durmuş (2003),*Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güner, Halim, Akpınar, Burhan, Akkuş, AdemveAbukan, Memet (2011),Whatare the Qualities of Ideal Teachers? Similarities and Differences in Perception of School Teachers and Students of Education Faculty, InternationalConference on New Horizons in Education, INTE 2011'de sunulanbildiri, Guarda, PORTEKİZ.
- Kabapınar, Yücel (2012)*Kurumdan uygulamaya hayat bilgisi ve sosyal bilgileröğretimi*, 3. Baskı, Ankara:PegemAkademi.

- Sosyal Bilgiler Öğretiminde Karşılaşılan Öğretmen Ve Öğrenci Kaynaklı Sorunlar: Muş İl Örneği
- Karaman ve Kepenekçi, Yasemin (2008), *Eğitimciler için insan hakları ve vatandaşlık*, Ankara: Ekinoks Yay.
- Karasar, Niyazi, (2009), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 20. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Köken, Nevzat, (2002), "Sosyal bilgiler öğretiminde "soru sorma metodu" nun önemi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 91-104.
- Kuusisaari, Hanna (2013), "Teachers' collaborative learning development of teaching ingroup discussions", *Teachers and Teaching: Theory and Practice*, 19(1), 50- 62.
- MEB (2008), *Öğretmen yetiştirme ve eğitimi genel müdürlüğü, öğretmen yeterlilikleri, öğretmenlik mesleği genel ve özel alan yeterlilikleri*, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara.
- Mıhladı, Gülcan ve Doğan, Alev (2011), "Pre-service Science Teachers' Subject Matter Knowledge of Nature of Science", *Western Anatolia Journal of Educational Science*, Special Issue, 311-316.
- Misra, K., Grimes, Paul W., ve Rogers, Kevin E. (2012), "Does competition improve public school efficiency? A spatial analysis", *Economics of Education Review*, 31, 1177 -1190.
- Öztürk, Cemil (Ed.) (2009), *Sosyal bilgiler öğretimi (demokratik vatandaşlık eğitimi)*, Ankara: Pegem A. Yayınları.
- Safran, Mustafa (2012), *Sosyal bilgiler öğretimi*, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Tay, Bayram ve Öcal, Adem (Ed.) (2011), *Özel öğretim yöntemleriyle sosyal bilgiler öğretimi*, 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Tay, Bayram (2004) "Sosyal bilgiler dersinde anlamlandırma stratejilerinin yeri ve önemi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, 5(2), 1-12
- Tozlu, Necmettin (2003), *Eğitim felsefesi*, MEB Bilim ve kültür eserleri, 2823-810, Ankara: MEB Yay.
- Turan, Refik ve Ulusoy, Kadir (2010), *Sosyal bilgilerin temelleri*, 1. Baskı, Ankara: Maya Akademi.
- Yeşil, Rüştü (2008), "Sosyal bilgiler aday öğretmenlerinin sınıf içi öğretimde sorulardan yararlanma yeterlilikleri (AEÜ eğitim fakültesi örneği)", *KEFAD*, 9(3), 161-174.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, 9. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Kaya ve Tepebaş, F. (2011),“İlköğretim düzeyinde sosyal bilgiler eğitiminde karşılaşılan sorunlar:mesleğine yeni başlayan sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1),157-177.

Yılmaz, Kaya (2009),“Lisans Düzeyinde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri: Öğretmen adaylarının görüşleri”,*OMÜ Eğitim Fakültesi dergisi*, 31-53. Yılmaz, Kaya ve Şeker, Mustafa (2011),“İlköğretim öğrencilerinin sosyal bilgilere karşı tutumlarını incelenmesi”,*İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, Fen Bilimleri*, 10(3), 34-50.

Ek 1: Katılımcı öğretmenler ile ilgili cinsiyet, branş ve mesleki deneyim tablosu

Rumuz	Cinsiyet	Mesleki Deneyim	Branş
Öğretmen 1	Erkek	5	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 2	Kadın	7	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 3	Erkek	8	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 4	Kadın	3	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 5	Erkek	5	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 6	Kadın	5	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 7	Erkek	7	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 8	Erkek	8	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 9	Erkek	11	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 10	Erkek	8	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 11	Erkek	5	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 12	Kadın	7	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 13	Erkek	7	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 14	Kadın	6	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 15	Kadın	4	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 16	Erkek	3	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 17	Erkek	5	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 18	Erkek	6	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 19	Erkek	3	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 20	Kadın	6	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 21	Kadın	4	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Öğretmen 22	Erkek	3	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

BATI'NIN ENTELEKTÜEL İKTİDARI VE TÜRK MODERNLEŞMESİ¹

Gökhan OĞUZ *

Özet

Bati'nın yerküre ölçeğinde birkaç yüzyıldır süregelen egemenliğinin en önemli dayanaklarından biri sahip olduğu entelektüel iktidardır. İnşa etmiş olduğu entelektüel hegemonya aracılığıyla Batı, düşünce biçimlerini, sorunlara yaklaşımda kullanılan perspektifleri ve kavramsal araçları belirlemekte, böylelikle elinde tuttuğu söylem üstünlüğüyle kendi iktidarını tahkim etmekte ve sürekli kılmaktadır. Bu bağlamda, oryantalizm de Batı'nın entelektüel iktidarının önemli araçlarından biri olarak belirmektedir. Oryantalizm çerçevesinde yerli aydın sınıfı ise, Batı kökenli modernleşme, gelişme ve kültür akımlarının meşruiyetinin üretilmesi işleviyle donatılmaktadır. Batı'nın siyasi, ekonomik, askeri ve diğer alanlardaki üstünlüğünü önceleyen entelektüel iktidarının yol açtığı entelektüel bağımlılığı aşmak, söz konusu iktidarın işleyiş mekanizmasının eleştirel bir analizden geçirilerek ifşa edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, Türk modernleşmesi örneği üzerinden, oryantalizmin Türk modernleşmesindeki içerimlerini ve yerli aydının tutum ve davranışlarını da ele almak yoluyla, böyle bir ifşa gereğini yerine getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Batı'nın Entelektüel İktidarı, Türk Modernleşmesi, Oryantalizm, Aydın

INTELLECTUAL POWER OF THE WEST AND TURKISH MODERNIZATION

Abstract

One of the most important foundations of the West's sovereignty ongoing for a few centuries in global scale is the intellectual power that it has had. The West determines the thought forms, the perspectives and conceptual tools used in the approach to the problems through the intellectual hegemony that it has built, thus it fortifies its power and makes it permanent by discourse superiority that it holds. In this context, Orientalism also appears as one of the important tools of the West's intellectual power. The local intelligentsia is equipped with a function of production of legitimacy of the Western-oriented

¹Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda 2012 yılında kabul edilen ve Gökhan Oğuz tarafından yazılan "Sosyolojik Yaklaşımlı Türk Milliyetçiliğinde Türk Modernleşmesi: Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

*Yrd.Doç.Dr., Namık Kemal Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Tekirdağ / Türkiye.

e-mail: goguz@nku.edu.tr

doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.19992>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

modernization, development and culture movements in the framework of Orientalism. Overcoming the intellectual dependence caused by West's intellectual power preceding its superiority in political, economic, military and other areas, requires the disclosure of functioning mechanisms of the mentioned power through a critical analysis. This study, through the example of Turkish modernization, meets the need of such a disclosure by discussing implications of orientalism in Turkish modernization and the attitudes and behavior of the local intelligentsia, as well.

Keywords: West's Intellectual Power, Turkish Modernization, Orientalism, Intellectual

1. Giriş

Arnold Toynbee, dünyanın geleceğine yönelik olarak yapmış olduğu projeksiyonda, geleceğin tarihçilerinin Batı medeniyetinin dünyanın yaşayan diğer toplumları üzerindeki etkisini, yirminci yüzyılın en önemli olayı olarak görecekları tahmininde bulunur. Toynbee'nin ifadesiyle tarihçiler bu etkinin, kurbanlarının yaşamlarını sarsacak ve yenileştirecek düzeyde güçlü, kalıcı bir etki olduğunu söyleyeceklerdir. Toynbee'ye göre bu etki, erkek, kadın, çocuk herkesin davranışını, görünüşünü, duygularını, inançlarını değiştirip, insan ruhunun en özel yerlerine şiddetli bir biçimde ve acımasızca dokunan dış bir etkidir. Toynbee, geleceğin günümüzü inceleyecek tarihçilerinin 2047 yılından önce bunları belirteceğinden emindir (Toynbee, 1991:190). Geleceğin tarihçilerinin bugüne bakarak neler söyleyecekleri hakkında Toynbee'nin öngörüsünün gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini zaman gösterecektir. Ancak Batı'nın dünya üzerinde kurmuş olduğu entelektüel hegemonya Batı'nın kuşatıcılığının en açık örneklerindedir.

Gerard Delanty'e göre Avrupa söylemi, günümüzde önceki dönemlerin hepsine göre daha çok ideolojik karaktere sahiptir. Bu dönüşümde Avrupa, hegemonik kültürel söylemin bir parçası durumuna gelmiştir. Bir egemen olarak Avrupa, kendi kendini çevrelemiş, tutarlı bir düşünce sistemidir. Kendi seçeneklerini ve eklemlediği epistemolojik çerçevesini kendisi belirlediği için, kolayca tercih edilebilecek ya da reddedilebilecek bir şey değildir. Avrupa'ya ilişkin düşünmek, okumak ve yazmak, Avrupa'nın stratejik bir gerçeklik ve bilginin öznesi olarak biçimlenmesi nedeniyle, entelektüel bir iktidar şeklidir (Delanty, 2004: 9-10). Bu bağlamda Delanty, kültürel şiddet kavramına işaret eder. Avrupa düşüncesinin kendisini bizzat evrensel normatif ölçütler olarak algılamak, bir çeşit kültürel şiddet yaratmak anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım biçiminin Avrupa'da yol açtığı yanılısama, tarihin ve Batı normlarının evrenselliği inancının öznesi olan ayrıcalıklı 'Biz' algısıdır. Böylelikle, Avrupa, dünyanın yorumlanmasında bir ayna durumuna gelir ve Avrupa modernliği, tarihin ulaştığı zirve noktası ve uygarlığın en çok yüceltildiği olgu olarak değerlendirilir (Delanty, 2004:18). Delanty'nin deyişiyle, Avrupa'yı tahayyül etmek, belirli ve özgül bir söylemi ötekiler üzerinde egemen ve ayrıcalıklı kılmak demektir (Delanty, 2004: 51).

Avrupa merkezli tarih anlayışını eleştiren Oswald Spengler, bu tarih planını oldukça anlamsız bulur. Spengler'e göre bu plan, tarih alanını sınırlandırmakla kalmamakta, daha ötesinde ortalığı gülünç bir duruma sokmaktadır. Bu planda Batı Avrupa sabit bir kutup sayılmaktadır. Spengler, ironik bir dille gezegenin bu eşsiz kara parçasının yalnızca üzerinde yaşanıldığı için seçildiğini ve binlerce yıllık büyük tarihler ve değerli uzak

kültürlerin bu kutbun çevresinde alçakgönüllü bir biçimde dönmeye zorlandıklarını belirtir. Spengler'in deyişiyle bu, dikkatle tasarlanmış bir güneş ve gezegenler sistemidir. Tarihi sistemin doğal merkezi olarak bir tek toprak parçası seçilmekte ve güneş yapılmaktadır. Tarihin bütün olayları gerçek ışığı ondan almakta, önemleri onun açısına göre bir perspektif içinde belirlenmektedir. Spengler'e göre, büyük kültürlerin, bütün dünya olaylarının merkezi olduğu varsayılan, etrafında yörüngeler izlemeye zorlandıkları bu Batı Avrupalı tarih şemasını en uygun ifade etme biçimi Batlamyus sistemidir (Spengler, 1997: 30-31). Orhan Koçak'ın deyişiyle, sömürgecilikten sonra egemen Batı kültürünün gerçekleştirdiği belki en etkili şey, farkı coğrafya alanından tarih alanına aktarmak olmuştur. Böylelikle eşzamanlı mekansal farklılık bastırılmakta ve yerliler tarihsel bir kronolojik hiyerarşi çerçevesinde yaşlı ve olgun Batının gençliğine dönüştürülmektedirler. Onların geçtiği yoldan yerliler de geçecektir ve tarih dinamik olduğu için bulunulan yere hep geç kalınacaktır (Koçak, 1995: 246). Cemil Meriç bu durumu şu şekilde ifadelendirir: “İki yüzyıldır bir anakronizmin utancı içindeyiz. Sözümona bir anakronizm (Meriç, 2009a: 25).”

Türk modernleşmesine ilişkin en önemli sorun alanlarından biri meselelerin ele alınmasında toplumsal ve tarihsel arka planın dikkate alınmaması, bu nedenle gerçekçi çözümlerin üretilmemesidir. Bu bağlamda, aydınların sorunlara yaklaşımında Batı perspektifinin egemenliği, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Batı'nın entelektüel hegemonyası bağlamında giriş mahiyetinde işaret edilen noktalar, Türk modernleşmesi çerçevesinde beliren zihniyet eksenli sorun alanlarının ve aydınların tutumunun izahına bir anlam çerçevesi kazandırmaktadır. Sorun, yalnızca Türkiye'ye özgü olmayıp, Batı dışı tüm dünyanın sorunudur. Batı karşısında uzun tarihsel süreç boyunca alınan yenilgiler, Türk aydınının sömürge aydını gibi davranmasına ve düşünmesine yol açmıştır. Bu düşünce ve davranışın doğal sonucu ise, geçmişten kaynaklanan her şeye karşı olumsuz bir tavır takınılması olmuştur. Sömürge aydını, Batı'nın entelektüel hegemonyasının en önemli araçlarından biri olan oryantalizmle birlikte ele alınması gereken bir tiptir. Dolayısıyla, Batı perspektifinin egemenliği, sömürge aydını gibi faktörlerin etkilerinin arka planına daha fazla nüfuz edebilmek için öncelikle oryantalizmin Türk modernleşmesi ile olan ilişkisini irdelemek gerekmektedir.

2. Türk Modernleşmesinde Oryantalist İçerimler

Oryantalizmin Türk modernleşmesindeki izlerini sürebilmek, Türk modernleşmesinin oryantalizmle eklemlenme noktalarını saptayabilmek için oryantalizmin genel çizgilerinin ortaya konmasında yarar bulunmaktadır. Böylelikle son derece kapsayıcı ve etkisinden kurtulunması güç bir anlatı olan oryantalizmin düşüncelere sızma biçimi de açıklık kazanacaktır.

Edward Said, Avrupa'nın yalnızca şekil olarak ele aldığı alçaltılmış ve çarpıtılmış bir Doğu kavramı aracılığıyla kendi kültürünü belirlediğini ve güçlendirdiğini ifade eder (Said, 1998: 15). Sadece coğrafi yönü belirten doğunun, yeryüzü üzerinde farklı bir dünyayı ifade eden bir kavram olarak Batı'nın tam karşısına yerleşmesinin modernliğin belirlediği tarihsel ana denk düşüğünü belirten Mümtaz'erTürköne'ye göre, modernliğin ortaya çıkışından sonra Doğu, Batı'nın kendi benzersizliğine işaret ederken başvuracağı bir olumsuzluklar evreni olarak Doğululaşmıştır (Türköne, 2006: 23).

Said'in deyişiyile oryantalizmin stratejisi, eski çağlardan bu yana Batı'nın üstün konumunu yumuşatarak onu, Doğu'ya hissettirmeden korumak olmuştur (Said, 1998: 19). Yapılan çözümlemelerde Doğulu ve Batılı gibi kavramlar hem hareket noktası hem de ulaşılabilecek sonuç olarak düşünülürse, özellikle siyasal alanda ayrılıklar daha da sertleşmektedir. Doğulu daha da doğululaşmakta, Batılı ise daha da batılılaşmaktadır. Sonuç olarak farklı kültürler, farklı gelenekler ve farklı toplumlar arasındaki insani ilişkiler belirli sınırlar içinde kalmaktadır. Özetle oryantalizm modern tarihin başlangıcından günümüze kadar geçen zaman zarfında, yabancı bir dünyayı inceleyen bir düşünce sistemi olarak, farklılıklar üzerine kurulmuş diğer bütün bilim dalları gibi insan düşüncesini Doğu ve Batı şeklinde iki bölüm içinde kanalize etmiştir. Said'in söyleyişiyile bu eğilim, oryantalizmin temeli, teorisi ve pratiğidir. Batı'da oryantalistlerce ortaya konulan değerler çerçevesi içinde, Doğu üzerindeki iktidar gücü, böylece bilimsel bir gerçek olarak tartışmasız kabul edilmektedir (Said, 1998: 72).

Said'in ifadesiyile, Batılı için Doğulu, Batı'nın herhangi bir görüntüsü olarak ele alınmıştır. Oryantalist, Doğuyu her zaman başka bir şeye benzetmeyi meslek edinmiştir. Bunu kendisinin ve kendi kültürünün çıkarları için yapar. Söz konusu değiştirme eylemi disiplinli bir uygulamadır. Bu uygulamada, Batı'da değerli olan ve Batı tarafından yaratılmış kültürel ve siyasal normlar referans kabul edilmektedir (Said, 1998: 102).

Oryantalizm penceresinden görünen Doğu, Batı bilimi ile getirilen, Batı bilincinde oluşan ve daha sonra Batı'nın imparatorluğu ile ortaya çıkarılan bir dizi güç unsurları ile çerçevelenmiş bir sunum sistemidir (Said, 1998: 277). Said'e göre, oryantalizm bağlamında yerli aydın sınıfına biçilen rol modernleştirmektir. Bir diğer deyişle Batı kökenli modernleşme, gelişme ve kültür akımlarını meşru biçime sokmak ve kendi halkına kabul ettirmektir (Said, 1998: 438).

Genel çizgileri kısaca belirtilen oryantalizm, Hilmi Yavuz'a göre, Türkiye'nin düşünce ufkunu baştan başa kuşatan bir ideolojidir. Oryantalizm, Türkiye'de aynı tarihi taşıyan özneler olarak insanların birbirlerini ötekileştirdikleri bir yabancılık üretmektedir. Oryantalist söylem Batı ve Doğu'ya ilişkin içerimleriyle, değişmeyen Doğulular (gelenekçiler) ve değişen Batılılar (modernler) biçiminde Türkiye'de insanları ikiye bölmüştür (Yavuz, 2009: 177). Oryantalizm önce çağdaş uygarlık düzeyi söylemine eklenmiş, daha sonra bu söylemin yedeğinde yavaşça düşüncelere sızmıştır. Said'in belirttiği üzere hissettirmemek oryantalizmin stratejisinin bir parçasıdır. Sızma işlemi bütün bir düşünce evrenini kaplar kaplamaz, oryantalizm çağdaş uygarlık düzeyinin adeta kendisi haline gelmiştir. Bu bağlamda, toplumun batılılaşmış (modern) ya da Batılılaşmaya direnç göstermiş (geleneksel) olarak ikiye ayrılmasında oryantalizm önemli bir işlev görmüştür. Oryantalizm, Türk modernlerine bir kimlik ve bir aidiyet atfederken, Türk gelenekçilerine de olumsuz bir kimlik atfetmiş, diğer bir deyişle modernlerin karşıtı olarak tanımlamıştır. Bu iki kimliğin bir arada bulunmalarını mümkün kılabilen yapıların oluşmasına izin vermeyerek oryantalizm kendini yeniden üretebilmiştir. Çünkü belirtilen karşıtlık konumu, oryantalizmin kendini yeniden üretebilmesinin koşuludur. Yavuz, önemli bir noktaya işaret eder. Batılılaşmış öznelere atfedilen modern kimlik, bir Fransız'a, bir İspanyol'a, bir Danimarkalı' ya atfedilen Avrupalı kimliği ile içerik olarak aynı değildir. Çünkü bu kimlik Batılılaşmaya değil oryantalistleşmeye, diğer bir ifadeyle, kendi toplumunu bir Avrupalı gözüyle seyretmeye

izin vermekteydi (Yavuz, 2009: 178-179). Bu durumu ifade etme bağlamında Şerif Mardin, Batının bize bakışını hareket noktası olarak bizim kendimize bakmamız durumunun, Tanzimat'tan bugüne kadar modernliğimizi saptayan bir değerlendirme olduğunu belirtir. Kendini Batılıların gördüğü biçimde görme durumu Batı ile ilişkilerde halen etkisini sürdürmektedir (Mardin, 2001: 44-45).

Nora Şeni, Cevdet Paşa'nın kızı Aliye Hanım'ın Çağdaş Kadınlar adlı kitabı üzerinden Osmanlı kadınlarında giyim konusunu incelediği makalesinde önemli saptamalarda bulunur. Şeni, Aliye Hanım'ın ifadelerinden hareketle on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı elitinin duyarlılığını biçimlendiren iki yönelim tespit eder. Söz konusu yönelimler Batı'nın gözüyle kendine bakıp kendini kötülemek ya da özürlü bulup kendi durumunu haklı çıkarmaya çalışmaktır (Şeni, 1993:55). Oryantalizm açısından bakıldığında aslında iki yönelimin de hegemonyanın kabulü noktasında farklı olmadığı görülmektedir. Değişen sadece hegemonya karşısında, olumlanan öteki karşısında benimsenen yönelimdir. Şeni'nin saptadığı iki yönelimin sadece incelediği dönemle sınırlı olmadığı, Türk modernleşme tarihinin sonraki devirlerinde de aynı yönelimlerin varlıklarını sürdürdükleri kolaylıkla ileri sürülebilir.

Oryantalizmin izlerini Cumhuriyet'in tarihle ilişkisinde de sürmek mümkündür. Abdullah Laroui, önemli oryantalistlerden biri olan VonGrunebaum'un milliyetçiliğe, kültürel etkileşime, Batılılaşmaya ve Müslümanların kendilerini yorumlama biçimlerine ilişkin eserlerinin özeti olarak şu tespiti yapar: Bugünkü İslam Batı'yı reddeder, çünkü temel amacına bağlı kalır, ama kendini Batılı görüş açısından yeniden yorumlamadıkça ve Batı'nın insan tasarımını ve hakikat tanımını kabul etmedikçe modernleşme olarak gerçekleşemez. Laroui, VonGrunebaum'untarihyazımına verdiği önemin de buradan kaynaklandığını belirtir (Laroui, 1993:90). Bu tespit doğrultusunda Cumhuriyet'in laiklik dolayımıyla dinle ilgili uygulamalarını, dini dönüştürme girişimlerini oryantalist söylem çerçevesinde değerlendirmek mümkün olduğu gibi İslam'la ilişkisi bağlamında Osmanlı tarihine ilişkin olumsuzlayıcı tutumunu da anlamlandırmak mümkündür. Söz konusu olan yeni bir kimliktir ve kimlikle tarih birebir ilişki içerisindedir. Bernard Lewis, Avrupa tarihindeki büyük olaylar ve hareketlerden Türk coğrafyasının etkilenmediğini, hatta farkında bile olmadığını belirtir. Kilise ile devlet arasındaki çatışma, rönesans, reform ve karşı-reform, bilimsel uyanış, hümanizm, liberalizm, akılcılık, Aydınlanma, Avrupa'nın tüm büyük serüvenleri ve fikir mücadeleleri, bütün bunlara baştan sona yabancı kalan bir toplumda ilgi çekmeden, bir tepki uyandırmadan geçip gitmiştir. Lewis'e göre aynı durum, büyük toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimler için de geçerlidir. Lewis'in deyişiyle, asilzadelik yükselişi ve düşüşü, komünlerin doğuşu, ticaretin yeniden doğuşu, burjuvazinin yükselişi, para ve toprak, kent-devlet, ulus-devlet ve imparatorluk mücadelesi; Avrupa yaşamının ve toplumunun tüm bu ani, ama karmaşık evrimine herhangi paralel bir çizgi, Osmanlıların İslami ve Ortadoğulu uygarlığında bulunmamaktadır (Lewis, 2008: 652-653). Dolayısıyla, Mehmet Ali Kılıçbay'ın deyişiyle Cumhuriyet'e bir ancienregime yaratma girişiminin sonucu olarak oluşturulan Osmanlı - yeni Türk devleti karşıtlığı (Kılıçbay, 2000:160), hedeflenen yeni kimliksel dönüşüm bağlamında, Batılı değerler temelinde yeni bir tarihyazımı olarak okunabilir. Böylece tarih, doğruluk olarak işaretlenen öğelerden arındırılmaktadır.

3. Aydının “Egemen”le Özdeşleşmesive Uyguladığı Kültürel Şiddet

Aydın, sömürge aydını tutum ve davranışını sergilemesi, “egemen”le özdeşleşmesinin kanıtı niteliğindedir. AijazAhmad'ın yorumlamasına göre Said, sömürge entelektüellerinin (bununla, ister ulusalcı ister Marksist olsunlar, sömürge döneminde yazan Avrupalı olmayan entelektüeller anlatılmaktadır) kendilerini Avrupa kültürüyle tanımlayarak ve sömürgeci ülkeyi anavatan sayarak, daima Avrupa egemenliğinin kültürel perspektifiyle yazdıklarını vurgular (Ahmad, 1995:231). Türköne'nin deyişiyle sömürge aydını, yerellik ve evrensellik ekseninde, yerel ölçütleri bütünüyle yitiren, evrenselliğe ise Batı dışı bir toplumun üyesi olarak erişmeye çalışan bir tiptir. Karşı çıkışında bile Batı'ya öykünerek bakan, Batı'nın izlediği güzergahı kesinlikle geçilmesi gereken tek yol olarak gören bu aydın, yaşanmış tarihselliği ise gelişmeye engel olarak kabul etmektedir (Türköne, 2006: 206-207). Kemal Karpat, yarı sömürge kültürünün en canlı örnekleri olarak nitelediği bu aydınların, bazen Batıcı, bazen modern, bazen ilerici gibi kalıplar içerisinde kendisini ifade eden, ancak aslında toplumdaki ayrı düşmenin yol açtığı acıyı dindirmek ve varlığını kabul ettirmek için gerekçe arayan bir grup olduğunu belirtir. Bunlar edindikleri bilgiyi insan üstü kaynaklardan geliyormuşçasına, kendilerine halktan üstün bir konum belirlemek ve halka buyruk vermek için kullanmaktan kaçınmazlar. Karpat'ın söyleyişiyle çoğu kez bunlar, Türk toplumunun sorunlarını yabancıların gözüyle görüp, yabancıların Türk toplumu hakkındaki yanlış görüş ve olumsuz duygularını hızla içselleştirerek bunları çeşitli adlar altında kendi düşünce ürünleriymiş gibi yayınladılar (Karpat, 1996: 16).

Yavuz, sömürge entelektüelinin kendini kendi halkı karşısında yenilgiye yazgılı konumda göstermenin dışında bir meşrulaştırma imkanına sahip bulunmadığını belirtir. Bu meşrulaştırma olanağı, sömürge entelektüellerinin kendi halklarına karşı duydukları nefreti de açıklar. Halkın cehalet, yoksulluk ve düşmanlığının, gerçek dışı bir yaşama ya da sürgüne yazgılı kılınmada etken olduğuna ilişkin yanlış bir bilinç söz konusudur (Yavuz, 2000: 66). Oysa, Meriç'e göre insan, içinde yaşadığı toplumdaki sınırları aşarsa okunmaz ve anlaşılmaz (Meriç, 2009b:60).Attila İlhan, Batılılaşma sorunu bağlamında, pek çok aydının düşüncesinde bu sorunun kendinden çıkmak anlamına gelmesine, bunun da tam bir sömürge aydını anlayışı olduğuna işaret eder (İlhan, 2009: 85). Bu anlayış, aydınların bir yandan kendi halklarına ve kültürlerine yabancılaştırılmalarını, diğer yandan da denetim altına alınmalarını kolaylaştırmaktadır (İlhan, 2005: 25). İlhan, yeni olmanın kendini geçmişinden kurtarmak sanılmasının, kendini besleyen ve Türk kılan ana damarları kesmek anlamına geldiğini ifade eder (İlhan, 2009: 100). Tanzimat'tan bu yana, Batılı değerleri olduğu gibi benimsemek çağdaşlık sanılmıştır (İlhan, 2005: 123). Cemil Meriç'in deyişiyle, Tanzimat'tan sonra aydın da, kendi tarihinden ve kendi insanından koptuğu ölçüde, yani Batı'nın temsilcisi olduğu ölçüde aydın sayılmaya başlamıştır (Meriç, 2009a: 27). Sömürgeciliğin etkilerinden sıyrılmaya çalışan toplulukların kendilerine olmayan bir geçmiş icat etme girişimlerine dikkat çeken İlhan, Türkiye'de ise var olan büyük bir geçmişe karşı takınılan olumsuzlayıcı tavra dikkat çeker (İlhan, 2009: 25-26). Meriç'in ifadesiyle Türk aydını, Batılı dostları alınmasınlar diye hazinelerini gizlemeye çalışırken zamanla hazineleri olduğunu unutmuştur (Meriç, 2009a: 9). İlhan, Türk aydınının birisi kendi değerlerine, diğeri Batılı değerlere uygulanmak üzere iki ayrı ölçüte başvurduğunu belirtir. Batılı değerlere övgüyle yaklaşılırken, yerli değerler olumsuzlanmaktadır (İlhan, 2009: 122-123). Yunus Emre, Bedreddin-i Simavi, Pir Sultan

Abdal yok sayılmakta, buna karşılık Chanson de Roland, Campanella, Villon'un varlığı tanınmaktadır. Şeyh Galib, Baki, Nedim değersiz görülmekte, Vigny, Ronsard, Poe değer olarak öne çıkarılmaktadır (İlhan, 2009: 26). Aragon'unElsa'nın Mecnun'u adlı yapıtını Leyla ile Mecnun'dan esinlenerek oluşturduğunu belirten İlhan, bu örnekten hareketle, yerli kültür çevreleri tarafından yok sayılan ya da önemsiz görülen değerlerden başkalarının gereğince yararlandığına dikkat çeker (İlhan, 2008: 89).

Türk aydınının günümüzde halen kendisini Batı aydınına göre tanımlama çabası içerisinde bulunduğunu belirten Ayşe Azman'a göre bu aynı zamanda bir açmaza işaret etmektedir. Kendi tanımını ve konumunu belirlerken Batılı aydını ölçü alan Türk aydını, Türk toplumu için de Batılı ölçüleri temel almaktadır (Azman, 1995: 505). Böylelikle aydın, Delanty'nin kullandığı kavramla ifade edilirse, kültürel şiddet yaratmaktadır. Hegemonik yapı ve söylemle kendini özdeşleştirmeye çalışan aydın, kültürel şiddet yaratarak, yerel ölçekte kendi ayrıcalıklı 'biz' algısını üretmektedir. Bu noktada Erol Güngör'ün işaret ettiği saptama yerine oturmaktadır. Güngör aydın tabakanının yeni gelenleri de bünyesinde eritmesi bağlamında, bu durumun nedeninin Batıcı aydının düzey yüksekliği olmadığını belirterek, onun kendisini özdeşleştirdiği dünyanın gücüne gönderimde bulunmaktadır (Güngör, 2009: 198-199). Güngör, Tanzimat'tan sonra Türk aydınının, altın çağı ilk kez bugün içinde, yani yaşayan Avrupa devletleri içinde görmeye başladığına işaret eder (Güngör, 2006: 62). Azman, Batıcı aydın söyleminin ne Batılı olabilen ne de kendi toplumunun sorunlarına yönelik özgün çözümler getirebilen bir aydın tipini tanımladığını belirtir (Azman, 1995: 506). Aslında aydının Batı karşısındaki konumu, Lacan'cı terimlerle belirtmek gerekirse, 'Büyük Öteki' karşısındaki konum gibidir. Lacan, Fallus'un Yasası'nı açıklarken, ötekinin durumunun asla sonra ermeyen bir eksiklik yarattığını belirtir (Çoban, 2005: 291). Aydınım sürekli Batı'nın aynasından kendine bakması ve sürekli bir eksiklik duygusu içerisinde varlık sürdürmesi, diğer bir deyişle bir türlü Batılı olamamasına karşılık toplumdaki uzak düşmesi, aydında, DaryushShayegan'ın işaret ettiği kültürel klostrfobi durumuna yol açmaktadır. Shayegan'ın işaret ettiği kültürel klostrfobi, entelektüellerde vasatlığı imlemektedir. Toplumsal ve kültürel taleplerine rağmen söz konusu entelektüeller genellikle verimsizdirler ve özgün herhangi bir şey yaratamazlar. Shayegan'a göre, klostrfobinin kaynağı ikili bir çıkmazdadır. Bu entelektüeller bir yandan kendilerini halkın üzerinde hissederler, halktaki tarihsel gecikme ve bağınazlıktan yakınırlarken, bununla birlikte belli etmeden halkın bozulmamışlığını da överler; diğer yandan kendilerini Batı karşısında aşağı bir durumda görürler. Batı'nın ürünlerine hayran olmakla birlikte modernliğin römorkundadırlar. Shayegan'ın deyişiyle, çoğunlukla açıklamadıkları gizli hırsları, "uygarlaşmış" dünya tarafından tanınmak, evrenselliğe erişmek, sıkıcı ve güçsüz bırakıcı taşralılığı aşmaktır. İki boyutlu klostrfobiyi yaratan rahatsızlık da buradan kaynaklanmaktadır. Kendini beğenme durumunda, bir tür yıpratıcı kinizme yol açan anlaşılmaşlık duygusu da buradan kaynaklanmaktadır. "İlerisinde" oldukları bir kültür ile içine giremedikleri ve parlıtı gözleri kamaştırıran bir kültür arasında sıkışan bu entelektüellerin vardıkları nokta ikili bir yabancılaşmadır (Shayegan, 2007: 143-144) ki Türk aydınının yaşadığı durum da budur. Shayegan'ın tespitiyle, bu entelektüeller, eleştirel düşünce yoluyla değil geçişim yoluyla aldıkları yeni görüşler açısından yabancılaştıkları gibi halk kültürleri açısından da yabancılaşmışlardır. Shayegan'ın deyişiyle, paramparça düşünceleri ise, aktardıkları kültürün bir yansımasıdır. Aktardıkları kültür ise, sesi oldukça gür çıkmasına rağmen sağlam hiçbir şey yaratmayan, sağa sola

çarpmasına rağmen kök salacağı bir zemin bulamayan sahte bir kültürdür (Shayegan, 2007: 149). Ne Batı'yı kendi otantikliği içinde kavrayabilen ne de kendi toplumuyla ilişki kurabilen aydın tipinin yarattığı sahte bir kültürdür söz konusu olan.

4. Batılı Düşünce Kalıplarının Yerel Toplumsal Dinamiği Anlamadaki Sınırlılıkları

Toplumsal gerçekler dikkate alınmadan gerçekleştirilecek aktarma çözümler toplumun sorunlarına yanıt üretememektedir. Farklı tarihsel ve toplumsal serüvene sahip bulunan yapılar içinde biçimlenmiş düşüncelerin ayrı bir toplumsal zemin üzerine sorgusuzca yamalanması, toplumsal gerçeklik ile düşünceler arasında kopukluk oluşmasına neden olmakta, sorunların çözümünde gerçekçilikten uzaklaşılmasına yol açmaktadır.

Mardin'e göre, toplumsal tarihinin gerçeği belirli yönelimler gösteren Türkiye'nin gelişmelerinin Türk aydınları tarafından Batılı düşünce çerçeveleri içerisinde değerlendirilmesi, Türkiye'nin öz toplumsal dinamiğinin anlaşılmasına görel olarak az katkıda bulunmuştur (Mardin, 2009a: 33). Türkiye'nin toplumsal gerçeğini anlamada Batı'nın kavramlarını o kadar geçerli olmadığına dikkat çeken Mardin, Batı düşüncesinin kendi üzerine bir monolog olup olmadığını sorgular (Mardin, 2009a:151). Toplumsal eylemin her topluma uygulanabilir kavramlarla incelenemeyeceğini belirten Mardin'e göre, incelemeye yerel kültürel değerlerin de katılması zorunludur (Mardin, 2009b: 184). Bu bağlamda Mardin ile aynı çizgide yer alan Karpat da, modern sosyoloji, antropoloji ve kültür kuramlarını yakından inceleyerek bunların kavramlarını dikkate almak gerektiğini belirtmekle birlikte, bu kavramların Türk toplumsal değişmelerinin üzerine kılıf gibi geçirilmemesi gerektiğini vurgular (Karpat, 2001:32).

Shayegan, Asya ve Afrika uygarlıklarının birkaç yüzyıldır dünyanın görünümünü değiştiren tarihsel altüst oluşların kenarında kaldıklarını belirtir. Sözkonusu uygarlıkların bu değişimleri araçlardan aldıklarını ifade eden Shayegan'a göre, ne modernliğin devindiriciliğine, ne de diyalektik canlılığına girebilen bu uygarlıklar, modernliğin kültürel boyuttaki yan ürünlerini tüketmeye indirgenmişlerdir. Bu ürünler arasında tüketime hazır dondurulmuş ideolojik paketler de yer almaktadır. Öyle ki, zamanla ideoloji, tüm biçimleriyle en iyi ithalat maddesi olmuştur (Shayegan, 2007: 156). Shayegan'ın deyişiyle, yakın tarihin en önemli anları inşa edilirken bellekteki özgül sürece çok uzak kalan kavramlardan yararlanılır. Örneğin burjuvazinin rolünden söz edildiğinde, özel bir kültürde bu kavramın belirlenmiş yan anlamlara sahip olduğu göz ardı edilir ve bu kavramın kullanılması kendiliğinden, bu kavramın sosyolojik zemininin oluş biçiminin hayal edilmesini sağlamaz. Ödünç alınan düşüncelerin çoğunun olgusal bir karşılığı olmadığı için Shayegan'ın ifadesiyle, içeriksiz konuşmalardaki bir çok aşırılık kavramsal eksikliklerin delili olmaktadır (Shayegan, 2007: 17).

Kendini ötekinin gözüyle görme ve taklit faktörü birbirleriyle iç içe geçerek aktarmacılığa götürmektedir. Türk modernleşme tarihi bağlamında taklit kelimesi genellikle Batı'nın eşyalarının bir prestij göstergesi gibi tüketilmesini çağrıştırmaktadır. Ancak toplumsal sonuçları itibariyle asıl önemli olan, toplumun sorunlarına çözüm olmak üzere yapılan yüzeysel aktarmacılıktır. Daha da önemli olan nokta, Meriç'in deyişiyle,

aydınların Avrupa'dan sorunları da ithal etmesidir (Meriç, 2009b: 170). Bu durumun sonucu, tarihsel arka planla ve toplumsal yapıyla ilgisi bulunmayan hayali sorunların çözümü için gereksiz yere kaynak tüketilmesidir. Dolayısıyla aktarmacılık öyle bir noktaya varmaktadır ki gerçek olmayan çözümler üretme düzeyinden gerçek olmayan sorunların ithali seviyesine gerileme gerçekleşmektedir. Nurettin Topçu, her düşünce ve eylemin doğruluğunun ölçütü olarak Batı'nın referans alınmasının aşağılık duygusundan kaynaklanan bir taklit içgüdüsünün sonucu olduğunu belirterek, bu durumun ülkedeki özgür düşünce üzerinde bir baskı unsuru olarak işlev gördüğüne işaret eder (Topçu, 2006: 23). Batılı düşünce kalıplarının eleştirel süzgeçten geçirilmeden olduğu gibi kabul edilmesi üzerinden Topçu, yapısal süreklilik gösteren bir duruma dikkat çeker. Batı'nın düşünce ürünlerini kuşku taşımadan ve eleştirisiz bir biçimde alıntılamanın, bu düşünceleri getirmekle bilim yaptıkları sanısına kapıldıklarını belirten Topçu, tercüme ile taklitten oluşan aydın etkinliğinin hakikat aşkını doğurmasının olanaksızlığına işaret eder. Bunun sonucu, Topçu'ya göre, düşünsel anlamda Batı'ya esaret olmuştur. Topçu'nun saptamasıyla, gerçekleşen, medresedeki aktarmacılığın biçim değiştirmesidir. Topçu'ya göre, değişen sadece kabul edilen otoritelerdir ve özgür düşüncenin esareti sürmektedir (Topçu, 2006: 83-84). Türk düşüncesinin içinde bulunduğu durumu “entelektüel bağımlılık” olarak nitelendiren Recep Şentürk, söz konusu bağımlılığı; bir ülkenin aydınlarının, kendileri düşünce üretmek yerine, o düşünceleri başka yerlerden ithal etmeleri olarak tanımlar. Bu bağlamda, Türk aydınının durumuna bakıldığında entelektüel bağımlılığın gözlemlenmekte olduğunu belirten Şentürk, Türk aydınlarının, kendileri kuram üretmek, düşünce geliştirmek yerine istisnasız her alanda, Batıdan düşünce, kuram ve kavram ithalinde buldukları saptamasında bulunur. Batılılaşma öncesi dönemde sahip olunan düşünce üretme mekanizmalarının ve düşünce geleneğinin terk edilmesi ve yerine Batıdan alınan düşüncelerin ikame edilmeye çalışılmasıyla kendi kendine düşünce geliştirebilme yeteneğinin yitirildiğini ifade eden Şentürk'e göre, yapılan şey adeta bir fikir acenteliğinden ibarettir. İthal düşüncelerle, ithal kuramlarla ilerleme sağlanmasının olanak dışı olduğuna dikkat çeken Şentürk, entelektüel bağımlılığın nedeni olarak, doğal süreçte, doğal dinamiklerle yaşanmış bir entelektüel tartışmanın neticesinde değil tamamen siyasi bir tercih doğrultusunda gerçekleştirilen Batı medeniyeti doğrultusundaki medeniyetsel dönüşüm projesini gösterir (Şentürk, 2009: 43-47).

Batılı düşünce kalıplarından hareketle toplum sorunlarını ele almak, aydını toplumsal sorunların okunmasında bir yanılsama içerisine sokmaktadır. Mardin'in deyişiyle, toplumun sorunları hiçbir yerde entelektüel düzeyde ortaya konulmuş soyut sorunlar olarak kendini göstermez. Halk bu sorunları gereksinimlerinin karşılanması olarak görür. Mardin'e göre, Türk aydınları bu gerçeklerden hareket etmedikleri sürece, bir yandan toplumdan uzaklıklarını sürdürecekler, diğer yandan kendileri açısından şaşırtıcı durumlarla karşılaşmaya devam edeceklerdir (Mardin, 2010: 167).

5. Modernliğin A Priori Bir Nitelik Kazanması

Shayegan'ın deyişiyle, modernliğin yapıları dünya üzerindeki tüm kültürlerle kendilerini kabul ettirmişler, bütün alanlarda yıkıcı etkide bulunmuşlar ve sonunda algılama aygıtlarının içine sızmışlardır. Ancak bu sızma, bilinçli bir düşüncenin sonucu değildir (Shayegan, 2007: 70). Küresel ölçekte onu alttan alta yayan ağdan ötürü, algılama

aygıtının farkında olmadan içselleştirdiği modernlik, istenirse de istenilmese de, bakışın a priori biçimi olmaktadır. Diğer bir deyişle modernlik, dünyanın onun aracılığıyla algılandığı bir gözlük haline gelmektedir. Modernlik önceden verili olmayıp hep buradadır ve bilinçdışı Batılılaşma olarak kendini göstermektedir. Shayegan'ın tespitiyle, epistemolojik çözümlemenin gösterdiği üzere, her çeşit karıştırıcı etkiye rağmen modernliğin sinsi yapıları inatla direnmekte ve dünyaya ilişkin bilgilenmeyi kesin olarak koşullandırmaktadır (Shayegan, 2007: 89). Yani, değerlendirme ölçütlerine bilinçdışı bir biçimde modernliğin girdiği bu dünyada, gerçekliğin bütün algılanışı modernlik tarafından koşullandırılmaktadır (Shayegan, 2007: 101). Öyle ki Rene Guenon'a göre, modern düşünce bütünüyle Batılı olduğu için, bu düşünce biçiminin etkisine maruz kalanlar, doğuştan Doğulu olsalar bile düşünce itibarıyla Batılı sayılmalıdırlar (Guenon, 1991: 124). Charles Taylor'unsaptamasıyla, özgürlük, eşitlik, insan hakları, demokrasi gibi meşruiyet referanslarının günümüzde neredeyse hiç itirazla karşılaşmaması, modern düzenin farklı toplumların toplumsal tahayyülüne nüfuz etme derecesini göstermektedir. Taylor'un deyişle modern düzen, neredeyse ötesini düşünmekten aciz olunan bir ufuk çizgisi niteliğindedir (Taylor, 2006: 178). Peter Wagner'in ifadesiyle, bireyler ya da insan grupları bakımından modern kurumların kapsayıcılığından sıyrılmak giderek daha olanaksız hale gelmektedir (Wagner, 2003: 17). En yalın ifadesiyle söz konusu olan, Orhan Koçak'ın tespitiyle, bağlamın bağlayıcılığıdır (Koçak, 1995: 248).

Bütüncül dönüşüme karşı çıkma ve bütüncül dönüşümün yanlışlığına işaret etme bağlamında Türk modernleşmesine yöneltilen yönetsel eleştiriler ve önerilen çözümlerde de modernliğin içinden yapılan konuşmalara tanık olunmaktadır. Yerel gerçekleri dikkate alan bir yönetsel yaklaşım içerisinde ülkeyi modernleştirme arayışlarında, ülkenin milli kültüründe eksik görülen öğeler olarak bilim ve bilimsel düşünce anlayışının Batı'dan alınması ya da ülkede uzmanlığın tesis edilmesi gibi vurgulara rastlanabilmektedir. Oluşturulacak modern bir kültür içinde bilimin kültürel bir öge olarak toplumsal yapıya içkin kılınması rasyonel toplum tasarımıyla başka bir şey değildir. Yapılan uzmanlık vurgusu ve Türk modernleşme serüveninin temel sorunu olarak uzmanlığın yetersizliğine işaret edilmesi ise, toplumsal farklılaşma ve uzmanlığın modernliğin kurucu unsurları arasında yer aldıkları düşünüldüğünde, hep modernliğin içinden yapılan konuşmalardır. Uzman tipinin kendisi, eyleminin doğası gereği zaten modernliği yeniden üretmektedir. Yerel gerçekleri dikkate alan bir yönetsel yaklaşım içerisinde ülkeyi modernleştirme arayışlarında da, modernliğin içinden yapılan konuşmalara tanık olunması yadsınacak bir durum değildir. Ancak bağlamın bağlayıcılığının etki gücünü göstermesi açısından, Shayegan'ın vurguladığı bir nokta önemlidir. Kullanılan dil, belki de farkında olunmadan, mücadele edilen dille aynı dildir. Shayegan'ın deyişle şunu itiraf etmek gerekir ki Batı, düşünsel anlamda kendisini imha edecek araçları bile kendi vermektedir (Shayegan, 2007: 128-129). Mehrzad Boroujerdi, İran entelektüelleri üzerine yapmış olduğu çalışmasında benzer değerlendirmelerde bulunur. Boroujerdi'nin tespitiyle, ideolojik yelpazedeki konumlarına bakmaksızın yirminci yüzyılın İran entelektüelleri, genel olarak, kimlik oluşum sürecinde referans kültürleri olarak Batı medeniyetini kabul etmişlerdir. Kendi kendini değerlendirme, dil, düşünme tarzları, değer hükümleri ve siyasi tercihler ilkelerinin tamamı, Batı ile karşılaşmalarından etkilenmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu entelektüeller düşmana karşı, yani Batı'ya karşı olan felsefi savaşlarını aynı düşmandan aldıkları silahlarla açmışlardır

(Boroujerdi, 2001: 232). Bu bağlamda Ertuğrul Günay, dış kaynaklı düşünsel çerçevenin, ideolojik hegemonyanın Türk toplumu üzerindeki kuşatıcılığına dikkat çeker. Günay'ın ifadesiyle, yalnızca Batıcılar değil, gelenekçiler de pek çok olay ve durum karşısında, toplumun dışında oluşmuş değer ölçütleriyle yargıda bulunma zorunluluğunu duymaktadırlar. Böylelikle düşüncelerin ortaya konulmasında ve temellendirilmesinde Batılı referans çerçeveleri yerel düzeyde de meşrulaştırıcı bir işlev görmektedir (Günay, 1995: 211). Türk modernleşmesi çerçevesinde sıralanan eleştirilerin arasında, geleneğe yapılan zorlayıcı müdahalelerin ve baskının yol açtığı olumsuzluklara işaret etme bağlamında, yapılan uygulamaların gerçek anlamıyla modernleşme olmadığı, üstelik baskı ve zorun gerçek anlamıyla modernleşmeye engel oluşturduğu, Batı'da ise uygulamanın böyle olmadığı şeklinde yalın bir biçimde özetlenebilecek bir söylemede başvurulmaktadır ki bu söylem meşruiyetini yine Batı üzerinden üretmektedir. Bu noktada, söz konusu söylemin akıl yürütme biçiminde Chatterjee'nin milliyetçi düşünceye ilişkin olarak işaret ettiği çelişkiyi saptayabilmek mümkündür. Chatterjee'nin deyişiyle, milliyetçi düşünce içsel bir çelişkiye sahiptir. Çünkü tam da reddetmek için çaba gösterdiği iktidar yapısına denk düşen temsili yapının bilgi çerçevesi içinde akıl yürütür (Chatterjee, 1996: 78).

6. Sonuç

Sahip olduğu entelektüel iktidar, Batı'nın yerküre ölçeğinde birkaç yüzyıldır süregelen egemenliğinin en önemli dayanaklarından biridir. İnşa etmiş olduğu epistemolojik çerçeve vasıtasıyla Batı, egemenliğini zihinler üzerinde kurmaktadır. Batılı söylemin tedarik ettiği kavramlarla farklı toplumsal zeminlerde beliren olguların tahlil edilmesi, Batı evreninin dışındaki toplumsal gerçekliklere ilişkin eksik, yetersiz ve çarpık bir kavrayışa neden olmaktadır. Batı, entelektüel iktidarı sayesinde, değerlendirme ölçülerini belirlemekte, normatif yapıları biçimlendirmekte, böylelikle Batı dışı toplumların da kendilerini değerlendirmesinde bir ayna, bir mihenk fonksiyonu görmektedir. Bu bağlamda oryantalizm de Batı'nın entelektüel iktidarının önemli araçlarından biri olarak belirmektedir. Oryantalizm bağlamında yerli aydın sınıfına biçilen rol de, Said'in belirttiği üzere, modernleştirmektir. Diğer bir deyişle Batı kökenli modernleşme, gelişme ve kültür akımlarını meşru biçime sokmak ve kendi halkına kabul ettirmektir.

Türk modernleşmesi çerçevesinde ortaya çıkan zihniyet temelli sorunların ve aydınların tutumlarının açıklanmasında, işaret edilen hususlar uygun araçları sağlamaktadır. Batı karşısında uzun tarihsel süreç boyunca alınan yenilgiler, Türk aydınının sömürge aydını gibi düşünmesine ve davranmasına yol açmıştır. Malik Bin Nebi'nin bazı Müslüman entelektüeller bağlamında belirttiği üzere, Batı'dan yenilen darbe Türk aydınının oto-savunma sisteminin bir tür ani tetanoza uğramasına yol açmıştır (Bin Nebi, 1983: 146). Sömürge aydını tutum ve davranışı aydını oryantalizme eklemiş, böylelikle yerli bir oryantalist sınıf doğmuş, söz konusu sınıf ise oryantalist söylemin ulusal sınırlar içerisinde yeniden üretilmesi işlevini görmüştür. Yerli oryantalist sınıfın, Batı perspektifinin egemenliğinde, taklide dayalı olarak ürettikleri aktarmacı çözümler, Türk modernleşme sürecinin toplum açısından travmatik bir boyut kazanmasına yol açmıştır.

Egemen Batı söyleminin bilinçli olarak taşıyıcılığını üstlenmekten çok daha önemli bir nokta ise, çalışmada ortaya konulduğu üzere, modernliğin yapılarının algılama aygıtlarının içine sızmaları olmuştur. Shayegan'ın önemle üzerinde durduğu bu nokta, Batı'nın entelektüel iktidarını tahkim etmede kilit bir öneme sahiptir. Bilinçli bir düşüncenin sonucu olmayan bu sızma ile birlikte, algılama aygıtı tarafından farkında olmadan içselleştirilen modernlik, bakışın a priori biçimi haline gelmektedir. Öyle ki gerçekliğin bütün algılanışı modernlik tarafından koşullandırılmaktadır. Modernliğin temel doğrularının Batı kimliğine kayıtlı olduğu dikkate alındığında, söz konusu durum, bilinçdışı bir biçimde Batılılaşma yönünde kimliksel bir dönüşüme de işaret etmektedir.

Çalışmada serimlenen bir diğer nokta ise düşünsel anlamda Batı'ya karşı çıkışın araçlarının bile Batı tarafından sağlanmasıdır. Bu durum Batılı bilgi çerçevesinin hegemonyası bağlamında bir entelektüel esaret durumunu resmetmektedir. Bu bağlamda, milliyetçi düşüncenin Chatterjee tarafından işaret edilen içsel çelişkisi, belirtilen entelektüel esaret durumunu örneklemektedir. Türk modernleşmesine yönelik geleneğe yapılan zorlayıcı müdahaleler temelindeki eleştirel yaklaşımlarda bile Batı'daki uygulamalara atıfta bulunan ve böylelikle meşruiyetini yine Batı üzerinden üreten bir söylemin işe koşulması, egemen Batılı bilgi çerçevesine eklenmek suretiyle Batı'nın entelektüel iktidarının yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır.

Batı'nın entelektüel iktidarı karşısında entelektüel bağımsızlığı kazanmak, düşünce alanında Batı'nın kurmuş olduğu hegemonyadan kurtularak düşünsel özgünlüğü inşa etmek için, belirtilen entelektüel iktidarın işleyiş mekanizmasının farkında olunması, eleştirel bir analizden geçirilmesi ve ifşa edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın en temel yararı ise, Türk modernleşmesi örneği üzerinde de izlerini sürerek, bu işleyiş mekanizmasının ifşasına sunduğu katkı olmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, Aijaz (1995), *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat*, Ahmet Fethi (çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Azman, Ayşe (1995), "*Türk Aydınlarının Kendini Tanımlama Sorunu*", *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Sabahattin Şen (yay. hzl.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bin Nebi, Malik (1983), *Çağdaş Temel Konular*, Veysel Uysal (çev.), İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Boroujerdi, Mehrzad (2001), *İran Entelektüelleri ve Batı, Fethi Gedikli* (çev.), İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Chatterjee, Partha (1996), *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, Sami Oğuz (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çoban, Barış (2005), "Aynalar Şövalyesi ya da Bilinçdışının Kaşifi LACAN", *Kadife Karanlık*. Nurdoğan Rigel, Gül Batuş, Güleda Yücedoğan ve Barış Çoban (hzl.), 2. Baskı, İstanbul: Su Yayınları.

- Delanty, Gerard (2004), *Avrupa'nın İcadı*, Hüsamet'in İnanç (çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Guenon, Rene (1991), *Modern Dünyanın Bunalımı*, Nabi Avcı (çev.), 2. Basım, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Günay, Ertuğrul (1995), "Aydınlar, Devlet ve Demokrasi", *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Sabahattin Şen (yay. hzl.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Güngör, Erol (2006), *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 14. Basım, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Güngör, Erol (2004), *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 16. Basım, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- İlhan, Attila (2009), *Hangi Batı*, 8. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlhan, Attila (2008), *Hangi Sol*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlhan, Attila (2005), *Ulusal Kültür Savaşı*. 3. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2001), "Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (1996), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul: Afa Yayınları.
- Kılıçbay, M. Ali (2000), "Atatürkçülük Ya da Türk Aydınlanması", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (drl.), İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Koçak, Orhan (1995), "Ataç, Meriç, Caliban, Bandung", *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Sabahattin Şen (yay. hzl.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Laroui, Abdullah (1993), *Tarihselcilik ve Gelenek*, Hasan Bacanlı (çev.), Ankara: Vadi Yayınları.
- Lewis, Bernard (2008), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Boğaç Babür Turna (çev.), 3. Edisyon, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Şerif (2001), "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Şerif(2010),*Din ve İdeoloji*, 18. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif(2009b),*İdeoloji*, 13. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif(2009a),*Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 16.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Cemil(2009a),*Bu Ülke*, 31. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Cemil(2009b),*Umrandan Uygarlığa*, 15. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Said, Edward(1998),*Oryantalizm*, Nezih Uzel (çev.), 4. Baskı, İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Shayegan, Daryush (2007),*Yaralı Bilinç*, Haldun Bayrı (çev.), 5. Basım,İstanbul:Metis Yayınları.
- Spengler, Oswald (1997),*Batı'nın Çöküşü*,GiovanniScognamillo ve Nuray Sengelli (çev.), 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Şeni, Nora (1993),“19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basımında Moda ve Kadın Kıyafetleri”, *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*; Şirin Tekeli (yay. hzl.), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, Recep (2009),“Entelektüel Bağımlılığı Aşmak”, A. Cüneyd Köksal (Ed.),*Entelektüel Bağımlılığı Aşmak*, İstanbul: Yedirenk.
- Taylor, Charles (2006),*Modern Toplumsal Tahayyüller*, Hamide Koyukan (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Topçu, Nurettin(2006),*Türkiye'nin Maarif Davası*, 5. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Toynbee, Arnold J. (1991),*Medeniyet Yargılanıyor*, Ufuk Uyan (çev.), İstanbul: Araç Yayıncılık .
- Türköne, Mümtaz'er (2006),*Türk Modernleşmesi*, 2.Baskı, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Wagner, Peter (2003),*Modernliğin Sosyolojisi*, Mehmet Küçük (çev.), İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Yavuz, Hilmi (2009),*Alafrangalığın Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yavuz, Hilmi(2000),*Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, 3. Basım, İstanbul: Büke Yayınları.

JOHN STUART MILL FELSEFESİNDE KADININ TOPLUMDAKİ YERİ¹

Gülümser DURHAN*

Özet

Mill Felsefesinde kadının toplumdaki yeri, bir olgudan ziyade bir problemdir; cinsiyet ayrımına bağlı olarak ortaya çıkan kadının ötekileştirilmesi problemidir. Hem kadın hem erkek için ve dolayısıyla toplum için zararlı olan bu sorun, insanlığın gelişiminin önündeki en büyük engellerden biridir. Mill'e göre bu sorun ancak kadın ya da erkeğin; hiçbirinin diğeri üzerinde bir ayrıcalık ya da güç kullanma hakkına sahip olamayacağı, diğerrinin de hiçbir yoksunluk hissetmeyeceği; herkese eşit haklar sağlayan bir düzen ile çözülebilir. Dolayısıyla bu çalışmadaki amacımız, Mill Felsefesinde erkeğin kadın üzerinde nasıl baskın olduğunu açıklamak ve ötekileştirilmiş kadının toplumdaki yerini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: John StuartMill, Kadın, Erkek, Ötekileştirme, Bağımlılık.

ACCORDING TO THE MILL'S PHILOSOPHY WOMAN'S POSITION IN SOCIETY

Abstract

Woman's position in society is a problem rather than a phenomenon in the Mill's Philosophy. This is the problem of marginalized women which depending on gender discrimination. This problem is harmful to both men and women. It is one of the biggest obstacles in front of the development of humanity. According to Mill this problem can solve with a layout that provides equal rights for everyone and none of the man or woman is a privilege or power over the other is not entitled to use. The aim of this study is to analyze that how male is dominant over women and marginalized position of women in society in Mill's Philosophy.

Keywords: John Stuart Mill, Women, Men, Othering, Dependence.

¹Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

*Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Muş / Türkiye.

e-mail: g.durhan@hotmail.com

doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.93765>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

1. Giriş

Kadının toplumdaki yeri bir olgudan ziyade bir problem olarak var olagelmıştır. Zira toplumsal hayatta kadın hep erkeğin ötekisi olarak görülmüş; ikincileştirilmiştir. Bu ikincileştirme toplumda kadının, eğitim hakkı, seçme ve seçilme hakkı, meslek edinme hakkı gibi birçok haklardan mahrum edilmesine sebebiyet vermiştir. Bu yüzden toplumsal hayatta kadının öneminden ziyade, erkeğin ötekisi olma konumu ağır basmıştır. Böylece toplumda kadın; insan olarak, hep buz dağının görünmez yüzü olarak kalmıştır.

Tarih boyunca tüm toplumlarda hep sınıfsal bir yapı hâkim olmuştur. Başka bir ifadeyle tüm toplumlar özgür-köle, patrisyen-pleb, senyör-serf, lonca ustası-çırak, yani, ezen ile ezilen şeklinde sınıflara ayrılmış ve bu sınıflar hep birbiriyle sürekli bir karşıtlık içinde olmuşlardır (Marx ve Engels, 2013: 11). İşte bu karşıtlıklardan biri de kadın-erkek diyalektikidir. Kadının da tıpkı erkek gibi, hem doğası hem de rasyonalitesi gereği insan olmasına rağmen, geçmişten günümüze süregelen toplumlarda çoğunlukla kadın farklı algılanmış; erkeğin ötekisi; erkeğe bağımlı bir varlık olarak görülmüştür. İnsanlık tarihi boyunca çok sayıda değişime rağmen kadının değişik tarihsel ve kültürel koşullardaki bu ikincil konumu değişmemiştir. Bu yüzden kadının toplumdaki yeri sorunu kökleri derinlere kadar giden bir sorundur.

Kadının toplumdaki yeri sorunu, cinsiyet ayrımına bağlı olarak ortaya çıkan kadınların ezilmesi ve ikincileştirilmesi sorunudur. Cinsiyet ayrımına karşı mücadele veren ve bu problemin çözülmesine yönelik düşünce üreten ideolojilerin başında ise “feminizm” gelir (Geçit, 2013: 106). Feminizm, erkeklere tanınan toplumsal, ekonomik ve siyasal hakların bütününe kadınlara da verilmesi gerektiğini savunan ve kadının toplumdaki rolünü genişletmek isteyen bir öğretilerdir (Michel, 1984: 17). O halde feminizm kadınların erkekler karşısında dezavantajlı konumda olduğunu, toplumsal anlayışlar nedeniyle kadın-erkek ikiliğinde kadının hep zarar gören taraf olduğunu ve kadının sahip olması gereken haklara sahip olmadığı noktasından hareket eder. Başka bir ifadeyle Feminizm, ezilen kadının hak arayışının bir mücadelesidir. Bu mücadeleyi haklı kılar mahiyette liberal ve sosyalist düşünürler de kadının toplumsal yaşamdaki konumunun iyileştirilmesine yönelik fikir ortaya atmışlardır. Bu düşünürlerden biri de liberal düşüncenin öncü ismi John StuartMill'dir.

John StuartMill (18061873) 19.yy. İngiltere'sinin önde gelen entelektüellerinden; İngiltere'nin 19. yüzyılda yetiştirdiği en önemli aydın ve filozoflarından biridir. Siyasetten ekonomiye, ahlaktan eğitime birçok alanda eser veren Mill (Gökberk, 2004: 419), sahip olduğu birikimle çağının kadına yönelik bakışını da ele almış; gerek eşine olan sevgisi hasebiyle ve gerekse toplumlarda var olan düalistlikten duyduğu rahatsızlıkla kadının toplumdaki rolünün nasıl olması gerektiği yönünde argümanlar ve çözüm önerileri sunmuştur. Bu yüzden onun görüşlerinin ve içinde neşet ettiği toplumun problemlerine yönelik olarak geliştirmiş olduğu kurgusal ve kılğısal çözümlerin, günümüz toplumunda karşımıza çıkan ve çıkması olası olan problemlerin çözümü için yeni ufuklar açacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla Mill'in kadının toplumdaki rolünü nasıl ve hangi tarzda ele aldığını ortaya koyma amacı taşıyan bu yazı betimleyici bir karakter taşımaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, toplumun şekillendirmiş olduğu kadın algısını yıkmaya amacında olan Mill'in kadına bakışı temellendirilecektir.

2. Mill'in Entelektüel Gelişimi

1807- 1873 yılları arasında yaşamını sürdürmüş olan John Stuart Mill, Faydacılık ekolünün kurucusu olan Jeremy Bentham ve bu ekolün ileri gelenlerinden biri olan babası James Mill tarafından faydacılık felsefesinin temel ilkeleri doğrultusunda yetiştirilmiştir. Bu yüzden faydacılık anlayışı bütün felsefesine yayılmıştır. Babasının denetiminde özel bir eğitime tâbi tutulan Mill, daha üç yaşında Eski Yunanca'yı, sekiz yaşındayken de Lâtince'yi öğrenmeye başlamış, eski yunan düşünürleri Sokrates, Platon ve Aristoteles'in görüşlerini öğrenmiştir (Doğruyol ve Cicioğlu, 2013: 100). Yaşlarına göre henüz çocuk sayılacak yaşta (on iki yaşında) öğrenme sürecinde daha ileri düzeyde başka bir aşamaya ulaşmıştır; artık bu yaşta bilgi edinme aşamasını geride bırakmış eleştirme, düşünme ve üretme sürecine geçmiştir. Bunu için de iktisat, matematik ve özellikle mantıkla uğraşmıştır (Mill 1952: 15). Genç sayılabilecek bir yaşta (on yedi yaşında) iken de yaşamının en önemli basamaklarından birini oluşturacak olan IndiaHouse'da yazıcı olarak göreve başlamıştır. Yirmi yaşındayken ise ciddi bir depresyon geçiren Mill, bu depresyonla aşağı yukarı beş yıl geçirmiştir. Yirmi beş yaşına geldiğinde yaşamının dönüm noktası olan Harriet Taylor ile tanışmıştır. Taylor evli olmasına rağmen onunla uzun süren bir aşk yaşamıştır. Otobiyografi adlı eserinde 1830 yılında onunla tanıştığını; bu dönemde kendisinin yirmi beş Taylor'ın ise yirmi üç yaşında olduğunu ve ancak tanıştıktan yirmi yıl sonra eşi olmaya razı olduğunu yazar. Taylor'ın hayatına girişini ise şu ifadelerle pekiştirir: “Şu anda sahip olduğum bilgi seviyesine ulaştığım dönemde, varoluşumu onurlu kılan ve hayatımın kalan kısmında olmasını umut ettiğim dostluğa kavuştum. 1830 yılında tanıştırılmamızın akabinde samimi ve güvenilir bir dostluk kurduğum Taylor'ın şimdiye kadar tanıdığım en takdire şayan kişi olduğunu düşünüyordum. Bu onunla ilgili sözde düşüncelerim değil; ilk gördüğüm andan beri hissettiğim şeylerdi. Zira zengin ve güçlü doğası sayesinde kadını zekâsını ortaya koymaktan asla çekinmediğini görüyordum” (Mill, 1952: 156).

Dolayısıyla aşkla bağlı olduğu ve eşinin ölümünden sonra evlendiği Taylor, Mill'in düşünceleri üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Sıkı bir feminist olan Taylor, Mill'i genel olarak “eşitlik”, özel olarak da kadın-erkek eşitliği konusunda etkilemiştir. Mill'in kendi döneminde işçi sınıfına oy hakkı verilmesini desteklemesi ve kadınlara siyasî eşitlik tanınması konusunda önemli eserler vermiş olması, çoğunlukla bu etkiye bağlanır. Mill, *Hürriyet Üstüne* adlı çalışmasını eşi Taylor'un desteğiyle yazdığını belirtir. Eşinin ölümünden sonra yayınlanan bu kitap Mill tarafından Taylor'a adanmıştır (Mill, 2003: 12). Anlaşıldığı üzere, Mill'in çalışmalarında kadınlara yönelik özel bir yer vermesinin temelinde Taylor'a olan bağlılığının yer aldığını söylemek mümkündür.

Mill, yaşamının son yıllarında siyasetle ilgilenmiş ve 1865 yılında milletvekili olarak Westminster'a girmiştir. Ancak üç yıl sonra 1868'de yapılan seçimde kazanamayınca emekliye ayrılarak kendisini tamamen felsefi ve edebî çalışmalara adanmıştır. Emekliliğinin ardından Avam Kamarasında görev yapan Mill, kadınlara oy hakkı verilmesi, oy hakkının genişletilmesi, toprak reformu gibi reformları parlamentoya sunsa da kendisine yeterince taraftar bulamamıştır. Ayrıca parlemontaya sunduğu yasa tasarısında “erkek” yerine “kişi kavramının kullanılmasını talep ederek mevcut yapıları eril yapısından arındırmak çabasında olduğu da görülmektedir (Hughes, 1979: 527).

Mill, hayatını kaybettiği 1873 yılına kadar felsefi ve edebi alanda önemli eserler vererek bazı filozoflar tarafından, rasyonalist akımın önemli mabetlerinden biri olarak tanımlanacak bir noktaya gelmiştir. Filozof, her biri kendi alanında büyük yankı uyandıran yirminin üzerinde kitap yazmıştır. Bununla birlikte uzun süre *Westminster Review* adlı dergide yazılar yazmıştır. Burada yayınlanan yazılarının bir kısmı kendi ölümünden sonra müstakil kitaplar olarak basılmıştır. Mill'in, çok sayıdaki çalışması arasında özel olarak öne çıkan dört çalışması bulunmaktadır. Bunlar, *Utilitarianism* (Faydacılık), *On Liberty* (Hürriyet Üstüne), *The Principles of Political Economy* (Politik Ekonominin İlkeleri) ve *Considerations on Representative Government* (Temsilî Hükümet Üzerine Düşünceler) isimli eserlerdir. Bu dört çalışma Mill'in bütün felsefesi hakkında yeterli bilgiyi vermektedir. Esasında Mill, çok geniş ve farklı alanlarda eserler vermiştir. Hatta denebilir ki, Mill, kendi döneminde sorun teşkil eden hemen her konuda bir şeyler söylemiş ve yazmıştır. Bu türden olmak üzere, kadınlarla ilgili yazdığı iki çalışma dikkate değerdir. Bu çalışmalardan biri olan *On the Subjection of Women* (Kadınların İkincilliği Üzerine) adlı çalışması, düşünce tarihi içinde kadın haklarını savunmak üzere bir erkek tarafından kaleme alınmış ilk çalışmadır (Mill, 2003: 12-13). Bu yüzden kadın hakları ve kadının toplumdaki yeri konusundaki görüşleriyle Mill, feminist çevrelerce önemli bir sima olarak adledilmektedir.

3. John Stuart Mill'in Kadına Bakışı

John Stuart Mill, hem iyi bir filozof ve iktisatçı, hem de insanın özgürlüklerini doğa durumundan farklı bir tabanda inceleyen ilk demoktrattır. Mill'in amacı, insanların özgürlüğü ve mutluluğudur. Bu amacını, tüm felsefesine egemen olan faydacı bir bakış açısıyla ele alır. Mill'e göre egemen güç de dahil, toplumdaki herkes çoğunluğun mutluluğunu sağlama adına yanlış kararlar verebilir. Bu yüzden toplumdaki bütün bireylerin; kadınlar da dahil olmak üzere bütün bireylerin farklı görüşlerini içeren, herkesin kendini tam olarak ve özgürce ifade edebildiği bir demokrasi anlayışı esas alınmalıdır. Çünkü böylesi bir demokrasi insanları düşünmeye teşvik edecek ve bu doğrultuda insanlar daha bilgili, olgun ve sağlam karakterli olacaklardır. Özgür düşünme bireye, kendini özgürce geliştirme olanağı verir. Bireyde oluşan özgürlükten toplum da payını alır ve böylece tüm gelenekler, örf, adet ve töreler yeniden gözden geçirilerek insanların özgürlüğünü ve refahını sağlayacak şekilde toplum düzeni yeniden şekillenir (Kaplama, 2003: Eksensiz.htm). Başka bir deyişle Mill, toplumsal düzeni sağlamada ya da etik, siyaset gibi görüşlerini temellendirmede kadın erkek ayrımcılığına gitmez. Doğrudan kadınları esas aldığı eserlerinde ve yapmış olduğu tüm konuşmalarında, kadınların oy kullanma-mülkiyet hakkı ve kanunlar karşısında eşit olması gerektiği anlayışını savunur. Onun bireyler ifadesi, insani bir varlık olan tüm bireyleri içine alır. Zira ayrımcılığa ya da ikiciliğe giden bir toplum düzeni ona göre uygarlığın en düşük seviyesini teşkil eder.

Onun düşüncelerinin çerçevesini özgürlük, eşitlik ve mutluluk oluşturur Mill, özgürlük düşüncesinde, bireyi toplumun temeli olarak kabul eder. Mill için toplum değil, tek tek bireyler önemlidir. Çünkü toplumsal gelişme, ancak bireysel gelişmeyle mümkündür. Bireyleri gelişmeyen bir toplum, Mill'e göre, bir medeniyet ortaya koyamaz. Kişisel gelişmenin yolu ise ancak ve ancak özgürlükten geçebilir. Özgürlük, bireysel gelişmenin yanında bireysel mutluluğu da sağlayan en temel güçtür. Bu nedenle, Mill'e

göre, toplumsal mutluluk da bireysel mutluluğa bağlıdır (Mill, 2003: 22). Görüldüğü gibi Mill'de bireycilik düşüncesi hâkimdir. “Kendi yaşamsal tercihlerini yakın çevresine veya başkalarının isteğine göre belirleyen kimsenin, maymun gibi taklit yeteneğinden başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Kendi gidişatını kendisi belirleyen kimse bütün yeteneklerini kullanır” (Mill, 2003: 117). Başka bir ifadeyle, eğer bir kişi başkalarının dayatması ya da toplumda var olan geleneklere göre; yani toplum ne der düşüncesinden hareketle iş görürse özgür olamaz. Özgür olmama durumu, toplumsal ve bireysel yeteneklerin gelişmesinin önündeki en büyük engeldir. Yetenekleri engellenen birey mutlu da olamaz. Dolayısıyla mutluluğun temeli, özgürlüktür; özgürlük toplumu var eden bireylerin, birey olarak eşitliğinden doğar.

Mill'e göre insan kendi kendisinin efendisi ve yegâne egemeni olmalıdır. Kendisini ilgilendiren konularda ne yapması gerektiğinin kararını verecek olan yine insanın kendisidir. Buna hiç kimsenin müdahale etme hakkı yoktur. Ancak başkasını ilgilendiren konularda, başkasına zarar verecek noktaya gelene kadar kişi özgürdür. Başka bir deyişle, bir başkasının özgürlüğünün başladığı yerde senin özgürlüğün biter (Mill, 2003: 24). Dolayısıyla böylesine özgürlüğü savunan bir filozofun kadınların erkeklere bağımlı olmasını, kadınların ikincileştirilmesini savunduğu düşünülemez. Dolayısıyla O, kadın erkek eşitliğinin güçlü savunucularındandır. Öyle kiher erkek gibi kadın da bireysel bir varlıktır. O halde kadına ayrı bir cins olarak değil 'birey' olarak bakılmalıdır.

Mill'in kadına yönelik düşüncelerinin temelindeşi Taylor'ın büyük etkisi vardır. Sıkı bir feminist olan Taylor, Mill'i genel olarak “eşitlik”, özel olarak kadın-erkek eşitliği konusunda oldukça etkilemiştir. Mill'in ona duyduğu tutkulu bağlılığın karşısında, var olan geleneği sorgulamış ve eleştirmiştir. Ayrıca Mill'in hissettiği bu bağlılık, kadın haklarını Platon ve Epikuros'tan sonra (yaklaşık 2000 yıl sonra) ilk defa gündeme getiren düşünür olmasına da yol açmıştır. Dahası Mill, 1866 yılında İngiliz parlamentosuna verdiği dilekçeyle kadınlara oy hakkı hareketini başlatan ilk parlamenter olmuştur (Kaplama 2003: Eksensiz.htm), (Mill, 2003: 12).

Mill'in düşünceleri üzerinde etki bırakan Taylor'a göre kendi toprakları üzerinde herkes, kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın aynı haklara sahip olmalıdır ve kadınlara oy hakkı tanıyan bir devlet yapılanması olmalıdır. Sosyal ve siyasi haklar devletlerin anayasalarında ayrımgözetmeksizin yer alması toplumsal cinsiyet açısından önemlidir. Görülüyor ki Taylor, kadınların eğitim ve çalışma hakları elde edebilmesinin mücadelesini vermiştir; ancak bu şekilde toplumsal kalkınmanın gerçekleşebileceği üzerinde durmuştur (Mill, 1994: 178-179). Böylece Mill ve Taylor birlikte kadın-erkek eşitliğinin mücadelesini vermişler ve 19. yüzyıl İngiltere'sinde kadın-erkek dayanışmasının en güzel örneğini sergilemişlerdir.

Mill;daha önce belirttiğimiz gibi, kendi zamanında problem olarak tartışılan hemen her konuda bir şeyler söylemiş ve bu sorunlara kalemıyla başkaldırmıştır. İşte bu tartışmalardan biri olan, kadın sorunuyla ilgili çalışmalardan biri *On the Subjection of Women* (Kadınların İkincilliği Üzerine) adlı yapıtıdır. Bu yapıtında kadının hukuk, siyaset ve kültür alanlarında erkek ile eşit olması gerektiğini savunur. Ona göre kadın sorunu, geniş özgürlük, kurtuluş sorununun ancak bir yönüdür. Burada yapılması gereken kuvveti kötüye kullanmaya karşı mücadele etmek, kişinin özgür olarak gelişmesinin önünde

duran engelleri kaldırmak, kuvvetlinin haklarını sınırlamak, insanı koruma ve yetiştirmede zorunlu olmayan bütün dış etkenleri ortadan kaldırmaktır. Kadın hakkındaki süregelen bütün düşünceler ya da anlayışlar Mill'e göre sadece alışkanlık ve geleneğe dayanırlar; gerçeklikle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu anlayış tümünden yapma bir şeydir. Şimdiye kadar kadının gelişmesine ve yeteneklerini kullanmasına engel olan tüm problemler çözülürse, o zaman ancak kadının gerçek yaratılışının ne olduğunu bilebiliriz (Gökberk, 2004:424).Başka bir ifadeyle, toplumun kadınlar üzerinde belirlenmiş bir bakış açısı vardır. Kadın dediğin aklını kullanılmaz; zira kadının saçı uzun aklı kısadır. Bu yüzden onu yönlendiren bir erkeğin olması gerekir. Dolayısıyla ailede babaya veya eşe itaat zorunlu ve dahası gereklidir vb ifadelerle toplumun koymuş olduğu kurullarla belirlenmiş bir kadın yapısı vardır. Bu belirlenmişliğin dışına çıkan kadın, “kötü kadın” olarak görülür ve toplumdan dışlanır. Oysa Mill'e göre kadın da herkes gibi bir bireydir ve öyle görülmesi gerekir. Böyle görülmediği için toplum kadına farklı anlamlar yüklemekte, kadını olduğu gibi olmama ya da olamama durumuna sürüklemektedir. Bu yüzden kadın toplumda ikincil konuma; erkeğin ötekisi konumuna düşmektedir.

Toplum, kadınları, onların doğalarıyla hiç bir ilişkisi olmayan önceden belirlenmiş; toplumda hakim rollere göre yetiştirmektedir. Kadının toplumdaki yerinin psikolojik temelini erkekler belirlemiştir. Bu yüzden kadınların toplumda ikincil duruma sokulmasının altında yatan, kadınların doğaları değil, toplumun önceden onlara biçtiği roller vardır (Geçit, 2013: 107).Mill'e göre toplumda kadın doğası denilen, kadının bazı yönleri ile zorla baskı altında tutulmasının; bazı yönleri ile de doğal olmayan şekilde uyarılması ile oluşmuş yapay bir şeydir (Mill, 1970: 22). Toplumda doğal olmayan, alışılmış olmayan olarak gözükmekte; alışılmış olan da doğal olan olarak gözükmektedir. Böylece toplum kendi geleneğinden sıyrılamamakta; olaylara farklı boyutta bakmamaktadır. Kadınların erkeklerle bağlı olması gerektiği de toplumsal bir gelenek olunca, kadının toplumdaki yerinin bu anlayıştan ya da gelenekten uzak tutulmasının doğaya aykırı gibi gözükmeye gayet doğaldır (Mill, 1970: 14). Dolayısıyla toplumda yaygın olan gelenek ve görenekler kadını erkeğe bağımlı kılmaktadır. Bu da kadının akıl ve yeteneklerini kullanmasını engellemiştir. Akıl ve yeteneklerini kullanamaması da kadınların toplumda ezilmesine, erkeğe bağımlı hale gelmesine ve kadınların daha aşağı varlıklar haline sokulmasına sebep olmuştur. Mill'le aynı görüşe sahip olan Mary Wollstonecraft bu konuda, kadınlar üzerindeki baskının, kadınlara zarar verdiği kadar topluma da zarar verdiğini düşünür. Ona göre ya insan ırkının hepsinin hiçbir hakkı yoktur ya da herkes eşit haklara sahiptir; dili, dini, ırkı, cinsiyeti ne olursa olsun bir başkasının haklarına oy kullanan kişi kendi haklarını da tehlikeye sokar. “köle olmak kadar despot olmak da kötüdür; kadınların baskı altında tutulması kadınları olduğu kadar erkeleri de alçaltır” (Mitchell ve Oakley, 1998: 37). Aynı şekilde Mill'e göre de aydınlanmamış toplumlarda bazı erkekler için dil, din, ırk, renk veya işgal edilmiş ülkelerde milliyet ne anlama gelirse, cinsiyette bütün kadınlar için o anlama gelir, yani kadın için cinsiyet ya da kadın cinsinden olmak, başkaları tarafından yapılamayacak ya da başkalarının yapmak istemeyecek kadar değersiz buldukları işler dışında, hemen her türlü onurlu uğraşlardan dışlanmak demektir (Mill, 1869: 316).

Toplumda kadının yeri; yani önceden belirlenmiş rollere göre, iyi bir eş, iyi bir anne olmasıdır. Oysa kadın bağımsız olmadıkça ondan iyi bir eş, iyi bir anne olması beklenemez. İkincileştirilen kadın topluma zararlı kadındır. Mutlak olarak kocalarına

bağımlı olan kadınlar ikiyüzlü, bencil ve kurnaz olurlar. Kocasının hiçbir sözünün dışına çıkmayan, köylüce itaat gösteren kadınlardan hoşnut olan erkeklerde inceliğe sahip değildir. “Çünkü aşk hiçbir şey karşılığında satın alınamaz” (Wollstonecraft, 2012: 210).

Mill'e göre, iki cins arasındaki toplumsal ilişkilere yön veren anlayış, yani bir cinsin diğerine olan bağımlılığı, kendi içinde yanlış bir anlayıştır. Böylesi bir anlayış bugün insanlığın bireysel ve toplumsal yönde ilerlemesinin önündeki en büyük engellerden biridir (Mill, 1869:219). O halde, hem bireysel hem de toplumsal yönde sağlıklı bir ilerleyişin mümkün kılınması için, toplumun yarısını oluşturan kadınların da her türlü bireysel düşünce ve yeteneklerini geliştirmede eşit hak ve özgürlüklere sahip olması gerekir. Zira kadın ve erkek birbirleri karşısında insandırlar; eğer cinslerden biri lekelenirse kaybeden insanlık olur. Çünkü her türlü baskı ve sömürü, her toplumun onurunu zedeler (Mitchell ve Oakley, 1998: 23).

Mill, kadınların bağımsız olmak, kendi kendine yeter olmak ve kendi kararını kendisi vermek gibi insanı özerkleştiren özelliklerin aksine, en eski çağlardan beri itaatkâr bir karakterde yetiştirildiklerini söyler. Toplumsal kurallara uymak, aile fertlerine karşı fedakâr olmak, eşine bağlı ve çocuklarına karşı şefkatli olmak kadınlar için kutsal bir görev sayılıyordu. Kadın kendisi için değil, eşi ve yakınları için yaşaması gereken bir karakterle yetiştirildi. Zira bu onların doğasında olan bir şey olarak düşünülüyordu (Geçit, 2013: 110). Böylesi bir durumdan; ancak kadın erkek eşitliğinin benimsenmesi ile kurtulunabilirdi.

Mill'in yaşadığı dönemde; İngiltere'nin hiçbir toplumunda kadın ile erkek eşit haklara sahip değildi. Kadınların fiilen hiçbir hakları olmadığı gibi, kadın bekarsa babalarının, evli ise kocalarının mallarıydı. Evlilikte alınıp satılırlardı, oy verme hakları yoktu, sözleşme yapamazlardı. Evlendiklerinde mülk sahibi olamazlardı. Çocukları üzerinde hak sahibi olmadığı gibi kendi bedenleri üzerinde de denetimleri yoktu. Boşanma durumunda çocuklarının velayetini de alamıyorlardı; boşanmaları için parlamento kararı gerekiyordu (Mitchell ve Oakley 1998: 25-26). Dolayısıyla Mill'in yaşadığı dönemde kadınlar hiçbir hakka sahip olmayan; adeta efendisine hizmetkâr olan bir köle durumundaydı. Bu yüzden Mill'in kadına yönelik düşüncelerinin, içinde yaşadığı toplumun kadın algısına bir başkaldırı mahiyetinde olduğunu söyleyebiliriz.

Kadınların yaşadığı bu durum sırf kadın olarak dünyaya gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Bütün insanlar doğası gereği eşitse, o zaman kadını köleleştiren zihniyetin haklı gerekçesi nedir? Bütün insanlar doğuştan özgür doğuyorsa nasıl oluyor da kadın köle olarak doğuyor? Kadın var olan sistemin içine doğuyor; doğumundan bu yana ikinci olma konumunu koruyor. Kadının insan olarak bir eksiği mi var ki ikincileştirilmektedir? Örneğin Aristoteles'e göre kadın, eksik bir erkektir. Kadının kadın olması belli bir eksiklik dolayısıyladır. Oysa kadınların bütün çabası bu doğal eksik oldukları anlayışını çürütme yönündedir. Kadınlara erkek arasında zihinsel hiçbir farklılık yoktur. Eğer akıl gücünde bir eksiklik varsa bu ancak, kadınlara zihinsel güçlerini geliştirmek ve yeteneklerini kullanmak için eğitim ve toplumsal fırsat eşitliği sağlanmamasının bir sonucudur (Mitchell ve Oakley, 1998: 32). Hobbess'un da dediği gibi, insanlar bedensel ve zihinsel yetenekleri bakımından doğuştan eşittir. Bazen başkasına göre bedence güçlü veya çabuk düşünebilen biri bulunsa da aslında bu ikisi arasında fark

yoktur. Çünkü bedensel güç bakımından zayıf olan kişi, ya gizli bir düzenle ya da kendisiyle aynı tehlike altında olan diğer insanlarla birleşerek en güçlü kişiyi öldürecek kadar güçlüdür. Zihinsel yetenekler konusunda da bilim denilen genel ve yanılmaz kurallara dayanarak ilerleme ustalığı hariç insanlar arasında kuvvet bakımından olduğundan daha büyük bir eşitlik yoktur. İnsanların doğası öyledir ki, başka birilerinin daha zeki, daha güzel sözlü, daha bilgili olduklarını düşünseler de kendilerinden daha zeki olana inanmazlar. Çünkü kendi zekâlarını iyi tanır, başkalarının zekasını ise uzaktan tanır. Bu insanların eşitliğini kanıtlar. Çünkü bir şeyin eşit pay edildiğinin kanıtı, herkesin kendi payından memnun olmasıdır (Hobbes, 1992: 95). Fakat ne yazık ki bu, günümüzde geçerliliğini koruyan bir anlayış değildir.

Hobbes'un aksine Mill, bedensel kuvvetin erkekler için kadınlar üzerinde doğal bir güç sağladığını düşünür (Wollstonecraft, 2012: 92). Başka bir ifadeyle, Mill erkeklerin fiziksel olarak kadınlardan daha güçlü olduğuna kanaat getirir. Dahası Mill, erkeklerin kadınlar üzerindeki hegemonyasının altında zayıfın güçlüye bağımlılığının yattığını düşünür. Zira kadının toplumda bir meslek sahibi olmasına izin verilmemekte; eğitim ve sosyal aktivite hakları kısıtlanmaktadır. Ev dışı çalışıyor olsalar dahi, aynı işte çalışan erkeklere oranla da daha düşük ücret almaktadırlar. Bu da kadını erkeğe bağımlı kılmakta ve kadını toplumda erkeğin ötekisi konumuna sokmaktadır. Ayrıca Mill erkeklerde var olan kas gücünün, erkeklerin kadınları tahakküm altına almasında, toplumsal düzenin sağlanmasında, kadınların haklarının ellerinden alınmasında oldukça etkili olduğunu düşünmüştür. Filozof, erkeğin kadını baskı altına almasını toplum yönetimi ve toplum yönetiminden elde edilen iktidar hırsına bağlar. Erkeğin kaba kuvvet ve zorbayla kadınları köleleştirme ve kendilerine bağımlı kılması, kadının eğitim ve toplumsal haklarının elinden alınması, iktidar hırsının getirdiği bir durumdur. Ancak kadınların ezilmesinde erkeklerin güçlü olması kadar başka sebeplerde etkili olmuştur. Bunlar toplumda yürürlükte olan yasal yükümlülükler, toplumda yaygın olan yanlış kanılar, aile ve kendini üstün görme eğilimi, birbirine bağlı olan; kadını erkeğe bağımlı kılan nedenlerdir.

Mill'e göre her kadın, kadın olarak doğmasının gereği olarak erkeğe itaat etmesi zorunluluğu yasal bir yükümlülük olarak görülmüştür. Mill'e göre, insanların bir mal gibi satılmasına sessiz kalınması; insan ticaretinin yasal olması, insanların istekleri dışında ölesiye çalıştırılması ve bütün bunların halkı rahatsız etmemesi toplumda yaygın olan, yerleşik yanlış kanılardır (Mill, 1971: 437).

Yasal yükümlülükler haricinde kadını erkeğe bağımlı kılan bir diğer neden, ailedir. Aile içinde saygı, sevgi ve hoşgörünün beslendiği yer olmasının yanı sıra kötülüklerin ilk tohumunun atıldığı yerdir aynı zamanda. Aile ebeveynlerin çocuklarına hükmettiği, kadınların kocalarına bağımlı kaldığı, çocukların ebeveynlerine itaat ettiği yerdir. Mill'e göre bir yönetim olmadan toplumun var olamayacağı gibi birinin sözü geçmeden de aile olamaz. İki farklı görüşe sahip veyahut her ikisinin de kendi sözünün geçmesini istediği bir evlilik yürümez. Toplumda nihai karar veren birileri olduğu gibi ailede de biri olmalıdır. Ancak bu durum toplumda kadının erkeğe köleliği ve bağımlılığı olarak bir gelenek oluşturmuştur. Böyle bir geleneğe sahip aile, toplumda kabul görmüştür. Oysa Mill'in olmasını öngördüğü aile düzeni bu değildir. Mill ailede birinin karar verici olmasını kabul eder; ancak kararların uzlaşılı sonucu alınması taraftarıdır. Aile, her iki

tarafın birbirine güç ve kuvvet kullanmadığı; zorbalık etmediği, anne baba arasında eşitliğin hakim olduğu, birbirlerinin mutluluğunun gözetildiği, birlikte yaşama sevgisinin büyütüldüğü bir yerdir. Böyle bir kurumda kadının erkeğe bağımlılığı; kadının erkek karşısında köleleştirilmesi çelişkili bir durumdur. Oysa baktığımızda evlilik kurumu dışında kendi kendine yeten insanın başkasının iktidarına boyun eğdiği hiçbir durum yoktur (Mill, 1971:472- 479). Feminist kuramda ifade edildiği gibi, ataerkil bir toplumda kadın-erkek ilişkileri, eşitsizlik temelinde gelişmiştir. Tüm kurumsal yapılar ve kültür bu eşitsizliği ayakta tutmaya hizmet eder. Aile, bu eşitsiz ilişkileri ayakta tutan yapıların başında gelir (Aydın, 2013: 59). Kadınların ikincil konuma sokulması zaten bunun en açık örneğidir.

Kadını erkeğe bağımlı kılan bir diğer sorun da insanların kendini üstün görme eğilimidir. Toplumda erkek olarak dünyaya gelmek demek, insanların yarısından daha fazla değerli olduğu yönündeki yanlış inançtır. Tıpkı bir ağa çocuğu olarak dünyaya gelenin, egemen oldukları toplumda kendini üstün ve diğer insanlardan daha değerli olarak görmesi ve böylesi bir düşüncenin yanlış olmadığına kendini inandırması gibi. İşte bütün bu yanlış anlayışlar toplumda kadını erkeğe bağımlı kılmıştır. Oysa Mill felsefesinde insanların birbirleri karşısında hiçbir farklılıkları ya da üstünlükleri yoktur.

Peki, böylesi bir sorunun çözümü mümkün müdür?

İnsanlık tarihi boyunca süregelen, her şeyin değişmesine rağmen erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin değişmemesi bu sorunun çözümünün güçlüğünü ortaya koymaktadır. Kökleri her ne kadar derinde olsa da bu sorun çözülemez gibi bir önyargıya da kapılmamak gerekir. Toplumda var olan yerleşik anlayışları bir çırpıda değiştirmek tabii ki mümkün değildir. Bu sorunun çözümünü zorlaştıran sadece toplumdaki yerleşik anlayış da değildir. Bunun yanında rüşvetle satın alma ve korkutulma, dini vecibeler de çözümü zorlaştırmaktadır (Mill, 1971: 439). Kadınların sürekli rüşvetle satın alma ve korkutulma durumunda kalmaları sorunun çözümünü zorlaştırmıştır. Örneğin Mill'in yaşadığı dönemde kadınlar, kocalarının mülkü olarak görülürdü. Bunun en etkili örneği, İngiltere'deki “zevce satışı” wifeselling- geleneğidir. Gelenek uyarınca, karısından kurtulmak isteyen ve boşanma yasak olduğu için de boşanamayan ya da bu yolu pahalı bulan koca, karısını açık arttırmaya çıkarır ve kadın kendisine en yüksek fiyatı ödeyen erkeğe satılırdı. Karısı üzerindeki mülk sahipliği hakkını daha da belirginleştirmek için, koca, karısının boynuna bir yular takarak onu müzayede yerine götürürdü. Böylesi bir gelenekte kadın sindirilmiş ve yalnızlaştırılmışlardır (Leeson, 2014: 350-353).

Bir güce, bir anlayışa karşı çıkmak bir grubun birlikte hareket etmesiyle mümkündür. Ancak baktığımızda kadınlar, kolayca köleleştirme adına etrafında bulunan bariyerler toplumsal güç tarafından kaldırılmış ve kadın yalnızlığa mahkum edilmiştir. Kadını dört duvar arasına hapseden, rolünü çocuk bakmak, yemek pişirmek, kocasını memnun etmek olarak belirleyen anlayış, kadını tüm onurlu çabaların dışında bırakmış değersizleştirmiştir. Erkeklerin tahakküm kurma adına işlerini kolaylaştıran, böylesine akıllıca inşa edilmiş bir düzeni değiştirmek elbette ki zordur. Ayrıca kadının erkeğe itaat etmesi gerektiğini söyleyen dinsel vecibeler de sorunun çözümünü zorlaştıran bir başka sebeptir. Şüphesiz din, insan yaşamını etkileyen olguların başında gelir. Ancak kadının saçı uzun aklı kısa olarak görüldüğü toplumda dini anlayış, bu eksikliğinden dolayı

kadının erkeğe itaat etmesi gerektiği düşüncesi üzerinde şekillenir. Örneğin, Mill'in mensup olduğu Hıristiyan geleneği, kadının erkekten sonra geldiği; erkeğin bir alt varlığı olarak, erkek için, erkekten aşağı ve erkeğe tabii olarak yaratıldığını söyleyen ataerkil düşünce üzerine temellenmiştir. Kilise, ruhban sınıfı, kutsal kitaplar, yasa koyucular hep bu düşünceyi esas almıştır (Stanton, 1895-1898: Introduction).

Hıristiyanlıkta olduğu gibi, geçmişten günümüze İslami gelenekte de aynı düşünce hâkimdir. Söz gelimi Mill'den çok önce yaşamış; ancak etkisi günümüze kadar ulaşmış olan İslam filozoflarından Gazali, nikâhı bir tür köleliğe benzetir ve kadını, kocasının kölesi olarak göstererek, onun, kocasına tam anlamıyla itaatinin zorunlu olduğunu ileri sürmektedir. Hatta Allah'a isyan olmayacak tarzda, kadının kocasının her söylediği şeyi yapmasını daşart olarak görür (Gazali, 1974: 562). Hatta tıpkı Aristoteles gibi kadının eksik olduğunu savunan Gazali kadının erkek karşısındaki eksiklerini on maddede sayar: 1. Kadın, erkeğin izni olmadan boşama hakkını elinde tutamaz. Erkek ise buna dilediği zaman gücü vardır. 2. Kadın, erkeğin izni olmadan bir şey almaya güç yetiremez. Erkek ise dilediği gibi güç yetirir. 3. Erkeğin kadımla bağı devam ettiği sürece kadın kocasının dışında başka bir zevce ile birlikte olamazken erkek olabilir. 4. Kadın kocasının izni olmaksızın evden bir şeyi dışarı çıkartamazken, erkek dilediğini yapar. 5. Kadın kötülöklere ve sıkıntılara karşı tahammöl gösteremezken, erkekler bu konuda daha dayanıklıdır (burada kadının zayıf ve aciz olduğunu vurgulamak istiyor). 6. Kadın erkekten korkar ama erkek kadından korkmaz. 7. Kadın, erkeğin gösterdiği güler yüze ve yumuşak sözlere kanaat ederken erkek, bu kadarına kanaat etmez. 8. Kadın, evlendiğinde annesinden, babasından ve tüm akrabalarından uzaklaşır, ayrılır, yani annesi babası, akrabaları onun için bir nevi yabancı olurken, erkeğin böyle bir durumu yoktur. 9. Kadın daima hizmet edendir. Erkek ise daima hizmet edildir. 10. Erkek hasta olduğu zaman kadın kendisini harap eder. Ancak kadın ölse bile erkek gamlanmaz (Gazali, 1988:129-130).

Yine Yunan Tarihi Sahifelerinde: “Kadın erkeğe mahsus bir oyuncaktır. Satılabilir, başkasına devredilebilir. Başkasına hediye edilebilir. Maldan farkı yoktur. Bir mal gibi kocası öldüğünde miras kalır, başkasına intikal eder” diye bahsedilir (Hikmet Efendi 2009: 18). Dahası Yahudiler, sabah dualarında, kendilerin kadın olarak yaratmayan tanrı'ya şükrederler; eşleri de bir boyun eğişle kendilerini dilediği gibi yaratan Tanrı'ya şükrederler. Görülüyor ki erkek olmak, gerek toplumlarda ve gerekse dinde bir ayrıcalık olarak görölmektedir. Bu özgürlük ve ayrıcalığı dile getiren bir örnek Yunan filozofu Platon'dur. Platon Tanrı'ya, önce kendisini köleden ziyade özgür bir insan olarak yarattığı ve daha sonra kadın değil de erkek olarak yarattığı için şükretmiştir (Beauvoir,1986: 24-26). İşte bu yüzden eski çağlardan günümüze kadar erkekler, bu ayrıcalıklarını sonsuza dek sürdürülecek mutlak bir hak olarak görmüşler ve üstünlüklerini hak haline getirmeye çalışmışlardır. Böylece sosyal yapıda var olan kadın-erkek arasındaki ilişki bir iktidar ilişkisine dönüşmüş ve bu da toplumsal yaşamın sorunlu devam etmesine sebebiyet vermiştir. Bunun için sosyal yapılardaki ikicilik dini normlarla desteklenmiş; yani kutsallık katılarak meşrulaştırılmıştır. Bu yüzden dini öğretiler, kadın-erkek düalistliği sorununu çözmek yerine, ikisi arasında kocaman bir uçurum oluşturmuş ve daha da zorlaştırmıştır.

Görüldüğü gibi toplumsal ahlakın kökeni erkeğin üstünlüğünde ve kadının kocasına hizmetkâr olmasında aranmaktadır. Ancak Mill'e göre gerçek ahlaki duygunun biricik koşulu, eşitlerden oluşan bir toplumdur” (Mill, 1869:238). İki cins arasında var olan toplumsal ilişkileri düzenleyen ilke, taraflardan birinin diğeri üzerinde güç veya ayrıcalığa sahip olmayacağı tam bir eşitlik ilkesidir (Mill, 1970:32).Eşitliğin sağlanabilmesi için de kadınların rasyonel bireyler olarak siyasi ve ekonomik karar alma süreçlerine doğrudan katılımları ile mümkün olabileceğine inanmaktadır. Böylece kadınların sosyal ve ekonomik statüleri iyileşecek; mülkiyet hakkı edinecek ve de en önemlisi toplumda söz sahibi olabileceklerdir. Başka bir ifadeyle kadınların toplumda bir yeri olmaması, iktidar olmaması, mülk sahibi olmaması, yeteneklerini bastırması için hiçbir sebep yoktur. Kadın da erkek gibi her şeyden önce bir insandır; bireydir ve her birey gibi hakları vardır. Bu haklardan mahrum bırakılması toplumu eşitsizliğe sürükler. Eşitsizliğe sürüklenmiş her toplumun eksik olan kadını değil asıl kendisidir. Mill'in de vurguladığı gibi eğer bir kadın toplum hayatında erkeklerle aynı düzeyde yer almıyorsa o toplumun gelişmişliğinden söz edilemez; toplumun çatısı kadındır. Çünkü kadın sadece bir birey değil; aynı zamanda toplumun ilk ve temel eğitimini veren annedir. Bir kadın ne kadar özgürse yetiştireceği çocuklarda o derece özgür olacaktır. Özgür düşünceye sahip annelerin yetiştirdiği çocukların gelecekte oluşturacağı toplum da kadının gelişmişlik düzeyinin topluma yansımaları olacaktır. Zira bir toplumun gelişmişlik düzeyi o toplumda kadınların nasıl yaşadığıyla ölçülür.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada J.S.Mill'in yaşadığı dönemde kadının toplumda nasıl konumlandırıldığı gözler önüne serilmeye çalışılmış ve buradan hareketle aslında toplumda kadının rolünün nasıl olması gerektiği yönündeki görüşleri felsefi analiz temelinde ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Mill'in bütün gayesinin kadını, toplumsal yaşamda görünür kılama çabasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zira ona göre, kadınların her türlü bağımlılığının temelinde ataerkil önyargı ve gelenekler yatmaktadır; kadınların bu bağımlılıktan sıyrılabilmelerinin; toplumsal yaşamda görünür olabilmelerinin yolu eğitime, iyi bir meslek sahibi olabilmelerine, bu sayede de yaşam kalitelerinin artmasıyla mümkündür. Öyle ki toplumsal refahın gelişmesi de kadınların toplumun manipüle ettiği erkeğin ötekisi ya da ikinci sınıf konumundan; eş deyişle, zincirlerinden kurtulabilmelerine; yani özgürlüklerine bağlıdır. Kadının özgürlüğü, kadın-erkek eşitliğinin mevcut olduğu bir toplumsal düzenle mümkündür. Bu düzen de ancak, iki cins arasındaki sosyal ilişkileri düzenleyen (eşitsizliğin kaynağı olan) kuralların değişmesi ve koşulsuz eşitliğin sağlanması sonucu kurulabilir.

Onun felsefesinin çerçevesini oluşturan özgürlük, eşitlik ve mutluluk kavramları birbiriyle ilişkili olan, biri olmadan diğerin tam olmasının mümkün olmadığı bir anlayıştır. Bu anlayışta kadın sorunu özgürlük sorununun bir parçasıdır. Toplumun yarısı köle durundayken mutluluk gerçekleşemez. Prangalarından kurtulamayan insanların olduğu toplumda; yani özgür olmayan bir toplumda eşitlikten de söz edilemez. O halde Mill için kadının eşitliğinin var olmadığı bir toplum ilerleyemez. Zira eşitliğin olmadığı yerde mutluluk da yoksa mutlu olmayan zihinlerden gelişme beklenemez. İşte “bir uygarlığın gelişmişlik seviyesini mi ölçmek istiyorsun, derhal o toplumdaki kadının hayat şartlarına bakın” düşüncesi kadına bakışı en iyi şekilde ifade etmektedir.

Ona göre tarih boyunca ezilen kadın eğer sosyo-ekonomik hakları ellerine verilirse kendi yeteneklerini ve gerçek doğasını ortaya koyabilir. Kendi yeteneklerini ve gerçek doğasını yitirmiş bir birey köle olmaktan kurtulamaz. Kimse sevdiğinin köleleştirilmesini istemez. Kişi kendine yapılmasına istemediği şeyi başkalarına da yapmamalıdır. Dolayısıyla köleleştirilen her kadının elbet bir yerde bir seveni olduğu unutulmamalıdır. Başka bir ifadeyle duygu ve düşünce ya da akıl birlikte kararlarımıza yön vermelidir. Çünkü akıl ve duygu insanı şekillendiren, yönlendiren, dengede karar vermezi sağlayan sahip olduğumuz en mükemmel yetilerimizdir. Bu yüzden, eğer kadın sorununa bir çözüm bulmak istiyorsak önce zihinleri değiştirmek gerekir: Uzlaşım yoluyla alınan kararlar, yapılan işlerde aklını kullanmak kadar duyguyu da kullanmak, kadın erkek eşitliğini sağlayacak yasal düzenlemelere gitmek, yerleşik örf, adet, gelenek ve dini vecibelerle, eğitimsizlik ve yoksullukla mücadele etmek, yani kadının sırf insan olduğu için sahip olduğu; sahip olması gerektiği hakları eline vermek, kadının erkeğe bağımlılığı sorununa yönelik çözüm önerileridir. Böylece kadın hayatı boyunca oturduğu ikincilik koltuğundan kalkarak kendi doğasını gerçekleştirebilir ve hak ettiği konuma gelebilir.

Sonuç olarak Mill'in kadın ve kadının sosyal statüsünü içeren görüşlerine ve çalışmalarına bakıldığında toplumda kadının ikincil konumlandırılışını serimlemekte ve adeta "Feminizm" in ön adımlarını teşkil ettiğini görmekteyiz. Buna rağmen Mill, kadınların sosyo-ekonomik bağımlılıkları, anne-eş rolleri ve iş gücüne katılımdaki sınırlılıklarla onlara uygulanan ataerkil güç arasında bir bağ kurarsa da; kadınların meslek sahibi olmaları, eşit işe eşit ücret gibi konulara değinse de kadınların ev içi konularına üretici rol atfetmemekte; dahası eğer kadınlar ev dışı çalışıyorlarsa ev işini aksatabileceklerini de ifade ederek erkeklerin de bu sorumluluğu paylaşabileceklerini göz ardı etmektedir. Dolayısıyla her ne kadar toplumda var olan kadın algısını yıkmaya; kadını toplumda görünür kılmaya çalışsa da erkek olma iç güdüsünden tamamıyla sıyrılamamaktadır.

Kaynakça

Aydın, Mustafa (2013), *Sistemantik Aile Sosyolojisi*, Konya: Çizgi Kitapevi.

Beauvoir Simone De (1986), *KADIN: "İkinci Cins"*, (Çev. Bertan Onaran), İstanbul: Panel Yayınevi.

Berktaş, Fatmagül, "*Kadınlar, Siyaset ve Demokrasi*", Sosyal Demokrasi Vakfı. (15/02/2015), http://arsiv.sodev.org.tr/Okullar/SDO/ders_notlari/kadınlar_siyaset_demokrasi.html

Doğruyol, Adnan ve Cicioğlu Şükrü (2013), *Bir İktisat Bilimi İkilemi: İngiliz Düşüncesinde Etik ve Faydacılık Ekseninden J.S. Mill ve Moral Teorisi*, *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(7), 97-141.

Gazali (1974), *İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn*, (Çev. Ali Arslan), İstanbul: Arslan Yayınları.

Gazali (1988), *Nasihâtü'l-Mülük*, (Tah. Ahmed Şemsüddîn), Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

- Geçit,Bekir(2013),John StuartMill'de Kadının Toplumsal Konumu,*Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3 (2), 105-127.
- Gökberk, Macit(2004),*Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Hikmet Efendi, Erenköylü Muhammed (2009), *İslam'da Kadın*, İstanbul: İttihad Yayıncılık.
- Hobbes, Thomas (1992),*Leviathan*, (Çev. Semih Lim), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Hughes, Patricia(1979), TheRealityversustheIdeal: J. S. Mill'sTreatment of Women, Workers, andPrivateProperty, *CanadianJournal of PoliticalScience / RevueCanadienne de SciencePolitique*, 12(3), 523-542.
- Kaplama, Erman(2003), *Günümüzdeki "İnsan Hakları" Söyleminin Kökenleri-3(Mill)*, Temmuz, 3. Sayı.
(10/02/2015),(<http://www.foreignpolicy.org.tr/arkaplan/temmuz03/tr/eksensiz.htm#mill>).
- Küçük, Nimet(2006), John StuartMill'de Kadın Sorunu, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı:9, 91-110.
- Leeson, Peter T. (2014), WifeSales, *Review of BehavioralEconomics* 1:349-379.
- Marx, Karl veEngels Friedrich (2013), *Komünist Parti Manifestosu*, (Çev. Sinan Jabban), İstanbul, Patika Kitap
- Michel,Andree (1984),*Feminizm*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.
- Mill, Harriet Taylor (1994),*Enfranchisement of Woman, SexualEquality: Writingsby John StuartMill*, A. P. Robson, J. M. Robson(Trans.). University of Toronto Press: Toronto
- Mill, John Stuart (1952),*Autobiography* (1873), London, Oxford UniversityPress.
- Mill, John Stuart(1869),*TheSubjection of Women*, Everyman Library.
- Mill,John Stuart (1970), *TheSubjection of Women*, Everyman Library, England: The M:I:T: Press.
- Mill,John Stuart(1971), *On Liberty, RepresentativeGovernment, theSubjection of Women*. London: Oxford UniversityPress.
- Mill,John Stuart(1987), *Kadınların Köleleştirilişi*(Çev. Ş. Tekeli), İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Mill,John Stuart(2003), *Hürriyet Üstüne*, (Çev. M. Osman Dostel), İstanbul, Özgürlük Klasikleri.

Mitchell, Juliet veOakley,Ann (1998),*Kadın ve Eşitlik*(Çev. Fatmagül Berkta) İstanbul:Pencere Yayınları.

Stanton, Elizabeth Cady(1895-1898), “*TheWoman'sBible*” 2 cilt,; New York: European Publishing Company. (22/07/2015),
<http://www.sacred-texts.com/wmn/wb/wb02.htm>

Wollstonecraft,Mary(2012),*Kadın Haklarının Müdafaası*(Çev. D. Hakyemez), İstanbul: Kültür Yayınları.

Wollstonecraft,Mary(2012),*Kadın Haklarının Müdafaası* (Çev. K. Erol), İstanbul: Doruk Yayımcılık.

KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDE BARIŞ

Mehmet SALMAZZEM*

Özet

Bariş konusunu doğrudan ve dolaylı olarak konu edinen âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla Kur'ân, barışı önemsemekte ve bu olguya çeşitli vesilelerle vurgu yapmaktadır. Müslümanlar arasında barışın sağlanması gereği hususunda İslâm alimleri arasında ittifak varken Müslüman olmayanlarla bunun nasıl ve hangi koşullarda sağlanacağı hususu, tartışma konusu olmuştur. Örneğin; bazı klasik dönem müfessirleri ve İslâm hukukçularına göre ehl-i kitap dışındaki gayr-i müslimlerle Müslüman olmaları sağlanıncaya kadar herhangi bir barış akdi yapılamaz. Fakat müşriklerle savaşmayı konu edinen âyetlerin yanında barış ile ilgili âyetlerin bağlam, nüzül sebepleri ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında bu görüşün bazı açılardan isabetli olmadığını söylemek mümkündür. Kur'ân'ın barış perspektifini konu edinen bu makalede ilgili mesele hakkında farklı yaklaşımlara da yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Bariş, Savaş, Ehl-i Kitap

PEACE IN THE QUR'AN PERSPECTIVE

Abstract

The Qur'an emphasize the importance of peace and announce it for some reasons as it can be understood from the verse which directly and indirectly deal with the issue. While there is a consensus between Muslim scholars regarding keeping peace between different Muslim groups, it has been a matter of debate how to keep the peace with non-Muslims and under which conditions. For example: according to some commentators and jurists in the classical period of Islam there cannot be any peace agreement with non-Muslims who are not members of the people of the book until they choose to convert to Islam. However this view is not accurate when the verses of the Qur'an which issue the war, with polytheists and the verses about peace analyzed in context and their reason for revelation and the practices of the Prophet Mohammed are considered.

Keywords: Islam, Peace, War, People of the Book.

*Arş.Gör.Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri ABD-Muş/Türkiye.
e-mail: m.salmazzem@alparslan.edu.tr
doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.28909>
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

1. Giriş

Tarih boyunca insanlar, barışı önemsedikleri halde aralarındaki anlaşmazlıklar, çoğu zaman bunu engellemiştir. Anlaşmazlıkların sebebi ne olursa olsun sonuçları itibariyle bunlar, toplumun bütün katmanlarını derinden etkilemiştir.

Geçmişten beri barışın insanlar için önemi ortadayken son dönemlerde Müslümanlar ve özellikle bölge insanı her zamankinden daha çok barışa ihtiyaç duymaktadır. Müslümanlar, Kur'ân'ın ortaya koyduğu barış ikliminden uzaklaştıkça savaş ortamına daha da yaklaştılar. Müslümanlar arasında devam eden çatışmalar ve bunların ortaya çıkardığı kutuplaşmalar, Kur'ân'ın ortaya koyduğu kardeşlik anlayışıyla örtüşmemektedir.

Diğer taraftan İslam dini ve onun mensuplarına yönelik karalama faaliyetleri; onları terörle özdeşleştirme çabalarının tarihi kökeni çok eskilere dayanmakla birlikte son dönemde bu doğrultudaki eylemler; 11 Eylül 2001 yılında Newyork'taki dünya ticaret merkezine, 7-21 Temmuz 2005 yılında Londra'da otobüs durağı, metro istasyonları gibi şehrin ulaşım sistemine yönelik saldırılarla ivme kazanmıştır. Ayrıca 12 Eylül 2006 yılında Papa II. Jean Paul'un Almanya'nın Regensburg Üniversitesi'nde verdiği konferansta İslâmiyet'e yönelik karalayıcı sözleri de bu gelişmelere önemli bir "katkı" sunmuştur!. Yakın dönemde şiddetini artıran orta doğudaki terör eylemleri ve Charlie Hebdo saldırısı gibi gelişmeler, Batı kaynaklı medya dâhil bazı kuruluşların İslam'a yönelik olumsuz algı oluşturma çabalarına ve "islamofobi"nin küresel düzeyde yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Ne var ki radikal grupların, İslam adına yaptıkları terör eylemlerini İslâmiyet ile ilişkilendirmek asla kabul edilir bir durum değildir. Zira İslâmiyet'in temel kaynakları olan Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetinde, bırakın böyle uygulamaların yer bulmasını, tam aksine bütün katmanlarıyla toplumların adalet üzerine inşa edilmiş "barış" ekseninde yaşamaları hedeflenmiştir.

Radikal grupların, sergiledikleri terör eylemlerine keyfi ve zorlama yorumlarla Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetinden referans bulmaya çalışmaları doğruyu yansıtmamaktadır. Çünkü bu tür gerekçelerin realiteyle hiçbir bağı bulunmamaktadır. Bir cana kıymayı bütün insanların öldürülmesi ve bir canın kurtarılmasını bütün insanların kurtarılması olarak telakki eden İslâm dininin, masum insanların katledilmesine onay vermesi düşünülemez.

Esasen İslâmiyet; soy, renk, ya da inanç ayırımı yapmaksızın özü itibariyle insanı mükerrer bir varlık olarak görmüş; barış, adalet, temel hak ve özgürlükler gibi konularda evrensel ilkeler belirlemiştir. Kısacası semavî dinlerin ortak adı olan ve Türkçede de barış kelimesine karşılık gelen İslâmiyet, bütün toplum katmanları için barış ve adalet eksenli bir yaşamı hedeflemiştir.

İslâm dininin temel kaynaklarından Kur'ân-ı Kerim, bir olgu olarak barışın sürdürülmesini istemiştir. Çünkü Kur'ân'ın temel gayelerinden biri, yeryüzünde adil ve ahlâkî temellere dayanan, yaşanabilir bir toplumsal düzen kurmaktır. Kur'ân'da Müslümanların toplu halde barışa girmeleri emredilmiş ve onlardan barışa yaşanarlara

karşı olumlu cevap vermeleri istenmiştir. Kısacası barış ve huzur ortamının sağlanması İslâm dinin hedeflerinden olmuştur.

Kur'ânî perspektiften “barış” konusunu ele alan bu çalışmada Kur'ân'ın ruhuna uygun barışın ana hatlarıyla nitelikleri ve barış sürecinde rol alanlara düşen görevlerin neler olduğu ortaya konulacaktır. Bu çalışmanın Müslümanlar arasında Kur'ân esaslı barış ortamının yeniden oluşmasının prensiplerini ortaya koyması bakımından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Genel anlamda Kur'ân'ın barış meselesine ilişkin ne tür mesajlar içerdiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, Müslüman taraflar arasında olduğu kadar Müslüman olmayanlara yönelik barışın nasıl bir perspektifle ortaya konulduğunun tespit edilmesini hedeflemektedir. Müslüman olmayanlarla barış olgusunun anlaşılmasında “cihad” faktörünün önemli bir yeri olduğundan hareketle, meseleye ilişkin önemli bazı hukukçu ve müfessirlerin görüşleri; ilgili âyetlerin bağlam ve sebab-i nüzûlleri gibi temel parametreler de gözetilerek konu farklı açılardan tartışılacaktır.

2. Barış İle İlgili Bazı Temel Kavramlar

Kur'ân'da “barış” anlamını taşıyan iki temel sözcük bulunmaktadır. Bunlardan biri “silm” diğeri ise “sulh” kavramıdır.

“Silm/سيلم” : Arapça'da s-l-m fiilinin kök harflerinden türeyen “سيلم”/silm”; sözlükte, barış, selamet, “İslâm” ve “selam” gibi anlamlara gelmektedir. Müzekker ve müenneslik durumlarında aynı şige kullanılmaktadır.⁴ Terim olarak, görünen ve görünmeyen afetlerden kurtulma, selamette olma manasına gelir.⁵

Kur'ân-ı Kerim'de “s-l-m” kökünden türetilen birçok sözcük bulunmaktadır. Bunlar, geçtikleri âyetlerde farklı manalara gelebilmektedir. Bu lafızlardan önemli olanlardan biri ise “es-selam/السلام” sözcüğüdür. “Selam” Allah'ın isimlerinden olup selam verme ve iyi dilekte bulunma anlamlarının yanında Kur'ân'da geçtiği âyetlerde selamette olma, kusurdan uzak olma, emân, barış ve esenlik anlamlarına da gelir.⁶

“Sulh/صلح” : Arapçada s-l-h kök harflerinden olan sulh /“صلح” kelimesi sözlükte “silm” gibi barış, anlaşma, uygun, güzelce olma ve ifsadin zıdını gibi manalara gelir. Terim olarak insanlar arasındaki nefret ve husumetin giderilmesi; kısacası anlaşmazlığı gideren sözleşme anlamına gelir.⁸ Araplar, “salaha's-şey'u” dediklerinde söz konusu hususun düzeldiği anlamını kastederler.⁹ Yine aynı kökten olan “meslaha” ise menfaat yani fayda anlamına gelir.¹⁰

Aralarında içerik olarak farklılıklar bulunmakla birlikte, bazı fıkıh kaynaklarında barış ve barış anlaşmalarını ifade etmek üzere “silm” ve “sulh” dışında “ahd/ muâhede, hüdne/ müdâhene, muvâdea/misâk, akd, emân, zimmet gibi farklı terimler de kullanılmıştır.¹¹

3. Kur'ânî Perspektifte Barışın Önemi ve Faydası

Sosyal bir varlık olan insanın toplum halinde yaşaması fitratının gereğidir. Aynı zamanda yaşam döngüsü bunu zorunlu kılar. Birlikte yaşamaya adeta mahkûm olan insanın önemli bir diğer özelliği ise hemcinsiyle çekişme ve çatışma potansiyelidir. Oysa İnsanlar arasında anlaşmazlığın, sürtüşmenin, kavganın olduğu bir ortamda huzur ve emniyetin olması; dolayısıyla birlikte yaşama zemininin bulunması mümkün değildir. İnsanın bu çift kutuplu özelliğini dikkate alan Kur'an'da, parçalanma yerine birlikteliği, düşmanlık yerine ise sevgi ve merhamet temelinde kardeşliği tavsiye eden birçok ayet yer almaktadır.¹² Aynı zamanda Kur'ân, husumete sebep olan çekişme ve ihtilafların giderilmesi için gayret göstermeyi inananlara bir görev olarak yüklemiştir.¹³

Kur'ân'a göre barış yolunda güç ve selamet vardır. Çünkü barış, savaşı ve tartışmayı sonlandırma anlamına gelir.¹⁴ Öfkelerine hakim olanlar, sabır gösteren ve yumuşak huylu olanlar Kur'ân'da övülmüş; diğer bir ifadeyle barış, sabır ve fedakârlık, “erdemli davranış” olarak telakki edilmiştir. Öfke halinde kusurları bağışlayanların Allah'ın sevgisine mazhar olacakları vurgulanmıştır.¹⁵ Diğer yandan barış “hayır” şeklinde nitelendirilmiştir.¹⁶ Kısacası Kur'ân'da çatışma yoluyla mücadele hoş görülmemiştir. Buna karşın kabalık yerine yumuşak huyluluk; öfke yerine sebat; çekişme yerine nasihat ile mücadele yolu emredilmiştir.¹⁷ Farklı inanç gruplarıyla yürütülecek ilişkilerin stratejisini belirleyen şu ayet barışçıl yaklaşımın somut bir ifadesidir: “İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin...”¹⁸

İslâmiyet'te insanlar için daima faydalı olan istenmiş, insanların arasını bulmak, sadaka ve iyilik yapmakla eş değer görülmüştür. “Hayır” namına aktarılan bir fısıltı bile Allah katında değerli bulunmuştur.¹⁹ Dolayısıyla İslamiyet'te barışa katkı sağlayan bütün araçlar önemsenmiş, cezaya mukabil sulh yolu öncelenmiştir. Kısacası insanlar arasındaki ilişkilerde zorunlu durumlar dışında barış esas görülmüştür.²⁰ Hatta savaş, nihai barışın sağlanmasında geçici bir araç olarak telakki edilmiştir.²¹ Bu hususu ortaya koyan birkaç âyeti örnek vermek mümkündür:

“...Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme (savaşma) hakkı vermemiştir.”²²

“Halkı iyi olduğu halde Rabbin, haksızlıkla memleketleri helâk etmez.”²³

“...ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte onlar var ya, dünya yurdunun (güzel) sonu sadece onlarındır.”²⁴

“Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir...”²⁵

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in sulh etmenin fazilet bakımından namazdan ve sadakadan daha hayırlı olduğunu ifade eden hadisleri de vardır:

“Sizlere oruçtan, namazdan ve sadakadan derece olarak daha faziletli olanı haber vereyim mi?”

(sahabiler), buyurun Ya Resulallah!

*Efendimiz şöyle buyurdu: "Arayı düzeltmek ve dini (hükümleri) giderici olan ifsadı ortadan kaldırmaktır."*²⁶

Barış, esasen İslâm'a bağlılık anlamını taşır. Bu ise dünya ve ahirette esenlik içinde olma, selamete girme manasına gelir.²⁷ Nitekim Kur'an, iman edenlere önlerinde bulunan iki seçenektan biri olan barışı tercih etmelerini emreder.²⁸

Diğer taraftan insanlığın önder şahsiyetleri olan peygamberler, barış konusunda öncü rol üstlenmekle beraber bozgunculuk yapan kavimleri yaptıklarından dolayı uyarılmış, taraftarı olmaları için kendilerine tavsiyelerde bulunmuşlardır. Örneğin; Hz. Musa, kardeşi Hz. Harun'a gıyabında kavmini ıslah etmesini öğütlemiştir.²⁹ Çünkü yönetimi ıslah üzerine inşâ edilmeyen bir toplumda esenliğin olması mümkün değildir. Esasen bir toplumun bütün işlem ve ahvali düzgün olmalıdır. Bu ise yapılan eylemin istisnasız herkes için hayır ve ıslah niteliğini haiz olmasıyla mümkün olabilir. Kendisi için hayırlı, başkası için kötü olan eylem, salih bir eylem olarak nitelenemez.³⁰ Aynı şekilde Kur'an'da ismi zikredilen peygamberlerden Hz. Salih ve Hz. Şuayb, kendi kavimlerine "ıslah" yolunda tavsiyelerde bulunmuşlardır.³¹ Hz. Peygamber'in nübüvvetten sonra toplumsal barış niteliğini haiz Medine sözleşmesini ve potansiyel bir çatışmayı önleyen Hudeybiye barış antlaşmasını yapması³² dışında nübüvvetten önce toplumsal barışa katkı sunan "hilfu'l-fudul" barış hareketine üye olması ve "Kabe Hakemliği" meselesinde öncü rol oynaması³³ onun barış hususundaki çabasını göstermektedir. Kur'an perspektifinden ve Peygamberlerin uygulamalarından verilen bu örnekler, farklı formatlarda da olsa barışın, ilahî mesajın ulaştığı toplumlarda ortak bir gaye olduğunu gösterir.

4. Barış Süreci ve Aktörleri

Bütün yönleriyle aynı olmasa da hem birey hem aile hem de toplumlar arasındaki sorunların kaynağında siyasi, sosyal, ekonomik hatta psikolojik faktörler rol alabilmektedir. Ne var ki benzer olsun ya da olmasın farklı nedenlerden kaynaklanan problemlerin giderilmesi ve bu problemlerin ekseninde yer alan insanların uzlaştırılması kolayca çözüme kavuşturulabilen bir mevzu değildir. Çünkü barış, hassas ve oldukça zor bir süreçte teşekkül eder. İyi yönetilmeyen bir barış sürecinin kalıcı sonuç vermesi zayıf bir ihtimaldir. Bundan dolayı barış sürecinin yapılanmasında yer alan bütün aktörlere önemli yükümlülükler düşmektedir. Örneğin; barış sürecinin yürütücülerini olan barış elçilerinin taşıması gereken nitelikler ve yerine getirmesi gereken sorumluluklar vardır. Bu yüzden herkes, barış elçiliğini yapamaz. Ayrıca barış, sadece barış elçileriyle de inşa edilemez.

Barış elçileri ve taraftarları ile ilgili açıklama yapmadan önce barış hususunda birincil şart olarak söz konusu olan meselenin, kulun tasarruf yetkisiyle ilgili olması gerekir. Çünkü Allah'ın hakkı hususunda kimse, sulh yetkisine sahip değildir. Örneğin; zina, hırsızlık, içki içme cezalarında sulh yapılamaz; bu hususta kimse indirim ya da artışa gidemez.³⁴ Zira barış taraftarı olan bireyin Allah'ın hakkı ile ilgili tasarruf yetkisi yoktur; yalnızca kendi hakkıyla ilgili tasarruf yetkisine sahiptir.³⁵ İkinci bir şart olarak barış mevzusu olan hususun helal niteliğini haiz olması gerekir. Örneğin içki, leş, kan ve

benzeri hususlarda sulh yapılamaz. Çünkü sulh mevzusunda takas mantığı vardır; alış verişte takası olmayan mal üzerinde barış akdi de gerçekleştirilemez.³⁶

Barış sürecindeki aktörlere tekrar dönersek; süreçte rol alanlardan barış elçilerinde bulunması gereken öncelikli nitelik, herhangi bir çıkar beklemezsizin sırf Allah'ın rızasını güden halis bir niyete sahip olmalarıdır. Nitekim böyle bir niyeti taşıyanlara Kur'ân'da büyük mükâfat vaat edilmiştir.³⁷

İnsanlar arasında arabulucu rolünde olanlarda aranan önemli vasıflardan biri ise iki taraf arasında adaletle hüküm vermeleridir. Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen koyun sürüsü sahibi ile ekin sahibi olan iki taraf arasında Hz. Süleyman'ın sağladığı adilane barış hükmü³⁸ uygulanabilirlik açısından da önemli bir modeldir.

*“...Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşurlarsa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.”*³⁹ âyetinden anlaşıldığı kadarıyla taraflar arasında adaletle hüküm verme, ilahî bir emir olmakla birlikte Allah'ın sevgisine layık görülen bir davranıştır. Kur'ân-ı Kerim'de vurgulanan önemli hususlardan biri, kişinin kendi aleyhinde de olsa adaletle hüküm vermesidir.⁴⁰ Çünkü insanları düzeltmeye çalışanların kendilerini ıslâh döngüsü dışında tutmaları inandırıcılıklarına gölge düşürür. Kaldı ki böylesi çelişkili tutum içinde olanlar, *“...İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”*⁴¹ âyetinde yer aldığı gibi Kur'ân tarafından yadırganmışlardır.

Yukarıdaki vasıflar dışında barış elçilerinin ileri görüşlü⁴², saygın, güzel ahlak sahibi, cömert olma, sır saklama, usûl ve adab bilme gibi sahip olmaları gereken başka nitelikler de bulunmaktadır.⁴³

Barış sürecinin sağlam temeller üzerinde inşa edilmesi, sürecin selametle sürdürülmesi ve kalıcı bir barışın elde edilmesi için, tarafların da sahip olması gereken nitelikler ve yerine getirmesi gereken yükümlülükler bulunmaktadır. Söz konusu taraflarda aranan şartların başında “akıl” gelir. Çünkü akli dengesi yerinde olmayan; zihinsel engelli ya da yeterli zihinsel olgunluğa erişmeyen bireylerin “sulh” taraftarı olmaları mümkün değildir. Dolayısıyla aklın yokluğu birçok hususta olduğu gibi barış meselesinde de tasarruf ehliyetini ortadan kaldırır.

Barış sürecinde taraftar durumunda olanların sahip olması gereken diğer önemli bir nitelik ise “yetkinlik”tir. Çünkü barış gibi hassas bir mevzuda söz söyleme ve karar verme yetkinliği olmayanlarla sağlıklı bir sonucun elde edilmesi mümkün değildir. Fakat burada yeterli zihinsel olgunluğa erişen çocuklar ile ilgili hatırlatılması gereken önemli bir husus vardır. Taraf konumunda yer alan ve akli yeterliliği bulunan çocukların yapılan barış antlaşmasında bir faydası olduğunda ya da doğrudan onu etkileyecek olumsuz bir durum bulunmadığında söz konusu barış akdinde çocuğun ergin olması şart değildir. Yalnız çocuk adına mülkiyet gibi konularda sulh taraftarı olan kişinin aile fertleri içerisinde tasarruf ehliyetine sahip birisinin olması gerekir.⁴⁴

Barış mevzusu ne olursa olsun; siyasi, askeri, idari ya da mali ayırım yapmadan, barışın kalıcı olması için söz konusu sözleşmenin tüm tarafların hukukunu haiz ve konsensüs sonucu teşekkül etmesi esastır. Kısacası Hudeybiye barış antlaşmasında olduğu gibi barış akdinin, tarafların uzlaşısı ve onayıyla gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Barışın sağlanması ve sürdürülmesinde tarafların bazı konularda fedakâr davranmalarında büyük yarar bulunmaktadır. Özellikle aile içi anlaşmazlıklarda, aile yuvasının selameti için eşlerin karşılıklı zıtlaşma gibi olumsuz davranışlardan kaçarak bazı hususlarda fedakâr olmaları “hayırlı” bir barışın olmasına⁴⁶ katkı sağlar. Birçok alanda olduğu gibi aile içinde de bencilliği bırakarak fedâkar olmak sorunların çözümünde önemli bir role sahiptir. Hz. Peygamber'in “kendiniz için istediğinizi kardeşiniz için istemedikçe gerçek anlamda mümin sayılmazsınız”⁴⁷ sözleri bu mevzuda yol göstericidir.

Diğer taraftan barışın kalıcı olması için sürecin teşekkülü kadar uzlaşılan şartlara riayet edilmesi de büyük öneme sahiptir. Kur'an'a göre, barış antlaşmalarına aykırı; çıkar endişesi ya da karşı tarafı aldatmayı hedefleyen bütün davranışlardan kaçınılması⁴⁸ gerekir. İslâmî bir yönetim, haklı bir gerekçe olmadan⁴⁹ yalnızca karşı tarafın Müslüman olmadığını ileri sürerek ya da eline geçen imkânı fırsat bilerek süresi dolmayan barış antlaşmasını bozamaz.⁵⁰

Hassas bir süreçten sonra teşekkül eden barış antlaşmasının sürdürülebilir olmasında tarafların kaçınması gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, insanların normal ilişkilerine zarar veren kıskançlık, arkadan çekiştirme, tecessüs gibi bütün tutum ve davranışlar, barış akdini de olumsuz etkiler.

Öte yandan barıştırılmaya çalışılan taraftarların önemli yükümlülüklerinden biri barış çağrısına olumlu cevap vermeleridir. Fakat Kur'an, barış masasına oturuncaya kadar barışma yerine saldırılarını sürdürme çabasında olan tarafla mücadele etmeyi emretmektedir.⁵¹ İki mümin grup arasındaki anlaşmazlıkla ilgili olan bu mevzu, Müslümanların iç işleriyle alakalı bir meseledir. Esasen burada Kur'an, haksızlığı gidermek, kamu düzenini ve ümmetin birliğini sağlamak için hâkim güce adaletle hükmetmesi için yetki vermiştir.⁵² Ne var ki, Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki barış meselesi biraz daha karmaşık görünmektedir. Esasen bu konu hakkında sağlıklı bir yargı bildirmek için bağlam ve indiği koşulları da dikkate alarak hem barış hem de savaş teması içeren âyetlerin birlikte incelenmesi gerekir. Kanaatimizce bu hususun farklı bir başlık altında incelenmesinde yarar bulunmaktadır:

5. Müslüman Olmayanlarla Barış Meselesi

Müslüman olmayanlarla barış mevzusunun iyi anlaşılması, “cihad” konusuyla birçok açıdan ilişkilidir. Çünkü Müslüman olmayanlarla hangi neden ve koşullarda savaşın yapıldığı bilinmeden barış meselesinin idrak edilmesi güçtür. Nitekim bu hususta İslâm hukukçuları arasında tam bir uzlaşının olduğu da söylenemez.

Şafîiler dışındaki fikhî mezheplerdeki hâkim görüşün İslâm'da Müslüman olmayanlarla savaşma gerekçesinin “inanmayanların Müslümanlara savaş açmaları ve tecavüz-kâr davranmaları”⁵³ olarak ileri sürülmektedir. Ne var ki Şafîilerle beraber diğer mezhep hukukçularının çoğu, Müslüman olmayanlarla savaş yapılmasının nedenleri arasında yukarıdaki gerekçeler dışında “küfür” faktörünü de saymaktadırlar.⁵⁴ Başka bir ifadeyle bu görüşte olanlara göre Müslüman olmayanlarla savaşın yapılması için onların İslamiyet'e inanmamaları yeterli bir nedendir. Bu minvalde görüş beyan edenlerin dayandıkları temel deliller ise şunlardır:

- “*Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür.*”⁵⁵

- “*Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yarlıgayan, esirgeyendir.*”⁵⁶

- “*Allah'tan başka ilah yoktur diyene kadar insanlarla savaşmakla emrolundum...*”⁵⁷

Müslüman olmayanlarla savaşılması gerektiğini ileri sürenlerin bu çerçevede ortaya koydukları deliller üzerinde değerlendirme yapmadan önce Müslüman olmayanların birçok konuda olduğu gibi savaş meselesinde de ehl-i kitap olanlar ve olmayanlar diye bir ayırımı tabi tutulduklarının bilinmesinde yarar vardır. “*Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*”⁵⁸ âyetini delil gösteren hukukçular, ehl-i kitap olanlarla yapılan savaşın onların cizye vermeleri ya da Müslüman oluncaya kadar süreceğini belirtmektedirler. Yine bu görüşte olan hukukçulara göre ehl-i kitap olmayanlarla Müslüman oluncaya kadar savaşılır ve bu hususta kendilerinden cizye de kabul edilmez.⁵⁹

İnançları dolayısıyla müşriklerin öldürülmesi gerektiğini ileri sürenler, Enfâl, 8/39 ve Tevbe, 9/5. âyetlerinin, Bakara, 2/190 ve Hac, 22/39-40 gibi meşrû gerekçelere istinaden savaşma iznini veren ya da savaştan kaçınılmasını içeren Kur'an'daki 70 âyetineshettiğini iddia etmektedirler.⁶⁰ Fakat mutlak olarak savaş emrini içeren Enfâl, 8/39 ve Tevbe, 9/5. âyetlerinin bağlam ve nüzûl sebepleriyle beraber Medine döneminde indikleri dikkate alındığında bu minvaldeki yorumların bazı açılardan tartışmalı olduğu söylenebilir:

1. Medine döneminde uzun bir süre Mekke'li müşriklerin saldırgan tutumlarının sürdüğü bilinmektedir. Söz konusu saldırıların devam ettiği döneme paralel bir zamanda inen ve müşriklerin öldürülmesini emreden yukarıdaki âyetlerin meşrû müdafaa⁶¹ gibi önemli bir gerekçeye dayandığı anlaşılmaktadır.

2. Bahsi geçen âyetler, iddia edildiği gibi ehl-i kitap dışındaki Müslüman olmayanları inançları dolayısıyla öldürmelerini gerektirseydi Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber ve arkadaşlarının 'fırsat bulmuşken' eli silah tutan bütün müşrikleri öldürmeleri icab ederdi. Fakat İslâm tarihi kaynaklarının aktardığı bilgiler, bunun aksini göstermektedir. Bilindiği gibi Müslüman münâdiler, Mekke'nin fethi sırasında Hz.

Peygamber'in emri üzerine “*evine kapanan yahut silahları terk eden yahut Ka'be'nin avlusuna sığınan veyahut EbûSufyân'ın evine kapanan herkes emniyet içinde olacaktır.*” şeklinde haykırılmışlardır. Bir iki münferit olay dışında Mekke'li hiçbir müşrik ile çatışma yaşanmamıştır.⁶²

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in ehl-i kitap olmaları tartışma konusu olan Mecûsiler/Zerdüşter hakkındaki talimatları da bu hususta yol göstericidir. Hz. Peygamber, Bahreyn ve Hecer bölgesi valilerine gönderdiği mektupta bölgelerindeki Mecûsileri İslâm'a davet etmede takip edecekleri yolu şu şekilde emretmektedir: “Onları İslâm'a davet ediniz; şâyet itaat edip tâbi olacak olurlarsa, bizimle aynı haklara ve aynı yükümlülüklerle sahip olurlar. Bu daveti reddedenlerin kestikleri eti yememek ve onların kadınlarını nikâhlanmamak üzere, onlardan cizye vergisi tahsil et.”⁶³ Hz. Peygamber'in bu talimatından anlaşıldığı üzere meşrû bir gerekçe olmadan İslâmiyet'i kabul etmedikleri için Müslüman olmayanlarla savaş yapılmaz. Kaldı ki söz konusu mektupta Hz. Peygamber'in Mecûsilerin kestikleri hayvanların etinin yenilmeme ve kadınlarıyla evlenilmeme ermini vermesinin dini ve sosyolojik arka planları bulunmaktadır. Zira bazı İslâm tarihi kaynaklarında aktarıldığına göre Mecûsiler, hayvan keserken Allah'ın adını anmıyorlardı ve aile içi evlilik geleneklerini sürdürüyorlardı.⁶⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber, bu iki hususa işaret etmiş olmalı ki bahsi geçen konularda yasaklama getirmiştir.

Mecûsilerin de dahil edildiği ehl-i kitaptan cizye alınmasını bir kan diyeti olarak görmek güçtür. Zira Hz. Peygamber'in yukarıdaki talimatından anlaşıldığı üzere savaş durumu olmadığı halde Mecûsiler'den cizye alınması istenmiştir. Cizye meselesi, daha çok hâkimiyet göstergesi ve devlet işlerinde külfetin paylaşılması olarak değerlendirilmektedir.⁶⁵

Hz. Peygamber, dönemin yöneticilerine gönderdiği İslâm'a davet mektuplarında, İslâm'ı kabul etmedikleri durumda kendilerine savaş açılacağından bahsetmemektedir.⁶⁶ Daha sonra Bizans ve Sasanîlerle gerçekleştirilen savaşların gerekçelerine bakıldığında ise savaş nedeninin saldırıları önleme ve inanç özgürlüğünü sağlama gibi meşrû gerekçeler olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷

3. Tevbesûresi 5. âyetinin müşriklerle savaşmanın meşrû gerekçelerini içeren Bakara, 2/190-193; Nisa, 4/75; Tevbe, 9/13 ve Hac, 22/39-40 âyetlerinin neshettiğini ileri sürenlerin bu hususta makul bir kanıtları bulunmamaktadır. Örneğin; bu konuda “nesh” olgusundan bahsedenlerden biri olan klasik dönem müfessirlerinden Semerkandî (ö.375/986) bu noktada “kîle/denildi” ifadesini kullanarak⁶⁸ kimin hangi gerekçeyle neshi kabul ettiğini açıkça belirtmemektedir. Kur'ân ilimleriyle ilgili bazı kaynaklarda Tevbe, 9/5. âyetinin hem nesh eden hem de nesh edilen âyet olarak sunulması⁶⁹ hatta söz konusu âyetin son kısmının aynı âyetin ilk kısmını neshettiğinin ileri sürülmesi yine aynı alana ilişkin yazılan önemli bazı kaynaklarda da şaşkıncı bulunmaktadır.⁷⁰ Ayrıca nesh konusunun mahiyeti ve sınırları tartışmalı olduğu⁷¹ hatırlandığında bu minvalde ileri sürülen görüşlerin isabetli olduğunu söylemek güçtür. Nitekim neshin varlığını kabul edenler, “nesih olgusunu”, anlam bakımından birbiriyle çelişkili görünen iki hüküm arasında bir çözüm mekanizması olarak görmektedirler. Fakat bahsi geçen âyetler arasında çelişkinin olduğunu kabul etmek zordur. Zira, Bakara, 2/190-193; Nisa, 4/75; Tevbe, 9/13 ve Hac,

22/39-40 âyetleri savaşın gerekçelerini içerirken Tevbe, 9/5, 29, 123. âyetleri savaşın stratejisini ortaya koymakta ve önceki âyetlerin savaş konusunda içerdikleri meşrû nedenleri taşımaktadır. Başka bir ifadeyle söz konusu âyetler, müşriklerle savaşma nedenini yalnızca onların inanmamaları üzerine bina etmemektedir.⁷³ Kaldı ki esbab-ı nüzûl kaynaklarında Tevbe sûresinin ilk âyetlerinin Müslümanlara saldırma eğiliminde olan ve antlaşmayı bozan EbûSufyan ve diğer Kureyş liderleri hakkında nazil olduğu bilgisi yer almaktadır.⁷⁴ Buna göre söz konusu âyetlerin mutlak olarak bütün müşrikleri hedef almadığını söylemek mümkündür. Nitekim Tevbe, 9/5. âyetinin bağlamı ve bununla ilgili önemli bazı tefsir kitaplarında verilen bilgilerden hareketle âyetin hedefinde yer alan kesimin ahitlerini bozanlardan olsun ya da olmasın Müslümanlara saldırma durumunda olan müşriklerin olduğu söylenebilir.⁷⁵ Klasik dönem müfessirlerinin önemli isimlerinden biri olan Taberî'ye (ö. 310/923) göre Tevbe, 9/5. âyetinde yer alan müşriklerin öldürülmesi ile ilgili hükümden “öldürme” dışında başka seçenekler de çıkarılabilir. Ona göre Bedir savaşında yakalanan esirlere uygulandığı üzere ölüm dışında, fidye ya da karşılıksız muamelede bulunma da uygulamalar arasında yer alır.⁷⁶ Esasen Bedir gazvesinde yakalanan esirlerden iki kişinin öldürülmesi, onların daha önce Mekke'de Müslümanları öldürmüş olmaları sebebiyledir. Nitekim diğer esirlerin Müslümanlarla birlikte aynı şartlarda yiyecek ve içecek ihtiyaçları karşılanmıştır.⁷⁷ “Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”; “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.” Âyetlerinden anlaşıldığı üzere Müslümanlar, karşılık beklemeden esirlere kendilerinden taviz vererek iyi muamelede bulunmuşlardır.

4. Müslüman olmayanlarla inançları dolayısıyla savaşılması gerektiğini iddia edenlerin gösterdikleri delillerden biri olan yukarıdaki hadisin bir iki kelime ziyade ile farklı rivayetleri olsa da isnad bakımından garip ve soy ağacı yoluyla rivayet edilen ender hadis çeşitlerinden kabul edildiğinin hatırlatılmasında fayda vardır. Ayrıca hadisin sıhhati hakkında tartışma bulunmaktadır. Söz konusu hadisin sahih olmadığını ileri sürenlere göre; senedinde yer aldığı üzere şayet hadis Abdullah İbn Ömer (ö.73/692) rivayet etmiş olsaydı babası Hz. Ömer'in zekât vermeyenlerle savaşma hususunda Hz. Ebûbekir ile tartışmasına⁸⁰ son vermemesi gerekirdi.⁸¹ Diğer taraftan hadisin “hasen” olduğunu kabul eden kaynaklar da bulunmaktadır.⁸² Kanaatimizce bahsi geçen hadisin garip olmadığı kabul edilse bile içeriğine bakıldığında; insanlarla savaşmanın gerekçesini içeren böylesi önemli bir mesajın sadece bir kaç tarikle rivayet edilmiş olması düşündürücüdür. Dolayısıyla sıhhati hakkında ittifak bulunmayan bu hadisin savaş gibi önemli bir mevzuda delil kabul edilmesi tartışmalara kapı aralayabilir.

5. İnsanların iman etmedikleri için öldürülmeleri, İslâm'ın tebliğ anlayışı ve metoduna da aykırıdır. Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde inanç hürriyetine değinilmekte; hikmet ve güzel öğütle Allah'ın yoluna davetin yapılmasının gerekliliğine, hiç kimsenin baskı yoluyla iman etmeye zorlanılmayacağına vurgu yapılmaktadır. Bu hususa ilişkin birkaç âyetin mealini aşağıda vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz:

“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır...”⁸³

“(Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?”⁸⁴

“(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!...” ⁸⁵

“Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kuran'la öğüt ver.” ⁸⁶

“O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin.; O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin.” ⁸⁷

“Sizin dininiz size, benim dinim bana!” ⁸⁸

Esasen insanların zorla Müslüman olmalarını sağlamak İslamiyet'teki akide anlayışıyla da çelişmektedir. ⁸⁹ Zira Yukarıdaki âyetlerde görüleceği üzere İslâm dininde özgür iradeleriyle insanların iman etmeleri esastır. Ehl-i kitaba yönelik davet mesajlarını içeren şu âyetlerden anlaşıldığı üzere İslâm'ın davet metodunda akıl ve vicdanla çelişen baskı ve şiddet gibi yöntemler bulunmamaktadır:

“(Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, iste o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! Deyiniz.” ⁹⁰

“İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.” ⁹¹

Kaldı ki insanlara zorla herhangi bir inancı benimsetmek güç olduğu gibi insanların böyle bir inanca saygı duymaları ve onu içselleştirmeleri demümkün değildir. ⁹²

Öte yandan İslâm'a inanmadıkları için Müslüman olmayanlarla savaşılması gerektiği yönde görüş beyan eden İslam hukukçularının bu yöndeki değerlendirmelerinde kendi dönemlerindeki siyasi yönetim anlayışı ve askeri alandaki başarıların etki ettiğini belirtenler bulunmaktadır. ⁹³ Bize göre bu tespitlerde gerçeklik payı bulunmakla birlikte bunlar, söz konusu hukukçuların bu minvaldeki görüşlerinin haklılığını gösterme ve meselenin çözümü açısından yeterli gerekçeler değildir. Zira insanların öldürülmesi gibi önemli bir mevzuda yönetim anlayışları ya da Müslümanların güçlü konumları gerekçe kabul edilirse her dönemde (günümüzde bazı radikal grupların yaptığı gibi) benzer nedenlerle insan öldürenler olabilir. Müslüman olmayanlarla “küfür” faktörü temelinde savaşmanın gereğini hatta farziyyetini ileri süren anlayışın, savaş eylemini uygun zemin ve zamana; başka bir ifadeyle Müslümanların güçlü olmasına bağlamaları ⁹⁴ ciddi tartışmalara kapı aralar. Zira 'zayıf iken iyi geçin, güçlüyken saldır' diye formüle edilmesi mümkün olan bu anlayış, Müslümanlara yönelik güvensizlik duygusunu pekiştirir. Esasen Müslümanların potansiyel tehlike olarak görülmesi sonucunu çıkaran bu perspektifin Müslümanları zayıf bırakmak için her türlü arayışa başvurulmasına zemin hazırladığı kanaatindeyiz. Dolayısıyla burada esas olan meseleye ilkesel olarak bakmaktır. Kur'ân, ilkesel olarak ve hiçbir inanç ayırımı yapmaksızın; meşrû ve makul gerekçe olmadan bir insanın öldürülmesini tüm insanların öldürülmesi ve bir insanın

diriltilmesini de tüm insanların diriltilmesi olarak değerlendirmektedir.⁹⁵ Dolayısıyla yönetim anlayışları ve dönemin konjonktürel durumu bu ilkeye aykırı hiçbir değerlendirmeyi haklı çıkarmaz.

Müslüman olmayanlarla barış meselesine tekrar dönersek; kendisiyle barış antlaşması yapılanlara zulmedilmesine ya da haksız yere kendilerine zorluk çıkarılmasına en başta Hz. Peygamber, şiddetle karşı çıkmış ve bu hususta şunları buyurmuştur: “*Kim bir muahide/zimmiye/kendisiyle antlaşma yapılan birisine zulmeder ya da gücünün üstünde bir iş yüklerse kıyamet günü ben onun hasmıyım.*”⁹⁶ Fakat yukarıda değinildiği gibi saldırıya uğramaları halinde Müslümanlara savaşa izni verilmiş⁹⁷hatta inanç ve varlıklarını korumak için onlara savaş farz kılınmıştır.⁹⁸ Ne var ki Kur’ân, savaş taraftarı olmayan ve Müslümanlara zarar vermeyenlerle iyi ilişkilerin kurulmasına karşı çıkmamıştır.⁹⁹

Yukarıdaki değerlendirmelerden sonra İslâmiyet’in barış stratejisini kısaca şöyle özetlemek mümkündür. Meşrû müdafaa gerektiren; yaşam hakkını koruma, saldırıları engelleme, mülkiyet haklarını teminat altına alma ve inanç hürriyetini sağlama¹⁰⁰ ile “İslâm’ın insanlara doğru biçimde takdimine engel olunma ve mukaddes değerlere saldırılma durumları”¹⁰¹ dışında Kur’ân, Müslüman olmayanlarla barış yapılmasında herhangi bir beis görmediği gibi onlardan yapılan barış çağrısına da olumlu cevap verilmesini emretmektedir.¹⁰²

Esasen barış hususunda olduğu gibi savaş konusunda da İslâm dininin makul bir yol izlediğini söylemek mümkündür. Haklı gerekçe olmadan savaş çağrısında bulunmayan¹⁰³ İslâmiyet, savaş başlamadan İslâm’a davetin yeniden yapılmasını tavsiye etmekte¹⁰⁴ ve hangi gerekçeyle olursa olsun savaş sırasında aşırıya gidilmesine karşı çıkmakta;¹⁰⁵ yaşlı, çocuk, kadın, din adamı, hayvanlar hatta bitkilere zarar vermeyi yasaklamaktadır.¹⁰⁶ Savaş esnasında öldürme metodunda ise; yakılma gibi aşırı yöntemlerin kullanılmasına şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁰⁷ Bu minvalde âyet ve hadislerin açık hükmü bulunurken bazı radikal grupların, günümüzde özellikle orta doğuda devam eden çatışmalarda; yaşlı, çocuk ya da kadın ayırımı yapmadan sergiledikleri insanlık dışı uygulamalarının İslâmiyet ile ilişkilendirilmesi kabul edilemez.

6. Sonuç

Birçok âyet-i kerimede barış, hoşgörü, insanlarla iyi ilişkide bulunma, öğüt verme ve güzelce davet etme gibi “ıslah” olgusu ile ilişkili emir ve tavsiyeler yer alırken bazı müfessir ve İslâm hukukçularının açık ve makul bir gerekçe göstermeden Tevbesûresi 5. âyetinin “ıslâh” ile ilgili bütün âyetlerin hükmünü geçersiz kıldığını ileri sürmeleri isabetli görünmemektedir. Kur’ân’da koşullar ve muhatapların durumu sorgulanmadan erdemli bir davranış olarak görülen barış olgusunun yok sayılması ya da ikinci planda gösterilmesi tartışmalara kapı aralamaktadır. Kısacası isim ve niteliği açısından İslâmiyet ile özdeşleşen barışın ötekileştirilmiş bir tercih olarak sunulması yanlış sonuçlara neden olabilmektedir.

Kur’ânâyetlerinde genelde ıslah özelde ise barışa dönük emirlerin yanında Hz. Peygamber’in bu husustaki çabaları İslâm dininde barışın öncelikli bir seçenek olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.¹⁰⁸ Esasen Kur’ân’da ismi zikredilen peygamberlerin

kıssalarından anlaşıldığı üzere yalnızca son din olarak değil, bütün ilâhî dinlerin ortak adı olan ve Allah katında yegâne din olarak nitelendirilen İslâm dininin insanlık tarihi boyunca hem bireysel hem de toplumsal düzeyde barışı önemsedığı görülmektedir.

Barış konusunda Hz. Süleyman örneğinde olduğu gibi peygamberlerin uygulamalarından ve barışa dönük Kur'ân'ın içerdiği mesajlardan anlaşıldığı kadarıyla barışın kalıcılığında, barış aktörlerinin taşıması gereken nitelikler ve yerine yetirmesi gereken yükümlülükler bulunmaktadır. Bu hususta en dikkat çekici vurgu, söz konusu barışın adalet üzerine inşa edilmesi gereğidir. Zira adaletten yoksun gerçekleştirilen barış akdinin sürdürülebilirliği düşük bir ihtimaldir.

Diğer taraftan barışın önemine yönelik âyet-i kerimlerin içeriği ve Hz. Peygamber'in uygulamaları ortadayken geçmişte olduğu gibi günümüzde de özellikle batı kaynaklı bazı çevrelerin iyi niyetle olsun ya da olmasın zorlama yorumlarla İslâmiyet'i şiddetle ilişkilendirmeleri kabul edilemez.

Sonuç olarak bütün gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda savaş konusunda olduğu gibi barış hususunda da İslâm'ın makul ve meşrû bir yol izlediğini; haksız ve gerekçesiz hiçbir inanç grubuna saldırıyı hoş görmediğini; çatışma yoluna karşın uzlaşmayı tercih ettiğini söylemek mümkündür.

Notlar

¹ Mâide, 5/32.

² Bu husustaki ilgili âyetler için bkz.: Mâide, 5/8, 32; Enfâl, 8/61; Nahl 16/90; Hucûrat, 49/9, 13.

³ Bakara, 2/208; Enfâl, 8/65.

⁴ İbn Durayd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan (1987), Cemheratu'l-Luğa, (Thk.: Remzî Munîr Balebekî), Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, II, 858 (s-l-m md.); el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd (1990), es-Sihhâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye, (Thk.: Ahmed Abdulgaffûr Attar), Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, V, 1951 (s-l-m md.); el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (1964), Tehzîbu'l-Luga, (Thk.: Ahmed Abdül-'Alîm el-Berdûnî), Mısır, Dâru'l-Mısriyye, XII, 448-449 (s-l-m md.); ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtezâ el-Huseynî (1965), Tâcu'l-'Arûsmin Cevâhiri'l-Kamûs, (Thk.: Abdu's-Settâr Ahmed Ferâc), Kuveyt: Metbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, XXXII, 370-371 (s-l-m md.).

⁵ el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed Râğîb (ts.) el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, I, 315-316.

⁶ el-Ferâhidî, Halîl b. Ahmed (2002), Kitabu'l-'ayn, (Abdulhamîd Hendâvî), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II, 270 (s-l-m md.); İbn Durayd, a.g.e., II, 859 (s-l-m md.); Cevherî, a.g.e., V, 1951-1952 (s-l-m md.); İsfahânî, a.g.e., I, 316 (s-l-m md.); Ayrıca bu husustaki ilgili âyetler için bkz: Nisa, 4/94; Hicr 15/46; En'am, 6/127, Yûnus, 10/25, Mâide, 5/16.

⁷ Ferâhidî, a.g.e. II, 406 (s-l-h md.); İbn Dureyd, a.g.e., II, 542-543 (s-l-h md.); İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ (1979), Mu'cemu Mekayisi'l-Luga, (thk.: Abdusselam Muhammed Harûn) Beyrût: Dâru'l-Fikr, III, 303 (s-l-h md.)

⁸ İsfahânî, a.g.e., 373; el-Cürçânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (ts), Mu'cemu't-Ta'rifât, (Thk.: Muhammed Sıddîk el-Miñşâvî), Kahire: Dâru'l-Fezîle, 114; et-Tehânevî, Muhammed Ali (1996), Mevsûatu Keşşaf İstîlâhâtî'l-Funûnve'l-Ulûm, (thk.: Ali Dehrûc ve bşk.), Beyrût: Mektebetu Lubnan, II, 1094-1095 (s-l-h md.)

⁹ Zebidî, a.g.e., VI, 548 (s-l-h md.)

¹⁰ Mu'cemu'l-Vecîz, 368.

- ¹¹ Ahmet Yaman, “Sulh”, DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, XXXVII, 485; Dumlu, Ömer (1997), Kur’ân-ı Kerîm’de Salâh Meselesi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 116.
- ¹² Bu husustaki ilgili âyet için bkz.: Âl-i İmrân, 3/103.
- ¹³ Bu husustaki ilgili âyet için bkz.: Hucûrât, 49/10; detaylı bilgi için bkz.: el-Kuşeyri, Ebu'l-Kasım Abdulkerim b. Hevazin b. Abdulmelik (2007), Letaifu'l-işârât, Lubnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, III, 221-222.
- ¹⁴ Enfâl, 8/46
- ¹⁵ Şûrâ, 42/37.
- ¹⁶ İlgili âyet için bkz.: Nisa, 4/128.
- ¹⁷ Beyzavî, a.g.e., IV, 196.
- ¹⁸ Ankebût, 29/46.
- ¹⁹ Nîsa, 4/114.
- ²⁰ Ebû Zehra, Muhammed (1998), Son Barış Çağrısı, (Çev.: Cemal Aydın), İstanbul: Şûle Yayınları, 57; İbrahim Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara, ts., 149.
- ²¹ Hadduri, Macid (1999), İslâm Hukukunda Savaş ve Barış, (Çev.: Fethi Gedikli), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 143.
- ²² Nisâ, 4/90.
- ²³ Hûd, 11/117.
- ²⁴ Ra’d, 13/22.
- ²⁵ Şûrâ, 42/40.
- ²⁶ EbûDâvûd, Edeb, 58; Tirmizî, Sıfetu'l-Kıyameve'r-Rekâikive'l-Ver', 56.
- ²⁷ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1979), Hak Dini Kur’ân Dili, İstanbul: Eser Neşriyat, II, 735.
- ²⁸ İlgili âyet için bkz.: Bakara, 2/208.
- ²⁹ İlgili âyet için bkz.: A'râf, 7/142.
- ³⁰ Abdüh, Muhammed (2012), FâtihaSüresi ve Amme Cüzü Tefsiri, (Çev.: Ömer Aydın), İstanbul: İşaret Yayınları, 402-403; İbnÂşûr, Muhammed Tâhir (1984), Tefsiru't-Tahrîrve't-Tenvîr, Tûnus: ed-Dâru'd-Tûnusiyye, IX, 88.
- ³¹ A'râf, 7/74; Hûd, 11/85; Şuarâ, 26/151-152; Ankebut, 29/36.
- ³² Hamidullah, Muhammed (2003), İslâm Peygamberi, Ankara: Yeni Şafak, I, 255; a.y., a.g.e., II, 894.
- ³³ Sarıçam, a.g.e., 72.
- ³⁴ Bu hususta Hz. Peygamber'in şu hadisini kanıt olarak sunmak mümkündür: “Müslümanlar arasında sulh caizdir.” Ahmed şu sözü de eklemiştir. “Ancak haramı helal eden ya da helali haram eden sulh müstesna.” Bkz.: EbûDâvûd, Kitâbu'l-Akdiyye, 12.
- ³⁵ el-Kâsânî, AlauddînEbûBekr b. Mesûd el-Hanefî (1986), KitâbuBedai'i's-Senai' fi Tertibi's-Şerâi' Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, VI, 48.
- ³⁶ Kâsanî, a.g.e., VI, 42.
- ³⁷ Nisa, 4/114.
- ³⁸ İlgili âyetinmeâli şöyledir: “Dâvûd'u ve Süleyman'ı an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik.” Bkz.: Enbiya, 21/78; tefsir kitaplarında bu hususta yer alan rivayetlere göre ekin tarlası tahrip edilen birisi ile bunu tahrip eden koyun sürüsü sahibi iki kişi aralarında hüküm vermeleri için Hz. Dâvûd'a başvururlar. Hz. Dâvûd, bütün koyunları (zararına karşın) ekin sahibine vermeyi hükmeder. Bu hükümden daha iyi bir çözüm sunan Hz. Süleyman, zarar ortadan kalkıncaya kadar tarladaki ürünlerin koyun sürüsü sahibine; koyunların ve onlardan elde edilecek gelirlerin ise tarla sahibine verilmesini önerir. Böylece her iki tarafın da zarar görmesini önler. Bkz.: Taberî, EbûCa'fer Muhammed b. Cerîr (2001), Câmî'u'l-Beyân 'ân Te'vîli'Âyi'l-Kur'ân, (thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Kahire: DâruHicr, XVI, 323-324.
- ³⁹ Hucûrât, 49/9.
- ⁴⁰ Mâide, 5/8.

⁴¹ Bakara, 2/44.

⁴² Taraflar arasında yaşanan bazı anlaşmazlıkların büyümeden barış yoluyla çözüme kavuşturulması önemlidir. Çünkü erkenden halledilmeyen bazı olayların daha da büyüme tehlikesi vardır. Ne var ki sorunlar büyüdükçe çözümleri de aynı paralellikte zorlaşır. Bu hususta Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları bizim için örneklik teşkil etmektedir. Örneğin; Kubaahâlisinden bazı isimlerin kavga ettikleri haberini alan Hz. Peygamber, “ Bizi götürün de aralarını iyileştirip barıştıralım” buyurarak; meselenin büyümeden çözümlenmesini sağlamıştır. Bkz.:Buhârî, Sulh, 3.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz.: Meryem Abdurrahman Ebû Ali Abdulkuddus (1999), es-Sulh ve'l-İslâhfi'l-Kur'âni'l-Kerim, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cami'atu'l-Ummi'l-Kurra, Mekke, 90-107.

⁴⁴ Kâsanî, a.g.e., VI, 40-42.

⁴⁵ İlgili hususta detaylı bilgi için bkz.:Buhârî, Sulh, 6.

⁴⁶ Bu bağlamda “sulh” yapmayı Kur'an, “hayırlı” olarak nitelemektedir. İlgili âyet için bkz.: Nisa, 4/128.

⁴⁷ Buhârî, İman, 7.

⁴⁸ İlgili âyetinmeâli şöyledir: “...Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o Müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.” Enfal, 8/72.

⁴⁸ Bu husustaki âyetinmeâli şöyledir: “Ancak kendileriyle antlaşma yaptığımız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayanlar ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.” Bkz.:Tevbe, 9/4.

⁵⁰ Sönmez, a.g.e., 43.

⁵¹ İlgili âyet için bkz.:Hucûrat, 49/9.

⁵² Şeltût, Mahmûd (1983), el-Kur'anve'l-Kitâl, Beyrût: Dâru'l-Feth, 60-61.

⁵³ Ahmet Özel, “Cihad”, DİA, İstanbul, 1993, VII, 528.

⁵⁴ Şafîî, Muhammed b. İdris (2001), el-Umm, (thk.: Rıfat Fevzî Abdulmutalib), y.y.: Dâru'l-Vefâ, V, 402, 573; Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (1994), el-Hâvî el-Kebîr, (thk.: Ali Muhammed Muavviz ve bşk.), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, XIV, 112-113; Nevevî, EbûZekeriyyâ Yahya b. Şeref (2003), Ravdetu't-Tâlibîn, (thk: Adil AhmedAbdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Riyad: DâruAlemi'l-Kutub, VII, 406, 410-411,416. Hanefî mezhebinin önemli bazı hukukçuları da bu hususta İmam Şafîî ile benzer görüşlere sahiptirler. Bkz.: es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed (ts), Kitâbu'l-Mebsût,Beyrût: Dâru'l-Marife, X, 2, 7; Husâmuddîn Ali b. Mekkî er-Râzî (2007), Hulâsetu'd-Delâil fi Tenkihi'l-Mesâil, (thk.:Ebu'l-Fazled-DimyatiAhmed b. Ali), Riyad: Mektebetu'r-Rüşet, II, 354-356; İbnu'l-Humâm, Kemaluddîn Muhammed b. Abdulvahid es-Sivâsî el-İskenderî (2002) ŞerhuFethi'l-Kadîr, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, V, 429-430; Maliki mezhebinin önemli bazı hukukçuları da bu mevzuda aynı görüşe sahiptirleri bkz.: el-Kurtubî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdalbirr en-Nemerî (1992) el-Kâfi fi FikhiEhli'l-Medîne el-Mâlikî,Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I, 463; Muhammed Bay Belalim (2007),İkâmetu'l-Huccebi'd-Delîl Şerh 'ala Nazmi İbnBâdilîMuhtesar Halil, Beyrût:Dâr İbnHazm, II, 283; Mufessirler de bu hususta İmam Şafîî'ye benzer yorumlar getirmişlerdir. Örneğin bkz: er-Râzî, Muhammed Fahreddîn b Diyâiddîn Ömer (1981), Mefâtihu'l-Gayb, Lübnan, Dâru'l-Fikr, XV, 233-234; Esasen Râzî, Bakara sûresi 256. âyetin tefsirinde insanların iman etmeye zorlanmasının, imtihan anlayışına aykırı olduğunu belirterek kendisiyle çelişmektedir. Bkz.:Râzî, Mefâtihu'l-Gayb,IV, 15.

⁵⁵ Enfal, 8/39.

⁵⁶ Tevbe, 9/5.

⁵⁷ Buhârî, İman, 17; EbûDâvûd, Zekât, 1, Cihad, 95.

⁵⁸ Tevbe, 9/29.

- ⁵⁹Şafîî, el-Umm, V, 402, 573; Maverdî, el-Hâvî el-Kebîr, XIV, 112-113; Serahsî, Kitâbu'l-Mebsût, X, 2, 7; Nevevî, Ravdetu't-Tâlibîn, VII, 406, 410-411,416; İbnu'l-Humâm, ŞerhuFethi'l-Kadir, V, 429-430; Husâmuddîn-i Râzî, Hulâsetu'd-Delâil, II, 354-356.
- ⁶⁰Şafîî, a.g.e.,V, 365; es-Semerkandî, Ebu'l-LeysNasr b. Ahmed b. İbrahim, (1993), Bahru'l-'Ulûm, (thk: Ali Muhammed Muavviz ve diğerleri), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II, 34; Özel, a.g.m., VII, 529.
- ⁶¹Mekke'li müşriklerin Müslümanlara yönelik baskı ve saldırılarının artması üzerine onlarla savaşıma izninin verildiği ilk âyetler için bkz.: Hac, 22/40-41; bu hususta detaylı bilgi için bkz.: Şeltût, a.g.e., 63-66; Mevdûdî'ye göre bahsi geçen âyette müşriklerle savaşıma gerekçesi, onların başka bir dine mensup olmalarından çok saldırgan olmaları ve insanlara zulmetmeleridir; başka bir ifadeyle Mekke'li müşriklerle savaşıma izninin verildiği bu ilk âyette, çıkar elde etmekten ziyade saldırıların engellenmesi ve mazlum insanlara yardım edilmesi hedeflenmiştir. Bkz.: el-Mevdûdî, Ebu'l-A'la (1992), Cihad, (Çev.:M. Beşir Eryarsoy), İstanbul: Şafak Yayınları, 38-39.
- ⁶²Hamidullah, a.g.e.,I, 266.
- ⁶³Kûfî, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. EbîŞeybe (2006), el-Musannef, (thk.: Muhammed Avvâme), Cidde: Şirketu'Dari'l-Kible, XVII, 407; el-Beyhekî, EbûBekrAhmed b. el-Hüseyn b. Ali (1937) es-Sünenü'l-Kubrâ, Metbaatu Meclisi, y.y.: Dâireti'l-Maârif, IX, 192; es-San'ânî, EbûBekrAbdurezzâk b. Hemmâm (1983) el-Musânnef, y.y.: el-Mektebetu'l-İslâmî, X, 326.
- ⁶⁴Hamidullâh, a.g.e.,I, 647.
- ⁶⁵Şeltût, a.g.e.,79-80.
- ⁶⁶İbn Esîr el-Cezerî, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Abdülvahîd eş-Şeybânî (1987),el-Kâmil fi't-Târih, (thk.:Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kadî), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II, 96-98.
- ⁶⁷İbnHişâm, es-Siretu'n-Nebeviyye, (thk.: Mustafa Saka ve bşk.), Dâru'lHyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût, ts., IV, 159; İbn Esir, a.g.e., II, 149;Muhammed Ebû Zehra, Son Barış Çağrısı, 37-39, 58-59.
- ⁶⁸Semerkandî, a.g.e.,II, 34.
- ⁶⁹ez-Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah (1984), el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazlİbrâhîm), Kahire: Dâru't-Turâs, II, 31;
- ⁷⁰es-Suyûtî, Celâleddîn (2008),el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.: Mustafa Şeyh Mustafa), Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 468-469.
- ⁷¹Cerrahoğlu, İsmail (1997),Tefsir Usûlü, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 125; Demirci, Muhsin (2001), Tefsir Usûlü ve Tarihi, İstanbul: İFAV, 161.
- ⁷²ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazim (2001),Menâhilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.:Ahmed b. Ali), Kahire: Dâru'l-Hadîs, II, 150; Demirci, a.g.e., 162.
- ⁷³Şeltût, a.g.e.,73-77.
- ⁷⁴el-Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed (1991),EsbâbuNüzûli'l-Kur'ân, (thk.: Kemal BesyûniZağlûl), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 246.
- ⁷⁵Taberî, a.g.e.,XI, 343, 349; ez-Zemahşerî, Caru'l-LahEbu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer (1998), el-Keşşâf 'an HakâikiGavamizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Tenzil, (thk.: Adil AhmedAbdulmevcût ve diğerleri), Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykan, III, 13.
- ⁷⁶Taberî, a.g.e., XI, 343, 349.
- ⁷⁷Hamidullah, a.g.e.,I, 226-227.
- ⁷⁸İnsan, 76/8-9.
- ⁷⁹Bkz.: Müslim, İman, 8; EbûDâvûd, Zekat, 1, Cihad, 95.
- ⁸⁰İlgili hadis için bkz.:EbûDâvûd, Zekât, 1.
- ⁸¹el-Askalânî, Ahmed b. Hacer (ts.)Fethu'l-Bârîbi Şerhi Sahihî'l-Buhârî, y.y.:el-Mektebetu's-Selefiyye, I, 75-76.
- ⁸²Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulmelik (ts.), Beyanu'l-Vehmi ve'l-İhâmi'l-Vakiyan fi Kitâbi'l-Ahkâm, (thk.:HüseynAyat Saîd), y.y.: DâruTîbe, V, 606-607.

- ⁸³ Bakara, 2/256
- ⁸⁴ Yûnus, 10/99
- ⁸⁵ Nahl, 16/125
- ⁸⁶ Kaf, 50/45
- ⁸⁷ Gâşiye, 88/21-22
- ⁸⁸ Kâfirûn, 109/6.
- ⁸⁹ Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, IV, 15; Müslüman yazarların dışında İslamiyet'i yakından incelemiş objektif bazı batılı yazarlardan İslâmiyet'in baskı yoluyla değil inandırıcılıkla yayıldığını belirtenler vardır. Örneğin o isimlerden bir olan Frithjof Schuon (ö. 1998) bu hususta şunları ifade etmektedir: “İslâm çok kere inanç ilkelerini kılıçla yaymakla suçlanmıştır; gözden kaçırılan şu ki: her şeyden önce bir bütün olarak İslâm'ın yayılmasında inandırıcılık büyük bir rol oynamıştır...” bkz.:Ebu'l-Fazl İzzeti (1984), İslâm'ın Yayılış Tarihinin Giriş,(Çev.: Cahit Koytak),İstanbul: İnsan Yayınları, 28.
- ⁹⁰ Al-i İmrân, 3/64.
- ⁹¹ Ankebût, 29/46.
- ⁹² Şeltût, a.g.e., 40-43.
- ⁹³ Rudolph Peters (1989), İslâm ve Sömürgecilik, (Çev.: Süleyman Gündüz), İstanbul: Nehir Yayınları, 171-172; Yaman, “Bir Kutsal Metin Olarak Kur'an'ın Dengeli Barış Teorisi”, 403;
- ⁹⁴ Mâverdî, a.g.e.,XIV, 105-113; Nevevî, Ravdetu't-Tâlibîn, VII, 406, 411.
- ⁹⁵ İlgili âyet için bkz.:Mâide, 5/32.
- ⁹⁶ EbûDâvûd, Harac, 32-34.
- ⁹⁷ Hac, 22/39-41.
- ⁹⁸ İlgili âyetler için bkz: Muhammed, 47/35; Nîsâ, 4/91; modern dönem müfessirlerinden biri olan Mevdûdî, insanlara zulmeden ve bozgunculuk yaparak toplumsal düzeni bozanların öldürülmesini, ahlakî bir fariza olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu tür insanlar bir bedende kangren olmuş bir organa benzerler. Bunların kesilip atılması vücudun diğer organları için de büyük önem taşır. Bkz.:Mevdûdî, Cihad, 31-35.
- ⁹⁹ İlgili âyet için bkz.:Mumtehine, 60/8.
- ¹⁰⁰ Mevdûdî, Cihâd, 56-58; Şeltût, a.g.e.,79.
- ¹⁰¹ Yaman, A (2008), “Bir Kutsal Metin Olarak Kur'an'ın Dengeli Barış Teorisi” [Bildiri], Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu, 26-28 Nisan 2007, (ss. 401-409) İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 404.
- ¹⁰² Enfâl, 8/61.
- ¹⁰³ İlgili âyetler için bkz.:Tevbe, 9/29, 36.
- ¹⁰⁴ Buhârî, Cihâd, 102; Malikî mezhebinin bazı hukukçularına göre İslâm beldesine saldıran müşriklere dahi İslâm'a davet yapılmadan onlarla savaş yapılmaz. Bkz.: İmam Malik b. Enes el-Esbehî (1994), el-Mudevvenetu'l-Kubra,Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I, 496-497.
- ¹⁰⁵ Bakara, 2/190, 194; İsrâ, 17/33.
- ¹⁰⁶ Müslim, Cihâd, 8; EbûDâvûd, Cihâd, 90, 121; Tirmizî, Seyr, 19; ayrıca genel bir ilke olarak Kur'an'da ekin ve neslin helak edilmesi yasaklanmıştır. Bkz.: Bakara, 2/205; İslâm'ın temel kaynaklarında bu hükümler bulunurken; bazı hukukçuların savaş sırasında yaşlıların, din adamların da öldürülebileceği fetvasını vermeleri düşündürücüdür. Bkz.:EbûZekeriyyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî,Minhâcu't-Tâlibîn, Dâru'l-Minhâc, Beyrût, 2005, 520; Şafîî mezhebinin önemli hukukçularından Nevevî'nin bu görüşüne karşı Malikî mezhebinin kurucusu İmam Malik ise savaş sırasında kadınların, çocukların, yaşlıların ve din adamların öldürülmesini yasaklamıştır. Bkz.: İmam Malik, el-Mudevvenetu'l-Kubra, I, 499.
- ¹⁰⁷ Buhârî, Cihâd, 147, 148;; Hz. Peygamber'in bu hususta açık talimatı bulunurken bazı fakihlerin öldürme konusunda aşırı yöntemleri caiz görmeleri şaşırtıcıdır. Bkz.:Husâmuddîn er-Râzî, Hulâsetu'd-Delâil, II, 356; Savaş sırasında aşırı uygulamaların İslâmiyet'te yasaklanması ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Mevdûdî, Cihad, 260-274
- ¹⁰⁸ Dumlu, a.g.e.,120-121.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed (2012), FâtihaSûresi ve Amme Cüzü Tefsiri, (Çev.: Ömer Aydın), İstanbul: İşaret Yayınları,
- Buhârî, EbûAbdillah Muhammed b. İsmâîl, (1980), el-Câmiu's-Sahîh, (thk.: Muhammed FuadAbdulgaffûr Attar), Kahire: Metbaatu's-Selefiyye.
- Beyhakî, EbûBekrAhmed b. el-Hüseyn b. Ali, 1937: es-Sünenu'l-Kubrâ, y.y.:Metbaatu Meclisi Dâireti'l-Maârif.
- Cerrahoğlu, İsmail (1997), Tefsir Usûlü, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd (1990), es-SıhhâhTâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye, (Thk.:AhmedAbdulgaffûr Attar), Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf (ts), Mu'cemu't-Ta'rifat, (Thk.: Muhammed Sıddîk el-Mînşâvî), Kahire: Dâru'l-Fezîle
- Demirci, Muhsin (2001), Tefsir Usûlü ve Tarihi, İstanbul: İFAV.
- Ebû Davud, Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ts), Sunen-u EbiDâvûd, Urdun: Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye.
- Ebu'l-Hasan, Ali b. Muhammed b. Abdulmelik (ts), Beyanu'l-Vehmi ve'l-İhâmi'l-Vakiayn fî Kitâbi'l-Ahkâm, (thk.:HüseynÂyet Saîd), y.y.: DâruTîbe.
- Ebû Zehra, Muhammed (1998), Son Barış Çağrısı, (Çev.: Cemal Aydın), İstanbul: Şûle Yayınları.
- Dumlu, Ömer (1997), Kur'ân-ı Kerîm'de Salâh Meselesi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed (2002), Kitabu'l-'ayn, (AbdulhamîdHendâvî), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hamidullah, Muhammed (2003), İslâm Peygamberi, Ankara: Yeni Şafak.
- Hadduri, Macid (1999), İslâm Hukukunda Savaş ve Barış, (Çev.: Fethi Gedikli), İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Husâmuddîn-i Râzî, Ali b. Mekkî (2007), Hulâsetu'd-Delâil fî Tenkîhi'l-Mesâil, (thk.:Ebu'l-Fazled-DimyatiAhmed b. Ali), Riyad: Mektebetu'r-Rüşd.
- İbnÂşûr, Muhammed Tâhir (1984), Tefsiru't-Tahrîrve't-Tenvîr, Tûnus: ed-Dâru'd-Tûnusiyye.

- İbnEbîŞeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfi (2006), el-Musannef, (thk.: MuhammedAvvâme), Cidde: ŞirketuDari'l-Kible.
- İbn Esîr, Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm b. Abdulvahîd eş-Şeybânî el-Cezerî (1987), el-Kâmil fi't-Târîh, (thk.:Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kadî), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye.
- İbnDurayd, EbûBekr Muhammed b. Hasan (1987), Cemheratu'l-Luğa, (Thk.:RemzîMunîrBalebekî), Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- İbnFâris, Ebu'l-HuseynAhmed b. Zekeriyâ (1979), Mu'cemuMekayisi'l-Luga, (thk.:Abdusselam Muhammed Harûn)Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî (y.y), Fethu'l-Bârîbi Şerhi Sahihi'l-Buhârî, ts.: El-Mektebetu's-Selefiyye.
- İbnHişâm (ts), es-Sîretu'n-Nebeviyye, (thk.: Mustafa Saka ve bşk.), Beyrût: Dâru'lHyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- İbnul-Humâm, Kemaluddîn Muhammed b. Abdulvahid es-Sivâsî el-İskenderî (2002), ŞerhuFethi'l-Kadîr, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İmam Malik, İbn Enes el-Esbehî (1994), el-Mudevvenetu'l-Kubra,Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed Râğîb (ts.) el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân,MektebetuNezâr Mustafa el-Bâz.
- İzzeti, Ebu'l-Fazl (1984), İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, (Çev.: Cahit Koçtak),İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kasânî, AlauddînEbûBekr b. Mesûd el-Hanefî (1986), KitâbuBedai'i's-Senai' fî Tertîbi's-Şerâi' Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Karaman, Hayrettin ve diğeri (Komisyon), Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı,
- Kureşî, Yahya b. Âdem (1987), Kitabu'l-Harac, (thk.:Hüseyn Müennes), Kahire: Daru's-Şuruk.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdulkerim b. Hevazin b. Abdulmelik (2007), Letaifu'l-işârât, Lubnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (1994), el-Hâvî el-Kebîr, (thk.: Ali Muhammed Muavviz ve bşk.), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Meryem Abdurrahman Ebû Ali Abdulkuddus (1999), es-Sulh ve'l-İslâhfi'l-Kur'âni'l-Kerim, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cami'atu'l-Ummi'l-Kurra, Mekke.

- Mevdûdî, Ebu'l-A'la (1992), Cihad, (Çev.:M. Beşir Eryarsoy), İstanbul: Şafak Yayınları.
- Muhammed Bay Belalim (2007), İkâmetu'l-Huccebi'd-Delîl Şerh 'ala Nazmi İbnBâdîliMuhtesar Halil, Beyrût: Dâr İbnHazm.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri en-Nisâbüri (1998), Sahihu Müslim, Riyâd: Dâru'l-Muğnî.
- Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdulberr el-Kurtubî (1992), el-Kâfî fî FikhiEhli'l-Medîne el-Mâlikî, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nevevî, EbûZekeriyyâ Yahya b. Şeref (2003), Ravdetu't-Tâlibîn, (thk: Adil AhmedAbdulmevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Riyad: DâruAlemi'l-Kutub.
- _____ (2005), Minhâcu't-Tâlibîn, Beyrût: Dâru'l-Minhâc.
- Özel, Ahmet (1993), "Cihad", İstanbul: DİA, VII, 527-531.
- Peters, Rudolph (1989), İslâm ve Sömürgecilik, (Çev.: Süleyman Gündüz), İstanbul: Nehir Yayınları.
- Râzî Muhammed Fahrüddîn b Diyâiddîn Ömer (1981), Mefâtihu'l-Gayb, Lübnan: Dâru'l-Fikr.
- San'ânî, EbûBekrAbdurezzâk b. Hemmâm (1983), el-Musânef, y.y.: El-Mektebetu'l-İslâmî.
- Sarıçam, İbrahim (ts), Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed (ts), Kitâbu'l-Mebsût, Beyrût: Dâru'l-Marife.
- Semerkandî, Ebu'l-LeysNasr b. Ahmed b. İbrahim (1993), Bahru'l-Ulûm, (thk: Ali Muhammed Muavviz ve diğerleri), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Suyûtî, Celâleddîn (2008), el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.: Mustafa Şeyh Mustafa), Müessesetü'r-Risâle.
- Şeltût, Mahmûd (1983), el-Kur'ânve'l-Kitâl, Beyrût: Dâru'l-Feth.
- Taberî, EbûCa'fer Muhammed b. Cerîr (2001), Câmî'u'l-Beyân 'ân Te'vîliÂyi'l-Kur'ân, (thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Kahire: DâruHicr.
- Tehânevî, Muhammed Ali (1996), Mevsûatu Keşşaf İstîlâhâti'l-Funûnve'l-Ulûm, (thk.: Ali Dehrûc ve bşk.), Beyrût: MektebetuLubnan
- Tirmizî, Ebûİsâ Muhammed b. İsâ (1996), el-Câmi'u'l-Kebîr/Sünenu't-Tirmizî, (thk.:BeşşârAvvâdMarûf), Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.

- Şafî, Muhammed b. İdrîs (2001), el-Umm, (thk.: Rifat Fevzî Abdulmutalib), y.y.: Dâru'l-Vefâ,
- Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed (1991), EsbabuNüzûli'l-Kur'ân, (thk.: Kemal BesyûnîZağlûl), Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Yaman, A (2008), “Bir Kutsal Metin Olarak Kur'ân'ın Dengeli Barış Teorisi” [Bildiri], Din ve Dünya Barışı Uluslararası Sempozyumu, 26-28 Nisan 2007, (ss. 401-409) İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- _____, “Sulh”, DİA, (XXXVII: 485-489), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1979), Hak Dini Kur'ân Dili, İstanbul: Eser Neşriyat.
- ZebîdîSeyyîd Muhammed Murtezâ el-Huseynî (1965), Tâcu'l-'ArûsminCevâhiri'l-Kamûs, (Thk.:Abdu's-SettârAhmedFerâc), Kuveyt: MetbaatuHukûmeti'l-Kuveyt
- Zemahşerî, Caru'l-LahEbu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer (1998),el-Keşşâf 'an HakâikiGavamizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Tenzîl, (thk.: Adil AhmedAbdulmevcût ve diğeri), Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykan.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazim (2001), Menâhilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.:Ahmed b. Ali), Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah (1984), el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fazlİbrahim), Kahire: Dâru't-Turâs.

BÂKILLÂNÎ'DE TAHSÎS KURAMI¹

Abdulbasit SALTEKİN*

Özet

Makalemiz, usul tarihi açısından Şâfiî'den sonra mütekellim usulünü derinleştirip sistemleştiren ve kendinden sonraki usulcüler üzerinde ciddi etkisi bulunan Bâkillânî'nin "et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr" adlı eseri çerçevesinde tahsîs kavramını işlemektedir. Bu çerçevede Bâkillânî'nin tahsîs kuramını belirleyen âmm, tahsîs ve muhassis kavramlarının tahlilini yapmaktadır. Bu makale, kavramlara yüklenen anlamlar ile ilgili farklı ekoller arasındaki tartışmaları Bâkillânî'nin bakış açısı ile tahlil edip sunmaktadır. Bâkillânî'nin usulünde âmm kavramının lafzın anlam aralığına giren iki ve daha fazla varlığı kapsayan kelime olarak tanımladığı ortaya konulmuştur. Âmm lafzın bu varlıklardan hangisini kapsayıp hangisini kapsamadığının ise ancak karine ile ortaya çıkabileceği anlaşılmıştır.

Anahtar kavramlar: Bâkillânî, Âmm, Tahsîs, Muhassis, Teârûz

ALLOCATION CONCEPT IN BÂQİLLÂNÎ

Abstract

Our article examines concept of the allocation (takhsees) in the axis of "et-Taqrîb ve'l-İrshâd es-Sakhîr" by Baqillani. In the history of methodology of Islamic law, Baqillani, after Shafii, is a thinker that deepens and systematizes the method of theologian (mutekellim). Therefore, he has got serious effect on the methodologian of Islamic law. Our thesis analyzes concepts of amm (general), Tahsîs (allocation) and muhassis (allocating). These words determine allocation theory of Baqillani. This work analyzes debates, in terms of Baqillani, between different school about meaning attributed to concepts. Baqillani defined the concept of general as a word include two or more things within range of clause meaning, Which includes general close among these things and which doesn't include, just come on the scene by presumption.

Key words: Baqillani, General, Allocation, Allocating, Antinomy

¹ Bu çalışma, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Anabilim Dalında hazırlanan "Bâkillânî'nin et-Takrîb ve'l-İrşâd Adlı Eserinde Tahsîs Kuramı" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Yrd.Doç.Dr., Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü-Batman/Türkiye.
e-mail: absaltekinn@gmail.com

doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.52586>

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

1. Giriş

İslam toplumlarını oluşturan bireylerin ameli konularda nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili sorunlar, tarih boyunca onların önemli problemlerinden birini teşkil etmiştir. Müslümanlar, özel yaşantılarından sosyal hayata ve makro düzeyde İslam toplumunun çeşitli toplumlarla olan ilişkilerine varıncaya kadar karmaşık bir yapı oluşturan sorunlarını çözmeye çalışmışlardır.

Bu süreçte, İslam toplumlarının ameli problemlerinin çözümü için oluşturdukları ilim “fıkıh” olmuştur. Fıkıh ilmi kendini paradigma düzeyinde ilahi muradın ameli boyuttaki “izhârını” sağlayan bir ilim olarak tanımlar. Metafizik düzeyde bir irade keşfi olarak sunabileceğimiz fıkıh ilminin, insanların eylemleri konusunda murâd-ı ilahiye tespit ederken bir metot üzerinden hareket etmesi gerekir. Aksi takdirde sonu belli olmayan görece bir alan oluşur ki böyle bir durum her ilmin sonu demektir.

Fıkıhın kaynaklarını ve hüküm elde etme yöntemlerini belirleyen, aynı zamanda Fıkıh Usûlü'nün ilk kurucusu kabul edilen Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204) söz konusu bu görece alanı fark edip “er-Risâle” kitabında bununla ilgili olarak şöyle bir kayıt getirmiştir: “Hiç kimse ilim ciheti olmaksızın hiç bir şey için helal veya haram diyemez. İlim ciheti ise Kitap, sünnet, icma veya kıyastır.” (Şâfiî, ty: 39). Böylece Şâfiî, ilahi iradenin ameli düzeyde belirlenmesi ile ilgili ilk metodolojik yöntemi tedvin etmiştir.

Şâfiî sonrasında Fıkıh Usûlü ile ilgili çalışmaların, hacmi genişleyerek büyüdü ve fakihler takip ettikleri müctehid imamlarının metodunu tedvine koyuldular. Usûl tarihinde belli başlı iki metodun varlığından söz edilir. Bunların birincisi, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve Mutezili usûlcülerin oluşturduğu, furû konularına fazla değinmeden teorik düzeyde usulün konularını ayrıntılı bir şekilde işleyen “mütakellim usûlü”dür. İkincisi ise Hanefî müctehidlerin görüşlerinden tahric yolu (Yiğit, 2009: 20-22) ile elde edilen “Fukaha usûlü”dür.

Fıkıh Usûlünün konu edindiği asli kaynaklar sözlü ve yazılı olduğundan bunların anlaşılma şekillerinin belirlenmesi ile ilgili olarak metodolojik kayıtlar konmuştur. Lafzın manaya delaleti ile ilgili konular neredeyse usûl kitaplarının üçte birini oluşturur. Bu konuların en önemlilerinden biri de “ilk konulduğu anda lafzın anlama delaleti”nin tartışıldığı konu başlığıdır.

Nasslarda geçen âmm lafzın kapsamının belirlenmesi, teklifin ve mükellefiyetin belirlenmesinde önemli bir yer tutar. Tahsîs bu anlamı ile Şâfiî'nin hangi konulardan, kimleri, hangi zamanlarda mükellef tuttuğunun sınırlarının belirlenmesini ifade eder.

Makalemiz, Mütakellim usulünün önde gelen isimlerinden biri olan Bâkillânî'nin tahsîs konusundaki kanaatlerini “et-Takrîb ve'l-İrşâd” kitabı bağlamında betimlemeyi hedeflemektedir. Böylece Bâkillânî'nin tahsîs kuramını oluşturan kavramları belirledikten sonra tahsîs ile ilgili ortaya koyduğu metodu analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Konu tahsîs kuramını oluşturan üç temel kavram olan Âmm, Tahsîs, Muhassis kavramları çerçevesinde işlenecektir.

2. Âmm

2.1. Tanım

Bâkılânî'ye göre âmm, "İki ve daha fazla şeyi kapsayan (iştimâl) söz(kavl)dür." Bâkılânî'ye göre amm'ın bu şekilde olmasının delili, umûm kelimesinin sözlükte kapsamak (şümûl) (İbn Manzûr, ty: 3112) anlamında kullanılmış olmasıdır. Nitekim Araplar *صفت الجماعة بالخير* "İyliği cemaâte yaydım" sözünü bu anlamda kullanırlar (Bâkılânî, 1998: 5).

Bâkılânî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre "âmm" lafzı, kapsam itibariyle aşağıdan yukarıya doğru üç farklı anlamda kullanılmaktadır:

1. İki şeyi kapsamına alan lafız,
2. Bir cinsin bütün fertlerini kapsamına alan lafız,
3. Kapsam itibariyle ilk ikisinin arasında yer alan lafız: Bu tür lafızlar bir açıdan âmm, bir açıdan hâssırlar. (Bâkılânî, 1998: 5)

Bâkılânî, "Âmm lafız bütün fertleri kapsamına alacak şekilde vaz edilmiştir" diyen Umûm Ekolü ile "âmm lafız çoğulun en azını (ekallu'l-cem') kapsamına alacak şekilde vaz edilmiştir" diyen Husûs Ekolünden kanaatinin farklı olduğunu ortaya koyar. Bâkılânî, umûm lafızlar için "istiğrâk, istiâ'b" şartını koşmaz. En az iki varlığı kapsamına alan lafızlardan, sonsuz varlıkları kapsamına alan lafızlara kadar bütün lafızları âmm kapsamı içerisinde değerlendirir.

2.2. Lafızların Delâlet Ettiği Manada Ve Fiillerde Umûmun Varlığı

Usul literatürünün umûmla ilgili bölümlerinde rastladığımız tartışma konularından birini de "umûmlüğün lâfza özgü olup olmadığı" tartışması teşkil etmektedir. Bu bağlamda usulcüler arasında "âmm olma" özelliğinin yalnızca lafızlar için söz konusu edilebileceği görüşünün çoğunlukla benimsendiği görülmektedir. Bununla birlikte mânalarda, fiillerde, hükümlerde umûmlüğün söz konusu olabileceğine dair görüşlere de rastlanmaktadır.

Konunun ana eksenine baktığımızda, lafızlar için umûmlük konusunda herhangi bir ihtilaf yok iken, fiil ve manalarda ise umûmiliğin mümkünlüğü tartışma konusu olmuştur. Her ne kadar dil açısından biz bunları umûm lafızlar olarak takdir etsek dahi bu lafızların umûmuna delâleti mecazidir. Hakikatte bunları karşılayan bir gerçeklik yoktur. Söze dönüştürülen fiiller, zihinde tasavvur edilen manalar, hükümler, sıfatlar için her bir ferdiyi kapsayan bir genelleme düşünülebilir mi? Umûm ifadenin lafzın bir arızı olduğu konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır.

Mana (lafzın içerdiği anlam) ve fiillerde umûmun olup olmadığı konusunda Bâkılânî kanaatini açık bir şekilde dile getirerek, her ikisi için de umûm olmadığını söyler. Çünkü fiiller ve manalar kullandıkları özel durum için hâss olur.

Bâkılânî, bağışta bulunma, adalet gösterme, iyilik etme, engelleme, mahrum bırakma gibi fiillerin genelliğinden söz edilebilse bile meselâ bağışta bulunan her bir kişinin bu fiilinin yalnızca kendisine özgü olduğunu, onun bağışta bulunmasıyla başkasının bağışta bulunması arasında bir ortaklığın bulunmadığını belirtir. Aynı durum diğer fiiller için de söz konusudur (Bâkılânî, 1998: 9).

Aynı şekilde “Allah'ın bütün hırsızların ellerinin kesilmesine hükmetmesi” ve “bütün zina edenlere celde vurulmasına hükmetmesi” durumunda hükmün genelliğinden mecazen söz edilebilir. Çünkü bu suçu işleyenlerden her biri hakkında verdiği hüküm diğeri için verdiği hükümden farklıdır. Burada hükümle kastedilen “kendisine hükmedilen had cezası”dır. Her bir suçlu için had cezasını gerektiren suç diğeri kişinin suçundan farklıdır.¹ Aynı şekilde bu suçluların birine had cezası uygulandığında o suçu işleyen bütün şahısların cezası verilmiş olmaz. Suçlulardan birine had cezası uygulanmayarak isyan edilmiş olması, diğerlerine had cezası uygulanması konusunda isyan olarak kabul edilmez (Bâkılânî, 1998: 10). Çünkü her bir fert için verilen hüküm kendine hâss olup başkasına verilen hükümden bağımsızdır.

Bâkılânî “fiiller bir takım hükümlerde ve sıfatlarda ortak olduğunda bu fiillerin umûm olarak nitelenebileceği” fikrini reddeder. Buna karşılık olarak şunları söyler:

Farklı fiiller ve sıfatların ortak olduğu bir takım özellikler mutlaka söz konusudur. Nitelik bütün fiiller ve sıfatlar “var olma” vb. bazı özelliklerde ortaktır. Bununla birlikte “var olmak” bütün hepsini bir araya getiren ve kapsayan bir sıfat olamaz. Her bir şeyin var olması kendisinin zâtı ile söz konusu olur. Her bir varlığın zâtı ise başkasının zâtından farklıdır. Ortada “var olmak” adı verilen ve diğer bütün varlıkları içine alan bir durum da söz konusu değildir. Bu sebeple söz konusu görüş geçersizdir.” (Bâkılânî, 1998: 10). Dilciler, bir hükümde veya herhangi bir nitelikte ortak olan fiillerin “umûm” olarak nitelendirilemeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir (Bâkılânî, 1998: 11).

Fiiller, manalar, vasıflar, hükümler, ortak bazı özellikler taşıyabilirler da, zatlara nisbetle bunların aynı şeyler oldukları anlamına gelmez. Her bir ferde nisbetle ilim, kudret, hareketler ve suretler ortak özellikler taşıyor olsalar dahi hakikatleri itibari ile bunlar birbirlerinden farklıdır. Ahmed'in ilmi, Ali'nin ilminden farklıdır. Her ikisine de ilim denilse dahi her birinin ilmi kendine hastır, başkası değildir.

3. Tahsîs

3.1. Tanımı

Bakılânî, tahsîsin tanımına geçmeden önce onun cevazı konusunu işlemektedir. Tahsîs, “hassasa” fiilinin “tefil” kalıbındaki mastarıdır. Sözlükte “belirlemek, kararlaştırmak, daraltmak, bir şeyi kendisi ile ortak olmayan diğer şeylerden ayırt etmek, cümlenin bir bölümünü herhangi bir hükümle temyiz etmek, tek bir şey veya belirli bir sayı üzerine hasretmek” (Koca, 1996: 99) anlamlarına gelir.

Tahsîs, terim olarak “umûmi lafzın bazı fertlerine hasredilmesidir” (Sübki, 2003:47) veya “söylemin kapsadığı bir kısım şeyleri eş zamanlı olan bir delille dışarıda bırakmaktır.” (Basrı, 1964:252) şeklinde tanımlanmıştır.

Bakillânî açısından, tahsîsi tanımlamak için burada verilmiş tanımlara birkaç kayıt getirmek gerekir.

a- Bâkılânî'ye göre tahsîs -ister muttasıl olsun ister munfasıl- müşterek anlamı (umûm ve husûs) bulunan bu tür lafızların karinelerle beyanından ibarettir. Dolayısı ile Umûm Ekolü düşünürlerinin kabul ettiği anlamda tahsîsi algılamamız gerekir.

b- Yukarıda verilen anlamda tahsîsin, umûm ifade eden lafız ile ilgili hükmün sübûtu gerçekleşmeden önce olması gerekir. Başka bir ifade ile mütekellim lafzı söylediği anda, neyi kastettiği ile neyi kastetmediğinin belli olması gerekir. Vele ki bu durumun beyanı daha sonraki bir dönemde gerçekleşmiş olsun. Aksi takdirde bu tahsîs değil, nesh olur. Örneğin; Oruç ile ilgili olarak “Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, oruç size de farz kılınmıştır.” (2/183) ayeti ile her Müslüman üzerine orucun farz olduğu sabit olduktan sonra “Sizden kim hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler kadar diğer günlerde oruç tutsun” (2/184) ayeti ile istisnâ edilen hasta ve yolcular lafzın kapsamından çıkarılmıştır. Şayet “iman edenler” lafzı, hasta ve yolcuları ilk ayet nâzil olduğunda içermiyorsa ve Allah önceki kastını daha sonraki bir ayetle beyan ettiyse bu tahsîs olur. Şayet başta yolcu ve hastaları “iman edenler” lafzı içerisine dâhil ettikten sonra çıkardıysa bu nesh olur.

Bu verilen kayıtlardan sonra Bâkılânî'nin tahsîs tanımını verelim: “Mütekellimin lafzın kapsamı içine giren şeylerden hangisini dileyip, hangisini dilemediğini açıklayan ve bu açıklama olmadığı takdirde mütekellimin kastının hiçbir zaman bilinmeyeceğinin beyanıdır” (Bâkılânî, 1998: 76) şeklinde tanımlar. Bundan sonraki bölümlerde Bâkılânî'ye nisbetle tahsîs kelimesinin bu anlamda kullanılacağını hatırlatalım.

3.2. Tahsîsle Karışma İhtimali Olan Kavramlar

3.2.1. Nesh

Nesh, sözlükte “izale etmek, bir kâğıttan başka bir kâğıda yazıyı nakletmek, bir şeyi iptal edip yerine başka bir şey bırakmak, değiştirmek, kaldırmak, nakletmek” (İbn Manzûr, ty: 4407) anlamlarına gelir.

Bâkılânî, neshi, “Uygulama vakti ve gereğince amel edilmesi sabit olduktan sonra hükmün kaldırılmasıdır” (Bâkılânî, 1998: 76) şeklinde tanımlamaktadır.

Nesh ve tahsîs birbirine benzer. Bundan dolayı birçok usûl kitabı, bu konuyu ayrıntılı bir şekilde tartışmıştır. Özellikle tahsîs ve nesh arasındaki farkların ortaya konması ile ilgili çeşitli ayırım noktaları oluşturulmuştur. Örneğin, bize usul ile ilgili ansiklopedik nitelikte bilgi sunan “el-Bahru'l-muhît” in sahibi Zerkeşi bu farkları 18'e kadar çıkarmaktadır (Zerkeşi, 1992: 243-245).

Bâkılânî de nesh ve tahsîsi birbirinden ayırır. Yukarıda verdiği nesh tanımının ancak iki kavramı birbirinden ayırabileceğini, diğer tanımların ise iki tanımı bir kıldığını söyler (Bâkılânî, 1998: 77).

Yukarıda verilen bilgiler sonucunda tahsîsin, nesh ile karıştırılma sebebi ve Bâkılânî'nin bu konuya yaklaşımını iki maddede özetleyebiliriz:

a. Her ikisi de bir durumun beyânıdır. Tahsîste lafzın mütekellimin kastına uygun anlam aralığı belirlenirken, neshte ise hüküm ile ilgili mütekellimin kastının beyanı vardır.

Bâkılânî, bu benzerliğe karşı çıkar. Her ne kadar tahsîste mütekellimin kastının beyanı varsa da neshte daha önce kastı belli olan mütekellimin kastını değiştirmesi söz konusudur.

b. Tahsîste umûm lafzın anlam aralığından bir kısım fertler çıkarılırken, aynı şekilde neshte sabit olan hükmün kapsamına giren fertlerden tamamı veya bazıları çıkarılır.

Bâkılânî'ye göre ilk konulduğunda mütekellimin niyetinde var olan hükmün kapsamının sınırlandırılmasının beyanı tahsîstir. Hüküm konulduğu vakit mütekellimin kastında lafzın kapsamında bulunan fertlerin tamamının veya bir kısmının çıkarılması ise neshtir.

3.2.2. Mücmel İfadenin Beyânı

Çoğul için kullanılan kelime kalıplarının -Bâkılânî'nin kullandığı anlamda- beyan edici bir delille bir kısım fertleri dışarıda bırakması mümkündür. Ancak Bâkılânî mücmel lafzın tahsîsini kabul etmez. Tahsîs, bir nevi beyan olduğundan mücmel ifadelerin beyanı ile karıştırılabilir. Örneğin, “Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiysin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.” (6/141) ayetindeki “hakk (zekat)” lafzı mücmeldir.

Mücmel lafzın beyâna ihtiyacı var. Bu beyân, onun bir kısım fertlerinin dışarıda bırakılması anlamına gelmez. Yani lafzın beyânından sonra zekât verilecek mallardan toprak ürünlerini kapsayıp, hayvanlardan zekâtı dışarda bırakmaz, belki beyân hangi mallardan ne kadar verileceğini açıklar. Bunun anlamı lafzın anlam aralığından fertlerin çıkarılması değil, daha çok anlam aralığındaki fertlerin açıklanmasıdır. Böyle bir durum tahsis olarak nitelendirilemez (Bâkılânî, 1998: 84).

Mücmel olan sözün beyânı, kelimenin anlam aralığına sözlük anlamı itibari ile giren fertleri dışarda bırakma anlamı yüklenirse, burada tahsîsten bahsedilebilir. Ancak bilindiği gibi mücmel ifadenin beyânı sözlükte kapsadığı fertleri dışarda bırakmak değil, bilakis var olan kapalılığı gidermektir (Bâkılânî, 1998: 84). Bu anlamıyla tahsîsten ayrılır.

3.3. Tahsîsin Gerçekleşmediği Durumlar

3.3.1. Fehva'l-hitâb (Mefhum-u Muvafaka)

Söylemi oluşturan söz diziminden açık bir şekilde çıkarılan manaya fehva'l-hitâb denir. Örneğin, “(Anne-babaya) öf bile demeyin” (17/23) ayetinde “öf bile demeyin” ifadesi, açık bir şekilde “onları dövmeyin” anlamını verir. Aynı şekilde “kim zerre miktar

hayır yaparsa (karşılığını) görür” ayetindeki “zerre miktar” ifadesi daha büyük olan hayırlara açık bir şekilde delâlet eder. Bâkîllânî, hitaptan açık bir şekilde çıkarılan manada tahsîs olamayacağı konusunda şu delilleri sunar:

a. Tahsîsin sadece sözde (kavl) olduğu, ondan anlaşılan manada tahsîs olamayacağı çeşitli delillerle ispatlanmıştı. Hitaptan anlaşılan lafız değil de mana olduğuna göre, burada tahsîsten söz edilemez (Bâkîllânî, 1998: 85). Çünkü manalarda umûmluğun söz konusu olamayacağı daha önce vurgulanmıştı. Umûmluğun olmadığı yerde de tahsîsin gerçekleşmesi mümkün değildir.

b. Bütün dil bilginleri fehva'l-hitâbta tahsîsin imkânsız olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Çünkü fehva'l-hitâbın tahsîsi, anlamda bir teâruz (çelişki)un oluşmasına sebep olur. “Anne-babana öf bile deme fakat onları dövebilirsin” veya “Zerre miktar zulmetme fakat Uhud dağı kadar zulmedebilirsin” demek bir çelişkidir. Böyle bir durum anlam itibariyle uygun olmadığından tahsîsin caiz olması mümkün değildir (Bâkîllânî, 1998: 86).

Bâkîllânî fehva'l-hitâba benzeyen iki konuyu da bu bölüm başlığı altında işler. Bu iki konuyu kısaca şöyle özetleyebiliriz:

a. Hükmün illeti hitaptan anlaşıldığında, bu anlaşılan kısım lafzın anlam aralığından çıkarılıp tahsîs edilemez. Örneğin, “Kötülerle dost olma, iyilerle dost ol” cümlesinde dost olmamanın illeti kötülük, dostluğun illeti ise iyiliktir. Yukarıdaki cümlenin sahibi, kötü olduğu bilinen Ali'nin dost edinilmesini; iyi olduğu bilinen Ahmed'in dost edinilmemesini söylese burada bir çelişki ortaya çıkar.

Nasslardan bir örnek verecek olursak “hırsızın elinin kesilmesi”nin emredilmesinin illeti hırsızlıktır. Hırsızlık illeti “es-sârik” lafzından açık bir şekilde anlaşılmaktadır. “Hırsızlık yaptığından dolayı hırsızın elini kesin” manası anlaşılır. Bu manânın tahsîsi hükümde çelişkinin oluşmasına sebep olur (Bâkîllânî, 1998: 87).

b. Hitabın mefhum-u muhâlifinde de tahsîs caiz değildir. Örneğin, “Zina yapan asi ile arkadaş olma” ifadesinden “Zina dışındaki başka suçtan asi olan kişi ile dostluk yapabilirsin” anlamı anlaşılır. Bu manada da tahsîs yapılması doğru değildir.

Bunun şerî örneği, “Otlakta yayılan koyunlar için (kırıktan yüz yirmiye kadarında) bir koyun zekât vermek gerekir” (Buhâri, 1992: 1454) hadîsinden bu durumdaki besi hayvanları için zekâtın olmadığı anlaşılır. Dolayısı ile besi hayvanlarının şu kısmından zekât verilir ama bu kısmından zekât verilmez şeklinde bir tahsîs caiz değildir (Bâkîllânî, 1998: 87).

3.3.2. Bir Varlığı Kapsayan Müfret Kelime

Bâkîllânî, bu konuyu mücmel ifadenin beyanı ile beraber aynı başlık altında işlemektedir. Biz ise konuyu “tahsîsin gerçekleşmediği durumlar” başlığı altında işlemeyi daha uygun bulduk. Bâkîllânî, kısaca değindiği bu konu hakkında şunları söyler:

Bâkîllânî, müfret, -yani anlam aralığına bir tek varlık giren- lafzın tahsîsi ile ilgili olarak şöyle der: Tahsîs, lafzın anlam aralığındaki bir kısım fertleri çıkarmaktır. Müfret lafzın ise bu anlamda birden fazla ferdi yoktur (Bâkîllânî, 1998: 83). Durum böyle olunca müfret lafzın tahsîsinden söz edilemez. Yalnız istisnâ yolu ile onun cüzlerinden bir kısmının çıkarılması mümkündür. Bu ise tahsîs değildir.

3.4. Tahsîsi Şarta Bağlı Olan Durumlar

3.4.1. Hz. Peygamber (sav)'in Fiilleri

Daha önce umûmluğun fiil ve lafızlardan anlaşılmanalardada değil bizzat lafızlarda olduğunu ifade eden Bâkîllânî'nin kanaatini aktarmıştık. Durum böyle olunca Bâkîllânî'ye göre fiillerde tahsîsten söz edemeyiz. Fiillerin umûm ifade ettiği ile ilgili bir karine varsa bu durumda tahsîsten bahsedilebilir.

Hz. Peygamber (SAV)'in fiilleri bağlamında konuyu ele alan Bâkîllânî'nin görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

a. Hakkında Beyan Edici Karine Bulunmayan Fiiller: Bâkîllânî'ye göre Hz. Peygamber (SAV)'den sadır olan fiiller sadece kendine has bir durumu ifade eder. Bunların durumu bir tek ferdi kapsayan mutlak hâss gibidir. Çünkü yapılan eylem kendi özel durumu ile ilgili olup başka fiillerle özdeş olmaz. Aynı nitelikteki fiil topluluğu da umûmluk ifade etmez. Bilakis her bir fiil ayrı ayrı değerlendirilir. Örneğin, sözle desteklenmemiş, karineden soyutlanmış Hz. Peygamber (SAV)'in namazı kendine hasdır, genelleştirilemez. Çünkü bu namaz ile ilgili birbirine zıt birden fazla yargı ihtimalini düşünebiliriz. Acaba, kılınan bu namaz, farz mıdır, nafîle midir, mübâh mıdır, mekrûh mudur, ruhsat durumunda mıdır, azîmet durumunda mıdır, bilinçli mi yapılmıştır yoksa unutkanlık hali içinde mi gerçekleşmiştir? Bunu biz bilemeyiz. Fiil, bunlardan biri için eda edilmiş olmasına rağmen, yapılan bu eylemin yukarıda sayılan birçok şeye tekabül etme ihtimali vardır. Hepsini aynı zamanda içermesi mümkün değildir. Hz. Peygamber (SAV), insan olarak sehven bir eylemde bulunursa, bu yapılan eylemin durumu sözlü bir hükümle desteklenmedikçe bilemeyiz (Bâkîllânî, 1998: 91).

Olayı somutlaştıracak olursak, bir fakih “İster farz olsun, ister nafîle fark etmez evde namaz kılmak caizdir” ve bunu Hz. Peygamber (SAV)'in evde namaz kıldığı ile ilgili bir haber ile delillendirirse bu istidlal geçerli olmaz (Bâkîllânî, 1998: 93). Çünkü Hz. Peygamber (SAV)'in kıldığı namazın, yukarıda sayılan birçok şeye ihtimali bulunmaktadır; ancak hangi şey için olduğunu biz bilemeyiz. Bilemediğimizden dolayı da bunu genelleştiremeyiz.

Bâkîllânî'ye göre fiiller beyan edici bir karine bulunmadığı müddetçe umûm ifade etmez, umûm ifade etmediği için de tahsîsinden söz edilemez.

b. Hakkında Beyan Edici Karine Bulunan Fiiller: Bâkîllânî, birinci bölümde fiillerin umûm ifade etmeyeceğini söylemişse de umûmluğuna delâlet eden bir karinenin varlığı durumunda fiillerin geneli kapsayacak şekilde hükmünü genişletebiliriz.

Fiili rivayet eden râvinin, dil açısından umûmluğu ifade eden bir kalıpta fiili rivayet etmesi, fiil ile ilgili rivayetin umûm ifade ettiğini gösterir. Örneğin, râvinin “Rasûlullah (SAV) böyle yapardı” şeklindeki ifadesi dil bilginlerine göre umûmluk ifade eder. Bir defaya mahsus yapılan fiiller için bu kalıplar kullanılmaz. Komşusuna bir defa iyilik eden için “o komşusuna iyilik ederdi” denmez. Yine aynı şekilde “O (Hz. İsmâil) halkına namazı ve zekâtı emrederdi” (19/55) ayetinden onun bir defa değil, sürekli olarak namazı ve zekâtı emrettiği anlaşılır (Bâkılânî, 1998: 93).

İkinci bir örnek ise kibleye sırtını veya önünü dönerek def'i hacetin yasaklanması ile ilgili gelen haberdır. Hz. Peygamber (SAV)'in bu eylemi yapmaması ile değil “Büyük ve küçük hacet giderirken kibleye dönmezdi” (Buhârî, 1992: 144, 393; Müslim, 1981: 264) genel içerikli hadisi ile istidlâl edilip temellendirilirse geneli kapsayıcı bir anlam ifade eder (Bâkılânî, 1998: 94).

Bâkılânî, umûmluğu başka bir karineyle desteklenen fiilin genellik ifade edeceğini, aksi takdirde ise fiillerin umûmluk ifade etmeyeceğini söylemektedir.

3.4.2. Hz. Peygamber (Sav)'in Yargıları

Mekke döneminden farklı olarak Müslümanlar, Medine'ye hicret ettikten sonra sosyal yapıdan kaynaklanan sorunlarla karşılaştılar. Hz. Peygamber (SAV), bu site devletinin hükümet merkezi olarak Mescid-i Nebeviyi inşa etti. İnsanlar çeşitli konularda karşılaştıkları problemleri Hz. Peygambere (SAV) arz ediyordu. O da bunlar hakkında hükmünü veriyordu. Bu başlık altında tartışılacak olan konu, Hz. Peygamber'in (SAV)'in kazâi faaliyetlerinin umûm ifade edip etmediği, yargılarının daha sonra gelen insanları da bağlayıp bağlamadığıdır.

Hz. Peygamber (SAV)'in, sözü, emri, işareti ile bir kişi veya bir topluluk için yargıları, umûmluk ifade ederken, bazı durumlarda da husûsilik ifade eder. Bu konuyu Hz. Peygamber (SAV)'in fiillerinde olduğu gibi iki başlık altında değerlendirmemiz mümkündür:

a. Yargının Genel Oluşu İle İlgili Bir Beyanın Bulunmaması: Bâkılânî'ye göre Hz. Peygamber (SAV)'in yargılamalarının umûmluğuna veya husûsluğuna dair bir karine yoksa her iki anlama muhtemel olmakla beraber, bu yargı olaya özel olarak değerlendirilir, genelleştirilemez. Örneğin, râvî Hz. Peygamber (SAV)'in şahit ve yeminle hükmettiği, komşuya şufâ (öncelik hakkı) hakkını vermiş olduğu, Ramazan'da orucunu bozana kefaret vermesi gerektiği ile hükmetmiş olmasını rivayet etmişse bu tür kazâi hükümlerinin umûmluk ve husûsluğa ihtimali vardır. Olabilir ki bu tür hükümler için “senin hakkında şu şekilde hükmettim” şeklinde bir kaydı vardır. Her kazâi hüküm için bize bu kayıt ulaşmamış olsa dahi muhakkak ki sözlü bir kaydın bulunması gerekir (Bâkılânî, 1998: 97). Gelen rivayette hükmün genelliği veya olaya özel oluşu ile ilgili bir karine bulunmaması durumunda, hüküm kendisi hakkında verildiği olaya hasredilir (Bâkılânî, 1998: 98-99). Hâss olduğu kabul edildiğine göre bu tür durumlar için tahsisten söz edilemez.

b. Yargının Genel Oluşu İle İlgili Bir Beyanın Bulunması: Bâkillânî'ye göre Hz. Peygamber (SAV)'in yargılarının umûmlûğuna veya husûsluğuna dair elimizde sözlü bir karine bulunursa hüküm ona göre verilir. Yargılar sözlü veya fiili olur. Sözlü olması durumunda, bu sözlerin umûmluk veya husûsluğa ihtimali bir karine ile ortaya çıkar. Hangisine hamledileceği ortaya çıkarsa hüküm onun üzerine bina edilir.

Yargılamanın fiili olması durumunda da, fiiller umûmluk ifade etmez. Fakat bazen fiiller sözlü ifadenin yerine geçebilirler. Örneğin “Benim bir kişi hakkındaki yargım herkes içindir” denmiş ise bu durumda yargılama geneli ifade eder. Çünkü bu eylem o sözün yerini tutmuştur. Başka bir örnek verecek olursak Hz. Peygamber (SAV)'in komşu konusunda şufâ ile hükmetmesi eylemi “Şufâ komşunun hakkıdır” (Ebû Dâvud, 1992:3508) hadîsinin yerine geçer. Bu eylem sözlü rivayetin yerini alarak umûmileşir (Bâkillânî, 1998: 96-97).

Bâkillânî'ye göre yargılar bir karine ile umûmluk ifade ederse bu durumda bunların tahsîsi söz konusu olabilir.

3.4.3. Hz. Peygamber (Sav)' in Sorulan Sorulara Verdiği Cevaplar

Hz. Peygamber (SAV), ilahi iradenin beyan edicisi olması bakımından çeşitli sorulara muhatap olmuş ve bunlara cevap vermiştir. Acaba bir kişiye veya bir guruba verilen bu cevaplar daha sonra gelen insanları kuşatacak şekilde genelleştirilebilir mi? Bâkillânî'nin söylediklerini dört başlık altında özetleyebiliriz:

a. Cevabın Hâss Olduğu Durumlar: Cevabın has olması sorulan sorunun bir kişi ile ilgili olup, cevabının da o kişi için verilmesi durumlarını içerir. Soru soran ya kendi ile ilgili veya başka birisi için soru sormuş ve karşılığında kendisi veya o kişi için özel bir cevap almıştır. Veya bir gurup kendileriyle ilgili soru sormuş ve kendilerine özel cevap almıştır.

Soru soranın kendisi ile ilgili sorduğu ve cevabını kendine has olarak aldığı birinci olaya şu örnekler verilebilir: Hz. Peygamber (SAV)'in Abdurrâhman b. Avf'ın ipek elbise giyme konusundaki sorusuna “ipek elbiseyi giy!” (Buhâri, 1992: 2919; Müslim, 1981: 1647) cevabı; Ebû Burde b. Neyyâr'ın bir yaşını doldurmamış keçiyi kesmek istemesi hakkında “kesebilirsin” (Buhâri, 1992: 954; Müslim, 1981: 1961) cevabı, Ebân b. Saîd b. el- Âs'a “Müslüman olmana rağmen Benû Abdu'l-Kays ile anlaşma yapabilirsin” cevabı bu kişilere hâsstur.

Soru soranın başkası ile ilgili sorduğu ve cevabını has olarak aldığı ikinci olaya şu örnek verilebilir: Hz. Ömer'in oğlu Abdullah için sorduğu soruya, “Ona emret karısına dönsün, hayız kanı görüp temizleninceye kadar ona yaklaşmasın. Hayız süresi bittikten sonra temizlik döneminde ister onu boşasın isterse tutsun” (Buhâri, 1992: 5251; Müslim, 1981: 1092) şeklindeki Hz. Peygamber (SAV)'in cevabında var olan “ona emret” hitabı hâss oluşu ifade eder.

Bir guruba verilen hâss cevabın örneği ise Hz. Peygamber (SAV)'in Ureynelilere, yakalandıkları hastalıktan dolayı deve idrarı ile tedavi olabilecekleri (Buhâri, 1992: 233; Tirmîzî, 1992: 72) şeklindeki ifadesidir.

Bâkılânî'ye göre yukarıdaki her üç durumda hüküm soru soranlara hâsır, genelleştirilemez. Mükellefe yönelik verilen yargılar onun özel durumu gözetilerek verildiğinden, bu hükümler geneli kapsayacak şekilde algılanamaz. Çünkü hür, köle, kadın, çocuk, yaşlı, yolcu vb. kimselere özel gerekçelerle verilmiş cevaplar farklılaşabilir (Bâkılânî, 1998: 101-104). Böylece Bâkılânî'ye göre lafzı itibarı ile umûmluk ifade etmeyen kişiye yönelik cevaplar hâss olup tahsîs edilmeleri mümkün değildir.

b. Cevabın Âmm Olduğu Durumlar: Bâkılânî'ye göre cevabın umûm ifade ettiği iki durum söz konusudur.

Bunlardan birincisi, meçhul (farazi) birisi için sorulan sorulara verilen cevapların umûm ifade etmesidir ki buna şunu örnek verebiliriz: Hz. Peygambere (SAV) “Birisi Ramazanda karısı ile ilişkiye girerse ne yapması gerekir” şeklindeki soruya “bir köle azad et” şeklinde verdiği cevap umûm ifade eder. Her ne kadar cevap hâss ise de sorunun içeriği umûm ifade eder. Bu cevap aslında “kim Ramazanda karısı ile ilişkiye girerse bir köle azad eder” cümlesinin anlamını ifade eder (Bâkılânî, 1998: 105). Hz. Peygamber (SAV) kitabı ve hükümleri beyan ile vazifelidir. Bu tür genel sorulara vereceği cevap genele hamledilir.

İkincisi, sorunun hâss olması, fakat cevabın, hem soru soranı hem de başkasını kapsamaması durumunda cevabın umûm ifade edip etmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Kimilerine göre bu durumda cevap iki anlama da hamledilebilir. Umûmluğu veya hûsusluğu ile ilgili bir delilin varlığı bu iki ihtimalden birine hamledilmesini sağlar (Bâkılânî, 1998: 106). Bâkılânî Vakf Ekolüne mensub olmasına rağmen bu görüşü kabul etmez.

Umûm Ekolü mensupları cevabın umûma hamledilmesi gerektiğini söylerler. Bâkılânî bu kanaattedir. Bâkılânî'ye göre hüküm Hz. Peygamber (SAV)'in cevabı üzerine terettüp eder. Cevap umûm ifade ettiğine göre hükmü genelleştirilebilir. Aynı şekilde verilen genel cevap soru soranın vasıfları ile sınırlandırılıp ona özel verilmemiştir.

Bu durumun örneği, içine necaset bulaşmış deniz suyu ile abdest alan birine Hz. Peygamber (SAV)'in “Temiz ve temizleyici olan deniz suyunu hiçbir şey necis kılamaz” cevabı umûm ifade eder (Bâkılânî, 1998: 107).

Bâkılânî'ye göre umûma hamledilen bu iki durum için tahsîsin varlığından söz edilebilir.

c. Cevabın Tahsîs Edici Bir Delille Geldiği Durumlar: Hz. Peygamber (SAV)'in verdiği cevap bazı durumlarda kayıtlı gelir. Bu durumda hüküm kaydın konduğu durumlar için geçerli olur. Cevap tahsîs edicisi ile beraber değerlendirilir.

Bu durumun örnekleri şunlardır: Hz. Peygamber (SAV)'in necasetin bulaştığı su ile abdest almanın hükmü sorulduğunda “Suyun kokusu, rengi ve tadı değişmediği zaman caiz olur.” şeklindeki cevabı, Ramazanda orucunu bozan kişiye kefaretin gerekip gerekmediğini soran birine “Eğer kasıtlı bozar veya cinsel ilişkide bulunursa gerekir” cevabı, karısını boşayıp Müslüman olmayan biri ile evlenmek isteyen kişiye “Kendisine

dokunmadığın temizlik döneminde boşayıp, Ehl-i Kitaptan olan bir kadınla evlenebilirsin” cevabı buna örnektir (Bâkılânî, 1998: 108-109).

Hz. Peygamber (SAV)'in vermiş olduğu bu tür cevapları tahsîsleri ile beraber gelmiştir. Cevapta gelen tahsîs beyanı ile beraber hükmün kastedildiği kısma kadar genelleştirilebilir. Dışarıda bıraktıkları konusunda hüküm genelleştirilemez.

d. Cevabın Beyana İhtiyaç Duyduğu Durumlar: Hz. Peygambere (SAV) bazen soru sorulur, faka o, soruya cevap vermezdi. Cevap vermeme sebebi konunun daha önce açıklanmış olması veya soru soran kişiyi sorduğu sorudan daha önemli olana yönlendirme amacı taşıyabilir. Birinci durum için, Hz. Ömer'in “kelâle”nin² ne olduğu ile ilgili sorusuna “sana sayf (yaz) ayeti yetmez mi?” cevabı örnek gösterilebilir.

İkinci durumun örneği ise Hz. Peygambere'in, (SAV) kıyametin vaktini soran birine “onun için ne hazırladın” şeklindeki cevabı örnek gösterilebilir (Bâkılânî, 1998: 109).

Bazen de Hz. Peygamber (SAV)'e soru sorulur, Hz. Peygamber (SAV) buna dolaylı olarak cevap verir. Soru soranın kabiliyetine göre cevabı soru soranın çıkarması istenir. Örnek olarak şunları zikredebiliriz: Hz. Ömer oruçluken öpmenin hükmünü sorduğunda Hz. Peygamber(SAV) “Bir kimsenin oruçluken ağzını suyla çalkalaması onun orucunu bozar mı?” deyince Hz. Ömer'in “hayır bozmaz” der; bunun üzerine Hz. Peygamber (SAV) “bu da bunun gibidir” (Ebû Dâvud, 1992:2385) der. Resulullah'ın bu şekildeki ifadesi dolaylı bir cevaptır.

Diğer bir örnek ise Has'am kabilesine mensup bir kadının, Hz. Peygambere (SAV) gelerek babasının yerine hacc yapıp yapamayacağını sorması üzerine Hz. Peygamber(SAV)'in “Babanın bir borcu olur ve bunu ödersen, ödemiş sayılır mısın?” deyince “ödemiş olurum” demesi üzerine “Allah'ın borcu ödemeye daha layıktır.” (Buhâri, 1992: 1513; Müslim, 1981: 1334) demesi bunun başka bir örneğidir (Bâkılânî, 1998: 110-111).

Bâkılânî'ye göre bu cevapların hükmünün umûmluğa veya husûsluğa delaleti soruyu işiten kişinin kavrayış gücüne ve içtihadına bırakılmıştır.

3.4.4. Sözün Kaynağı İtibari İle Tahsîsin Durumu

Usul literatüründe, Müslümanları bağlayıcı üç otoriteden bahsedilebilir: Allah, Peygamber ve İcma-ı Ümmet. Bu kaynaklardan geldiği sabit olan bir yargıya muhalefet etmek bu otoritelere isyan anlamını taşımaktadır. Bâkılânî, aracı konumunda bulunan Cebraîl'i de bu otoriteler arasında sayar. Bu kaynaklardan bize aktarılacak umûm anlamı taşıyan sözlü ifadelerin tahsîsi ancak bu kaynaklardan gelecek olan bir delil ile mümkündür. Çünkü mütekellimin kastının, sonradan gelenler tarafından bilinmesi imkânsızdır. Sonradan gelen nesiller bu sözlerin birinci dereceden muhatapları değildir.

Her ne kadar sonradan gelenlerin mütekellimin kastını bilmesi mümkün değildir denilse de Bâkılânî'nin tahsîs kuramı açısından bu nesillerin tahsis edici şartları nasıl elde edeceğinin ortaya konulması gerekmektedir.

Bâkılânî'nin kanaatlerini iki başlık altında tasnif edip değerlendirmemiz mümkündür. Gelen bilgiler zorunlu bilgi doğuran veya zorunlu bilgi doğurmayan bir yolla gelmiştir.

3.4.4.1. Zorunlu Bilgi Oluşturan Yolla Gelen İfadeler

Sözün muhatabı olmayan kişilerde sözün kaynağından aktarılan bilgiler iki şekilde zorunlu bilgi doğurur: Birincisi güvenilir haberci, ikincisi de yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan topluluktan gelen haberler. Güvenilir haberci Hz. Peygamber (SAV)'dir. İkinci yolla gelen haber de mütevâtir haberdir.

Allah'ın kelamı, sonradan gelenlerde zorunlu bilgi oluşturacak şekilde aktarılmıştır. Bu aktarım yalan söylemesi mümkün olmayan Peygamber (SAV) tarafından sahabilere aktarılmış, onlar da sonraki nesillere bunları tevatür yoluyla ulaştırmıştır. Başka bir ifadeyle Allah'ın kastını taşıyan kelamın, bu iki kanaldan sonraki nesillere ulaşması zorunlu bilgiyi doğurur.

Bâkılânî, tahsîs edici delil bulunması durumunda İlahi kelamın tahsîs edilebileceğini söyler. Tahsîs edici bir delil bulunmaması durumunda ise lafızın kapsamına giren bütün fertleri kuşatacak bir anlam taşır (Bâkılânî, 1998: 112).

Bâkılânî'nin bu kanaati Vakf Ekolünün yaklaşımıyla çelişiyor gibi görünse de aslında lafzın umûma hamledilmesini sağlayan gizli bir karine bulunmaktadır. Bu karine, teklifin oluşabilmesi için Allah'ın kastının muhatap tarafından bilinmesi gerekliliğidir. Şayet Allah, tahsîsi murad etseydi, sorumluluğun oluşabilmesi için mükellefin bunu bilmesi gerekirdi. Mükellefin, Allah'ın kastını bilmesi mümkün olmadığına göre, Kur'an'da geçen umûm ifadelerin - tahsîs edici bir delil bulunmadığı takdirde - bütün fertleri kuşatacak şekilde anlaşılması gerekir.

Bâkılânî, Hz. Peygamber (SAV)'in, Cebrâîl'den işittiği sözleri zorunlu olarak kastedildiği şekliyle anladığını söyler. Çünkü Cebrâîl'in, Allah'tan aktardığı sözlerin kastını gizlemesi caiz değildir (Bâkılânî, 1998: 112).

Bâkılânî, mütevâtir yolla gelen Hz. Peygamber (SAV)'in sözlerinin durumunun Allah'tan gelen sözlerle aynı olduğunu söyler. Bu yolla gelen haberler kişiyi, onu ilk işiten şahsın konumuna yükseltir. Sözün tahsîsi ile ilgili elde bir delil bulunmazsa söz umûm anlamına hamledilir (Bâkılânî, 1998: 112). Çünkü Hz. Peygamberin (SAV) beyan edici konumundan dolayı bunu gizlemesi caiz değildir. Sözün kapsamına giren fertleri kastetmediği durumda bunu beyan etmesi gerekir. Aksi takdirde teklifin zorunlu şartı olan “teklif edilen şeyden haberdar olma” şartı gerçekleşmiş olmaz. Şayet tahsîsi ile ilgili elimizde bir delil varsa Hz. Peygamber (SAV)'e ait bu sözler tahsîs edilir. Aktarılan bu tahsîs edici delil mütevâtir bir yolla gelmiş olursa buna uymak zorunludur (Bâkılânî, 1998: 114). Çünkü tevatür yoluyla gelen haber bizzat işitilmiş haber gibidir.

İcma-ı Ümmete ait mütevâtir yolla aktarılan sözlerin durumu da Bâkılânîye göre aynıdır. Bir delil varsa tahsîs edilir, yoksa umûma hamledilir (Bâkılânî, 1998: 114).

3.4.4.2. Zorunlu Bilgi Oluşturmayan Yolla Gelen İfadeler

Bir söz, güvenilirliği kesin olarak bilinmeyen bir kişi tarafından rivayet edilir veya âhad yolla aktarılırsa zorunlu bilgi doğurmaz. Allah'ın sözleri ve Cebrâil'in durumu bu başlık altında değerlendirilemez. Çünkü her ikisinin geliş yolu zorunlu bilgi doğurur.

Hz. Peygamber (SAV)'den âhad yolla gelen haberler, sözü rivayet edenin güvenilirliğini destekleyici bir yolla gelmediği takdirde umûmluk veya husûsluk konusunda tevakkuf edilir. Şayet, âhad yolla gelen haberin tahsisini destekleyici başka bir delil varsa bu durumda söz tahsis edilir. Aksi takdirde umûma hamledilir (Bâkîllânî, 1998: 113). Güvenilirliği kesin olarak bilinmeyen bir kişi tarafından rivayet edilen veya âhad yolla aktarılan icmanın durumu da bunun gibidir. Aktaran kişinin ve âhad haberin güvenilirliğini destekleyen karine varsa tahsis edilir aksi takdirde umûma hamledilir.

4. Tahsis Edici Deliller

Tahsis edici deliller, umûm lafzın anlam aralığındaki fertleri beyan eden karinelere dir. Bâkîllânî açısından değerlendirdiğimizde muhassisler mütekellimin iradesinde zaten hâss olan lafzın başkaları tarafından da algılanmasını beyan eden deliller olarak düşünülebilir. Bâkîllânî'ye göre âmm lafız, bütün fertleri kuşatıcı bir anlam kazandıktan sonra tahsis edilemez. Şayet mütekellimin kastında lafız, âmm hükmünü almışsa kapsadığı bazı fertleri çıkarmak bu anlamıyla tahsis değil nesh olur. Bu delilleri, Bâkîllânî açısından mütekellimin, lafzın kapsamı ile ilgili kastının beyanı olarak değerlendirmek gerekir.

Tahsis edici delilleri cümle nazımının bir parçası olan muttasıl deliller ve cümleden bağımsız müstakil olan munfasıl deliller şeklinde tasnif edilebilir.

4.1. Muttasıl Deliller

Cümledeki sözcükler cümle nazmı içinde birbirini etkiler. Sıfat ile mevsuf birbirine bağlı olduğu gibi, bir cümlenin öğeleri de birbirine bağlıdır. Cümledeki yargı ifadesi tamamlanmayınca kadar sözcüklerin ne anlam ifade ettiği tam olarak anlaşılmayabilir. Örneğin, “Öğrencileri gördüm, Ali hariç” cümlesinde Ali, öğrenci kapsamı içinde görülen kişiler arasında iken sonra gelen ifade ise Ali'nin görülen kişiler arasında olmadığını ifade eder. Bundan dolayı bir lafzın doğru anlaşılabilmesi için cümlenin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekir.

Bâkîllânî'ye göre cümlenin nazmıyla beraber bir bütün oluşturduğu ve bu yolla lafızlarda yapılan tahsisin geri kalan fertler için hakikat ifade ettiğini (Bâkîllânî, 1998: 67) söylemiştik. Bu anlamıyla lafızların cümle içindeki konumu onları sözlük anlamından çıkarmaz, daha çok sözün ilk kurucularının belirlediği anlama hamleder. Bâkîllânî, muttasıl delillerden ikisini bize vermektedir. Farklı kaynaklar bunun sayısını daha da arttırmıştır.

4.1.1. İstisnâ

Bâkılânî, istisnâyı “Belirli olan özel kalıplarla sözün ilk kısmında kastedilen manadan murad edilmeyen kısmın çıkarılmasını sağlayan sözdür.” (Bâkılânî, 1998: 126) şeklinde tanımlar.

Tanımdaki belirli özel kalıplarla kastedilen istisnâ lafızları **سواء** gibi lafızlardır. İstisnânın bunlarla yapılması gerekir. Bâkılânî, istisnâyı fakihler arasında yaygın olarak kullanılan anlamı (Güman, 2006: 104-175) ile değil daha çok dil biliminde kullanıldığı şekliyle ele almaktadır. Çünkü fakihler bu özel lafızlar kullanılsa dahi istisnâ ifade eden sözleri istisnâ kapsamı içinde değerlendirirler. “İnsanları gördüm, Ali'yi görmedim” dediğimizde “Ali dışında” şeklinde bir kayıt düşülmesi dahi istisnâ manası anlaşılmaktadır. Bâkılânî ise bunu istisnâ olarak görmez (Bâkılânî, 1998: 127).

Bâkılânî, yaptığı tanım ile özel kalıpların kullanılmamış olması ve cümle nazımının bir parçası olmama kaydından dolayı munfasıl delillerle yapılmış olan istisnâları bu kapsamın dışında bırakır.

4.1.2. Şart

Muttasıl tahsîs edici delillerden biri de şarttır. Şart, dil üslubu içinde bir şeyin varlığının başka bir şeyin varlığına bağlanmasıdır. Örneğin, “Kim beni ziyaret ederse ona ikram ederim.” cümlesinde ikram etme gelme eylemine bağlanmıştır.

Başka bir örnek verecek olursak: “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı mesh edip, topluklara kadar ayaklarınızı yıkayın.” (5/6) ayette namaz kılabilmek için abdest şart koşulmaktadır. Başka bir deyişle, abdestin bulunmaması durumunda namazın gerçekleşmesi mümkün değildir.

Bâkılânî'ye göre şart ile âmm lafzın tahsîsi, üzerinde ihtilafın olmadığı bir konudur. “Sizinle savaşan müşrikleri öldürün” cümlesindeki şart, müşrik lafzını savaş durumunda bulunan müşriklerle sınırlandırır. Lafzın kapsamı içine giren diğer fertleri dışarıda bırakır (Bâkılânî, 1998: 160).

Cümledeki şart ifadeler arttıkça lafzın kapsamına giren fert sayısı azalır. “Eğer sizinle savaşan müşrikler putperest Araplar ise onları öldürün” cümlesinde müşrikler lafzının kapsamından savaşmayan, putperest olmayan, Arap olmayan kişiler çıkar. Şart sayısı arttıkça lafzın kapsam aralığındaki fert sayısı düşer.

Şart ile gerçekleşecek hükmün gelecek zaman anlamı taşıması gerekir. Geçmiş zaman veya şimdiki zaman için böyle bir şeyin düşünülmesi tutarsızlık olur. “Ali ayağa kalkarsa dün ona ikram edeceğim” demek tutarsızlıktır. Çünkü şart koşma eylemi geleceğe yönelik olur (Bâkılânî, 1998: 162).

Şart ifadeleri cümlelerin sonuna da gelebilir. Örneğin “Sana ikram ederim gelirsen” denilebilir. Şartın takdim ve tehiri caizdir.

Şart, istisnâ gibi lafzın anlam aralığını daraltıcı özelliğe sahip muttasıl delillerden biridir.

4.2. Munfasıl Deliller

Bâkılânî'nin munfasıl tahsîs ediciler ile ilgili genel ilkesini şöyle özetlememiz mümkündür: Lafzı, âmm veya hâss yapan iradedir. Geri kalan munfasıl delillere tahsîs edici denmesi ise hakikaten değil mecazendir. Çünkü asıl itibarıyla müstakil olarak bunların tahsîs etme özellikleri yoktur (Bâkılânî, 1998: 173).

Munfasıl tahsîs ediciler, cümle nazımının dışında olup da lafızların tahsîsini sağlayan müstakil delillerdir. Bâkılânî, munfasıl delilleri iki başlık altında değerlendirir:

4.2.1. Kesin Bilgi Doğuran Deliller

4.2.1.1. Akıl

Tahsîs edici delillerden akıl ile kastedilen bilginin üreticisi olan akıl değil, inkârı mümkün olmayan zorunlu bilgilerin toplamıdır. Bâkılânî, aklın delil oluşu ile ilgili olarak aksi düşünülemez olan şu ayetlerdeki akli tahsîsî örnek gösterir: “Allah her şeyin yaratıcısıdır.” (6/102) ayetinde akıl, Allah'ı “şey” kelimesinin dışına zorunlu olarak çıkarır. “Ey insanlar rabbinizden sakının” (4/1) ayetinde akıl, insanlar hitabından sorumluluğu ve iradeleri olmayan çocuklar ve delileri dışarda bırakır (Bâkılânî, 1998: 174). Bu ayetlerin farklı şekilde anlaşılması mümkün değildir.

Bâkılânî, isim zikretmeden kimilerinin akli tahsîs edici kabul etmemesini lâfzî bir ihtilaf olarak değerlendirir. Çünkü aklın tahsîs edici olduğunu inkâr edenlerle, kabul edenler sonuçta yukarıda geçen ayetleri aynı şekilde anlamaktadırlar. Akli tahsîs edici delil kabul etmeyenler aklın lafızdan önce var olmasını delil olarak getirirler. Onlara göre tahsîs edici bir delilin tahsîs ettiği lafızdan önce var olması düşünülemez. Bâkılânî bu iddianın lâfzî bir ayırım olduğunu söyler. Çünkü akıl her ne kadar lafızdan önce gelmişse ve tahsîs edici bir özelliği yoksa da lafzın telaffuzundan sonra lafızdaki anlamı beyan edici bir özellik kazanır. Bu haliyle tahsîs edici kabul edilir (Bâkılânî, 1998: 175).

Bâkılânî, kelamcı olması hasebiyle ikinci bir delil getirir. Allah'ın kelamının kadim olması -bizi ilgilendiren kısmıyla- lafzın akıldan önce olduğunu ispatlar (Bâkılânî, 1998: 176). Allah'ın kelamı kadimse aklın ondan önce gelmesi mümkün değildir. Böylece tahsîs edilen, tahsîs ediciden sonra gelmemiş olur.

4.2.1.2. Kitap ve Mütevatir Sünnet

Bâkılânî mütevatir düzeydeki haberin, kitap ve sünneti tahsîs etmesi ile ilgili iki kanaatin varlığından söz eder:

a- Mütakellim ve fukahânın cumhuruna göre mütevatir haber kitap ve sünnette geçen âmm ifadeleri tahsîs eder. Bu görüş sahiplerine göre nerede tahsîs edici bir haber ile karşılaşarsak âmm lafız tahsîs edilerek hâss anlamına hamledilir. (Bâkılânî, 1998: 177) Âmm lafız öne alınır hâss lafız ondan sonra söylenmiş kabul edilir.

b- Irak'lı bir gurup Hanefî ile Zahirilere göre ise âmm ile hâss lafız arasında teâruz vardır. Bâkılânî de bu kanaatte olduğunu söyler (Bâkılânî, 1998: 177). Çünkü böyle bir durumda iki ihtimal söz konusudur:

1. Biri diğerinden sonra gelip önceki haberi nesh etmiştir. Bu durumda ya hâss haber önce gelip sonraki haberin bazı fertlerini çıkarmış ya da âmm haber sonra gelip hâss haberin kapsamını genişletmiş olabilir.

2. Hâss haber âmm haberi tahsîs etmiş olabilir. Mutlak olarak bir karine bulunmadığı zaman hangisinin önce veya hangisinin sonra geleceği bilinemez. Bu konuyla ilgili şu hadisler örnek olarak gösterilebilir: “Yağmur suları ile sulanan ürünlerin zekâtı 1/10'dur.” hadisi ile “Beş vesk³ ürünün azında zekât yoktur.” (Buhârî, 1992:1447) hadisi mutlak olarak düşünüldüğünde âmm olan hadisin hükmü sabit olduktan sonra hâss olan hadis onu neshetmiş olabileceği gibi, hâss olanın hükmü sabit olduktan sonra âmm hadis onu neshetmiş olabilir. Burada tercihi önceleyecek bir karine mevcut değildir.

Bâkılânî, genel usulüne uygun olarak tercihte zaruri bilgi oluşturan bir karine bulunmadığı müddetçe tevakkufu tercih eder. Çünkü bunlardan hâss haberi, tahsîs edici bir delil kabul etmek için elde bir veri bulunmamaktadır. Bu durumda tercih edilen görüş gerekçesiz kalmış olur. Gerekçesiz tercih ise tutarlı bir tavır değildir.

4.2.1.3. İcma

Bâkılânî'ye göre icma kesin olarak tahsîs edici bir delildir. Eğer icma yolu ile bir haber tahsîs edilmişse bu durum kesinleşmiş bir hükmü ifade eder. Çünkü ümmet hata üzerine birleşmez (Bâkılânî, 1998: 181). İcma, tahsîs veya nesh yolu ile lafzın kapsamını daraltıp bazı fertlerini dışarda bırakmış ise artık bu kesinleşmiş bir hükümdür. Çünkü nesh veya tahsîs Allah'ın beyanı ile gerçekleşir (Bâkılânî, 1998: 181). Hz. Peygamber (SAV)'in vefatından sonra böyle bir beyan olamayacağına göre, icma bu hükmü artık kesinleştirip yoruma kapatmıştır. İcma yolu ile âmm lafzın anlam aralığından bazı fertler çıkarılmış ise bu ya nesh veya tahsîs yolu ile olur. Bâkılânî, icmanın bunu belirlemesi durumunda icmaya göre hareket edileceğini aksi takdirde neshle mi yoksa tahsîsle mi hükmün oluştuğunun bilinemeyeceğini ifade eder. Çünkü icma zorunlu bilgi oluşturarak hükmün durumunu kesinleştirip tercihimizi belirler (Bâkılânî, 1998: 181).

Bâkılânî'ye göre icmanın senedi, âhâd haber veya kıyas gibi zannî bilgi ifade eden bir şey olsa dahi icma onu kesinleştirir (Bâkılânî, 1998: 183).

4.2.2. Kesin Bilgi Oluşturmayan Deliller

4.2.2.1. Âhâd Haber

Bâkılânî, munfasıl tahsîs edicilerden olan âhâd haber ile ilgili kendi döneminde yaşanan yoğun tartışmaları güzel bir şekilde yansıtır. Bâkılânî'nin âhâd haberin tahsîsi ile ilgili sunduğu görüşleri ve onlara verdiği cevapları şöyle bir tasnife tabi tutabiliriz:

a- Âhâd haberi tek başına delil kabul etmeyenler doğal olarak âhâd haberin âmm lafzı tahsîs demeyeceğini söylerler. Bâkîllânî bunlar ile ilgili olarak âhâd haberin delil olduğunu ispat eden birçok delilin varlığından ve bunların ileride ayrı bir başlık altında inceleneceğinden bahseder (Bâkîllânî, 1998: 186). Ne var ki âhâd haber ile ilgili bu bölüm henüz gün ışığına çıkmamıştır.

b- Âhâd haberi tek başına delil kabul edip âhâd haberle tahsîsin gerçekleşemeyeceğini söyleyenler kendi görüşlerini şöyle temellendirirler: Onlara göre âhâd haber zan içerir. Umûm lafzın, kapsamına giren fertlere delaleti katidir. Katilik ifade eden fertlerin zanni bir delille tahsîsi caiz olmaz. Bu görüş sahipleri aynı zamanda âhâd haber ile neshin olamayacağı konusunda icmanın varlığından bahsederler. Şayet âhâd haber ile nesh olmaz ise aynı şekilde tahsîs de gerçekleşmez.

Bâkîllânî bu görüş sahiplerine birkaç şekilde cevap verir:

1. Umûm ifadenin kati olduğunun ispatı ile ilgili herhangi bir delil mevcut değildir. Kesin olmayan bir şey kati olamaz. Âhâd haberin ise bunun tam tersi olarak sahabenin icması ile delil oluşu katidir. Nitekim bu görüş sahipleri de bunu kabul etmektedirler. Aksi takdirde âhâd haberi tek başına delil kabul etmemeleri gerekir. Âhâd haber, katilik ifade eden âmm lafız ile çelişmesi durumunda bu delile göre âhâd haberin yalan olduğu ortaya çıkar ki bu durumda bu iddia sahiplerinin onu tek başına delil kabul etmelerine de imkân bırakmaz (Bâkîllânî, 1998: 187).

2. Âhâd haberin delil oluşu zanni değildir. Bilakis icma ile sabittir. Şüpheli durum sadece râvinin durumudur. Râvinin güvenilirliğinin tespiti konusu ile ilgili de teklif yoktur. Bu, şahitlerin şahadetine benzer. Hâkim güvenilir şahitlerin şahadeti ile hükmettikten sonra onların gerçekten o konu ile ilgili güvenilir olup olmadıkları hakkında sorumlu değildir (Bâkîllânî, 1998: 187). Bu delil âhâd haber ile ilgili ilginç bir sonuç doğurmaktadır. Şuan ki kanaatlerimizin aksine âhâd haberin zanni değil kati bir delil olduğu ortaya konmaktadır ki bu anlamı ile dikkate değer bir tespittir.

3. Bâkîllânî, âhâd haberi delil kabul edip, tahsîs edici kabul etmeyenlerin ileri sürdüğü ikinci iddiaları olan neshe benzemesi konusunda şunları söyler: Âhâd haberin, âmm lafzı nesh etmeyeceği ile ilgili icma mevcut değildir. Dolayısı ile bu iddia temelden yanlıştır. İcma olduğu kabul edilse de neshte kesinleşmiş bir hükmün kaldırılması söz konusu iken, tahsîste içeriği belirlenmemiş lafzın içeriğinin beyanı söz konusudur. Böyle bir ayırım da nesh ile tahsîsi birbirinden ayırır (Bâkîllânî, 1998: 189).

Bâkîllânî, âhâd haberin tahsîsini kayıtlı kabul eden iki tür yaklaşımdan bahseder. Bunlardan birincisi İsa b. Ebân'ın görüşüdür. Mutlak âmm kesinlik ifade ettiğinden âhâd haber ile tahsîsi mümkün değildir. Fakat kesin bir delille tahsîsi gerçekleştikten sonra mücmel ve mecaz anlam taşıyacağından zanni olur. Böyle bir durumda âhâd haberle eşit düzeye geleceğinden tahsîsi caiz olur. Iraklı başka bir guruba göre ise muttasıl delillerle yapılan istisnâlar sonucunda lafzın, kalan fertlerine hakikaten delalet ettiğinden böyle bir durumda tahsîsten bahsedilemez. Munfasıl delillerle tahsîs edilmiş âmm lafız fertlerine mecazen delalet edeceğinden âhâd haberle tahsîsi caiz olur. Bâkîllânî âhâd haberin tahsîs edici oluşu ile ilgili delillerin bunlar için de geçerli olduğunu söyler (Bâkîllânî, 1998: 185). Aklen âhâd haberin tahsîs ediciliğini kabul etmekle beraber böyle bir şey vaki

olmamıştır diyenlere Bâkılânî gerçekleştiği ile ilgili birçok delilden bahseder. Örnek olarak, evlenilmesi haram olan kişilerin sayılmasından sonra "...Allah bunların dışındakileri size helal kılmıştır." (4/24) ayetinin Ebû Hureyre'den rivayet edilen "Kadının halası ve teyzesi ile beraber bir nikah altında bulunması helal olmaz" (Müslim, 1981:1408) hadisi ile tahsîs edilmiştir. Aklen âhad haberin tahsîs ediciliğini kabul etmekle beraber aksine delillerin var olduğunu söyleyen başka bir gurup ise buna delil olarak Fatima bnt. Kays'ın durumunu delil getirirler. O, Hz. Peygamber (SAV)'in bain talakla boşanmış olan kendisi için mesken ve nafaka tahsîs etmediğini söylemesine rağmen Hz. Ömer (ra.) "Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun" (65/6) ayetine aykırı olması gerekçesi ile ret etmiştir (Bâkılânî, 1998: 184). Bâkılânî burada ret edilen şeyin âmm ifadenin âhad haberle tahsîsi değil belki Fatime bnt. Kays'ın durumu olduğunu söyler (Bâkılânî, 1998: 190). Şayet âhad haberi sahih kabul etseydiler başka örneklerde yaptıkları gibi tahsîs yaparlardı.

Bâkılânî'nin de kabul ettiği bu görüşe göre âmm lafız ile âhad yolla gelen hâss haber arasında teâruz meydana gelir. Her ne kadar Bâkılânî âhad haber ile tahsîsi kabul etse de daha önce de belirtildiği gibi mutlak olarak hangisinin önce hangisinin sonra geldiği veya nesh ve tahsîs oluşu ile ilgili bir delilin bulunmayışından böyle bir durumda tevakkuf edilmesi gerektiğini söyler (Bâkılânî, 1998: 185). Bâkılânî bu konuda da tutarlılığını koruyup zaruri ilim doğurmayan ve her iki tarafa da ihtimali olan meselelerde tevakkufu tercih etmektedir.

4.2.2.2. Kıyas

Şeri delillerden biri olan kıyasla âmm lafzın tahsîsi konusunda Bâkılânî kendi kanaatini sona bırakarak öncelikle farklı görüşleri sıralar.

a. Kıyası tek başına delil kabul etmeyen kişilere göre kıyas, âmm lafzı tahsîs etmez (Bâkılânî, 1998: 194).

b. Kıyası tek başına delil kabul eden bir grub âmm lafzın kıyasla tahsîsini kabul etmezler. Bâkılânî bu görüş sahipleri arasında şeyhimiz diye bahsettiği Ebû Hasan el-Eşarîyi, Cübbâîyi ile oğlunu ve farklı mezheplere sahip fakihleri isim vermeden sayar. Bâkılânî, Cübbâî'nin oğlunun bu görüşünden daha sonra vaz geçtiğini belirtir (Bâkılânî, 1998: 195).

c. Mâlikî, Hanefî ve Şâfiîlerin cumhuru, ister hafî olsun ister celi olsun, kıyasın her çeşidi ile âmm lafzın tahsîs edilebileceğini söyler. Bâkılânî hocası Eşarî'nin de bu görüşte olduğunu belirtir (Bâkılânî, 1998: 195). Bu konuda ona atfedilen iki görüş olduğu anlaşılmaktadır.

d. Şâfiîlerden bir gurup ise celi kıyasla tahsîsi kabul ederken, hafî kıyasla yapılan tahsîsi kabul etmez (Bâkılânî, 1998: 195).

e. İsâ b. Ebân'a göre ise kesin bir delille tahsîs edildikten sonra umûm ifade mücmel ve mecaz olduğundan zanni olur. Böyle bir durumda kıyas ile aynı düzeye geldiğinden kıyasla tahsîsi caiz olur (Bâkılânî, 1998: 195).

f. Iraklı bir guruba göre âmm lafız muttasıl bir delille tahsis edilirse geri kalan fertlere gerçek anlamda delalet etmesinden dolayı kıyasla tahsisi caiz değildir. Munfasıl delille tahsis edilen lafız, mecaz ifade etiğinden kıyasla aynı düzeye gelir. İkisi de zanni olur. Böyle bir durumda kıyas ile âmm lafız tahsis edilir (Bâkılânî, 1998: 195).

g. Bâkılânî, daha önceki tutumundan da anlaşılacağı gibi bu konuda teâruzu tercih eder. Çünkü kıyası umûma tercih etmeye veya tam tersi olarak umûmu kıyasa tercih etmeye yönelik olarak elde kesin bir bilgi mevcut değildir. Hal böyle olunca tevakkuf etmek en doğru yol olarak görülür (Bâkılânî, 1998: 196).

Bâkılânî, kıyas veya umûmdan birini tercih etmemizi gerektirecek bir delilin ne akıl yolu ile ne de haber yolu ile bulunmadığını ifade eder. Kıyas, tek başına düşünüldüğünde şeri delillerden biridir. Kıyasla ortaya çıkan hüküm bağlayıcıdır. Aynı şekilde umûm ifade de tek başına düşünüldüğünde kapsamına giren fertleri içerir. Tek başlarına delil olarak kullanılabilen bu iki delil şayet karşı karşıya gelirse birini tercih etmeyi gerektirecek üçüncü bir delil bulunmadığı müddetçe bunlar birbirlerine muarız kabul edilir. Bunlardan birini diğerine tercih etmeyle ilgili hiçbir gerekçe yoktur. Durum böyle olunca bu konuda da tevakkuf edilmesi gerekir (Bâkılânî, 1998: 197-198). Bu konuda kıyasın umûmdan daha zayıf bir delil olduğu da söylenemez. Çünkü kıyas büyük çoğunluk tarafından şeri delillerden biri kabul edilir. Bu sebepten ötürü kıyas, umûm ifadenin delaletinden daha kuvvetli bir delil olarak görülebilir (Bâkılânî, 1998: 197).

4.2.2.3. Sahabe Sözü

Bâkılânî sahabe sözünün tahsis için delil olup olmadığı konusuna girmeden önce Şâfiî'ye nispet edilen sahabe sözünün delil olma yönünü tartışır.

Şâfiî'ye ait iki farklı kanaati aktarır. Bunlardan birincisi, sahabe sözünün tek başına delil oluşudur. Bu Şâfiî'nin kavli-i kadimidir. Bazı Şâfiîler bu görüşün, sözü herkesçe bilinecek şekilde yayılmış ve kimsenin bu görüşe muhalif olmadığı sahabe sözü için olduğunu söylerler. Bir nevi sükuti icmanın varlığından söz ederler. Bâkılânî böyle bir icmanın oluşabilmesi için sahabenin konu ile ilgili genel kanaatinin bilinmesi gerektiğini söyler. Dolayısı ile bu kanaati ve bu şekildeki tevili doğru bulmaz (Bâkılânî, 1998: 209-210). Şâfiî'nin ikinci görüşü ise sahabe sözünün delil olmamasıdır. Bu görüş Şâfiî'nin kavli-i cedididir. Bâkılânî kendi kanaatinin bu yönde olduğunu söyler (Bâkılânî, 1998: 210). Delil olmayınca doğal olarak umûm ifadeyi tahsis edebilecek bir delil olmaktan da çıkmış olur (Bâkılânî, 1998: 210). Çünkü umûm ifade, kapsadığı fertler konusunda müstakil bir delilken sahabe sözünün tek başına delil olma kabiliyeti bulunmamaktadır. Tek başına delil olma özelliğine sahip umûm lafız tek başına delil olma salahiyetine sahip olmayan sahabe sözü ile tahsis edilemez. Böyle bir durumda sahabe sözü terk edilir, umûm lafız kapsadığı bütün fertleri içermeye devam eder.

Bâkılânî sahabenin tahsisinin ancak Hz. Peygamber (SAV)'den işitilen bir söze binaen olmuş olabileceğini söyleyenlere karşı şu delilleri getirir:

a. Sahabenin tahsisinin Hz. Peygamber (SAV)'den işitilen bir söze dayandığı kanaati her zaman doğru olmayabilir. Çünkü sahabeler bazen işittikleri sözle hareket ettikleri gibi bazen de ictihad yolu ile hüküm verirler. Nitekim her ne kadar sonrakilere nispetle

doğruya daha yakın, hükümlerin sebebini bilme noktasında sonrakilere göre daha bilgili olsalar dahi sahabenin masum olmadığı ile ilgili icma mevcuttur. Masum olmayınca ictihada dayanan konularda hata yapma ihtimalleri vardır. Nitekim Hz. Ebû Bekir: “Kendi görüşüme göre Allah'ın kitabındaki bir şeyi söylersem hangi gök beni gölgelendirir ve hangi yer beni üzerinde barındırır” sözü yine Hz. Ömer'in: “Eğer (verdiği hüküm) hatalysa bu Ömer'dendir” sözü sahabelerin masum olmadıklarını gösterir (Bâkılânî, 1998: 210).

b. Sahabelerin tahsîs ile ilgili sözleri ictihada dayanıyorsa ictihada açık bir konuda ictihad yapılabilir. Daha sonra gelecek bir müctehidin aynı konu ile ilgili farklı bir ictihatta bulunması mümkündür. İki de sonuçta ictihada uygun bir şekilde verilmişse bir müctehidin kendi icihadını bırakıp başkasının icihadına uyması caiz değildir (Bâkılânî, 1998: 212). Durum böyle olunca bir müctehidin kendi icihadı ile ulaştığı umûm ifade eden hüküm, sahabenin icihadı ile tahsîs ifade ediyorsa müctehid kendi icihadına uymak zorundadır. Bâkılânî, “her müctehid icihadında isabetli ise sahabenin icihadı bu anlamı ile delil kabul edilip umûm ifadeyi tahsîs eder” şeklindeki görüşü de kabul etmez. Çünkü her müctehid kendi icihadında sevap yönünden isabet eder. Yaptığı icihad başkasına icihad yolunu kapatmaz. Her müctehidin tahsîs ile ilgili yaptığı icihad kendini bağlar (Bâkılânî, 1998: 212). Bâkılânî, iki sahabenin lafzın tahsîsi veya umûma hamli konusunda iki farklı ictihatta bulunması durumunda umûma hamlenden sahabenin görüşünün alınması gerektiğini söyler (Bâkılânî, 1998: 226).

4.2.2.4. Hz. Peygamber (SAV)'in Fiilleri

Bâkılânî, Hz. Peygamber (SAV)'in beyan edici fiillerinin sözün yerine geçerek tahsîs edici bir delil olarak değerlendirileceğini söylemişti. Hükümü beyan için yapılmış fiile örnek olarak şunlar verilebilir: “Beni namaz kılarken gördüğünüz gibi namaz kılınız!” (Buhâri, 1992: 631) hadisini Hz. Peygamber (SAV)'in fiili namaz kılması açıklamaktadır. Yine “Hac ibadetlerini benden alınız!” (Müslim, 1981: 1297) hadisini Hz. Peygamber (SAV)'in fiili beyan etmiştir. Hükümü beyan etmek amacı ile gelen bu tür fiiller umûm ifade ettiği gibi âmm olan sözü tahsîs de edebilir (Bâkılânî, 1998: 242).

Bâkılânî'ye göre Hz. Peygamber (SAV)'in fiilleri, sözlü beyanın konumunda bulunmadığı durumlarda, bunların tahsîs edici özelliği bulunmaz. Bu fiiller Allah'a yaklaşmak amacı ile yapılan ibadetler dahi olsalar durum değişmez. Çünkü fiilin nitelikleri beyan edilmemiştir. Bunların farz, mendub, ruhsat, azimet gibi birçok şeye ihtimali vardır. Herhangi birine haml edilmesi yönünde bir karine bulunmadığı müddetçe bu tür fiiller umûm ifade etmeyeceği gibi âmm lafzı da tahsîs etmez (Bâkılânî, 1998: 244).

Hz. Peygamber (SAV)'in fiillerinin neye haml edileceğinin bilinemeyeceğine örnek olarak visal orucu gösterilebilir. Hz. Peygamber (SAV)'in tuttuğu bu orucun diğer insanlara yasaklanmış olduğu ile ilgili beyanı olmasa idi fiilin hükmü bilinemezdi. Visal orucu ile ilgili olarak sahabenin “Seni visal orucu tutarken gördüğümüz halde sen bizi bundan men ediyorsun” sözüne karşı “Ben sizin herhangi biriniz gibi değilim; Rabbimin huzurunda kalırım. O beni yedirir ve içirir” (Müslim, 1981: 1102) hadisi bu durumun hasaisu'n-nebiden olduğunu beyan eder. (Bâkılânî, 1998: 244)

Hız. Peygamber (SAV)'in mücerret fiillerinin beyan ifade edeceğini söyleyenlerin getirdikleri delilleri Bâkılânî tartışır. “Hac ve umreyi birleştirerek kıran haccı yapan kimseye her ikisi için tek tavaf yeterlidir” (Buhârî, 1992: 1556) hadisinin Hz. Peygamber (SAV)'in kıran haccını yaptıktan sonra iki tavaf yapması ile beyan edildiğini söyleyenlerin görüşlerini tartışır. Bâkılânî, bunun beyan mı yoksa tahsis mi olduğunun bilinemeyeceğini söyler. Çünkü bununla ilgili herhangi bir delil elimizde yoktur. Dolayısıyla bu fiille sözü tahsis edebilmemiz için elimizde bir delilin bulunması gerekir (Bâkılânî, 1998: 245). Böyle bir durumda umûm manaya göre hareket edilir.

4.2.2.5. Fehva'l-Hitab (Mefhum-u Muvafaka)

Lafzın mefhumunun manaya delaleti, mantukunun manaya delaletinden daha kuvvetlidir. Mesela, “onlara öf bile demeyin” (17/23) ayetinin mefhumundan anlaşılan onları dövmeyin manasına delaleti, lafzın direk anlamı olan “öf demeyin” manasından daha nettir. Bundan dolayı Bâkılânî'ye göre fehva'l-hitâb ile lafzın tahsisi mümkün ve caizdir (Bâkılânî, 1998: 251). Usûl aimleri içinde sadece Davut ez-Zâhirî ve İbn Hazm fehva'l-hitâbı delil görmediklerinden muhassis olarak kabul etmezler (Âmidî, 2003: II-328).

Fehva'l-hitâbın tahsis edici oluşuna misal olarak şunu verebiliriz: “Anne-babana istediğin gibi davran fakat onlara öf bile deme” cümlesinde davranışlar içine giren dövme eylemi, “öf bile deme” cümlesinin manasından açık bir şekilde anlaşılır. Davranışlar fehva'l-hitâb ile tahsis edilmiş olur.

4.2.2.6. Delilu'l-Hitab (Mefhum-u Muhalefe)

Bâkılânî, delilu'l-hitabı tasîs edici bir delil olarak kabul etmez. Bâkılânî, Şâfiî ve öğrencilerinin delilu'l-hitabı tahsis edici bir delil kabul etmelerini tartışır. (Bâkılânî, 1998: 256) Şâfiîlere göre “Boşanmış kadınlar için de meşru ve geleneğe uygun şekilde bir meta' (intifa hakkı) vardır...” (2/241) ayeti nafakayı bütün boşanmış kadınlar için genelleştirmektedir. “Eğer kadınları, kendilerine dokunmadan veya onlara bir mehir takdir etmeden boşarsanız (bunda) size bir vebal yoktur. Şu kadar ki onlara (mal verip) faydalandırın.” (2/236) ayetinin delilu'l-hitabından anlaşılan manaya göre ise nafaka verilecekler arasından “kendisine dokunulmamış ve mehri takdir edilmemiş” durumunda olmayanlara nafakanın verilmeyeceği anlaşılmaktadır (Bâkılânî, 1998: 56). Bâkılânî Şâfiîlerin bu kanaatinin doğru olmadığını söyler. Çünkü yukardaki ayetten “kendisine dokunulmamış ve mehri takdir edilmemiş” kişilerin dışındakiler manası çıkabilmekle beraber, “kendisine dokunulmamış ve mehri takdir edilmemiş” kişilerin özel durumlarına binaen mağdur edilmemeleri için bir tekidin var olduğu sonucuna da ulaşılabilir (Bâkılânî, 1998: 256). Dolayısıyla ile delilu'l-hitab muhassis olarak kabul edilmez.

4.2.2.7. Örf ve Adetler

Bâkılânî, örf ve adetleri şerî birer delil olarak görmediğinden dolayı tahsis edici bir delil olmalarını çok açık bir şekilde reddeder (Bâkılânî, 1998: 253). Mesela “Yiyecekler ve içecekler özel bazı günlerde size haram kılındı” dendiğinde burada muhatabın örfündeki yiyecek ve içecekler değil bütün yiyeceklerin haram olması kastedilir.

5. Teâruz

Aynı iradeden çıkan lafız ve manaların birbirine zıt hükümler içermesi çelişkidir. Hikmet ve ilmi sonsuz olan bir iradeden birbirine zıt hükümlerin çıkması muhaldir. Böyle bir çelişki durumunda lafızlardan ilk anlaşılın anlam yerine çelişkiyi giderici izahlara gidilmesi gerekir. Aksi takdirde sonsuz ilim ve hikmet sahibi iradenin çelişkiye düştüğü sonucu çıkar ki böyle bir durum hiçbir Müslüman bilgin tarafından kabul edilmez.

5.1. Teâruzun Gerçekleşme Durumları

Teâruz probleminin çözüm yollarını vermeden önce onun hangi durumlarda gerçekleşip gerçekleşmediğinin bilinmesi gerekir.

5.1.1. Teâruzun Gerçekleştiği Durumlar

Bâkılânî, şerî hükümlerin akli hükümler gibi kesinleşmiş ve değişmez hükümler olmadığını söyler. Çünkü şerî hükümlerde nesh ihtimali vardır. Dolayısıyla önceki bir hüküm sonra gelen bir hükmü kaldırabilir. Böyle bir durumda lafızlar ve onlardan anlaşılın hükümler arasında teâruzdan bahsedilebilir. Bir nass, bir şeyi haram kılarken başka bir nass aynı şeyi helal kılabilir (Bâkılânî, 1998: 260).

Bâkılânî bunun birçok örneğinin olduğunu söyler. Örneğin “Göğün suladığında 1/10 zekât vardır.” hadisi ile beraber “Beş vesk ürünün azında zekât yoktur.” (Buhâri, 1992: 1447) hadisleri birbirleri ile umûmluk-husûsluk bakımından muarızdırlar. Böyle bir durum mümkündür. Burada her ikisinden biri diğerini nesh etmiş olabileceği gibi ikincisi birincisinin beyanı da kabul edilebilir. Bundan dolayı emir, nehiy ve şerî hükümlerde teâruzun bulunması mümkündür.

5.1.2. Teâruzun Gerçekleşmediği Durumlar

Bâkılânî'ye göre teâruzun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı tek durum aklın önermeleri (el-kadaye'l-akliyye) ile Allah'ın hitabındaki hükümler arasındadır. Zorunlu bilgiler insanın akıl, beş duyu ve haberi sadık yolu ile elde ettiği bilgilerdir. Bâkılânî'ye göre bu bilgiler ile Allah'ın hitabının teâruz etmesi hakikatte değil ancak zahirde gerçekleşebilir. Zahirde çelişki gibi görünen durum söz konusu olduğunda nasslarda geçen ifadeler aklın önermesine uyacak şekilde te'vil edilir. Akıl âmm bir manayı veya hâss bir manayı kastederse semî deliller bu manaya aykırı gelemmez. Böyle bir durumda nassın ibaresi aklın önermesi doğrultusunda yorumlanır (Bâkılânî, 1998: 259).

Bâkılânî buna birkaç örnek verir. Örneğin “Allah her şeyi bilir” (2/282) ayetinden anlaşılın Allah'ın bilgisi dışında hiçbir şeyin olmadığı manasını, böyle bir ayet olmasa dahi akıl zorunlu bir şekilde kabul eder. Bu akli zorunluluk ile beraber “De ki: "Siz Allah'a bilemeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?" (10/18) ayeti zahiren çelişkili gibi görünür. Böyle bir durumda bu ayet aklın zorunlu olarak kabul ettiği bilgi doğrultusunda yorumlanır. Allah'ın bilemeyeceği hiçbir şeyin olmamasından dolayı söyledikleri şeyin asılsız ve hakikate aykırı olduğunu vurgulamak için böyle bir ifade kullanılmıştır. (Bâkılânî, 1998: 259-260) Bu ayetlerde hükmü âmm olan “Allah'ın bilgisinin

umûmiliği” zorunlu bilgisi, daha sonraki ayet ile tahsîs edilmesi gerekirken, aklın hükmü esas alınıp ayet zorunlu bilgi doğrultusunda tevil edilmiştir.

Yine aynı şekilde “Allah her şeyin yaratıcısıdır” (6/102) ayeti âmm bir ifadedir. Fakat akıl Allah'ın zatını bunun dışına çıkarmayı, ayeti tahsîs etmeyi zorunlu kılar. Böyle bir durumda ayet aklın gerektirdiği şekilde Allah'ın zatını “her şey” kapsamının dışına çıkaracak şekilde tevil edilir (Bâkılânî, 1998: 260). Bu ayette de âmm olan ifade akli zorunluluk ile tahsîs edilmiştir.

5.2. Teâruzu Giderme Yolları

Bâkılânî, iki âmm veya iki hâss nasstan biri hükümü ispat ederek gelirken diğeri hükümü nefî ederek gelmesinin hakikatte mümkün olmadığını söyler. Çünkü kesin olarak Allah'ın aynı anda ikisi ile kullarını mükellef tutmayacağı bilinir. Bâkılânî'ye göre böyle bir durumda yapılması gerekenleri şu şekilde özetleyebiliriz:

a. Her ikisi arasında nesh ilişkisi vardır. Böyle bir durumda kesin bir şekilde hangisinin diğerinden önce geldiğini bilmemiz gerekir. Hz. Peygamber (SAV)'in bunu bildirmiş olması ve bunu kesin bilen sahabe ve onların bildirdiği kişilerin de nesh uygun şekilde amel etmeleri gerekir. Daha sonrakilerden bu bilgiyi kaybetmiş olanlar ile bu bilgiye güvenilir yollardan ulaşamayanlar neshin gereğince hüküm verme sorumluluğunda değildirler. Çünkü her ikisinden birinin, hükmü sabit olduktan sonra diğerini kaldırma ihtimalinden bahsedilebilir. Böyle bir durumda tercihimizi hangisinin nâsih hangisinin mensûh oluşunu bildirecek bir bilgi ile desteklememiz lazım. Aksi takdirde keyfi olarak birini diğerine tercih edemeyiz (Bâkılânî, 1998: 263).

b. Biri diğerinin beyan edicisi olup diğerini tahsîs etmiş olabilir. Böyle bir durumda kesin bir şekilde aralarında nesh ilişkisinin olmadığını bildirecek bir delile ihtiyaç duyulur. Birincisi ile ortaya çıkan hükmün sübut bulmamış olması gerekir. Aksi takdirde daha önce de ifade edildiği gibi aralında tahsîs değil de nesh ilişkisi olduğu ortaya çıkar (Bâkılânî, 1998: 263).

c. Yukarıdaki iki durum kesin bir şekilde tespit edilemediği zaman tevakkuf yapılır. Üçüncü bir delil bulunmadığı takdirde tevakkufta da üç şeyden birini tercih etme konusunda müçtehit serbesttir. Birincisi her iki nassı bırakıp hiçbirisiyle gereğince amel edilmemesi, ikincisi kefaretlere olduğu gibi dilediğini seçebilmesi, üçüncüsü başka bir müçtehidin kanaatinin taklit edilmesidir. Çünkü müçtehidin elinde kesin bilgi doğuracak deliller bulunmamaktadır (Bâkılânî, 1998: 264). Kesin delillerin olmaması mükellefleri sorumluluktan kurtarır. Şayet sorumluluk olsa idi Şârî'nin bunu açıkça bildirmesi gerekirdi.

6. Sonuç

Hz. Peygamber (SAV)' den günümüze Müslümanlar, temel kaynakları olan Kur'an ve Hadis'in tahrife uğramadığı düşüncesine sahip olmuşlardır. Bu doğrultuda söz konusu kaynakların tarihsel süreçte olası tahrifatlara karşı ilk indirdiği ve söylendiği ortamdaki anlamını etkileyebilecek unsurlarını tespit etmeye çalışmışlardır. En yalın haliyle o dönemde yaşayan bir Arabin zihninde metnin anlamını oluşturabilecek tüm unsurlar bir arkeolog hassasiyetiyle muhafaza edilmiştir.

Bu metinlerin dili, gramer yapısı, cümle kuruluşları anlamı belirleyen temel yapı taşlarıdır. Bu sebeple bunların büyük bir titizlikle tahlil edilmesi gerekir. Usul âlimleri de ilk günden itibaren bu hassasiyetle hareket etmişlerdir.

Makalemiz bu yönüyle Bâkîllânî'nin nassını doğru anlaşılması ile ilgili konulardan biri olan tahsis kuramını ele almaktadır. Bu kuram çerçevesinde sadece Bâkîllânî'nin kanaatlerini öğrenmiş olmakla kalmayıp aynı zamanda yaşadığı dönemde konuyla ilgili yoğun tartışmalara da tanık olmaktadır. Henüz usulün kalıp kavramlarının oturmadığı bir dönemde bu kavramların nasıl temellendirildiğine Bâkîllânî aracılığıyla vakıf olmak mümkündür.

Bâkîllânî, kitabının birçok yerinde usul konularının belirlenmesinde zaruri bilginin zorunlu olduğunu söyler. Şayet genel bir usul belirlenecekse bunun kesinlikle katî deliller üzerine bina edilmesi gerekir. Bâkîllânî'ye göre zorunlu bilgi doğuran şeyler ise akıl, mütevatir olarak gelen ve manası kesin olarak tespit edilebilen haberler ve icmadır. Bu yolla sabit olan konular usulü belirler. Zanni konularda ise tercihi gerektiren başka bir delil bulunmadığı müddetçe anlam konusunda tevakkuf edilir. Bâkîllânî'nin bu yaklaşımı kitabında işlediği bütün konular için geçerli bir tutumdur.

Araştırmanın neticesi bize usulün konularının teşekkülü esnasında ayrıntılı ve ciddi tartışmaların varlığını göstermektedir. Fıkıh ve usul tarihinin karanlıkta kalan bu yönünün açığa çıkarılması ve bu alanda çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Notlar

¹ Yani her bir şahıs kendi suçundan dolayı had cezasını hak etmiştir.

² Mirasçı olarak çocuk ve baba bırakmayan kişi

³ Bir vesk yaklaşık 200 kg.dır. Bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuk-i İslamiyye ve İstılah-ı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1969, IV, s. 125.

Kaynakça

Âmidî, E. (2003), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, neşr, İbrahim el-Acûz. Cilt(2). Riyâd: Daru's-Sumey'î.

Bâkîllânî, E. (1998), *et-Takrîb ve'l-İrşâd es-Sağîr*, thk. Abdulhamîd b. Ali Ebû Züneyz. Cilt(3). Beyrut: Müessesetü'r-Risale.

Basrî, E. (1964), *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Hamidullah. Cilt(1). Dimeşk.

Buhârî, M. (1992), *el-Camu's-Sahîhi'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Güman, O. (2006), *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- İbn Manzûr, M. (Tarihsiz), *Lisanu'l-Arab*, Cilt(4) Kahire: Kitâbu'l-Mearif.
- Koca, F. (1996), *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsîs (Daraltıcı Yorum)*. İstanbul: İsam Yay.
- Müslim, H. (1981), *Sahihi'l-Müslim*. 4c. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- en-Nemle, A. (1996), *İthâfu Zevi'l-Basâir bi Şerhi Ravdati'n-Nâzir fi Usûli'l-Fıkh*. Cilt(6). Riyâd: Dâru'l-Âsime.
- Sübkî, T. (2003), *Cem'u'l-Cevâmi'*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye
- Şafî, M. (Tarihsiz), *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Tirmîzî, E. (1992), *Sünenü't-Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları
- Yiğit, M.(2009), *İlk Dönem Hanefi Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet.*, İstanbul: İz yay.
- Zerkeşî, B. (1992), *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh.*, neşr. Abdülkadir Abdullah el-Ânî. Cilt(6). Kuveyt: Vezaretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye.

MEDRESEYÊN KURDAN JI DESTPÊKÊ HETA ÎRO

Nevzat EMİNOĞLU*

Kurte

Bi hatina Îslamiyetê re herêma Rohhilata navîn, bû kaniya şaristaniyeke nû. Bingeh û binyadeke girîng a vê şaristaniyê nivîs û pirtûk e, yanî medrese ne. Her gel û netewekî ku bûn musulman, li gor rastiya rewşa xwe, saziyên xwe yên perwerdehiyê ava kirin û wihareng ji wê çandê behremend bûn. Gelê Kurd jî wek civateke niştcehîê vê herêmê û erdnîgariya wan, bû warê avabûn û geşedana van saziyan. Van saziyên han ku wek “medreseyên Kurdan” derbasî literatürê bûne, bandoreke mezin li ser jiyana Kurdan a civakî, edebî û dinî nişan dan. Armanca vê xebatê ew e ku ji dîroka destpêka Medreseyên Kurdan heta roja îroyîn serdem û qonaxên ku ev medrese tê re derbas bûne û herêmên ku lê hatine avakirin, nişan bide.

Peyvên Sereke: Medrese, Medreseyên Kurdan, çand, çanda Kurdî, edebiyata Kurdî, perwerdehî.

GEÇMÎŞTEN GÜNÜMÜZE KÜRT MEDRESELERİ

Özet

İslam dininin yayılmaya başlaması ile Ortadoğu coğrafyası yeni bir medeniyetin kaynağı konumuna geldi. Bu uygarlığın önemli bir dayanağını yazı ve kitap, yani medreseler oluşturmaktadır. Müslüman olan her bir millet ve topluluk kendi realitelerine göre kendi eğitim kurumlarını oluşturdular ve böylece bu kültürden yararlanma yoluna gittiler. Bu bölgenin yerli bir kavmi olarak Kürtler ve coğrafyaları da bu kurumların oluşum ve gelişim alanları haline geldi. Kürt medreseleri olarak literatüre geçen bu eğitim kurumları Kürtlerin sosyal, edebî ve dini hayatları üzerinde oldukça önemli etkide bulundu. Bu çalışmanın amacı başlangıçtan günümüze Kürt medreselerinin geçirdiği dönem ve evreleri ve bu medreselerin yayılma alanlarını ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Medreseler, Kürt Medreseleri, Kültür, Kürt Kültürü, Kürt Edebiyatı, Eğitim.

* Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü - Muş / Türkiye.
e-mail: n.eminoglu@alparslan.edu.tr
doi: <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.41955>
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon>

KURDISH MADRASAHS FROM PAST TO PRESENT

Abstract

The Middle East becomes the source of a new civilization with the spread of Islam. Transcripts and books, in other words the madrasahs, constitute an important base of this civilization. Each and every Muslim nation or community establishes their own educational institutions considering their own reality, and they seek to benefit from this culture. As the local inhabitants of this region, Kurds and their geography also become the area of formation and development of these institutions. Mentioned as Kurdish Madrasahs in the literature, these madrasahs have significant influences on the social, literary and religious life of Kurdish people. This study aims to investigate the periods that the Kurdish Madrasahs go through from past to present and to reveal the areas where these madrasahs expand.

Keywords: Madrasahs, Kurdish Madrasahs, Culture, Kurdish Culture, Kurdish Literature, Education.

1. Destpêk

Medrese wek peyveke Erebi tê maneya “cîh û warê dersê”, “cîhê hînbûn û hînkirinê”. Di dîroka Îslamê de avahiyên ku cara pêşîn erka perwerdehiyê pêk anîne “suffe” yên dema Hz. Muhammed û “darul ulûm /malên ilmê” yên serdema xelîfeyan e. Di vê serdemê de mescîd ji cîhê ders û perwerdehiyê bûn. Mescîdê ku ji bo nimêj û îbadetê dihatin avakirin bo dersê ji dihatin bikaranîn. Di vê serdema pêşîn de digel mescîdan “xan” ji hebûn ku tê de perwerdehiyê dihat kirin. Van “xan” ên han pîrî caran li rex mescîdan xizmet kirine. Ev pêvajoyê pêşî wek “mescîd” destpê dike, paşê wek “mescîd-xan” berdewam dike û paşê jî bi “medrese”yan gihîste encamê (Makdîsî, 1981: 27; 2009: 285). Medrese di serdema Emewî û Ebbasiyan de bi vî navê çêbûn û wek saziyên perwerdehiyê li piraniya erdnigariya ku musulman lê dijîn belav bûn. Ji wan kesên ku di van saziyan de ders didan re dihat gotin “muderrîs”. “Muderrîs” peyveke bi Erebi ye ku maneya wê “yê ku ders dide” ye (Sîrma, 2013: 56). Kurdan ji bo mamosteyên medreseyan digotin “Seyda”. “Seyda” jî di Kurdî de tê maneya “dersdar”, “mamosteyê mezin”, “yê ku dersê dide” (Zinar, 1993: 38).

Sedemên ku medreseyan wek saziyeke perwerdehiyê derxistine holê gelek in. Bi gotineke din gelek armancên avabûna medreseyan hene. Ji van sedemanan ên ku derdikevin pêş, sê - çar heb in. Ji van sedeman jê yek ev e ku ders û perwerdehiyê êdî li mizgeftan hilnedihat. Lewma hewcedarî bi avahiyên serbixwe yên wek “medrese”yan çêbû. Sedemê din ew bû ku rewac û hîndekariya mezhebêkî fiqhê pêk bînin (Gözütök, 2013: 200). Her wisa armanceke din a sazkirina medreseyan ew bû ku li hemberî bandora mezhebê Şîîtiyê wek navendên parastina mezhebên sunnî perwerdehiyê pêk bîne (Lewis, 1989: 53).

Di ramana dinî ya gelên musulman de rola medreseyan diyarde ye. Lewra her gelê ku bûne musulman mezhebê xwe yê fiqhî û eqîdewî û her wiha şîrove û awayê baweriya xwe ya dinî ji van saziyan hîn bûne. Her wisa ev saziyên perwerdehiyê bûne sedem ku di nav her netewekî musulman de çandeke taybet a hevpar û zimanekî perwerdehiyê yê standart jî pêk bê. Gelê Kurd jî piştî ku bûn musulman wek saziyeke sereke ya perwerdehiyê ji medreseyan sûd wergirtin. Ji ber hewcedariya bi pêdiviyên rewşenbîrî û him jî bo

gîhandina qadroyên rêvebirî Kurdan ev medrese ava kirin (Epözdemir, 2015: 11). Van medreseyên han bandora xwe li ser bawerî, çand û zimanê Kurdî nîşan da. Di nav Kurdan de çandeke hevpar a wek xîm û bingeha netewetiyê pêk hat. Wuhareng li seranserê erdnîgariya Kurdan yekawatiya baweriyê çêbû. “Mezhebê Eşarî” ku mezhebekî Îslamê ye eqîdewî ye û “mezhebê Şafîî” ku mezhebekî Îslamê ye fiqhî/emelî ye, wek mezhebên Kurdan ên sereke û fermî rengê xwe dan jiyana wan a kesayetî û civakî (Bidlîsî, 2010: 20). Her wisa berhemên edebiyata Kurdiya klasîk ji van saziyan derketin holê. Ast û qaliteya van berhemên Kurdî ne kêmtirê berhemên klasîk ên cînarên wan ên wek Tirk, Faris û Ereban in (Cizîrî, 2012: 10). Zimanê Kurdî standardizasyona xwe û bikaranîna xwe ya yekawayî ya li seranserê Kurdistanê bi saya van saziyan bi dest xist. Her wiha bingeha zimanê nivîskî ye Kurdî û perwedehiya zimanê zikmakî ya di Kurdî de jî ev medrese ne (Enstîtûya Kurdî, 2014: 7).

Ji ber ku medreseyan bandoreke awha mezin û mayende li rojhilata navîn û xasma jî li ser gelê Kurd nîşan daye, min ew hêjayî lêkolînê dît. Heta niha derbarê medreseyan de û xasma jî derbarê medreseyên Kurdan de pir hindik lêkolîn çêbûne. Lewma min xwest ku li ser erdnîgariya ku medreseyên Kurdan ji destpêkê heta îro lê çêbûne û qonax û serdemên ku derbas kirine, bisekinim. Bila ev jî neyê jibîrkirin ku erdnîgariya ku medreseyên Kurdan lê hatine avakirin, evên ku me qal kirine tenê nînin. Hê gelek navend û bajarên din jî hene ku ev medrese lê hatine avakirin. Ev mijara girîng hê nû tê lîkolînkirin. Ez bawerim dê bi saya çavkanî û lêkolînên nû evana jî derkevin holê û bi cîhana zanistê re bîn parvekirin.

2. Destpêka Medreseyên Kurdan

Di salên 18an ên Hicrî / 637-645 ên Mîladî de tîkiliya musulmanên Ereb û Kurdan çêdibe. Her çiqas hin caran di navbera wan de şer û pevçûn çêdibin jî lê bi awayekî gelemperî û bi piranî gelê Kurd dîne Îslamê bi dilxwazî dipejirîne. Sedemê bingehîn ê pejiwandina Kurdan a vî dîne nû ev bû ku prensîbên vî dîni li gor qereker û kesayetîya Kurdan bû. Bi musulmanbûna wan re jî saziyên perwerdehiyê di nav wan de geş bûn (Beg, 2012: 123).

Destpêka medreseyên Kurdan digêje salên 979 ên Mîladî. Herêma Kurdên Hesenwehiyan de gelek cîh û warên dersê tên çêkirin ji aliyê desthilatdarên Kurdan ve. Nasîrûdewle Ebû Necm Bedr B. Hesenweyh B. Huseyîn El Kurdî di sala 369 ê Hicrî de piştî wefata bavê xwe li Hemedan û wilayetên derdorên wê nêzî sê hezar “mescid” û “xan” ên wek fêrgeh, daye çêkirinê (Gözütok, 2013: 56).

Kurd, piştî sêsed salên xerabûn û pelçiqandinê yê di bin desthilatdariya Sasaniyên Îranî û împaratoriya Bizansî de derbasbûyî, di navbera sedsalên 7an û 9an (mîladî) de, hêza wan (Kurdan) a siyasî ya jî nû ve şînbûyî, mohra xwe li serdemê dixwe. Ev heyama ku di sedsalên 10an û 12an de dertê asta herî bilind, bi awakî heqdar, wek “Sedsalên Îslamê yê Kurd” tên binavkirin. Hakimiya Kurdan a siyasî, bi saya fêhên leşkerî û koçberiyê, ji Asya Navîn bigre heta Lîbya û Yemenê dirêj dibû. Kurdan him dewlet û xanedan ava kirin û herêmên navendî yê Rojhilata Navîn parastin, him jî çanda Kurdî demên xwe yê zêrîn jiya. Kurd di pêvajoya van hemû deman de, di warê felsefe, muzîk, muzikolojî, mîmarî, muhendîsî, matematîk û astronomiyê de, bûne pispor. Di nav pêstatîrên Kurd ên wê demê de, dirokzanên wek Ebul Fîda, Îbnî Esîr, Îbnî Şeddad û Îbnî Quteybe; filozofên wek

Suhrewerdî, Ayn el-Qudat Hemedanî; muzikologên wek Seyfeddîn Êrmewî û Muhammed Êbnî Katib Erbilî; muzîsyenên wek Êbrahîm û Îshaq Mawsîlî û Zeryab; mîmar û muhendîsên wek Munîs; matamatîkzan û astrologê wek Muhyedîn Axlatî; biyografîstên wek Êbnî Xalîqan, ensiklopedîstên wek Êbnî Nedîm; şoreşgerên civakî û dînî yên wek Babek û Narseh, meriv dikare wek mînak bêje (Izady, 2007: 97).

Gava em qala “Medreseyên Kurdistan” dikin, qesta me ew medrese ne ku li ciyên Kurd lê dijîn ava bûne û yan jî Kurd çûne li derekî dinê çêkirine. Ev erdnîgarî jî navenda Rojhilata navîn e ku ji Azerbeycanê heta Şamê û ji Anatolya Navîn bigre heta nivê Îran û Îraqê digre nav xwe. M. Halil Çiçek jî dibêje ku “Medreseyên Kurdistan, wek saziyeke kar û xebatên zanyarî û exlaqî, tenê ne li herêma rojhilata Tirkîyeyê, bilakis li hemû erdnîgariya ku Kurd bi piranî lê dijîn, perwerdehiyê didin. Ev erdnîgariya han, ji van beşan pêk tê: Rojhilat û rajhilata başûrê Tirkîyeyê, herêmên bakûrê Îraqê, herêmên li rojavayên Îranê, herêmên bakûrê Sûriyê digre nav xwe” (Çiçek, 2009: 27). Ev medreseyên han xwediyê hin taybendmendîyan e ku bi navê “Medreseyên Kurdistan” (Sırma, 2013: 58) hatin naskirin (Zinar, 1993: 11).

Zimanê perwerdehiyê yên Medreseyên Kurdistan bi Kurdî ye. Ders bi zimanê Kurdî tê dayîn. Pirtûkên dersê/rêzê yên medreseyan her çendî di destpêkê de hemû bi Erebi bûn. Lê hey ku çû yanî ji serdema medreseyên sulatanan ber bi serdema medreseyên Mîran hat, zanayên Kurd pirtûkên dersê yên bi Kurdî jî nivîsîn. Pirtûkên Erebi jî bi şîroveya Kurdî dihatin dayîn. Wuhaeng ev saziyên perwerdehiyê bûbûn devera bicihanîna tore, tevger û rêveçûna Kurdayetiyê jî. Lewra di wan de toreyê kurdî, ji wergirtinê bigir û hemû edetên kurdî dihatin pêkanîn, kesayetiya nijadî derdixistin holê û mirovatiyê didane diyarkirin (Zinar, 1993: 10). Her wiha ev sazî ji asta dibistana seretayî bigre heta asta zanîngehê mînak û model e ji bo ceribîna dîrokî ya perwerdehiya zimanê zikmakî bo Kurdistan. Ne tenê Kurd, her wisa Tirk, Ereb, Faris û milletên mayîn jî di van medreseyên Kurdistan de xwendine û jê tehsîl girtine (Yüksel, 1993: 60).

Medreseyên Kurdistan, li gor serdema ku hatine sazîkirin û li gor avakarên wan, meriv dikare veqetîne bi sê beşan: Medreseyên sultanî, Medreseyên Mîran û Medreseyên şêxan.

3. Medreseyên Sultanî

Hukumdarên ku di sedsalên pêşîn ên Îslamê de rêvebirî dikirin pêşî li alim û zanayan vedikirin. Her wiha ew teşwîq dikirin û li wan xwedî derdiketin; cîh û mekan ji wan re çêdikirin. Medreseyên pêşîn awha çêbûn. “Herêma Kurdistan, di serdema Hz. Umer de û teqrîben di navbera salên 14-30 ê Hîcrî de bûye musulman û wihareng bi raxbeta ilmê, tehsîla ilmê jî dest pêkiriye û cîh û warên dersê ku jê re medrese tê gotinê, vebûne. Lewma li gor tesbîta Mamosteyê Unîversîteya Bexdayê Dr. Nacî Marûf, hê beriya Medreseyên Nîzamiyeyê yên Selçûkiyan, sî û sê medrese hebûne ku tê de alim û muderrîsên mezin gihîştine (Çiçek, 2009: 37). Ji lêkolînan tê fêmkirin ku derdora salên 250 yê Hîcrî, medreseyên serbixwe ku li dervayê mizgeftan, hatine çêkirin (Çiçek, 1999: 126). Nacî Maruf her wiha dibêje ku van medreseyan sed û şêst û pênc sal beriya Medreseyên Nîzamiyeyê (459ê Hîcrî) dest bi xebatê kirine û li Xorasan û Maweraunnehîrê medrese hatine avakirinê.” (Maruf, 1973: 37)

Ev medreseyên han, bi hatina Îslamê re, li gelek herêmên Kurdan hatine avakirin. Îslamiyeta ku Hz. Muhemmed teblîx dikir û li ser nas û esasên Quranê geş dibû, atmosfereke nû bi xwe re anîbû. Bi saya wê atmosferê, zanîn û zanyarî, mizgeft û medrese, îmar û îskan, bûbûn metaên herî merxûb. Armanç û xayeyên dewlet û hukumdarên pêşîn, ev cewher û nixên han bûn. Di vê derbarê de Izady awha dibêje: “Zanayên wek Ebû Hanîfe Dînewerî, herî zêde deyndarê wan êkolên ilmî ne ku di wan şex sedsalên zêrîn ên pêşîn ên şaristaniya Îslamê de pêk hatine. Di dem û dewraneke wiha de ku ji bo dewlet û rêvebirên dewletan, tiştên sedemê rûmet û pesnê, ne ku şer û polîtîka bûn; bilakîs medrese, pirtûkxane, rasatxane, nexweşxane û laboratuwar bûn. Meriv bi hêsanî li her derê rastî mutefekkîr, zanyar, nivîskar, bestevan û mîmarên meqbûlên alemê û yên wek wan, dihat” (2007: 16).

Ev medreseyên ku sultanên çêdikir, tê de tenê ne dersên dînî, bilakîs dersên teknîkî û felsefî jî dihatin dayîn. Skala çihêrengiya dersan, pir fireh bû (Epözdemir, 2015: 10). Lê hey ku çû, ev rengîni û zengîni kêmbû. Yanî gava ji sultanên berjêrî rêvebirîya mîran bû û ji mîran jî hate serdema medreseyên şexan, ev çihêrengiya dersan teng bû. Heta vê sedsalaa dawî, tenê dersên dînî man (Yüksel, 2013: 195).

Di serê dîroka Îslamê de her gel û herêm bi zimanê gelê xwe dersên Medreseyan digirtin. Hin lêkolînerên wek Zeynelabidin Zinar dibêjin ku Selaheddîn Eyyûbî emir kiriye ku li herêma Kurdan, bila bi zimanê Kurdî ders bê dayîn (Zinar, 2013: 10). Dibe ku li pêşerojê belgeyên nû bi dest kevin û rastiya van jî derkevin holê. Lê ev mijar hewceyê lêkolînen berfireh e. Ji ber ku di mayeta van sultanên Kurd de, tenê Kurd tunebûn û civata ku îdare dikirin kozmopolît bû û hetta hin ji van dewletanan împarator bûn, lewma dibe ku digel zimanê Kurdî, zimanê Erebi jî wek zimanê dewletê yê hevpar, di perwerdeyê de hatibe bikaranîn.

Medreseyên sultanên bi giranî li herêmên wek Dînewer, Hemedan, Sirmac, Hulwan, Erbil, Salmas, Meraxe, Urmiye, Tebrîz, Şehrezor, Ruha, Şam, Heleb, Qahîre û hwd. hatine avakirin (Epözdemir, 2015: 10).

3.1. Medreseyên Hesênweyhiyan

Ev dewleta han, derdora salên 250 î yê Hîcrî li herêma Hemedan û Dînewerê, ji aliyê xanedaneke Kurd ve hatiye damezrandinê (Bidlîsî, 2005: 27). Ev dewlet bi zanyarên xwe yê bi nav û deng û deng û bi xebatên ilm û teknîkê navdar e. Bi dehan alim û zanyar li vê dewletê, xasma li Dînewera ku paytexta Hesênweyhiyan e, gihîştine û li alema Îslamê belav bûne. Gihîştin û hebûna evqas alimên mezin, bêguman bêmedrese; bêyî xwedîderketin û alîkariya dewletê û bêyî teşwîq û desteka hukumdaran, ne pêkan e. “Zanyarên wek Mesûdî û Belazûrî, di nav wan cih û waran de ku Kurd lê dijîn, Dînewerê dihijmêrin û dibêjin ku Kurdekî prens, bi navê Hesênweyh, li vir dewletek ava kiriye” (Dînewerî, 2008: 10).

Divê meriv bingeh û destpêka Medreseyên Kurdan, di van dem û dewranên zêrîn de bigere. Dînewer, li ser rêya hevrişimê ya sereke ya bazirganiya rojava û rojhilatê ya navneteweyî avabûye. Lewma wezîfeya metropolekê didît li başûr û başûrê rojhilatê welatê Kurdan. Wihareng bajarê Dînewerê, xwedanmaliya gelek zanyarên sereke yê wek Ebû Henîfe Dînewerî dikir. Bi çavênîneke kurt ya li Ansîklopediyên Modern yan jî li

ferhengên biyografîyan, dê eyan û eşkere were xuyanê ku zana û rewşenbîrên ku ehl û niştecihên Dînewerê ne, ka çiqas pir in (Izady, 2007: 98).

Digel hebûna medrese û mizgeftan, nivîskar û seyyah di kitêbên xwe de qala rasatxane û kutûbxaneyan jî dikin li Dînewerê. “Stêrknasê Faris Ebdurrehman Sûfiyê Şîrazî di kitêba xwe ya Suwar el Kewakîb de dibêje ku rasatxaneya Ebû Henîfe ya li Dînewerê, min bi çavê xwe dît. Telebeyên Ebû Henîfe Dînewerî yên salên wan li jor, hê jî wê rasatxaneyê dixebitandin. Rasatxaneya Ebû Henîfe hê du sed salê din jî berdewam kiriye. Piştî êriş û talana Moxolan a li ser Dînewerê, ew rasatxane hilweşiya, xerab bû. Şîrazî herwiha behsa pirtûkxaneya Ebû Henîfe ya nêzîkî wê herêmê jî dike û li ser pirtûka Kîtab ul- Hewa yê ku li wir ditiye jî şîroveyan dike” (Izady, 2007: 99)

3.2. Medreseyên Merwaniyan

Merwanî, xanedanek in ku hukumdariya herêma Diyarbekir û Cezîrê kirine (Bidlîsî, 2011: 24). Ev dewleta han di sala 984 an da ji teref Ehmed Bîn Merwan ve hate damezrandin. Vê dewletê sed salî zêdetir umir kir. Di vê serdemê de dewlemendî û aramî çêbû û zêde bû. Li vî welatî gelek mizgeft, medrese, xan û man, pire, hemam, cihokên avê, di vê serdemê de hatin çêkirin. Herêma Diyarbakirê, bûbû navenda bazirganiyê. Bûbû sedemê dewlemendiyeke mezin ji Merwaniyan re. Vê dewletê girîngiyeke mezin dida ser xebatên çandî û edebî. Lewma dewleta Merwaniyan, ji bo helbestvan û edîb û zanayan, bûbû cih û war. Gelek helbestvanên ji vir û biyanî yên wek Ebû Dela, Tihamî, Ebû Riza, Simon El Hotci, bi meth û sena, qala Mervaniyan dikin (Es, 2013: 59).

Li vî welatî berî îslamê manastirên xirîstiyanan û perestgehên zerduştiyan navendên perwerdehiyê hebûn. Piştî hatina îslamê di nav musulmanên herêmê de bi riya mizgeftan navendên îbadet û fêrkirinê hatin damezirandin. Li gorî çavkaniyên dîrokî cara pêşî di serdemê Merwaniyan de medreseyên mezin li Farqînê û li Cizîrê tîne damezirandin (Makdîsi, 2002: 142). Merwaniyan refahek mezin bidest xistin. Xasma serdemê Ebû Nasr bin Mervân de asta jiyana bajarên derdora Diyarbekir û Sîlwanê (Sîlva-Meyafarqîn) pêşket. Berhemên çandî û senetkariyê derketin holê. Zana û helbestvanan hîmaye dîtin. Ew cî û herêmên ku Merwanî lê hakim bûn, mezhebê Şafîî lê belav bû (Haldun, 2012: 315).

Li pîrê welatê Kurdan, xasma li Serhedê, navên gelek gund û bajaran bi terkîbên “mela”, “şêx”, “welî” û wek vana pêk hatine. Ev yeka han ji ber ku Merwanî û dû Merwaniyan re jî Eyyubîyan ev herêma han de Kurd bi cih kirine û bi destê zana û şêxan gund ava kirine (Bingöl, 1987: 7). Her wisa li van deran medrese saz kirine. Lewma li van deran navê gelek gund û bajaran wek “Şêxweliya”, “Şêrwanşêx”, “Hemzeşêx”, “Şêxyaqûb”, “Mela Dawud”, “Melamustefa”, “Semerşêx”, “Melekend”, “Melakork”, “Meladerman”, “Melaxidra”, “Melaosman”, “Melaehmed”, “Şeyxan”, “Hacî”, “Melaqasim”, “Melamelîk”, “Melaîbrahîm”, “melakameran”, “Şêxcûma”...û hwd. bi sedan gundên ku navê wan bi vî rengî ne, hene. Ji xwe herêma ku Kurdên Merwanî li hemberî Bizansiyan bi deh hezar eskerê xwe ve alîkariya Tirkên Selçûkî kirine, ev herêma Serhedê ye ku Mûş, Milazgir, Erdîş û Xelatê û derdorên wan digre nav xwe.

Bêxwendin û zanîn ne pêkan e desthilatdariyeke weke Dewleta Merwaniyan bi qasî sed salî li hemi derên Kurdistanê karibe fermanrewayetiye bike û di ware avasaziye de

avahiyên hêja û bêhemta ava bike û karên mîmarî yên weke Pira Malabadê Pira Dehçavî ya Dîcleyê bike male Kurdan (Epözdemir, 2015: 19).

Belê rast e bêguman ne mumkun e ku Merwanî vî mezhebê hanê, bi awayekî bêilm û bêmedrese pêş bixin û belav bikin. Medreseyên ku mezhebî Şaffîtiyê ders dane û nasnameya Kurdî ya sunnîtiyê pêk aniye, dema îdareya Merwanîyan de destpê kiriye. Wihareng di pêvajoya dîrokê de li hemû welatê Kurdan ev medrese heta gundan jî belav bûne. Êdî ev nasnameya Kurdan a dînî ku bi piranî li ser sunnîti û şaffîtiyê ava bûye, di serdema Eyyûbiyan û yên mayî de jî berdewam dike û dighêje heta roja me.

3.3. Medreseyên Eyyûbiyan

Nivîskarê Şerefnameya dîroka Kurdan, Şerefxanê Bitlîsî behsa pênc dewletên mezin dike ku Kurdan çêkirine. Ji vana jê yek jî dewleta Eyyûbî ye (Bidlîsî, 2011: 25). Dewleta Eyyûbî çawa di hêla edalet û cesaretê de bi nav û deng e, her wisa jî di hêla perwerde û zanîna de jî gelek xizmetên giranbiha kirine.

Xanedana Eyyûbiyan, ne ku tenê li welatê Kurdan, bigre li hemû alema Îslamê desthilatdar bûn. Hukumraniya wan ji Qafqasyayê heta Yemenê û ji Tehranê bigre heta Tûnûsê fireh bû. Eyyûbiyan digel gelek berhemên îmar û umranê, her wisa gelek medreseyên ku warên zanîn û zanyariyê ne jî çêkirine. Rêvebirên dewleta Eyyûbî, pîrî qîmet û girîngî didane ilm û telîmê, di nav rêvebirên dewletên musulman de, bûbûn xwediyê mewqiyekî taybet. Eyyûbiyan ji bo ku ekola ehlê sunnet û cemaetê û mezhebê xwe yê Şaffîtiyê pêş bixin, her wiha bo ku ilm û irfanê belav bikin, gelek medrese însa kirin û finansoriya wan hildan ser milê xwe (Bağusuy, 2009: 41). “Nivîskarê pirtûka Xuttet u-Şam ustad Muhemmed Kurd Elî wiha dibêje ku 'piraniya Medreseyên Şamê, dema Dewletên Nûreddîn û Selaheddîn de çêbûn û zêde bûn. Beşek ji van medreseyan jî hêla bazirganan ve, beşekî wan ê din jî ji hêla serokên dewletê û serdarê wan ve û jî aliyê keç û lawên xêrxwazên melîk û melîkeyan ve hatine avakirin. Piraniya wan kesên ku medreseyên Şamê çêkirine, dûrî Şamê rûdiniştin. Ger di sedsala 12yan de li Şam û Helebê medrese nehatana çêkirinê, bi mirina melîkên taîfe û gelan re û bi ketina Osmanîyan a diyarê Şamê re, dê ilm û perwerdeya medreseyê ji holê rabûya. Dema Selaheddîn û zarên wî de, pazara weqf û xêr û xêratê pir di rewacê de bû. Zar û nebiyên wî, eynî mîna pêşî û mezinên xwe, di karê ilm û xêrê de pir li pêş bûn” (Hayr, 2004: 53).

Medreseyên ku Eyyûbiyan li Misrê çêkirine ev in: Medreseya Nasiriyeyê, Medreseya Kamhiyyeyê, Medreseya Salahiyyeyê, Medreseya Adiliyyeyê, Medreseya Sûyûfyeyê, Medreseya Menazîl ul Îz, Medreseya Qutbiyye, Medreseya Fadiliyye. Medreseyên ku Eyyûbiyan li herêma Şamê çêkirin jî ev in: Medreseya Salahiye, Medreseya Asrûniye, Medreseya Îqbaliye, Medreseya Taqawiye, Medreseya Xatûniye, Medreseya Muqaddemiye, Medreseya Ferruḥşahiye, Medreseya Esediyye, Medreseya Azrawiyye, Medreseya Amriye (Bağusuy, 2009: 33). Di van medreseyan de, pirtûkên ilmên wek Qiraet, Tefsîr, Hedîs, Fiqih, Zîman û Edebiyat, Felsefê, Mentiq, Tip, Astronomî, Hesab dihatin xwendin (Bağusuy, 2009: 47).

Eyyûbiyan her wisa ji welatê hemniyadên xwe yên Kurd re jî gelek xizmetên ilmî kirin. Li Urfayê, Amedê, Meyafêrînê/Silwan/Silîva, Bidlîsê her wekî din (hwd.) gelek mizgeft, medrese, weqif û hwd. çêkirin. Mesela Eyyûbiyan eşîr û qebilêd Kurd li hêla bakûr û

serhedê welatê Kurdan ve bi cih kirin û li wir xebatên ilmê û medreseyan dan destpêkirin. Kurd anîn li Serheda Mûş û Agirî, Erzurûm, Qers û Qafqasê bi cih kirin. Ev der û zozanên ku xalî bûn ji însanan, îmar û însa kirin (Bingöl, 1987: 7). Li wir medrese vekirin û herwiha mezhebê Şaffî jî li wir belav kirin.

4. Dawiya Medreseyên Sultan

Meriv dikare dîroka dawî lêhatina Medreseyên Sultan, wek dîroka 1461î ya hilweşina Eyyûbiyên Hesenkêfê ku mumessilên Eyyûbiyan ên herî dawî ne, destnîşan bike. Lewra di vê dîrokê de, nûnerên Eyyûbiyan ên dawî jî ketin bin desthilatdariya Aqqoyûniyan. Her wiha Aqqoyûniyan di serê salên 1400 -1402 yan de jî Diyarbekir hildabûn bin destê xwe. Wihareng di Kurdan de, dawî li silsleya hukumdar û sultanên mezin ên alemgiştî hat. Bi vî hawî ew xizmet û xebata mezin a bi saya medreseyan a ji bo zanîn û hikmetê, sist bû û paşket. Akademîsyenê pispore dîroka Kurd, Prof. Dr. M. R. Îzady jî bo vê serdema han dibêje ku: “Ev serdema piştî sultan a dîrokê, serdemeke wisa ne ku Kurd, muhtemelen xêncî edebiyatê, bi hemû hêlên jiyana xwe ya netewî ve paş man û şûnve çûn. Her wiha piraniya vî milletî di pêvajoya 250 salê di navbera 1500 û 1750 î de marûzê koçberî û îskana li herêmên dûr a bi darê zorê, man. Civata Kurdan a enerjîk û jêhatî ku di serê vê serdema ku me qal kir de, di ast û dereceke baş û maqûl de bûn, di dawiya vê serdemê de gerîn civateke ji civatên herî paşketî û hevdaketî yê rojhilata navîn” (2007: 111). Alim û zanayê girîng ê ehlê van medreseyên Kurdan, Bediuzzeman Seîdê Kurdî yê Nûrsî jî di pirtûkeke xwe de ku di sala 1909 an de nivîsiye, derheq vê serdema dîroka Kurd de awaha dibêje: “Ey Gelî Kurdên şeremêr û leşkerên pêşdar û qehreman ên dema cîhangîriya Asûrî û Keyaniyan! Bes! Ev xewa we ya pênc sed salî. Êdî hişyar bin! Sibe ye. Eger na, wehşet û xeflet, dê we di çola hovtî û wehşetê de talan bike” (2005:188). Li gor tesbîta Nûrsî, destpêka xewa Kurdan a pênc sed sale, rastî salên 1400 î tê. Gelo li gor Nûrsî kîjan sedem, kîjan derb û derizîn û şikestek, bûye sedemê vê xewa Kurdan? Qasî ku tê xuyanê li gorî Bediuzzeman jî dawiya medreseyên Kurdan ên serdema sultan, destpêka xew û paşveçûna Kurdan e.

Dîrokzanê navdar Prof. Dr. Îzady van herdû xalan wek sedemê vê paşketinê nîşan dide: 1) Şer û tekoşina herdû hêzên super ên wê demê yê Împaratoriya Pers û Osmanî ku welatê Kurdan nav dest û piyê wan de mabû. 2) Vasco da Gama 1497 an de ji ber ku rêvederyaya Efrîqaya Başûr (Pozê/Çimê Hêviyê) keşif kir, rêya hevirmûş (îpek yolu) ku nav welatê Kurdan re derbas dibû, betal bû û ekonomiya Kurdan xerab bû û paşket” (Îzady: 112). Ev herdû xalên ku Îzady destnîşan dike ji bo sedemên xew û nexweşiya Kurdan, dervayê/xarîc, îşaretê dikin. Lê Nûrsî, îşaretî hundir dike û wek sedem, Kurdan bixwe rave dike. Sedemê nexweşiyê çî hundurîn û çî jî derveyî be, her du rewşên jî îşaretî eynî serdema dîrokî dikin ji bo destpêka xew û paşketina Kurdan. Ew serdem jî salên 1400-1500î ne ku rastî dawiya serdema medrseyên sultan tê.

5. Medreseyên Mîran

Ev medrese li mîrgehan û bi hêla Mîran ve hatine avakirin. Her wiha jî ber ku dîroka wan bêtir nêzî dema îro ye, agahiyên me yê derheq wan de zêdetir in. Ji medreseyên ku mîran çêkirine jê hinek heta roja me ya îro jî li ser piya mane. Mesela Medreseya Sor a Cizîra Botan, Medreseya Mîr Hesênê Welî ya li Muksê, Medreseyên Mîrên Bidlîsê û hwd.

Medreseyên mîran medreseyên şaristaniyê bûn. Ew medrese kulliyê bûn, zankoyên zamanê xwe bûn. Mîrekên Kurdistanê ji bona ku burokrat, teknokrat, serdar, dîplomat, dîroknas, stêrnas, bînasaz, muhendîs, hekîm, qazî, muftî, hunermend, zana, alim, mela, xetîb, miezîn, wezîr, kizîr û ronakbîran bigihîninê navendên bajaran, bi renegekî şaristanî û li gor demê bi hemî ilmên zanistî yê hemdem digel welatîyên xwe perwerde dikirin. Ji xwe hemî welatên Îslamê jî weha dikir û bi vî rengî perwerde dibûn (Epözdemir, 2015: 29).

Di sed sala XIIIan de piştî êrişên Moxolan li ser cîhana Îslamê, bi taybetî jî li ser paytexta dewleta Ebbasiyan, dawî li dewleta Ebbasiyan hat û bi vî awayî di cîhana Îslamê de serdemeke nû destpê kir. Di vê navberê de hukumetên Kurd ên ku di nîvê serdema Ebbasiyan de ava bûbûn jî temenê xwe tijî kiribûn. Piştî dawîhatina van hukumetên Kurdan serdeme nû destpê kir. Ev serdema nû ji bo Kurdan serdema Mîrektiyên e. Mîrektiyên herî girîng ên Kurdan û bi taybetî yê Kurmancan piştî êrişên Moxolan hatin avakirin û heta bi nîvê sed sala XIXan li ser pîyan man. Ev serdem jî bo edebiyata Kurdiya Kurmancî serdemeke zêrîn e û her wisa jî bo medreseyên Kurdan jî girîng e. Lewra em dikarin bibêjin hemû berhemên klasîk ên Kurdiya Kurmancî yê di destê me de ne, di vê serdemê de hatine dayîn. Di destpêka vê serdemê de cara pêşî li cihên wekî Hekarî, Cizîr, Amêdiye û Erdelanê û piştî wan jî li cihên wekî Bidlîsê, Bazîdê, Hîzanê, Miksê, Şêrwanê û hin cihên din mîrektiyên Kurdan ava bûn. Em dikarin bêjin ku di her bajarekî ku mîrekî Kurdan lê hebû, medreseyên wan jî hebûn. Piraniya van medreseyan di sed salên XV û XVIan de hatine avakirin. Ev medrese bi mîmariya xwe û bi sistema xwe ne medreseyên kêma bûn. Hinek jî van medreseyan wekî Medreseya Qubehane û Medreseya Sor di asta medreseyên paytextên cîhana Îslamê yê wan deman de bûn. Di van medreseyan de zimanê perwerdehiyê zimanê Kurdî bû (Adak, 2013: 162).

Gelek navendên ku medreseyên mîran lê hatine avakirin hene. Her ku lêkolînên di vê mijarê de zêde bibin û çavkaniyên nû bi dest bikevin, dê bê xuyan ku hejmar û navenda van medreseyan hîn zêdetir in. Navendên ku me derheqê de agahdarî bi dest xistine ev in:

5.1. Medreseyên Mîrên Cizîrê

Cizîr bajarekî pir qedîm û kevn e. Çemê Dicleyê jî ber ku bi sê aliyan ve ew dorpêç kiriye Ereben musliman jê re gotine Cezîre. Dema Hz. Umer de ketiye nav tixûbê Îslamê. Hz. Umer li Cizîrê mektebek vekiriye. Her wisa li Musûl, Besra, Kufeyê jî ev mekteb hatin vekirin. Wihareng Cizîr jî destpêka hatina Îslamê vir de, bûye navendeke ilmî (Yaşin, 2007: 40). Mîrekiya Cizîrê heta salên dawiya esra 19an berdewam kiriye (Beg, 2012: 222).

Li Cizîrê di serdema desthilatdariya Merwaniyan de medrese ava dibin û xwendin û nivîsandin bi pêş dikeve (Ergun, 2012: 77). Şakîr Epözdemir di vê derbarê de dibêje ku "Piştî Atabegiyên Eyyûbiyan, ronesansa xwendin û perwerdeyê li hemî derên Îslamê û bi taybet li Şam û Heleb û Mosil û her wiha li Ruha, Mêrdîn, Nisêbin, Cizîr û Ameda bi vê herêmê ve girêdayî û heya Bidlîs û Xelat û Wanê belav bûye. Ev jî rastî sed sala 11, 12 û 13 an tê. Di van salan da li hemî derên ku Mîsilman lê hakim in, ilm û îrfan gelek pêşda çûye. Di van serdeman de em li Cizîra Botan yekî weka Ebu'l İzz û sê heb birayên alim û ilimdar dibînin ku hinga Cizîrê ava bûye emsalên van herçar kesên ilimdar çênebûne: Ebû'l İzz ku navê wî İsmail e, di salên 1153/1233 yê de jiyaye, yekemîn car robotan afirandiye, sietên

avê û gelek tiştên mekanîk çêkiriye. Ebu'l İzz, Bedîuzzemanê wê wextê ye. Mecdûddîn b. Esîr (1149-1210), birayê wî Îzedîn b. Esîr (1160-1233) û birayê din Ziyaeddîn b. Esîr (1163-1239) jî di warê îlimdariyê de bêemsal in. Ev ne tenê îlimdar in, her wisa dîplomat in, dewletsaz in û li dinyaya wê demê gelek qedirbilind in” (2015: 38). Mecdûddîn deh, İzzeddîn şeş û Ziyaeddîn heft berhemên wan ên ku hêja jî ji wan tê istifadekirin li peyî xwe hiştine. Ev dem dema Atabegîyan û ya Eyyûbiyan e ku Mûsil, Erbîl, Mêrdîn, Riha û bajarê Cizîrê bi Medresan dagirtî ne, dereca ilm û irfanê gihaye menzîleke berz û bilind.

Divê ku em vê yekê jî bibêjin, Eyyûbiyan Îmamê Şafîî weka îmamê xwe yê fermî bijartine û li hemî derên Kurdistanê vî Mezhebî dane pêş. Îlimdarekî Mezin bi navê İbnul Cizîrî (1350-1429) heye ku divê meriv di serda nebore. Vî alimî di warê Tefsîr, Hedîs, Siyare-î Nebî, Dîroka İslamê, İlmuhala Hecê û yên din de tam nod û du pirtûk nivisandîye. Sêzde heb pirtûkên wî dîrok in. Li gora tesbîtan li bajarê Cizîrê heya sala 1515î 4 medreseyên bingehîn hene: Yek Medresa İbnu'l Bizrî ye ku di vê Medreseyê de li gor qaîdeyê mezhebê Îmamê Şafîî perwerdeyî li dar diketa. Ya duduyan Medresa Zahîrûddînê Atabegî ye ku medreseyê mezin û gelek bi rêk û pêk bûye. Ev medreseya ha jî li gora qaîdeyê Îmamê Şafîî perwerdeyî kiriye. Ya sisêyan Medresa Radviyye ku li gor qaîdeyê Îmamê Şafîî perwerdeyîyê meşandîye. Ya çaran Medresa Cemaleddîn Qadî ye ku ev jî weka wan ên din li gora mezhebê Şafîîyan dom kiriye. Cizîrê de gelek medrese hene. Piraniya wan îro jî li ser piya ne. Mesela: Medreseya Ebdaliyeyê, Mîr Ebdal Bîn Seyfeddîn Botî di sala 1437 an de çêkiriye. Medreseya Suleymaniyê, di sala 1573 an de ji hêla Mîr Muhammed ve hatiye çêkirin. Medreseya Mecdiyê, Mîr Mecdûddîn çêkiriye (Yaşın, 2007: 210). Medreseya Sor, di navbera salên 1470 û 1520ê de li gora tesbîtên lêkolînanan Xan Şerefê II. ava kiriye û merqeda Şêx Ehmedê mîrê helbestvanan û sirra eşq û evînê li vê mizgeft û medreseyê de hatiye definkirin (Epözdemir, 2012: 25).

5.2. Medreseyên Mîrên Bidlîsê

Mîrên Bidlîsê, di nav Mîran de roleke sereke listine. Her wiha li ser navê Kurdan bi Osmayîyan re îttifaq pêkanîne û him jî derheq ilm û medreseyan de xizmetên pir hêja û mezin kirine (Epözdemir, 2005: 95). Hukumdarên vî welatî, gelek avahî û sazîyên komarî/kamû û xêrê yên wek mizgeft, medrese, xan, misafirxane, hemam, pire, kemer çêkirine. Şerefîxanê Bidlîsî nivîskarê Şerefnameya Dîroka Kurd dibêje ku: “Xêncî Medreseya Şerefiyê û medreseyên mayî, li Bidlîsê pênc medreseyên din ên ilmî jî hene ku hemû jî eserên vî feqîrê Xwedê ne. Min ev medreseyên ku bi navê “Xatibiye”, “Hecîbegiye”, “Şukriye”, “İdrîsiye” û “İxlasiye” tên zanîn, di sala 1591 î de nêzî Zaviyeya Şemsiyê çêkirin. Ev medreseyên han, aniha bi feqî û mela û seydayên alim û fazîl û edîb ve tije ne” (2011: 269).

Qala zana û rewşenbîrên Bidlîsê bi vî rengî tê kirin di pirtûka Şerefnameyê de û ji hêla nivîskarê wê ve: “Armanca min ji vê yekê eve ku Bajarê Bidlîsê bibe warê xwedî fezil û îlimdaran. İlimdar û merivên qedirbilind tim li vî bajarî kom bibin. Ji ber vê ev bajar bûye warê huner û edebiyatê” (2011: 275). Di Şerefnameyê de û di nava xelqê de navên heşt medreseyên bajarê Bidlîsê xuya dikin: Şemsiyê, Sultaniyê, Şerefiyê, Xetîbiyê, Hacîbegiyê, Şukriyê, İdrîsiyê û İxlasiyê. Ji xeyrî vana navên Medreseyên Yusifiyê, Nûhiyê, Xatûniyê, Exlaqiyê, Xelîliyê û Taxikiyê jî di çavkaniyan da derbaz dibin. Em dikarin bêjin hemî Medreseyên bajarê Bidlîsê di binê sîwana 'Kulliya Şemsiyeyê' de hatine avakirin û tenzîmkirin.

Ewliya Çelebî qala 4 Medreseyên herî baş û taybetmend û 70 heb dibistanan dike ku li bajarê Bidlîsê di xizmeta xwendin û perwerdeyê da bûne. Di nava van mekteban de mektebên taybet hebûne ku ev mekteb weke kolejên Taybet yên vî zemanî bûne” (Epözdemir, 2012: 12).

Ewliya Çelebî di heqê ilimdari û pêşvaçona bajarê Bidlîsê de dîr û dirêj agahiyan dide me: Ewliya Çelebî dibêjê: “Hejmareke gelek zêde pirtûk anîne ber mezadê ku ev yazdeh sandoq bûn û di nav wan de pirtûkên wek Şahname, Gulistan û Şerefname yên gelek hêja hebûn. Lê wextê çavên Emîr Diyaeddînê kûrê Ebdelxan bi hêstiran tijî bûn. Ehmed Paşa jêre got; “ji bo çi bêhna te teng e?. Wî got; ev ezemeta pirtûkan ên min in û piraniya wan muhra min li ser in” (Epözdemir, 2012: 13).

5.3. Medrseyên Mîrên Hekariyê

Erdnigariya Hekariyê ji heyamên neolîtîk heta îro bûye war û wargehê jiyana mirovahiye. Ev herêma han, bi rengîni û zengîniya xwezaya xwe ve bala komên însanan kişandiyê û bûye dergûş ji şaristan, çand, nasname û baweriyên cuda cuda re. Meriv mîrasa çandî ya Hekariyê ya beriya Îslamê, bêtir li ser şop û neqşên kevîran ên kela, stel, mezal, dêr û dêrheyên dibîne. Heçî çand û edebiyata Hekariyê ya nivîskî ye, serê destpêka serdema Îslamî de peyda dibe. Çavkaniya vê ya sereke jî medreseyên Kurdan e.

Sazkar û hamiyên medreseyên mîrtiya Hekariyê, wek yên hemû medreseyên mirtiyên Kurdan, Mîr bûn. Van mîran bi sedan medrese çêkirin. Medreseyên ku hatine çêkirin, tenê yên ku heta roja me li ser piya mane yan jî kelefeyên wan gihîştine îro, nînin. Ango îbaretê bi van ên mewcûd tenê nînin. Bilekis ji navendên bajaran biger heta gundan, heta mezre û zozanan jî bi sedan medrese hatibûn çêkirin. Piraniya wan piştî hilweşîna mîrektiya Hekariyê neman û negihîştin roja me ya îro.

Taybendmendiya herî sereke ya medreseyên Hekariyê, wek a hemû medreseyên mîran, ew bû ku cih didan çand û edebiyata herêmî. Wek mînak: Medreseya Mîr Zeynel Beg yek ji wan medreseyan e li nav bajêrê Çolemêrgê û li taxa Gulareş e. Medrese ji aliyê Mîrê Hekariyê Mîr Zeynel ve hatiye çêkirin. Evî mîrê han di navbera salên 1560-1578an de mîrtiya Hekariyê kiriye. Muhtemelen medrese jî di van tarîxan de hatiye çêkirin. Merqeda Mîr Zeynel jî di hewşa medreseyê de ye (Top, 2007: 188). Medrese bi awayê çargoşeya dirêj hatiye çêkirin. Gelek cihên medreseyê hilşiyaye. Li dîwarên dora medreseyê nimûneyên mimariyeke xeml û neqşan a pêşketî tê xuyanê. Li derdora medreseyê qebriyanekî kevn heye.

Nivîskarê mewlûda Kurdî şair û edîbê mezin ê Hekariyê yê dewra mîrektiye Mela Huseynê Bateyî jî li vê medreseyê tehsil girtiye. Her wisa vê medreseya emekdar gelek alim, zana û edîbên din jî diyariyê me kiriye (Sadinî, 2010: 30). Medreseyeke din Medreseya Melîk Muhemmed Esed e. Ev medrese ji aliyê mîrê Hekariyê Melîk Muhemmed ve hatiye çêkirin. Merzelên Melîk Muhemmed û yên malabata wî bi medreseyê ve ye. Vê medreseyê heta salên 1910an jî xizmeta perwerdehiyê kiriye. Aniha wek camî tê bikaranîn. Dîsa medrseyeke din jî Medreseya Meydanê ye. Li gor kîtabeya li ser deriyê wê yê derva, di tarîxa 1112 (1700-1701) ê Hîcrî de hatiye çêkirinê. Ji kîtabeyê nayê fêmkirin ku ji hêla kê ve hatiye çêkirin. Di şêklê çargoşe de hatiye çêkirin. Hewşek û gelek odayên vê medreseyê hene û deriyê wê yê derva aliyê başûr de ye.

5.4. Medreseyên Mîrên Muksê

Mîrên Muksê jî wek Mîrên din, ji bo ilm û hikmetê gelek xebat kirine. Xizmeta ilm û medreseyê ya li Muksê ku herêma Wan û Westanê jî digirt nav xwe, bi saya Mîrên Mehmûdî pêk hatiye. Medrese û xwendevanî li Muksê sedsalên 16 û 17an de pir pêş dikeve. Bi taybet di di hêmana Mîr Hesênê Welî (1520-1566) de ev yeka ha êdî pêş ve diçe. Vî mîrê Muksê dêr û mizgeft û manastir û medrese li teniştê hev dane avakirin. Cudatî nexistiye navbera mesîhî û musulmanan. Mîr Hesên bi hemî mecalên xwe zor daye xwendin îmarêtê. Li Muksê gelek îmaratên li ser navê wî hene (Epözdemir, 2015: 60).

Medreseyên Muksê hemû ji hêla mîrên Kurdan ve hatine çêkirin. Medreseyên ku van mîran çêkiribûn, ji merkeza Muksê bigre heta Westan û Tax û Îspayerdê û ciyên mayî, belav bibûn. Medreseya Norşînê ya meşhûr jî di eslê xwe de şaxa medreseya Taxê ye ku Seydayê Şêx Ebdurrehmanê Taxê çêkiriye.

Berhemên Kurdî yên ku di medresyan de tên xwendin, destpêka wan digêje serê serdema mîrektiyan. Berhema herî kewn a Kurdî ku gihîştîye destê me, li mîrgeha Muksê hatiye nivîsîn. Ev pirtûk, “Serfa Kurmancî” ya Eliyê Teremoxiyê Muksi ye. Eliyê Teremoxî, vê berhema ku di medresyan de tê xwendinê, bi navê “Destûra Zimanê Erebi Bi Kurdî Digel Hinde Numûneyêd Farişî û Kurdî” û di sala 1591 î de nivîsiye (Nado, 2012: 19). Her wiha edîbê mezin ê Kurd Feqiyê Teyran jî li vê mîrgehê gihîştîye. Li Muksa ku diyarê Xan Mehmûd e, medreseyeke pir mezin hebû. Bandora wê ya manewî wisa mezin bû ku xanimên mîran jî li ser waqfiyeyên xwe, medrese ava kiribûn. Mesela, Mîranete Xanima Mîr Ebdî mirê Îspayerta ku di navbera Xîzan û Muksê de ye, gotiye ku “Çima medreseyeke wek Medreseya Mîr Hesênê Welî li vir jî çênebe.” û wihareng medreseya Taxê çêkiriye û wek weqif dayê bavê murşîdê mezin Şêx Ebdurehmanê Taxê (Yılmaz, 2013: 13). Medreseya Mîr Hesênê Welî hêjî li ser piya ne û li Muksê wek ciyekî zîyaret û geştê ye.

5.5. Medreseyên Mîrên Heskêf û Şêrwanê

Herêma Şêrwan û Heskêfê bi hêla çandî, mîmarî, dînî û siyasî ve pir nêzî hev e. Ev erdnîgarî bi berhemên xwe yên dîrokî jî navdar e. “Ev herêm dikeve navbera Sêrt, Berwarya, Hîzan û Bayqan. Ev her çar navend xwe li Mîrekiya Şêrwan dipêçin. Ku em Şêrwanê weka Mîrekiyek bidin destê xwe, em dikarin bêjin Hikûmeta Şêrwan diketa navbera Hesenkêf, Botan, Mikis, Hîzan û Zirkan. Şêrwan Mîrekiyek jî mîrekên Eyyûbiyan e. Girêdana Hesenkêfê û Şêrwan tim bi hevra heye. Ev Mîrekên Eyyûbiyan wisa xuya dike ku di serayên xwe da zimanê Erebi dane pêş û çewan dor û berê Hesenkêfê li hinek herêman û bi taybet li bajarê Sêrtê zimanê Erebi tê xebardan, her wisa mintîqa Rîstaq ku dikeve navbera Sêrt û navçaya Şêrwan a niha li vê herêmê jî bi Erebi diştexilin” (Epözdemir, 2012: 12)

Eyyûbiyan dema li hemû alema Îslamê hukumdarî dikirin, xasma Kurdên xanedan û zanayên Heskêf û Şêrwanê dişandin welatê jor, yanî Serhedê (Bingöl, 1987: 7). Him li wan zozanên fireh û vala Kurd bicîh dikir û him jî îmar û îskana wan deran pêk dianîn.

Herêma Rîstaq, bi tertîb û nîzama Eyyûbiyan e û xwendin û tehsîla Medresan gelek dewlemend e. Di zemanê Mîran da Medresa sereke ku jê re Medresa Zeynel Beg dibêjin, li

hemî rexên Şêrwan şaxên bi merkezê va girêdayî hatine damezrandin. Medresa Helenzê, Medresa Tillo, Medresa Fêrsaf çewan ku Medreseyên bi çanda Şêrwan ve girêdayî nin her wisa li Mawît, li Êrûn, Hiweylok û derên din jî xwendin û zanîn derketiye dereceyeka bilind. Balkêşî û rastiyêkê mayî jî ewe ku avayiyên Sêrt û Ristaq û Hesenkêfê wek hevîn. Li gundên Kurmancan ev mîmariya Ereban hîç nehatiye bi karanîn. Vê îmaratê Eyyûbiyan anîne Eskîf û ji vê derê ev bînasazî bajarê Sêrtê û çend gundên Ristaq daye ber xwe (Epözdemir, 2012: 13).

5.6. Medreseyên Mîrên Serhedê

Li vir mîrên xanedan ên Mehmûdî û Celalî û Heyderî, hukumraniya herêma Bazîd û Wan û derdora wir kirine. Van mîran him medrese ava kirine û him jî bûne sedem ku alim û zanayên wek Ahmedê Xanî, Mela Mehmûdê Beyazîdî û Xelîfe Yûsûfê Celalî ji vê herêmê derkevin (Kurdo, 1983: 105).

Navenda Medreseyên Serhedê Bazîd bû. Li Bazîdê bi xwe jî medreseyeke bi rêk û pêk a bi navê Sînaniye navdar bû. Her wisa li Xoşabê Medreseya Îlmiye bi nav û deng bû. Li Seraya Mehmûdiyan- Seraya Mezînan Medreseya Zêrîn (1640) di xizmeta hinkirina zanîne dikir. Li Xelatê jî medreseyên mezin xebatên perwedehiyê dikirin (Epözdemir, 2015: 89).

5.7. Dawiya Medreseyên Mîran

Dewleta Osmanî dema Mehmûdê II. de terka îdareya “ademê merkezîyet”ê kir û dest bi sîstema navendîpariziyê/merkezî kir. Yawûz Sultan Selîm bi navê Peymana Amasyayê di sala 1514 han de bi Kurdan re îttifaqek çêkiribû (Epözdemir, 2005: 95). Mehmûdê II. ew îttifaq xerab kir û heq û huqûqê Mîrnîşînên Kurd bi awayekî yekalî /keyfî binpê kir. Sedemê bingehîn ê bûyerên di navbera dewleta Osmanî û Mîrekiyên Kurd de ku di serê sedsala 19an de qewimî, ji ber sîstema navendîparêziya ku bi Mehmûdê II. destpê kiriye, derketiye holê (Yeğen, 1999: 58). Guherîna denge/dewranê ya piştî desthilatdariyên dewletên Ewrûpî yê mêtînger ên li ser erdnîgarîya Osmanî û xasma li ser rojhilata navîn, polîtîkaya Dewleta Osmanî ya Kurd guherî. Her wiha ew îttifaqa dîrokî ji holê rabû (Hakan, 2002: 32).

Dewleta Osmanî wihareng di salên 1834î de êriş bire ser hemû Mîrekên Kurdan û piştî şer û qîtalên dûr û dirêj 1846î de mîrekiyên Kurdan ji holê rabûn. Bi hilweşîna mîrekiyan re medreseyên mîran jî êdî bêxwedî man. Medreseyên mayî jî hêza wan kêmbû. Li gora Şerefnameyê û çavkaniyên kevn di zemanê mîran de perwerdehî fermî ye û terîqetên ku bi ilmê tesewwufê ve mijûl in, ne xwediyê medrese û mekteban in. Navbera salên 1811-27an de Terîqeta Neqşebendîtiya Xalid ji Şerezora başûrê Kurdistanê destpê dîke û li seranserê welatê Kurdan pêş dîkeve. Piştî ji holê rabûna Mîrekiyên Kurd, mela û şêxên mensûbên vê terîqetê medreseyên Kurdan didomînin (Epözdemir, 2015: 95).

6. Medreseyên Şêxan

Sultan û mîran bêtir li bajaran û li qezayên mezin medreseyên mazbût û mezin çêdikirin. Lê şêx û melayan jî digel wan, medrese bi piranî li gundan ava kirine. Medreseyên şêxan, pêşî medreseyên Qadiriyan bûn. Lewra Şêx Ebdulqadirê Gêylaniyê

ku terîqa Qadirî dabû destpêkirin, ji qeza Gêylanê ye. Gêylan jî di nav herêma Kurdên Îranê de ye. Ji ber vê yekê, terîqa Qadirî çawa ku derket, yanî ji salên 1000 û 1100 î bigre heta salên 1850 iyan li hemû ciyên ku Kurd lê dijiyan, hebû. Lê dîsa jî qasî medreseyên sultan û mîran, bandora wan tunebû. Lewra piraniya medreseyan bi finansoriya hukumdar û mîran û bi awayekî fermî çêdibûn û dihatin meşandin. Îcar piştî dawî lêhatina medreseyên sultan û mîran, tenê medreseyên şêx û meleyan man. Ji ber ku otorîteya mîrên kurdan ji holê rabûbû, pirî caran van şêxan ji valahiya otorîteya siyasî, dest davêtin îdareya herêmê jî. Her şêxekî neqşebendî xwe daye dora bajarekî mîran û bi taybet li gundan cî girtine. Xasma li gund û navçeyên wek Nehr, Şemzînan, Barzan, Tax, Seydava, Palo, Qolhîsar, Norşîn, Oxîn, Zoqeyd, Xerzan, Xizna, Hawêl, Fêrsaf, Ristaq, Erbo, Girdikan. Erbinê, Dodan, Werqanis, Bişêrî, Farqîn, Misirc, Hezzo û hwd (Epözdemir, 2015: 98).

Mawlana Xalidê Bexdadî yê Şehrezorî ku ji Hindîstanê terîqa Nexşebendî anî, rewaca Nexşebendîyê kete pêşiya Qadirîyê. Xelîfeyên şêxên Nexşebendîyê, him mela bûn û him jî alim bûn (Yüksel, 1993: 83). Lewma bêtir ketin rewacê. Piştî ku dewleta Osmanî di nivê sedsala 19an de otonomiya mîrên Kurdan rakir û ew ji holê rakirin, rêvebiriya siyasî û civakiya li herêmê, vala ma. Waliyên merkezî yên Osmanî jî nekarîbûn vê valahiye tîjî bikin. Şêx û xelîfeyên neqşebendî, bi saya hêza dînî û ilmî, qismen vê valahiye tîjî kirin. Edetê medreseyên Kurdan e ku kîjan talibê ku tehsîla xwe biqedîne û bibe mela, îllam diçe gundekî û li wir medrese ava dike û wê xizmetê didomîne. Terîqa Neqşî, ji ber ku medreseya mela û seydayan û tekyaya şêx û xelîfeyan mezc kirin, li hemû welat hêz û belavbûneke mezin bidest xistin (Yüksel, 1993: 54).

Her çiqas terîqa Neqşî ji alimekî Kurdê Suleymaniyeyî (Mawlana Xalid) ji Hindîstanê anî nava Kurdan; lê xelîfeyên xwe şandin hemû alema Îslamê. Xasma li gelek navendên alema Îslamê dergah û tekyaya ava kirin. Li bajarên wek Stenbol, Bexdad, Şam, Qudûs, Mekke û Medîne û li welatên wek Pakîstan, Endonezya, Malezya, Hînd û hwd (Bruinessen, 1995: 158).

Li welatê Kurda ji sala 1846an pê ve otorîteya herêmî winda bû. Osmanîyan mal û milkê mîran li eşîrên Koçer belav kir. Ew Kurdên mîr û mîrzade, aristokrat û xanedan ku ji qonaxa eşîrtiyê derbas bibûn û ji dîstpêka Îslamê de hatibûn perwerdekirin, cîhê xwe dan serdema medreseyên şêxan ku Kurdan navê vê serdemê danîne “zemanê eşîrtiyê”. Ew ilm û zanînen ku dema destpêka Îslamê, Hesenweyhî, Merweanî, Eyyûbî û Mirektiyan de li welatê musulman bilind bibû, Neqşîyan ew sazûman bi carekê rakirin û bi tenê ilmê fiqha Îslamê û çanda ehlê sunnet û cemaetê bi regekî sofîtiyê dane pêş. Ev serdema ku di navbera salên 1850-1925an de derkete holê, nekarîbû bersiv bide dem û dewrana xwe (Epözdemir, 2015: 94).

7. Medreseyên Kurdan Di Sedsala Modern de

Medreseyên Kurdan di serdema xwe ya klasîk de xizmetekî mezin kirine û roleke sereke listine di civaka Kurd de. Lê di van du sed salên dawî de xwe nuh nekir yan jî nekarîbû xwe nûh bike.

Her çiqas hin ehlê medreseyê yê wek Bedîuzeman Seîdê Nûrsî bo modernîzasyon û reforma li ser medreseyan, projeyên nû pêşkêşî rêvebiriya Osmanî ya wê demê kir û serî li Sultan Ebdulhemîd jî xist (Nursi, 2005: 141). Lêbelê mantalîte û asoyên rêvebirên dewleta Osmanî yê wê demê, têra têgihîştina ewan fikrên nûjen û dûrebîn nekir. Wek xelata teşebusa vê projeyî, wan (Reveberiya Osmanî) Nûrsî şandin tîmarxaneyê û paşê jî ew avêtin hepsê (Nursi, 2010: 5). Piştî avabûna Komara Turkiyeyê bi qanûna “Tewhîde tadrîsat/yektiya perwedehiyê” ya di sala 1924an de bi awayekî resmî medreseyên Kurdan hatin girtin (Birişik, 2013: 473). Lê dîsa jî hin medreseyan bi awayekî xeyrîresmî û bi dizî perwerdehî berdewam kirin.

Her çendî vekirina wan medreseyan a di serdema Komarê de li gor qanûna heyî qedexe bû jî lê dîsa jî piştî 1939-40î li hin deveran vebûn û dest bi jiyane kirin. Piştî ew medrese di salên şêstî de ji ber dek û dolabên dewletê, hem ji ber tengasiya rewşa demê, hinek jî ji ber rewşa nûjen a dinyayê hin bi hin teqla xwe şist kirin û di salên heftêyî de vêca bi temamî ketin nava pêlên deryaya dîrokê û tê de nixro bûn (Zinar, 1993: 15). Lêbelê dîsa jî li hin deverên welat ev saziyên perwerdehiyê bi awayekî nefermî û sivil bi alîkarî û îmkanên gel ve hê jî tên avakirin û ders didin.

8. Encam

“Medreseyên Kurdan” ji hêla çand, mezheb, etnîsîte, ziman û erdnîgariyê ve standardekî nişan didin û bi pêvajoya dîrokê re bi vî navî ketine lîteraturê. Medreseyên Kurdan, wek serdema sultan, mîran û şêxan, bi sê qonaxên dirokî re derbas bûne û gihîştine heta roja me ya îroyîn. Di serdema pêşîn de bûne xwediyê erdnîgariya xwe ya herî fireh. Bêhtir li bajarên mezin ên alema Îslamê û li bajarên Kurdan ava bûne û ji aliyê hukûmdar û sultanên Kurdan ve hatine çêkirin. Li navendên wek Dînewer, Hemedan, Şam, Heleb, Erbil, Qahîre, Cizîr, Meyafarqîn, Ruha, Mêrdîn û hwd. hatine saz kirin. Di serdema mîrektiyan de erdnîgariya medreseyên Kurdan teng bûye û tenê xasê bi erdnîgariya Kurdan maye. Bi piranî li bajarên Kurdan ên wek Bidlîs, Hekkarî, Bazîd, Hîzan, Heskêf, Mukus, Amediye, Çemîşkezek, Şêrwan û hwd. ava bûne. Di vê serdema duduyan de medrese, bûne çavkaniya berhemên edebiyata Kurdiya klasîk. Pirtûkên Kurdî jî li medresan wek pirtûkên dersê/rêzê hatine xwendin. Her wisa bo Kurdan, bûne ceribîneke girîng ji perwerdehiya zimanê zikmakî re û xwedî roleke dîrokî ne bo pêkhatina çandeke hevpar di nav Kurdan de. Her wisa hevpariyek çandî, edebî û dînî jî çêbûye bi alema Îslamê re. Di serdema sisêyan de medrese ji finansorî û patronaja hukûmdar û mîran bêpar û mehrûm mane. Rengînî û zengîniya dersan kêmbûne û tenê dersên dînî û fiqhî mane di mufredata medreseyan de. Lê medreseyên vê serdemê li dervayê erdnîgariya Kurdan jî belav bûne bi saya xelîfeyên şêxên terîqetê. Li navendên wek Endonezya, Şam, Stenbol, Konya, Bexdad û hwd. jî ava bûne. Di vê pêvajoyê de medreseyan derfetên xwenûhkirinê nedîtine. Di vê serdemê de medrese ji bajaran zêdetir li gundan ava bûne. Di gel hin hewldanên reformê, bi rengê serdema dawîn gihîştine heta îro.

Pêwîst e ku ji her alî ve dîrok û taybendmendiyên van saziyan bîn lêkolînkirin û rol û bandora wan a li ser civata Kurd bê eşkerekirin. Çi jî hêla dînî û perwerdehî ve û çi jî hêla zimanî, edebî û çandî ve. Her wisa jî divê li ser çareseriyên nûjenkirin û reformekirina van saziyên perwerdehiyê bê sekinîn. Li gor hewcedariya demê bê pêşxistin û di vî warî de jê

bê îstifadekirin. Ev medrese hê qadeke vala ye ku hêviya lêkolînên berfirehtir û kûrtir in. Heta niha ji bela înkâr û qedexeyan îmkana lêkolîn û lêgerînên azadane çênebûne. Lê hêvî heye ku ji vir şûnda bi pêkhatina derfetên nû û pêşîvebûna serbestiyetê, dê zanîn, çavkanî û belgeyên nû bi dest bikevin û hêlên van saziyan ên di tarîtiya dîrokê de mane ji derkevin ronahiyê. Herwisa ji divê bi sûdwergirtina ji derfetên fermî û akademîk, ev tecrûbeya dîrokî bo perwerhiya roja îroyîn bibe sermaye.

Çavkanî

- Adak, A. (2013), *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Stenbol: Weşanên Nûbihar.
- Akyüz, Y. (1989), *Türk Eğitim Tarihi*, Enqere: Weşanên Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi,
- Bağusuy, B. (2009), *Selahaddin-i Eyyubi Devrinde İlmî Faaliyetler*. Stenbol: Weşanên Hivda İletişim.
- Baluken, Y. (2010), *Mervaniler Devrinde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler*, Wan: Teza Mastirê.
- Beg, M. E. Z. (2012), *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Stenbol, Weşanên Nûbihar.
- Bingöl, H. (1987), *Muş'un Kültür Hayatına Toplu Bir Bakış*. Stenbol: Weşanên Umur, Kültür Eserler Serisi.
- Bitlisi, Ş. (2011), *Şerefname: Kürt Tarihi*, (Wergêr: M. Emin Bozarslan). Stenbol: Weşanên Deng.
- Bruinessen, M. V. (1995), "Endonezya' da Kürt Uleması ve Endonezyalı Öğrenciler", (Wergera Ji İngîlîzî: Osman Tunç), *Bilgi ve Hikmet. Hejmar: 12*.
- Çiçek, M. H. (2009), *Şark Medreselerinin Serencamı*, Stenbol: Weşanên Beyan.
- Çiçek M. H. (1999), *Yakın Dönemde Cizre Yöresi Medreseleri*, Hz. Nuh'tan günümüze Cizre Sempozyomu, Stenbol.
- Demir, A. (2009), *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, Stenbol: Weşanên Kent.
- Dineverî, E. H. (2008), *Bal ve Balarısı Kitabı*, Stenbol: Weşanên Hivda.
- Dineverî, E. H. (2007), *İslam Tarihi*, (Pêşgotina Wergêr) Stenbol: Weşanên Hivda.
- Epözdemir Ş. (2015), *Medreseyên Kurdistanê*, Stenbol: Weşanên Nûbihar.
- Epözdemir, Ş. (2005), *Osmanlı - Kürt İttifakı ve Mevlana İdris-i Bitlisi*, Stenbol: Weşanên Pêrî.

- Epözdemir, Ş. Medreseyên Miran II, www.beroj.com, (dîroka ragihînê: 15.04.2012).
- Gözütok, Ş. (2013), *Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, Cilt I., Muş, Zanîngeha Mûş Alparslanê.
- Hakan, S. (2002), *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*, Stenbol: Weşanên Pêrî.
- Hayr, Y. M. (2004), *İslam Tarihinde Kürt Kadını*, (Wergera Ji Erebi: Ali Rıza Seven), Stenbol: Weşanên Nûbihar.
- Izady, M. R. (2005), *Kürtler*, (Wergera Ji Îngilîzî: C. Atila), Stenbol: Weşanên Doz.
- Lewis B. (1993), *The Arabs in History*, Oxford: Oxford Universty Press,
- Makdisi, G. (1981), *The Rise Colleges Intitutions of Learning in Islam and The West*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Makdisi, G. (2009), *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batt'da Beşeri İlimler*, Werger: Hasan Tuncay Başoğlu, Stenbol: Weşanên Klasik.
- Makdisî, E. S. (2002), *er-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn*, Beyrut.
- Maruf. N. (1973), *Medarisu Qable Nizamiye*, Metbeet ul- Mecme il-İlmî el İraqî.
- Nado, K.. (2012), *Pêngav*: Kovara Xwendekarên Zanîngehan, Zivistan: 7
- Nursi, B. S. (2005), *İçtimai Dersler, Münazarat*, Stenbol: Weşanên Zehra.
- Nursi, B, S. (2005), *Divan-i Harb-i Örfî, Hatime*. Stenbol: Weşanên Zehra.
- Qanatê K. (1983), *Tarîxa Edebiyata Kurd*, Stokholm: Weşanxaneya Enstitut Kurde.
- Sadîni, X. (2010), *Mela Huseynê Batevî*, Stenbol: Weşanên Nûbihar.
- Sediyani, İ. (2007), *Adını Arayan Coğrafya*, Stenbol: Weşanên Öze Dönüş.
- Sırma, İ. S. (2013), *Müslümanlarda Eğitim Tarihi Süreci İçerisinde Medreseler, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, Cilt I., Muş, Zanîngeha Mûş Alparslanê.
- Telli, M. E., (1998), “*Nêrînek Li Ser Medresên Kurdan*”, Kovara Nûbihar, Hejmar: 63/64.
- Top, M. (2007), *Güneşin Yükseldiği Yer Muş, Bitlis, Van, Hakkari*, Mûş: Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Yaşın, A. (2010), *Tarih Kültür ve Cizre*, Stenbol: Weşanên Kent.

Yeğen M. (1999), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, Stenbol: Weşanên İletişim.

Yılmaz, A. *Maddeya Wan*, MEB İslam Ansiklopedisi Büyük Larousse Ansiklopedisi,
/Araştırma <http://www.ihvanforum.org>, (dîroka ragihînê: 19.01.2013).

Yüksel, M. (1993), *Kürdistan'da Değişim Süreci*. Stenbol: Weşanên Sor.

Yüksel, M. (2013), *Kürt Medreselerini Din Eğitimi Merkezli Olarak Islah ve Geliştirme
imkanı ve Bunun Toplumsal Barışa Katkısı, Medrese Geleneği ve Modernleşme
Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, Cilt II., Muş, Zanîngeha Mûş Alparlanê.

Zinar, Z. (2013), *Pêvajoya Medresa Kurdî*, Diyarbekir: Semînera Li Komeleya Nûbiharê
(Maqaleya neweşandî)

Zinar, Z. (1993), *Medresa Kurdî-Xwendina Medresê*, Stockholm: Weşanên Pencînar.

Değerlendirme süreci

anemon'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.

anemon'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Anemon Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleler hakeme gönderilirken yazarların adları gizlenmekte, böylelikle hakemin makaleyi tarafsız değerlendirmesi amaçlanmaktadır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı da verebilmektedir.

anemon'a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.

anemon'un hakem değerlendirme süreci istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 8 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

anemon'a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

anemon'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi'ne devredilmiş sayılır.

Yayın İlkeleri

anemon, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele alarak sosyal bilimler alanlarındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve sosyal bilimler alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayınlanmaktadır.

anemon'da, iktisat, işletme, maliye, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, edebiyat, tarih, psikoloji, sosyoloji, felsefe, eğitim bilimleri, dil bilimi, din bilimleri ve güzel sanatlar vb. tüm sosyal bilimlere ait özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla, yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.

anemon'a gönderilecek çalışmalar, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair, yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan inceleme olmalıdır. ***anemon***'a gönderilecek yazılar; makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.

anemon'a gönderilen çalışmalar, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve halihazırda yayınlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler dergiye, durum açıkça belirtilmek şartıyla gönderilebilir.

anemon, Kış/Aralık ve Yaz/Haziran sayısı olmak üzere yılda iki defa düzenli olarak yayınlanmaktadır.

anemon'a gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Yayınlanan makalelerin telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.

anemon'da yayınlanan her türlü çalışmanın yayın hakkı dergiye aittir.

anemon'da yayınlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

anemon'da yer alan yazılardaki görüş ve düşüncelerin tamamı yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.

anemon'a gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Bu sisteme <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemonda> yer alan "Kullanıcı Sayfası/Yeni Gönderi" linkinden ulaşılabilir. Söz konusu sisteme kayıt yapıp makale gönderildikten sonra hakem süreciyle ilgili gelişmeler ve hakem değerlendirme raporları yazarlar tarafından kolaylıkla takip edilebilir.

anemon'un ayrıntılı yayın ilkelerine <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemoadresinden> ulaşılabilir.

Yazışma Adresi / Address

Muş Alparslan Üniversitesi
Anemon Dergi Editörlüğü
Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
49250 MUŞ/TÜRKİYE
Tel: 0 436 249 49 49 / 3622 - Fax: 0 436 213 00 28
Web:<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/anemon> e-mail: anemon@alparslan.edu.tr

